ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ

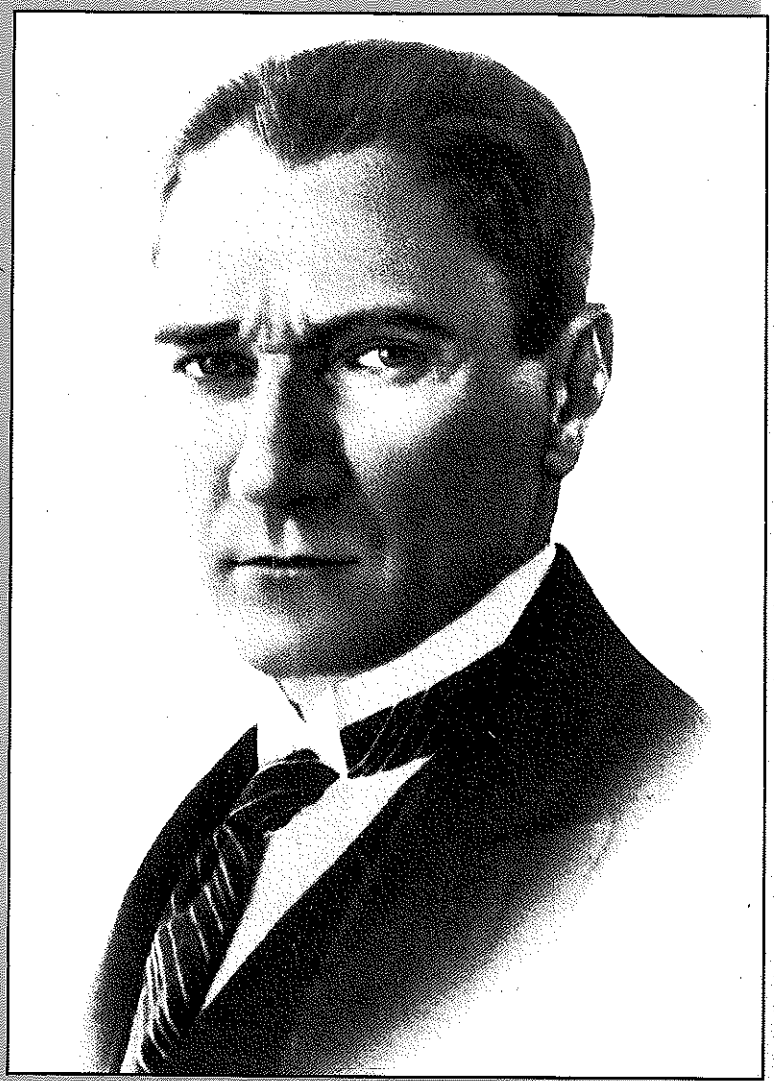
ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ DERGİSİ

— İkinci Basım —

Cilt: II Mart 1986 Sayı: 5

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ DERGİSİ

— İkinci Basım —

Cilt: II Mart 1986 Sayı: 5

İÇİNDEKİLER

SUAT İLHAN	: Atatürk'ün Yetiştiği Ortam	279
ORD. PROF. DR. REŞAT KAYNAR	: Atatürkçülük	289
SABİHA GÖKÇEN	: Atatürk ve Gençlik	311
MERKEZ ARAŞTIRMA EKİBİ	: Atatürk'ün Türk Gençliğine Hitabı	319
PROF DR. UTKAN KOCATÜRK	: Celâl Bayar'la Bir Konuşma	323
PROF. DR. İSMET GİRİTLİ	: Japonya'nın Modernleşmesi ve Atatürkçü Modernleşme	361
PROF. DR. ZİYA BURSALIOĞLU	: Cumhuriyet-Lâiklik-Eğitim Üzerine	379
PROF. DR. AHMET MUMCU	: 1924 Anayasası	383
E. TÜMG. MUZAFFER ERENDİL	: Atatürk ve Demokrasi	401
PROF. DR. İBRAHİM AGÂH ÇUBUKÇU	: Törelerimizde Kadının Yeri	441
BEKİR TÜNAY	: Atatürk ve Hatay	449
İHSAN GÜNEŞ	: Atatürk'ün Bilinmeyen Bir Konuşması	463
BURHAN GÖKSEL	: Atatürk'ün Gençlik Konusuna Bakışı ve Niçin Atatürkçülük Eğitimi	467
ŞEVKET BEYSANOĞLU	: Mustafa Kemal Atatürk'ün Diyarbakır'daki Kafkas Cephesi Komutanlığı	487
MUHARREM TÜNAY	: Atatürk'ün Halkçılık İlkesi ve Çalışma Hayatı	505
BÜLENT ÇUKUROVA	: Kurtuluş Savaşı'nda İstanbul Gizli Grupları	519
MERKEZ ARAŞTIRMA EKİBİ	: Kayıplar (Muslih Fer 1909-1985)	527

Levent Şahverdi Arşivi

Türkler ayrıca ocaklarını, topraklarını yakın bir gelecekte kaybetmenin tehdidi altındadırlar. İmparatorluğun doğusunda ve özellikle batısında bir asır sonra bu gün bile ıstırabı derinden duyulan büyük ve acılı göç olayları yaşanmaktadır.

Tarihî gelişim

Atatürk'ün yetiştiği kültür çevresi ve sosyal ortam, sürekli mücadele içerisinde yaşamış, mücadalelerle yoğrulmuş, ruhları ve gönülleri zaferlerle bir uca, yenilgilerle diğer bir uca taşınmış, ezilmişliği kabul etmeyen, büyüklüğünü yitirmek istemeyen Türk insanının ortamıdır.

Atatürk'ün yetiştiği dönem, Türk milleti için, bütün değerleri ile birlikte var olmakla yok olmanın sınırında yaşanılan bir tarih kesitidir. Atatürk, yok olmamak için direnen, büyük olarak yaşamak için birçok değerlere sahip olan bu topluluğa mensup olarak dünyaya gelmiştir. Bu dönemdeki kadere getiren gelişmeler çok ilginçtir, Türk milletinin özellikleri ile açıklanabilir.

Yaşanan zamanın, bilinebilen bütün coğrafyası üzerinde binlerce yıl hareket halinde olmuş ve her devirde varlığını en az bir büyük imparatorlukla ve gerektiğinde yer değiştirerek bir başka coğrafya üzerinde sürdürebilmiş olması, Türk milletinin coğrafyaya meydan okuyuşudur.

Anadolu'yu ebedî yurt edinmek için haçlı güçlere karşı asırlar süren mücadeleler verilmiştir. Osmanlı, ne Anadolu'ya ne de Balkanlara geçici olarak yerleşmemişti. Balkanları da ana yurt olarak bilmiş, her karış toprağı için beş asır şehit vermişti. Büyük mücadelelerle kurulan dünyanın bu en büyük imparatorluğu, asırlarca kendi hukukunu ve adaletini geniş bir sahada egemen kılmıştır. Atatürk, asırlanmış gelenekleri, zaferleri, akıncıları, gazileri, şehitleri, gezginleri ve düşünürleri ile kök salınmış bu topraklardan milletinin sökülerek koparılmasını önlemeye çalışan, bütün bu büyük ve ağır yıkıntıya omuz veren şanssız, fakat ulu bir kuşağın çocuğudur.

Kurulan ve yaşamakta olan imparatorluk ve kurumları 3 yüzyıl önce çağına ismini vermiş bir büyüklükten geliyordu. İmparatorluğun dayandığı sentez medeniyet kendisini yenileme gücünü yitirmesinden itibaren, batı medeniyeti karşısında yenik düşmüş ve Atatürk'ün doğduğu tarihlerde kurtuluş için henüz bir çare bulunamamıştır.

Şüphesiz, bütün bu gelişmeler, yalnız İmparatorluğun içinde bulunduğu şartlardan değil, imparatorluğu yakından ilgilendiren dünyadaki yeni gelişmelerden, oluşlardan da kaynaklanıyordu.

Levent Sahverdi Arşivi

Osmanlı İmparatorluğunda XVIII. yüzyıl da başlayan müteredditt yenilik hareketleri, zihinlerdeki soruyu çözememiş, ancak bazı fikir odakları oluşturabilmiştir.

1877 - 1878 Türk-Rus Harbi sonunda toplanan Berlin Kongresinde (1878) Sırbistan, Karadağ, Romanya imparatorluktan ayrılarak bağımsızlıklarını kazanmışlardır. Eflak ve Buğdan Avusturya'ya bırakılmış, Bulgaristan'a muhtariyet verilmiştir. Batum, Kars, Ardahan Rusların eline geçmiş, Kıbrıs'a İngilizler yerleşmiştir. Fransa Tunus'u, İngilizler Mısır'ı sömürge sınırlarına dahil etmişlerdir.

Avrupada yaşanan Rönesans ve Reform hareketleri ve bunları izleyen bilim ve teknik alanlarındaki gelişmeler, yeni ham madde kaynakları ve bilinmeyenleri arama yolunu açmıştır. Aramalar gelişme sağlamış, gelişmeler ham madde ihtiyacını artırmış ve sömürge politikası gittikçe hızlanarak egemen olmuştur. Gelişmiş Avrupa'nın politik yapısı ham madde ve pazar için sömürge yarışına yöneliktir. Şüphesiz, Osmanlı İmparatorluğu, geniş toprakları, ham madde kaynakları ve pazar olmaya elverişli büyük nüfusu ile uygun bir hedef oluşturuyordu. İlmî ve teknik gelişmeden ekonomik sebebe, buradan politik gerçeklere ulaşan bu durum, Türklerin Avrupa'dan, hatta Anadolu'dan atılması gibi duygusal bir sebeple de güçlenmiş bulunuyordu. Osmanlı İmparatorluğuna yönelik ve "Doğu Sorunu" adı verilen bu politika başarı kazandıkça üçüncü dünya ülkelerini sömürgeleştirmek, işgal etmek kolaylaşmıştır. Türklerin Akdeniz hâkimiyetini kaybetmeleri, Hint Okyanusu'nda Portekiz savaşlarıyla üstünlüğü yitirmeleri batının işgal ve sömürgeciliğine yeni sahalar açmıştır.

Bu tarihlerde Meşrutiyete geçiş hareketleri canlı olarak yaşanmakta, sürekli olarak imparatorluğu kurtarmanın yolları aranmaktadır.

Atatürk'ün yetiştiği dönemde, 1877-1878 Türk-Rus Harbinin sonuçları ve Balkanlardan yüz binlerle göç eden, kitle halinde öldürülen Türklerin acı iniltileri henüz anılarda canlı olarak yaşıyordu. Bu çöküntülerle birlikte, üstün özelliklerin kıvılcımı Plevne ve daha sonra 1897 Türk-Yunan Harbi, henüz her şeyin bitmediğinin işaretleri, hayat belirtileri olarak güç ve ümit veriyordu.

Sosyal ortam

Arazi yapısının ve iklimin izleri bölgede yaşayan insanların davranışlarında görülür. Balkanların, özellikle Makedonya'nın sarp dağları, coşkun suları insanlarının kavgacı yapısı ile bağdaşır, bütünleşirler. Şehir ve ovalarda, her karış toprak için şehitler veren Osmanlı merkez gücü hâkimdir. Manastır ve kiliseler dağ eteklerine, kaçak ve haydutlar zirvelere

Levent Sahverdi Arşivi

çekilmişlerdir. Ovalara hâkim olanlarla dağlarda yaşayanlar uyuşmazlık içerisindedirler.

Osmanlı ile bölgeye gelen adalet ve sevgi, çeşitli dış etkilerle kin ve nefretin hâkim olduğu, ölümün, yok etmenin amaç edinildiği bir ortama dönüşmüştür.

Dağdaki eşkiya, yamaçlardaki kilisenin papazı, kin ve nefret dolu olarak ovalardaki asil güzelliğin ölümünü beklemekte ve çabuklaştırmaya çalışmaktadırlar. Aşağı Makedonya'ya Yunanlılar, Vardar'ın üst vadilerine Arnavutlar, Üsküp'e Sırplar, Rodop Dağları güney yamaçlarına Bulgarlar yerleşmişti. Dağlarda ve dağ eteklerinde yaşayan bütün bu insanlar, Rusya'dan ve diğer Avrupalılardan güç ve ilham alıyor, onlara güveniyorlar, uygun vaktin gelmesini bekliyorlardı. Dış güçler de Hristiyanlığın savunuculuğu görüntüsü altında, azınlıkları kendi amaçlarına uygun olarak kullanıyorlardı.

Atatürk, bunalımlar arasında dünyaya gelmiş, bunalımlar içinde yaşamıştır. Milletini yıkıntıdan kurtararak millî bir devlet kurmuş, gelişme gücünü yitirmiş sentez medeniyeti getirdiği yeniliklerle ve inkılâplarla batı medeniyeti ile yeni bir senteze yöneltmiştir.

Atatürk Türk töresinin ve İslâm geleneklerinin egemen olduğu bir aile ortamında yetişmiştir. Baba tarafından büyük dedesi orduda hizmetleri olduğu bilinen Ahmet efendi, dedesi bir mahalle mektebi hocası olan Hafiz Mehmet efendi, babası başlangıçta gümrük memurluğu yapan, sonra ticarete yönelen, bir süre "Asakir-i Muavine" Tb. da üsteğmen olarak çalışan Ali Rıza efendidir. Annesi Rumeli'nin işgali döneminde Aydın veya Konya'dan gelen ve Sarıgöl bucağına yerleşen bir Yörük-Türkmen ailesinden Sofuzade Feyzullah ağanın kızıdır.

Görüldüğü gibi, Atatürk'ün ailesi, Türk tarihi ile özdeşleşmiş, bütün Türk ailelerinin ortak kaderini yaşayan bir örnektir. Dinine, devletine, geleneklerine bağlı, zaman zaman maddî sıkıntıları olan bir Türk ailesi. Bu aile Selanik'te yaşamaktadır.

Selanik, Bizans'tan beri İstanbul'dan sonra en önemli merkez durumundadır. Birçok fikrin, birçok siyasî olayın oluştuğu, aynı zamanda ticarî ağırlığı olan bir liman şehridir. Ordu merkezidir ve her konuda geniş bir etki alanı vardır. Nüfusunun büyük çoğunluğu Türktür. Müslümanların ve Rumların, Yahudilerin mahalleleri ayrılmıştır. Türk adaletinin ve insancıl davranışının yerleştiği geleneklerle yaşamını sürdüren dengeli, fakat 1877-1878 harbi ve devamındaki olaylarla birbirine şüphe ile bakma

Levent Sahverdi Arşivi

eğiliminin hâkim olmaya başladığı ve sonu gelmez eşkıya takip hikâyelerinin anlatıldığı bir ortamdır.

Atatürk bu ululuk ve kullukların bir arada yaşandığı bir ortamda büyüklüklerin gururu, küçüklüklerin ezikliği içerisinde yetişmiş, küçülme ve küçüklükleri reddeden, hatta isyan eden bir ruh hali ile çocukluğunu yaşamıştır. Uzun bir süre kurtuluş çareleri arayan bir milletin başarısızlıkla sonuçlanmış deneylerinden kaynaklanan düşünce ve hareket birikimini devralmış, her şeye rağmen çare aramaktan yılmamış bir kuşakla beraber yetişmiştir.

Aile ortamı ve çevresi ile birlikte harpler, ayaklanmalar, göçler, eşkiya hareketleri ve Karadağ, Sırbistan, Avusturya,Yunanistan, Bulgaristan, Romanya ile sürekli kanayan sınırlar Atatürk'ün kişiliğinin oluşmasında önemli etkenler olmuştur.

Şüphesiz, İmparatorluğun sosyal, ekonomik ve politik alanların hepsinde eksiklikleri, yetersizlikleri vardı. Yıkıntıyı durdurmak, yok olmaktan kurtulmak için ihtiyaç duyulan ilk güç ise askerî güçtü. Bu sebeple, toplum bütün kesimleri ile askerliği ve askerî ihtiyaçları ön plânda tutan, öncelik veren bir tutum içerisindedir.

1856 yılında yapılan Paris Kongresinde gündeme getirilen "Doğu Sorunu", Osmanlı İmparatorluğu tarafından ana yurdun en önemli bölümü olarak benimsenen Balkanlardaki Türk unsurunun geleceğini büyük ölçüde etkilemiştir. Doğu Sorununu her dış ülke kendi çıkarı yönünde değerlendiriyor, kendi emellerine uygun çözüm için gayret gösteriyordu. Çıkar farklılığına rağmen gayretler, Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılması, parçalanması, Balkanlardan, daha sonra da Anadolu'dan atılması noktasında toplanıyordu. Bu politikadan ilk etkilenenler Balkan Türkleri olmuştur.

Romenlerin, Sırpların, Bulgarların, Yunanlıların azınlık durumunda olmalarına rağmen yaptıkları kötülükler, yönetimi ele geçirdikleri zaman neler yapabileceklerine örnek oluyordu. Bu durumda Türkler, kendi yurtlarında ikinci sınıf vatandaş olmak tehlikesiyle karşılaşıyorlardı.

Azınlıklar arasında gelişen milliyetçilik akımları, özellikle XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Türk milliyetçiliğinin gelişmesine sebep olmuştur. Gerek başlangıçta benimsenen Osmanlılık görüşü gerek Türk milliyetçiliği akımları, Balkan Türklüğünü dış mihrakların da, azınlıkların da hedefi haline getiriyor, devletin azınlıklar üzerinde güvenliği sağlama gayretlerinin intikamı da Balkan Türklüğünden alınıyordu.

Levent Sahverdi Arşivi

Ekonomik ortam

Bütün bu şartların etkisi ile, Balkanlarda yaşayan Türklerin sosyal ve ekonomik yapısı Anadolu Türklüğünden farklı gelişmeler göstermiştir. Balkan Türkleri her şeyden önce var olma mücadelesi verilen yerlerde yaşayan kimselerin uyanıklığı içerisinde bulunuyorlardı. Devlet, ekonomik, sosyal ihtiyaçlarını ve güvenliklerini sağlamada yetersiz kaldığı için, Balkan Türkleri kendi çarelerini arama zorunluluğu ile özel teşkilâtlanmalara yönelmişlerdir. İhtiyaç zorlamaları ve azınlıklardaki örneklerle şirketleşmeler de görülmektedir. Ancak azınlıklara tanınan kredi ve bürokrasi kolaylıklarına karşılık Türklerin birtakım güçlükleri bulunuyordu.

Azınlıklar, yabancıların kontrolündeki Reji ve Düyun-ı Umûmiye tarafından ve dış ülkelerin verdiği kredilerle desteklenmekte idi. Tarafsız davranmak endişesi ile, azınlıklara Ziraat Bankası gibi devlet kurumları tarafından da daha fazla kredi veriliyordu. Bu durum ve uzun askerlik hizmeti birçok Türk'ün toprağını ve diğer mal ve mülkünü satmasına sebep oluyor, barış şartlarında da sürekli bir göç hareketine kaynaklık ediyordu.

Bütün sosyal faaliyetlerle birlikte, ticaret, hizmetler, kredi sistemi her azınlığın kendi dar çevresi içerisinde tamamlanıyordu.

1939'da Fransa ve İngiltere ile yapılan ticaret anlaşmasına kadar, Balkan Türkleri diğer azınlıklar düzeyinde tekstil, seramik, mobilya ve diğer ev eşyaları üretiyorlardı. Bu anlaşmalarla gümrük vergisinin % 3'e indirilmesi birçok Türk'ün üretimden ticarî alana geçmesine sebep olmuştur.

Azınlıkların boykota kadar varan tutumları Türkleri birleştiriyor, varlıklarını sürdürebilmek ve durumlarını korumak için sürekli olarak gelişmeye açık bir mücadele içerisinde bulunuyorlardı. Bu mücadele birçok sahada gelişme gösterilmesini sağlıyordu. Balkanlarda eğitim, ulaştırma gibi alt yapılardaki yatırımlar bu bölgedeki Türklerin gelişmelerini kolaylaştırıyordu.

Türk ailesi, güçlü yapısı ile varlığını korumaktadır. Kadın, karışıklığın dışında geleneklerin koruyucusu ve iffet âbidesi, erkek güvenlik ve geçim sorumlusudur. Çocuk bu güvenli ortamda her an bir şeyler öğrenen, öğretilen, geleceğin büyük mücaledesine hazırlanan, gösterişsiz fakat güçlü sevgilerle çevrilmiştir. Çocuğa ocağın ve yurdun geleceği gözüyle bakılmaktadır. Türk ailesi biraz içe kapalı fakat istikrarlı, dengeli, güçlü, sağlam amaçlı ve sağlam iç yapılıdır. O tarihte de Türk milletinin büyük

Levent Sahverdi Arşivi

kahırlara göğüs gerebilmesinin en güçlü dayanağı bu sağlam aile yapısı olmuştur.

Atatürk, Balkanların ekonomik, politik ve sosyal ortamında bütün azınlıkları, dış güçleri, bunların emellerini ve çeşitli dinleri tanımış, dinlerin milliyetçilik akımlarının hizmetine verilmesinin tanığı olmuştur. Çeşitli ırkları mücadele içerisinde ve bir arada görmüştür. En büyük karışıklık içerisinde, ırkların ve dinlerin çatışmalarının ortasında yetişmiştir.

Eğitim ortamı

Atatürk'ün yetişmesinde etkili olan ortamlardan biri de zamanın millî eğitim sistemidir.

Atatürk'ün yetişme döneminde, imparatorlukta birbirinden farklı amaçlarla kurulmuş, farklı programlar uygulayan eğitim kurumları vardı. Medrese, batı sistemine göre kurulmuş askerî ve sivil okullar ve azınlıkların kendi cemaatlarının ihtiyacını karşılamak için açtığı okullar yurt sathında dağınık şekilde faaliyet halinde bulunuyorlardı. Bu okulları belli bir amaca yöneltecek bir politika ve ortak bir yönetim bulunmuyordu.

Askerî okulların batı örneklerine göre kurulması Vak'a-yı Hayriye ile başlamıştır. Askerî okullar başlangıçta aynı zamanda nazır sorumluluğu olan Serasker'e, daha sonra Mekâtib-i Askeriye Nezaretine bağlanmıştır.

Askerî eğitimde ilk okul karşılığı olarak, uzak garnizonlardaki subay çocukları ile subay yetimleri için açılan 4 yıllık Sınıfı Mahsusa'lar bulunuyordu. Bu günkü orta okul karşılığı olan rüştiyeler başlangıçta üç, daha sonra dört yıl olarak bütün vilâyet ve bazı önemli sancak merkezlerinde açılmıştı (Kuruluş 1875). Askerî rüştiyelerden mezun olanlar ordu merkezlerinde açılmış bulunan bu günkü lise karşılığı askerî idadîlere devam ediyorlardı. İdadî mezunları, üç yıllık harbiyede eğitim görüyorlardı. Harbiye, başlangıçta yalnız İstanbul'da iken daha sonra 5 merkezde daha açılmıştır. Askerî eğitim sistemi içerisinde Tıbbiye ve deniz subayı yetiştiren Bahriye mektepleri de bulunuyordu. Harp Okullarından derece ile mezun olanlar İstanbul'da bulunan üç yıl süreli Erkân-ı Harbiye mekteplerine devam hakkı kazanıyor ve kurmay yüzbaşı olarak mezun oluyorlardı. Askerî okulların programlarında batı örnekleri kullanılıyor, öğretim kademelerinde batıda eğitim görmüş olanlardan yararlanılıyordu.

Medrese dışındaki sivil okullar da benzer bir uygulama içerisindedir. Sivil idadî mezunları Tıbbiye, Mülkiye ve Hukukta yüksek öğrenimine devam edebiliyorlardı. Dârülfünûn ile birlikte İlâhiyat, Edebiyat ve Fen bilimleri bölümleri de açılmıştır.

Levent Sahverdi Arşivi

Medrese sistemi, mahalle mekteplerinden bölgedeki medreselere ve buralardan Fatih ve Süleymaniye külliyelerine ulaşan bir kademelenme oluşturuyordu. Bunlar Şeyhülislâm'ın kontrolünde bulunan "Ders Vekili"ne bağlı idiler. İllerdeki medreselerden mezun olanlar imam ve müezzin olabiliyor, İstanbul medreselerinden (külliyelerinden) mezun olanlar (icazet alanlar) mahalle İmamlığı, Şer'i mahkeme kadılığı, sübyan mektebi hocalığı, medrese müderrisliği görevlerinden (din dersleri, Arapça ve Farsça derslerinde) herhangi birine atanabiliyorlardı. Müsbet bilimlere yer verilmeyen medreselerde okuyan mollalar askere alınmıyor, gerektiğinde yönetimin amaçları yönünde kullanılan bir kaba kuvvet oluşturuyorlardı. Medreselerin belli bir eğitim süresi yoktu.

Azınlık okulları batı örneklerine göre kuruluyor, yönetime hiçbir bağlılıkları olmadığı gibi, yönetimin de azınlık okulları üzerinde etkisi bulunmuyordu. Buralarda her azınlık grubunun dinî, millî ve politik amaçlarına göre bir eğitim uygulanıyordu. Maarif Nezaretindeki Mekâtib-i Hususiye ve Ecnebiye Müfettişliği'nin başına da çok zaman bir Hristiyan getiriliyordu.

Balkan Türklerinin bir kısmı misyoner Hristiyanlar eliyle okullaşmaya daha erken başlayan azınlıkların okullarının yararlarını görerek kız çocuklarını dahi bu okullara göndermişler ve bundan yararlanmışlardır.

Asker ocağı ortamı

Atatürk'ün yetişmesinde, kesintisiz tamamladığı örgün eğitim kadar içinde yaşadığı asker ortamının ve burada hâkim olan ordu geleneklerinin de payı ve katkısı vardır. Özellikle harp şartlarında yaşanan bu ortamda askerlik bir meslek olmaktan fazla bir yaşam tarzıdır. Bu yaşam tarzına yüzyılların süzgecinden geçerek gelmiş gelenekler yön vermektedir. Bu yaşama girenler geleneklerin çizdiği yola bağlı kalmaya mecburdur. Zorlama olmamasına rağmen başka bir seçenekleri yoktur. Kahramanlığı, vatanseverliği, arkadaş bağlılığını, disiplini, fedakârlığı, özveriyi, tehlikelerden yılmamayı, âmirlerin emirlerine kesin itaatı ahlâkının bir parçası yapmadıkça o ortamda yaşama şansı bulunamaz. Gerçekte bu özellikler Türk milletinin de sahip olduğu ve koruduğu değerlerdir. Askere katılanlar için yabancı değerler değildir. Ordu ve millet, bu özellikleri veren yapısı ve gelenekleri ile kıtalar üzerinde asırlaşabilmiştir.

Türk ordusunda günün şartlarına göre daima iyi gelenekler yaşamış, tarih, Mehmetçiğin askerî vasıflarının eksildiğini görmemiştir. Atatürk'ün yetiştiği dönemde şartlar sebebiyle askerî değerlerin daha fazla hâkim

Levent Şahverdi Arşivi

olduğu bir ortam vardır. Ölçüler daha çok askerî değerlere ve askerî başarılara göre ayarlanmıştır.

Atatürk'ün yetişmesinde en büyük özelliklerden biri, bir mesleğe yönelik sistemli ve kesintisiz bir eğitim görmesidir. İyi yetişmek için çok önemli olan bu husus, Atatürk'ten önce ve sonra bu ölçüde devamlılık gösterememiş, birçok genç subay eğitimlerini yarım bırakarak İdadîden veya Harbiyeden cephelere gitmişlerdir. Atatürk, İmparatorluğun en iyi ve en üst eğitim sistemini kesintisiz tamamlamıştır.

Eğitime her yönü ile yetersiz mahalle mektebinde başlamıştır. Mahalle mektebine birkaç gün devam etmiş, buradan daha modern eğitim veren Şemsi Bey özel okuluna geçmiştir. Selanik Askerî Rüştiyesini ve Manastır Askerî İdadîsini bitirmiştir. Manastır İmparatorluk Avrupasının en hareketli ve yıkılma odağında Üsküp, Edirne ve Selaniğe yollarla bağlı bir şehirdir. Manastır Askerî İdadîsi, 1897 Türk-Yunan harbinin gün gün yaşandığı, günün sorunlarının düşünceleri ve davranışları şekillendirdiği, yıkıntıyı, bölünmeyi içlerinde duyan, sinirlenen, tartışan, her gün yeni bir şeyler öğrenen genç insanların, canlı ve sert bir disiplinin hâkim olduğu ortamdır. Türk-Yunan harbinde kazanılan askerî zaferlere rağmen sonuçta kaybedilmesi, genç dimağları çok meşgul etmiştir. Yunan harbi, bu tarihî imparatorluğun hâlâ ve her şeye rağmen kendisini koruyabildiğini göstermiştir. Atatürk, Manastır askerî İdadîsinde Yanya, Üsküp, Selanik, İşkodra ve Manastır Askerî Rüştiyelerinden gelen arkadaşları ile eğitime başlamıştır. Yatılı askerî okullar 24 saat beraber yaşanılan, arkadaşlığın en üst noktaya çıktığı bir yuvadır. Özellikle Atatürk döneminde bu yuvalarda millî değerleri korumaya yönelik gelenekler, kahramanlığı, arkadaşlığı amaçlayan davranış özellikleri hâkimdir. 1898 yılında Manastır Askerî İdadîsini bitirerek 1899 - 1902 yılları arasında (3 yıl) İstanbul harbiyesini, 1902-1905 yılları arasında (3 yıl) Erkân-ı Harbiye Mektebini (Harp Akademisi) tamamlamıştır. Selanik'teki "Collége des Frére de la Salle" de Fransızca kurslarına devam etmiştir. Harbiye ve Erkân-ı Harbiye mektebi zamanının en üst eğitimini veren kurumlarıdır. İmparatorluğun bütün sorunları bu kalplerde çarpmakta, kendilerini daima iyi hazırlamanın gereğine inanılarak öğrenme çabası göstermekte, büyük emeller besleyen, sorumluluğunun bilincinde genç insanlar yetişmektedir.

O tarihlerde bu dershanelerde ve bu sıralarda Türk milletinin ve Türk tarihinin altın bir kuşağı yetişmiştir. Bu altın kuşak, üç kıtaya egemen büyüklükten sonra zaman zaman gerçek değerlerinden örnekler veren, fakat esasta iki buçuk asır devam eden yenilgilerin baskısından kurtulmaya

Levent Şahverdi Arşivi

çalışan bir milletin öncüleri olmuştur. Balkan Harbini ilk görevlerinde yaşamışlar, İmparatorluğu yıkıntıdan kurtarmak için Libya'dan Sarıkamış'a, Yemen'den Çanakkale'ye ve Galiçya'ya kadar on dört cephede kan vermişlerdir. Aynı altın kuşak, İstiklâl Harbini yapmış, Cumhuriyeti kurmuş, geliştirmiş, genç demokrasimizin temellerini atmıştır. Şüphesiz ki bu altın kuşak da büyük fireler vermiştir. Fakat bütün bu büyük tarihî hizmetler aynı altın kuşağın içinden çıkanlarca gerçekleştirilmiştir. Bu altın kuşağın en büyüğü de, şüphesiz, Mustafa Kemal Atatürk'tür.

Harp Akademileri ile askerî eğitimini tamamlayan Atatürk, bütün önemli rütbelerinde harp tecrübesi kazanacağı bir dönem yaşamıştır.

Sağlam ve sistemli bir askerî eğitimden sonra muharebe ve harp tecrübeleri ve başarıları kendisini mesleğin en üst noktasına Mareşalliğe, Gaziliğe ulaştırmıştır.

Atatürk ırkların ve dinlerin çatıştığı, uluslararası ihtirasların düğümlendiği bir ortamda ve zamanda yetişmiştir. Çizdiği yol ve gösterdiği hedef ise insanları onura, mutluluğa ve barışa ulaştıran bir örnek olmuştur.

Onun gür ışığının aydınlığı her geçen gün yurtta ve dünyada yayılmaktadır.

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRKÇÜLÜK

Ord. Prof. Dr. REŞAT KAYNAR

Atatürkçülüğü anlatırken önce bu sistemin elemanlarını bütünüyle göstereceğiz. Bunu yaptıktan sonra Atatürkçülüğün oluşumunu anlatacağız.

ATATÜRKÇÜLÜĞÜN ELEMANLARI

a) Tam bağımsızlık yanlısıdır.

Atatürkçülük emperyalist güçlere karşı, ilk kez başarıya ulaşan İstiklâl Savaşlarından sonra tam bağımsız ve millî bir cumhuriyet kurarak dünyadaki mazlum milletlere örnek olmuştur. O, böyle bir tam bağımsızlığı koruyabilmek için sosyo-ekonomik alt yapıda da halkın yararına değişiklikler yapmayı amaç sayar.

b) Halkçıdır, demokratiktir, sosyaldir ve barışçıdır.

Çağdaş uygarlık seviyesine erişmek için, sadece siyasal düzeyde ve üst yapıda kalmayarak, sosyal ve ekonomik alt yapıya yönelme ve bu yapıda halkı, halk için, halkın gücü ile kalkındırmayı amaçlar ve bunları da sınıf kavgalarına yol açmadan sosyal barışı gerçekleştirmek için, devletin yapıcı, plânlayıcı, düzenleyici ve emredici rolünü ön plânda tutmayı ve böylece az gelişmiş bir sosyal yapıdan kurtulmayı amaç sayar.

c) Müspet ilme ve hür duyguya dayanır.

Sanat ve bilim dallarında, bu yurdun gerçeklerine ve ihtiyaçlarına göre yaratıcı gücü harekete getirir. Bunu, lâik, akılcı, hür bir düşünüşle müspet ilme ve hür duyguya dayanarak gerçekleştirir. Yalnız bu kaynaklara başvurarak araştırma ve denemelerini sürdürür.

d) Dinamiktir.

Yukarıdaki açıklamalarla belirtilen Atatürkçülük, sadece fikir plânında da kalmayarak, yenilik ve gelişme düşmanı tutucularla savaşmayı emreder. Bu bakımdan antiemperyalist, antikolonyalist, lâik, ilerletici ve yürüyüş halinde bulunan dinamik sürekli bir kalkınma hareket ve sistemidir.

Levent Sahverdi Arşivi

YAKIN TARİHİMİZİN IŞIĞI ALTINDA ATATÜRKÇÜLÜK

Atatürkçülüğü ve onun oluşumunu kavrayabilmek için bu konu üzerinde yakın tarihimize başvurmak bir zorunluluktur. Bu bakımdan, önceki yıllardan gelen iyilikleri ve kötülükleri gören ve bu arada olayların meydana getirdiği acıları çeke çeke milletin gerçek menfaatlerini öğrenenler, Atatürkçülüğü yarattılar. Bu duruma göre Atatürkçülüğün özünü ve oluşumunu incelerken, yakın tarihimizin belgelerine de başvurmanın zorunlu olduğu kanısındayız. İşte biz bu metoda dayanarak, Atatürkçülüğün unsurlarını açıklayacağız.

Osmanlı İmparatorluğu Üzerinde Yabancı Baskı

Tanzimat ve Meşrutiyet dönemlerinde emperyalist devletler Osmanlı ülkesini, "Rus Bölgesi", "Fransız Bölgesi", "İngiliz Bölgesi" olarak bölüşmüşlerdi. Bunların Osmanlı başkentindeki sefirleri ile Tanzimat ve Meşrutiyet yöneticileri arasındaki ilişkiler, müstemleke yöneticileri ile metropoller arasındaki ilişkilere benzemekte idi.

Bu konuda genel bir fikir edinebilmek için, Tanzimat ve Meşrutiyet dönemlerinde geçen sadece birkaç olayı aktardıktan sonra, tam bağımsızlık ilkesini kesinlikle benimseyen Atatürk'ün 1935 yıllarında geçen bir davaranışını da belirtmek istiyorum. Bu suretle yarım müstemleke haline gelen Osmanlı Devleti'nin son dönemde karşılaştığı utangaçlık ile, yeni Türkiye Cumhuriyeti yöneticisinin tam bağımsız Türkiye Cumhuriyeti'ne kazandırdığı büyüklük açıkça görülecektir. Bu husus ile ilgili olarak seçtiğim aşağıdaki belgeyi —Revue de deux Monde— dergisinin "Türkiye Rical-i Devleti" başlıklı bir makalesinden aktarıyorum:

Milletin Kanına Geçmeyen Cilt Hastalığı

"Tanzimat'ın ünlü sadrazamı Keçecizade Fuat Paşa ile Türkiye'nin çeşitli yerlerinde incelemeler yaptıktan sonra memlekete dönerken Paşa'yı ziyaret eden bir Fransız diplomatı arasında şöyle bir konuşma geçer:

Fuat Paşa — Hakkımızda edindiğiniz görüşler nedir?

— Pek fena değil, fakat pek iyi düşünceler de edinmediğimi itiraf etmeliyim.

Fuat Paşa — Bizi iyi tanımıyorsunuz da ondan. Türkleri iyice tanıyan insan onları derhal sevmeye başlar. Türkleri sevmeyen, onları iyice tanımayı başaramayandır. Avrupalılar elli yıldan beri her sabah, Türklerin akşama yetişmeyeceklerini söyleyip duruyorlar. Biz bu sözlere çoktan alıştığımız için aldırdığımız yoktur. Çok şükür, her sabah canlı ve dinç kalkıyor ve akşama yine dinç ve canlı olarak yatıyoruz. Türkler ne ölmüşlerdir ne de ölmek üzeredirler.

— Fakat biraz hastadırlar değil mi?

Levent Şahverdi Arşivi

Fuat Paşa — Rusya İmparatoru Nikola böyle diyor. Fakat sıhhat durumumuzla ilgili doğru bir bilgi almak isterseniz yalnız bu doktorun düşüncesini sormayın. Ben Türkiye'yi Çar hazretlerinden daha iyi tanırım. Her tarafını vurdum, dinledim, İçli, dışlı muayene ettim. (Fuat Paşa hekimdi; hekimlikten ayrılarak Büyük Reşit Paşa'nın teşviki ile, diplomat oldu.) Bu muayenelerden sonra şu gerçeği öğrendim ki, Türklerin yapısı gayet sağlamdır. Onların organlarında hiçbir hastalık yoktur. Şu var ki, biz bir cilt hastalığına tutulmuşuz, ama bu hastalık kanımızı bozmamıştır. Bu durumda eskisini atarak yerine yenisi geçirmek gerekir."

Hastalığın tedavisi

Atatürk de, memleketin hastalığı ile ilgili olarak buna benzer bir teşhis koyar. O da hastalığın milletin kanını bozmadığını ve bu hastalığın sadece ciltte kaldığına inanmıştır ama, hastalığın organlara ve kana geçmemesi için gereken tedavi ne olmalıdır? İşte Atatürk, tedavi yöntemi açısından Tanzimat ve Meşrutiyet ricalinden ayrılır. Biz, Atatürk'ten önce Tanzimatçıların hastayı iyileştirme konusunda öğütledikleri yolları görelim.

Namık Kemal bu konuda, 5 Kasım 1872 gün ve 46 sayılı "İbret" gazetesinde, Fuat Paşa'nın şunları söylediğini yazar: *"Bir devlette iki kuvvet olur. Biri yukarıdan biri aşağıdan gelir. Bizim memlekette yukarıdan gelen kuvvet, cümlemizi eziyor. Aşağıdan ise, bir kuvvet oluşturmaya ihtimal yoktur. Bunun için pabuççu muştası gibi yandan bir kuvvet kullanmaya muhtacız. O kuvvetler de yabancı elçiliklerdir."* Bu sözlere göre, Tanzimat liderlerinden Fuat Paşa, iyileştirmeyi yabancı elçilerin gücünden beklemektedir. Yabancı gücünden iyileştirme beklemenin bir ülke için ne acı bir yıkım olduğunu belirten ve Hariciye Nazırı Âli Paşa tarafından Londra Elçimiz Muzurus Paşa'ya yazılan aşağıdaki mektubu gözden geçirelim. Bu mektup, Hayrettin Bey'in "Vesaik-i Tarihiye ve Siyasiye" adlı eserinin ikinci kitabının 1-7 sayfalarındadır ve 12 Şubat 1855 tarihlidir. Bu sıralarda Büyük Reşit Paşa Sadrazam ve Âli Paşa da Hariciye Nazırı idiler. Âli Paşa'nın yazdığı bu mektubun içindekilerini Reşit Paşa'da biliyordu. Mektupta, 15 yıl İstanbul'da İngiliz Elçisi olan Sir Stratford hakkında sızlanmalar vardır. Bu arada koskoca Osmanlı Devleti'nin İngiliz Elçisi elinde nasıl bir oyuncak olduğu da açıklanmaktadır. Yabancı elçilikleri memleketin tedavisinde kuvvet olarak kabul eden bir zihniyetin, ülkeyi ne acı durumlara düşürdüğünü bu mektup bütün açıklığı ile gösteriyor.

Yabancı Elçiliklerin Devlet Yönetimine Müdahalesi

Âli Paşa diyor ki: *"Bilirsiniz ki, İngiliz Büyükelçisi Lord Stratford, burada pek çok fenalıklara, pek çok felâketlere sebep olmuştur. Hırslı, kibirli bir yaradılışta olması, her şeyde ve her tarafta hükmünü ifa etme yolundaki şiddetli arzusu kendi kendini*

Levent Sahverdi Arşivi

Osmanlı Devleti'nin sahibi durumuna kadar götürmüştür. Kendisi hükûmetin vasîsi olmuştur. Vilâyetlerde valilerin yanında dahi konsolosları vasî yapmıştır. Bu durumda her gün Babıâli'nin nüfuzu ve şahsiyeti önemle zedeleniyor. Çünkü, bu haysiyet ve itibar olmadıkça, bu derece çeşitli milletlerden kurulu bir İmparatorlukta hükûmet icrası imkânsızdır.

Bugün uyruklarımızdan haksız bir davası olan yahut haklı bir cezaya uğramış bulunan bir adam, konsolosların veya elçilerin yanında kendisini koruyacak bir kuvvetin bulunduğuna güvenmektedir. Konsolosları ve elçileri dinlemeyerek ve onların etkisine değer vermeyerek bunların hoşuna gitmemeyi de göz önüne alarak görevini yapan bir vilâyet valisi, ebediyyen mahvolmuş demektir. Bakanlar kurulundaki bakanlar da aynı haldedir. Bakanlarını tayin eden veya değiştiren, artık devletimiz değildir. Bu makamlardan biri boşalınca yerine birisinin tayini için, Viyana'da muahede müzakere edermiş gibi kendisi ile zor bir söyleşmeye koyulmak lâzım geliyor. Şayet siz Lord Stratford'un reddettiği bir işe itaat etmemek cüretinde bulunursanız, rüşvet alan, yiyici bir adam olursunuz. Ne diyeyim azizim, dış işlerimiz, iç işlerimiz, patrikhane, her şey bu adamın kontrolüne bağlanmıştır."

Boyun eğme siyaseti

Yukarıdaki bu mektup, Fuat Paşa tarafından bir kuvvet olarak sayılan yabancı elçiliklerin bir memleketi batırmakta ne derece etki yapacağını açıkça göstermektedir. Yabancı devletler, Osmanlı Devleti'ni kendi nüfuz bölgesi gibi saymışlar, Tanzimatçılarla Meşrutiyetçiler de bu davranışlara karşı boyun eğme siyasetine alışmışlardı. Şimdi size İttihat ve Terakki hükûmetlerinde maliye bakanlığı yapan Cavit Bey ile Alman elçisi arasındaki bir konuşmayı da nakletmek isterim. Osmanlı Devleti, Birinci Cihan Savaşı'nın başlamasından faydalanarak kapitülâsyonları tek yanlı olarak kaldırmıştı. Bunun üzerine aramızda ittifak bağı olan Alman Elçisi Wangenheim, kararımızdan öfkelenerek Cavit Bey ile bir konuşma yapmıştır.

Müttefiklerimizin elçileri bile baskı yapıyor

Cavit Bey, Alman elçisinin yumrukları ile masaya vurarak kendisini şöyle azarladığını anlatır: "— *Sizin böyle bir karar almağa, bize sormadan böyle bir harekette bulunmağa hakkınız yoktur. Bu karar zamanının çok fena seçildiğini bilmelisiniz. Müttefiklerin siyasî menfaatlerine aykırıdır. Yarın İngiliz ve Fransız donanmaları boğazlardan geçecekler ve size harp ilân edecekler. Biz, böyle bir durum karşısında size katiyen yardımda bulunmayacağız. Boğazlar katiyen dayanamaz. Siz bu suretle Türkiye'nin yok olmasını hazırlıyorsunuz. Sizin bu kararınızın Berlin'de çok kötü tesirler bırakacağını bilmelisiniz. Ne ittifak kalacak ne bir şey; ben de yarın askerleri alarak buradan gideceğim.*" Cavit Bey, sefirin bu sözlerini anlattıktan

Levent Sabverdi Arşivi

sonra şunları da yazar: "*— Adeta kendimi kudurmuş bir köpek karşısında sanmıştım. O, söz söylemiyor havlıyordu.*"

Yabancı elçilikleri hastalığın tedavisinde bir güç sayan zihniyet, Osmanlı İmparatorluğu'nu çökertmiş ve parçalamıştı. Atatürk, bu zihniyetin tam karşısındadır. Onun devlet anlayışında tam bağımsızlık, temel unsurdur. Bağımsızlık olmadan bir devlet yaşamaz. Osmanlı yöneticileri, memlekette yabancı elçiliklerin nüfuz bölge anlayışlarına boyun eğerler ve boyun eğmeyi de ülkede olay çıkarmamak için bir zorunluluk sayarlardı.

ATATÜRK'ÜN YABANCILARA KARŞI "TAM BAĞIMSIZLIK" KONUSUNDAKİ DUYARLILIĞI

Atatürk ise, memleketini nüfuz bölgesi sayan devlet, çok güçlü bir sınır komşusu olsa bile, böyle bir davranışa asla katlanmamıştı. Nitekim O, çağının çok güçlü bir devlet temsilcisinin, Türk bağımsızlığını zedeleyen sözlerine karşı en sert tepkileri göstermekten çekinmemiştir. Bu hususta Rus Elçiliği'nde geçen şu olayı rahmetli Behçet Kemal Çağlar'dan ve ayrıca olayda hazır bulunan birkaç kişiden dinlemişizdir: "*Rus ihtilâlinin 1937'deki yıldönümünden az önce Moskova'daki Türkiye'nin Büyükelçisi, Atatürk'e Stalin'in Rus Komünist Partisi üyeleri önünde verdiği bir demecin özetini ulaştırmıştı. Bu demeçte Stalin Türkiye, İran ve Yakın ve Orta-Doğu'nun bütün memleketlerini Rus Bölgesi olarak belirtmişti.*

O akşam yıldönümü dolayısıyla Sovyet Elçiliği'nde bir suare veriliyordu. Stalin'in bu sözlerini önceden haber alan Atatürk, suareye gelerek herkesin yanında Büyükelçi Kara Han'a şunları söyledi: — Stalin'e şu sözlerimi münasip bir şekilde ulaştırınız. Dünyanın bugünkü şartları içinde coğrafyanın küçük bir parçasına sığınmış tarihi büyük bir millet, küçük millet muamelesi göremez. Böyle düşünenler basiretten yoksundurlar. Dünyanın gelecek gelişmelerinde biz Rus milletinden değil, Rus milleti bizden yardım görecektir. Bir gün gelecektir ki, bizim topraklarımızdan Rus düşmanı bir milletin ordusu oraya doğru yürümek isteyecektir. Ama karşısında bizim tam bağımsızlığımıza dayanarak belirttiğimiz, fiilî vetomuzu bulacaktır. Bu vetonun değeri, Türk milletinin tam bağımsızlık yolundaki şuurudur. Rusya için en büyük destek bu şuurdur. Yoksa, Türkiye'nin tam bağımsızlığa dayanan siyasetini, Rusya'nın bir nevî diktası gibi göstermek bir gaflettir."

ATATÜRK'ÜN YABANCILARA GELECEK OLAYLARI GÖSTERME YOLUNDAKİ UYARMA GÜCÜ

Osmanlı ıslahatçıları çoğu zaman yabancıların öğütleri ve uyarmaları ile yollarını tayin ederlerdi. Atatürk ise tam tersine, gelecek olayları, tam bir açıklık içinde görerek, yabancı devletleri uyarma görevini yapıyordu. "The

Levent Sahverdi Arşivi

Caucasus" mecmuasında Atatürk ile Mac Arthur arasında geçen görüşme, bunun başlıca kanıtıdır. Adı geçen dergide Atatürk ile Mac Arthur arasındaki konuşma şöyle belirtilmektedir. Avrupanın vaziyeti hakkında ne düşündüğünü kendisine soran Mac Arthur'a Atatürk şu cevabı vermiştir: "*— Versailles Muahedesi, Birinci Dünya Savaşı'na sebebiyet vermiş olan âmillerden hiçbirini bertaraf etmediği gibi, bilâkis dünün başlıca rakipleri arasındaki uçurumu büsbütün derinleştirmiştir. Zira, galip devletler, mağlûplara sulh şartlarını zorla kabul ettirirlerken, bu memleketlerin etnik, geopolitik ve iktisadî hususiyetlerini asla nazarı itibara almamışlar ve sadece husumet hislerinden mülhem bulunmuşlardır. Böylelikle, bugün içinde yaşadığımız sulh devresi sadece mütarekeden ibaret kalmıştır. Eğer siz Amerikalılar, Avrupa işleriyle alâkadar olmaktan vazgeçmeyerek, Wilson'un programını tatbikte ısrar etseydiniz, bu mütare devresi uzar ve bugün devamlı bir sulha müncer olabilirdi. Bence, dün olduğu gibi yarın da Avrupa'nın mukadderatı Almanya'nın alacağı vaziyete bağlı bulunacaktır. Fevkalâde bir dinamizme malik olan bu yetmiş milyonluk çalışkan ve disiplinli millet, üstelik millî ihtiraslarını kamçılayabilecek siyasî bir cereyana kendisini kaptırdı mı, ergeç, Versailles Muahedesi'nin tasfiyesine tevessül edecektir.*"

Atatürk, Almanya'nın İngiltere ve Rusya hariç olmak üzere, bütün Avrupa kıtasını işgal edebilecek bir orduyu kısa bir zamanda teşkil edebileceğini; binaenaleyh harbin 1940-46 yılları arasında başlayacağını; Fransa'nın kuvvetli bir ordu yaratmak için lâzım gelen hassaları artık kaybettiğini ve İngiltere'nin adalarını müdafaa etmek için bundan sonra Fransa'ya güvenemeyeceğini belirtmiş, İtalya hakkında da şunları söylemiştir: "*— İtalya, Mussolini'nin idaresi altında şüphesiz büyük bir kalkınmaya ve inkişafa mazhar olmuştur. Eğer Mussolini, müstakbel bir savaşta, İtalya'nın zahirî heybet ve azametini, savaş haricinde kalmak suretiyle, lâyıkı veçhile istismar edebilirse, sulh masasında başlıca rollerden birini oynayabilir. Fakat, korkarım ki, İtalya'nın bugünkü şefi, Sezar rolünü oynamak hevesinden kendini kurtaramayacak ve İtalya'nın askerî bir kuvvet yaratmaktan henüz çok uzak olduğunu gösterecektir.*"

Atatürk Amerika'nın geçen savaşta olduğu gibi, bu savaşta da bîtaraf kalamayacağını ve Almanya'nın ancak bu Amerikan müdahalesi dolayısıyla mağlûp olacağını da ilâve etmiş ve âdeta kehanet derecesinde olan şu şayanı hayret sözleri söylemiştir: "*— Avrupa devlet adamları, başlıca ihtilâf mevzuu olan mühim siyasî meseleleri, her türlü millî egoizmlerden uzak ve yalnız umumun nefine olarak, son bir gayret ve tam bir hüsnüniyetle ele almazlarsa, korkarım ki, felâketin önü alınamayacaktır. Zira, Avrupa meselesi İngiltere, Fransa ve Almanya arasındaki ihtilâflar meselesi olmaktan artık çıkmıştır. Bugün Avrupa'nın şarkında bütün medeniyeti ve hatta, bütün beşeriyeti tehdit eden yeni bir kuvvet belirmiştir. Bütün*

Levent Sahverdi Arşivi

maddî imkânlarını top yekûn bir şekilde cihan ihtilâli gayesi uğruna seferber eden bu korkunç kuvvet, yeni siyasî metotlar tatbik etmekte ve rakiplerinin en küçük hatalarından bile mükemmelen istifade etmesini bilmektedir. Avrupa'da vuku bulacak bir harbin başlıca galibi ne İngiltere, ne Fransa, ne de Almanya'dır. Sadece Bolşevizmdir. Rusya'nın yakın komşusu ve bu memleketle en çok harp etmiş bir millet olarak, biz Türkler, orada cereyan eden hadiseleri yakından takip ediyor ve tehlikeyi bütün çıplaklığı ile görüyoruz. Uyanan şark milletlerinin zihniyetlerini mükemmelen istismar eden, onların millî ihtiraslarını okşayan ve kinleri tahrik etmesini bilen Bolşevikler, yalnız Avrupa'yı değil, Asya'yı da tehdit eden başlıca kuvvet halini almışlardır." Söz Asya'ya intikal edince, Mac Arthur şöyle demiştir: *"— Fikrinize tamamiyle iştirak ediyorum. Avrupa ile Amerika devlet adamlarının asıl tehlikeyi görememeleri, bana da çok endişe veriyor. Böylelikle, hepimizi tehdit eden bir düşmanın, büyük menfaatler temin edebileceği bir savaşa doğru sürükleniyoruz. Bana öyle geliyor ki, Avrupa'da başlayacak bir savaş, behemahal Amerika'ya da sirayet edecektir. Zira, büyük devletlerin Avrupa'daki mağlûbiyetlerini Japonya, Asya'daki emellerini tahakkuk ettirmek için bir fırsat addedecektir. Amerika buna şüphesiz bîgâne kalamayacaktır. İster istemez sürükleneceğimiz böyle bir savaşta ise Rusya, Asya'daki nüfuzunu genişletmeğe çalışacaktır. Eğer siyaset adamlarımız, o esnada, Rus yardımını ağır toprak tavizleri pahasına satın almamak dirayetini gösterirlerse ne âlâ, aksi takdirde, biz bir tehlikeyi bertaraf etmeğe çalışırken, onun yerine daha büyüğünü kaim etmiş olacağız. Binaenaleyh, Rusya ile müttefiken yapacağımız bir savaş, Avrupa meselelerini olduğu gibi Asya meselelerini de halletmekten çok uzak kalacaktır. Bitmez tükenmez insan malzemesine malik bulunan ve üstelik Avrupa ile Amerikan sanayicilerinin ihracat pazarı olan Asya, Rusya'nın nüfuzu altına girdiği gün, dava Bolşevizm için halledilmiş olacaktır. Ruslar, bunu bizden daha iyi anladıkları içindir ki, Asya'da ekseriya gözümüzden kaçan büyük bir faaliyet gösteriyorlar. Bugün Çin'in mühim bir kısmı, komünist ajanlarının kontrolu altında bulunmaktadır. Eğer Amerika ve Avrupa devlet adamları, Çin'e lâzım gelen ehemmiyeti vermez ve oradaki komünist aleyhtarı devlet adamlarını desteklemezlerse Japonların mağlûbiyeti, komünistlerin Çin'deki zaferi olabilir. Aynı hal Mançurya, Kore, Hindistan, Hindiçinî, Birmanya için de varittir. Binaenaleyh, bence, dünyanın mukadderatı, Avrupa değil, Asya'da hallolacaktır."* İki büyük asker arasındaki fikir teatisi bittiği zaman, Atatürk gülerek Mac Arthur'a şöyle demişti: *"— Görüşlerimizde tam bir mutabakat var. Fakat temenni ederiz ki, vaziyeti biz yanlış görelim ve dünyanın mukadderatını ellerinde tutan devlet adamları haklı çıksınlar."*

TAM BAĞIMSIZLIK YOLUNDA MAZLUM MİLLETLERE ÖRNEK OLMA

Atatürkçülüğün başta gelen unsuru olarak gösterdiğimiz tam bağımsızlık ilkesinin gücü o derece etkilidir ki, Atatürk bu gücün yalnız Türk

Levent Sahverdi Arşivi

milletini değil, bütün mazlum milletleri de kurtaracağına güvenir ve Türk milletinin zalimlere karşı ayaklanmada ilk örnek olma görevini ifa etmesi dolayısıyla kıvanç duyar.

Her ne kadar Kurtuluş Savaşı'nda Türklerin karşısına Yunan kuvvetleri çıkarılmışsa da aslında Yunanlıların dizginleri emperyalist devletlerin elinde idi. Nitekim Lozan Antlaşması'nda Türkler, Yunanlılarla değil Yunanlıların dizginlerini ellerinde tutan emperyalistlerle mücadele ettiler.

Atatürk 7 Temmuz 1922 tarihinde bu konuda şöyle der: "*Türkiye'nin bugünkü mücadelesi yalnız kendi nam ve hesabına olsaydı, belki daha kısa, belki daha az kanlı olur ve daha çabuk bitebilirdi. Türkiye büyük ve önemli bir çaba harcıyor. Çünkü savunduğu dava bütün mazlum milletlerin, bütün doğunun davasıdır. Ve bunu sona erdirinceye kadar Türkiye, kendisi ile birlikte olan doğu milletlerinin beraber yürüyeceğinden emindir. Türkiye şimdiye kadar mevcut tarih kitaplarının gereklerini değil, tarihin hakikî gereklerini takip edecektir.*"

Bu konu üzerinde 3 Ocak 1922 tarihinde de şöyle der: "*Bütün mazlum milletler zalimleri bir gün yok edeceklerdir. O zaman dünya yüzünden zalim ve mazlum kelimeleri kalkacak, insanlık kendisine yakışan bir sosyal duruma erişecektir. Türk milleti, o zaman önde gidişi ile cidden öğünebilecektir.*"

Bütün bu konuşmalardan sonra az gelişmiş ülkelerle emperyalistler hakkında da şunları der: "*Bugün günün ağardığını nasıl görüyorsam uzaktan bütün mazlum milletlerin de uyanışını öyle görüyorum. Bağımsızlık ve hürriyetlerine kavuşacak olan, çok kardeş millet vardır. Onların yeniden doğuşu, şüphesiz ki, terakkiye ve rafaha yönelmiş olacaktır. Bu milletler, bütün güçlüklere ve bütün engellere rağmen muzaffer olacaklar ve kendilerini bekleyen geleceğe ulaşacaklardır. Emperyalizm yer yüzünden yok olacak ve milletler arasında hiçbir renk, din ve ırk farkı gözetmeden yeni bir ahenk ve işbirliği çağı egemen olacaktır.*"

Bütün milleti bağımsızlık savaşına çağıran 2 Temmuz 1920 tarihli beyannamesindeki şu sözlerini de belirtmek suretiyle tam bağımsızlığın en önemli unsuru olan iktisadî bağımsızlığa geçeceğim. Atatürk bu beyannamesinde şöyle der: "*Yaşamak isteyen milletimizin isteği bir kelimede özetlenebilir ve gayet meşrudur. İstiklâl. Avrupa'nın yöneticilerinden ve sermayedarlarından ayrı olan asıl milletleri bizim hayatımızı bize çok görmüyorlar. Eğer bugün Fransız milleti ile, İtalyan milleti ile, hatta İngiliz milleti ile düşmanlık halinde bulunuyorsak, bu milletlerin seslerini işittirememelerinden ve kendi yöneticilerinin istilâ ve sermaye emelleri için, bizi yok etmelerine ses çıkaramamalarındandır.*"

Levent Sahverdi Arşivi

İKTİSADÎ BAĞIMSIZLIK

Atatürk, iktisadî bağımsızlığı, tam bağımsızlığın başta gelen unsurlarından sayar. Tanzimat'tan bu yana yabancı memleketlerin halkımızı sömürmelerine karşı, 1 Mart 1922'de, Büyük Millet Meclisi'nin üçüncü toplanma yılını açarken şöyle der: "*Tanzimat'ın açtığı serbest ticaret devri, Avrupa rekabetine karşı kendisini savunamayan iktisadiyatımızı bir de iktisadî kapitülâsyon zincirleri ile bağladı. Teşkilât ve ferdî kıymet bakımlarından bizden çok kuvvetli olanlar memleketimizde bir de fazla olarak imtiyazlı mevkide bulunuyorlardı. Kazanç vergisi vermiyorlardı. Gümrüklerimizi ellerinde tutuyorlardı. İstedikleri zaman istedikleri eşyayı ve istedikleri şartlar altında memleketimize sokuyorlardı. Bütün iktisat kollarımıza bu sayede mutlak hâkim oluyorlardı.Efendiler, bize karşı yapılan rekabet gerçekten çok gayrimeşru, gerçekten çok kahredici idi. Rakiplerimiz bu suretle gelişmeğe elverişli sanayîmizi de yok ettiler, ziraatimize de zarar verdiler. Gelişmemizin, iktisadî ve malî gelişmemizin önüne geçtiler. Efendiler, artık serbest ve bağımsız bir hayata atılan Türkiye için, iktsadî hayatımızı boğmakta olan kapitülâsyonlar mevcut değildir.*"

TANZİMAT DÖNEMİNDE İZLENEN LİBERAL EKONOMİNİN SONUÇLARI

Tanzimat döneminin izlediği serbest ticaret politikası ile iktisadî bağımsızlığımızı kaybettiğimiz bir gerçektir.

1838'de İngilizlerle yaptığımız ticaret antlaşması, böyle bir iktisat politikası izlemeğe bizi zorlamıştı. Mustafa Reşit, bu antlaşmayı yaparken Mehmet Ali ile padişah kuvvetleri arasında sürüp giden iç savaşa son vererek Osmanlı İmparatorluğu'nun bütünlüğünü koruma amacını gütmüştü. Rahmetli Yusuf Kemal Tengirşenk'in bu konuda yaptığı incelemeler, İngilizlerin bir yandan Mehmet Ali'yi bağımsızlığa kışkırtarak bir yandan da Padişah'a Mehmet Ali'yi ortadan kaldırıp İmparatorluk topraklarının bütünlüğünü sağlamak gibi ümitler vererek iki yanlı oynadıklarını ve bizi gaflete düşürdüklerini göstermektedir. İngilizler, bu oyunlarının sonucunda, 1838 Ticaret Antlaşması'nın imzalanmasını başarmışlardır. Oysa, 1838'den önce Osmanlı iç ve dış ticaretindeki kurulu düzen bozulmamış ve kapitülâsyonların etkilerine çare bulunarak serbest mübadelenin tersine, himaye politikası izlenmiş olsaydı, mevcut el sanayîi yok olmayacak ve Osmanlı İmparatorluğu, Avrupa metropollerinin bir yarım müstemlekesi haline gelmeyecekti. Anlaşılan şudur ki, 16 Ağustos 1838 tarihli Ticaret Antlaşması'nın bu derece memleket iktisadiyatı için korkunç sonuçlar verecek bir antlaşma olacağını ne Sultan Mahmut ne de Mustafa Reşit Paşa düşünmüşlerdi. Bu konudaki Yusuf Kemal Tengirşenk, Reşit Paşa'yı çağımızın yeni kuşak yazarlarının yaptığı gibi,

Levent Sahverdi Arşivi

küçültmemekte ve onun vatanseverlik vasıflarını da unutmamaktadır. Tengirşenk, (Tanzimat, I)'de şöyle demektedir:

"İngiliz memurlar — merkezin emr-i mahsusu ile hareket ettikleri sabit olmamakla beraber- hem padişaha siyasî ittifaklar hem de Mehmet Ali'ye istiklâlini ilân ederse, bunun İngiltere'ce tanınacağı ümidini veriyorlar. Beklenmekte olan eşref saati geliyor, Zeki Bulver, İngiltere'ye Palmersütu'nun tavsifi veçhile, bir şahaser takdim etmeye muvaffak oluyor. Öbür taraftan Padişah da Rusya'ya ve Mehmet Ali'ye karşı aradığı istinatgâhı ümit ettiği derecede bulamıyor. Büyük, hamiyetli Reşit Paşa, çalışıyor çabalıyor; Londra'ya, Paris'e koşuyor, fakat arzularına nail olamıyor. 16 Ağustos 1838 tarihli Ticaret Antlaşması, hem Mehmet Ali'nin inhisarlarının varidatından mahrum olarak zayıf düşmesine hem de Osmanlı Devleti'nin sınaî, ticarî ve malî cihetlerden harap olmasına sebep oluyor. Ne İkinci Mahmut için ne de Reşit Paşa ve arkadaşları için bu neticeleri bilerek ve görerek bu antlaşmayı imza ettiler denilemez. Antlaşmadan Mehmet Ali'nin ordu ve donanmaca zayıflayacağını bekliyorlardı. Fakat, bu antlaşmanın neticede memleketin sanayîini belini doğrultamaz bir hale getireceğini, devletin başına Düyûn-i Umumiye idaresi gibi bir belâ musallat edeceğini elbette keşfedemiyorlardı. Memleketin bu hamiyetli, kudretli adamlarından sonra yetişen evlâtları, bu gibi ilerisini keşfedemeyerek yapılan hataların doğurduğu zararları çeke çeke ve ekonomik menfaatlerin bir milletin hayatında nasıl bir yer tuttuğunu öğrene öğrene yeni Türkiye devrine kadar yetişiyorlar. Bu nesil, Osmanlı Devleti son demine varıp da yeni Türkiye kurulduğu zaman, bundan sonraki devletin hayat ve beka şartlarını ihtiva eden Misak-ı Millî'yi tertip ederken ekonomik istiklâlin, (usul, esas, hayat ve beka) olduğunu ve bu sebeplerle (siyasî, adlî, malî ve sair inkişafatına mâni olan kuyuda) muhalif bulunduğunu açıkça dünyaya ilân ediyor. Fiiliyatta Büyük Millet Meclisi, ilk günlerden itibaren gümrük maddelerinde müstakilen kanun yapmaya başlıyor. Ecnebi devletlerle olan münasebetlerinde ilk defa Sovyet Cumhuriyeti ile Ankara'da, ve sair devletlerle Lozan'da anlaşmalar yaparken Meclis'in ve onun hükûmetinin en evvel düşündüğü şey, memleketin ekonomik istiklâlini tam olarak muhafaza etmek oluyor."

ATATÜRKÇÜ HALKÇILIK

Atatürkçülüğün ikinci temel taşı, halkçılık ve milliyetçiliktir. Atatürkçü halkçılıkta, uygar bir insan toplumu için birbirini tamamlayan siyasal ve sosyal unsurlar ve değerler vardır.

Osmanlı dönemindeki iktidarın, yani padişahın, siyasal düşünce biçimine göre halk bir sürüdür. Buna bir çoban lâzımdır; o da padişahtır. Bu hususu en iyi canlandıran bir fikrayı rahmetli Rauf Orbay'ın Yakın Tarihimiz adlı dergide yayımlanan hatıratından aktarıyorum. Rauf Bey şöyle der: *Fındıklı'daki Mebusan Meclisi'ne vardığım zaman, Padişah'ı ziyarete*

Levent Sahverdi Arşivi

gitmek üzere, Reis Celâlettin Arif Bey'i aradım. Makamında bulamadım; sordum, arattım, bulduramadım. Sarayda bulunmak saati yaklaştığı halde görünmedi; nerede olduğunu bilen de yoktu. Çaresiz, onun yerine Reis Vekili Balıkesir Mebusu Abdülaziz Mecdi Efendi'yi alarak, Konya Mebusu Vehbi Efendi de dahil, heyet halinde Yıldız Sarayı'na gittik. Giderken yollarda, sağda solda, cihana hükmedermiş gibi mağrur, dimdik duran süngülü düşman askerlerini gördükçe yüreğimiz sızlayarak, sesimiz kısılmışçasına susuyorduk. Fakat itiraf ederim ki, maruz kaldığımız felâketin büyüklüğünü açıkça gösteren bu manzara karşısında ne benim ne de yanımdaki arkadaşlarımın, bugünlerin de geçerek yurdun ve milletin kurtulduğu güne kavuşulacağı hakkındaki imân ve ümidimiz katiyyen sarsılmış değildi. İngilizler, şimdi kuvvetlerine güvenerek her şeyi yapabilirlerdi, fakat hiçbir zulmün devam etmesine imkân olmadığı gibi, bunun da, Allah'a ve yurtseverliğinden emin olduğumuz millete güvenimiz baki kaldıkça, sonu geleceğine inanıyorduk. İşte bu duygularla mütehassis olarak saraya vardık ve derhal huzura kabul olunduk. Sultan Vahdettin, bizi karşısında görünce, gayet soğuk bir edâ ile, selâmlarımıza mukabele ettikten sonra, yanındaki baş mabeyinci Fuat Bey'e hitap ile: "— Biz nasıl haber aldık, bu işi?" diye sordu. Fuat Bey, elpençe divan durmuş bir vaziyette, şu cevabı verdi: "— Efendim, dün Fransız mümessilliği baş tercümanı geldi. Anadolu'dan gelen bir takım zevatın, İstanbul'un emniyet ve huzurunu ihlâl edecek harekâtta bulunduklarından bahisle, İtilâf Devletleri mümessillerinin şehrin asayişini muhafaza için, bir nümayiş yapılmasına karar verdiklerini, ancak bunun, İstanbul'un statükosunu ihlâl edecek bir hareket olmayacağını söyledi." Vahdettin, bir işaretle Fuat Bey'i salondan çıkardıktan sonra, bana döndü: "— İşittiniz mi beyefendi, bu adamlar her şeyi yaparlar. Yaptıkları bu kadarla da kalmaz. Daha fazlasını yapmağa da cüret edebilirler. Onun için, Meclis'teki konuşmalarınıza dikkat edin." Ben cevap vereceğim sırada, Konya Mebusu Vehbi Hoca, heyacanını zaptedemedi, benden evvel konuşarak: "— Efendim, ne yapsalar milleti yıldıramazlar. Millet, hilâfet ve saltanata sadıktır. Memleketin kurtarılması için uğraşıyoruz. Müsterih olunuz padişahım." Fakat Vahdettin hiç de müsterih görünmüyordu. Tekrar etti: "— Rica ederim, dikkat edin. Bu adamlar, her şeyi yaparlar, Meclis'teki sözlerinize dikkat edin." Bu sefer, Abdülaziz Mecdi Efendi, heyecanlandı ve oturduğu yerden, percereden görünen Dolmabahçe önünde demirli düşman donanmasını gösterek: "— Padişahım dedi, bu kâfirlerin zoru işte su kenarına kadar geçer. Ötesinde sökmez. Anadolu pulattır. Memleketin selâmeti için atıldığı mücadelede mutlaka muvaffak olacaktır. Bundan emin olunuz." Vahdettin, oralarda değildi. Söylenenleri duymuyormuş gibi, zihnine yerleştirmiş olduğu aynı nakaratın üzerinde duruyordu: "— Tekrar ediyorum. Akıl için yol birdir. Vaziyet meydandadır. İsterlerse yarın Ankara'ya da giderler." Vahdettin'in bütün ruh haletini ve bilhassa şunun bunun tesiri ile gözünde büyüttükçe büyüttüğü düşmanlardan, her arzu ve emellerine kayıtsız şartsız mutavaat edecek dereceyi bulan korkaklığını sarahatle belirten bu sözleri karşısında, ben de kendimi tutamadım: "—

Levent Şahverdi Arşivi

Müsaade buyurun, dedim. Misak-ı Millî ile tesbit edildiği veçhile, hilâfet ve saltanat makamı ile memleketin kurtarılması bahis konusudur. Fakat, cereyan-ı hale göre eğer biz, bu milletin duygularına tercüman olabiliyorsak, şunu arzedelim ki milletin sizden istediği, Meclis kararı olmadan herhangi bir milletlerarası vesikayı imzalamamaktır. Aksi takdirde, istikbali çok karanlık görüyoruz. O kadar ki, akıbetin ne olacağı şimdiden kestirilemez." Vahdettin, bu sözlerim üzerine, sinirliliğini açıkça belirten bir tavırla oturduğu koltuktan kalkıp bakışlarını gözlerime dikerek: "— Rauf Bey! Bir millet var, koyun sürüsü. Buna bir çoban lazım. O da ben'im." Onun bana bu sözü, aynen bir müddet evvel, Ahmet Rıza Bey'le birlikte İzzet Paşa Kabinesi'ni tazyik eyledikleri sırada kendisini ziyaretimiz esnasında söyleniş olduğunu da hatırladım, demek ki çobanlık rolünü oynamağa pek hevesli, gerçekten de kararlı ve azimli imiş. Artık bizim için söylenecek bir şey kalmamıştı. Zaten onun davranışı ile beraber, biz de oturduğumuz koltuklardan kalkmıştık. Karşılaştığımız andaki halden çok daha soğuk bir hava içinde ayrıldık.

Atatürk'ün halkçılık sisteminde ise halk, bir sürü değil hâkimiyetin dayandığı tek kaynaktır. Halk hâkimiyetini, seçtiği temsilcileri ile kayıtsız şartsız dilediği gibi kullanır. Bu bakımdan hükûmetinin adı da "halk hükûmeti" dir.

Atatürk 1 Aralık 1921 günü Büyük Millet Meclisi'nde yaptığı konuşmada bu konu ile ilgili olarak şöyle der: "*Bizim hükûmetimiz demokratik bir hükûmet değildir. Sosyalist hükûmet değildir ve gerçekten kitaplarda mevcut olan hükûmetlerin bilimsel niteliği bakımından hiçbirine benzemeyen bir hükûmettir. İlmî, içtimaî noktadan bizim hükûmetimizi ifade etmek lâzım gelirse halk hükûmeti deriz.*"

O, kendisinden önce yapılan ıslahat atılımlarındaki kopyacılığı ve taklitçiliği eleştirirken, aynı nutukta şöyle der: "*Kendimizi dünyada bulunan herhangi bir hükûmete benzetmek kadar hata olamaz. Biz kendi benliğimiz içinde ve kendi mizaç ve tabiatımızla ilerliyoruz ve ilerleyeceğiz. Biz benzememekle ve benzetmemekle övünüyoruz. Çünkü biz, bize benziyoruz.*"

Atatürk'ün halkçılık prensibinin temel esaslarını belirten 13 Eylül 1920 tarihli programını, Büyük Millet Meclisi, 18 Kasım 1920 tarihinde Halkçılık Beyannamesi adını taşıyan bir bildiri ile yayımladı. Bu bildiride halkçılığın dayandığı temel esas, şu suretle belirtilmişti: "*Türkiye Büyük Millet Meclisi, hayat ve istiklâlini yegâne ve mukaddes emel bildiği Türkiye halkını emperyalizm ve kapitalizmin baskı ve zulmünden kurtararak irade ve hâkimiyetinin sahibi kılmakla amacına ulaşacağı kanısındadır. Halkın öteden beri karşılaştığı sefalet sebeplerini, yeni araç ve örgütlerle kaldırarak, yerine refah ve mutluluk yerleştirmeyi ister ve bundan dolayıdır ki toprak, adliye ve iktisat işlerinde ve diğer meselelerde sosyal kardeşliği ve yardımı halkın ihtiyacatına göre yenilikler vücuda getirmeyi hedef sayar.*"

Levent Sahverdi Arşivi

Bu yazılardan da anlaşılmaktadır ki, Türkiye'nin kalkınması sağlanırken o zaman içtimaî uhuvvet "sosyal kardeşlik" ve içtimaî teavün "sosyal yardım" deyimleri ile belirtilen, bugün ise, "sosyal adalet" ve "sosyal güvenlik" deyimi ile Anayasa'mızda yer alan ilkeler, halkın kalkınmasında egemen olacaktır. Böylece Yeni Türkiye Devleti, sınıf kavgalarına meydan vermeden kalkınacaktır.

Atatürk 1 Aralık 1921 tarihli konuşmasında, halkçılığın tanımlamasını yapmıştır. Bu tanımlama şöyledir: *"Halkçılık, sosyal düzenini, çalışmasına ve çalışmanın verdiği haklara dayandıran sosyal bir meslektir."* O bu tanımlamayı da şöyle açıklar: *"Biz bir hakkı çalışma sayesinde elde ederiz. Yoksa, arka üstü yatmak ve hayatını çalışmadan geçirmek isteyen insanların bizim toplumumuz içinde yeri yoktur, hakkı yoktur."*

Atatürk'ün toplumda sosyal barışın sağlanmasını amaç sayan özleyişlerinden biri de "toprak reformu" nun gerçekleşmesi idi.

Daha 1922'lerde, toprağı olmayan çiftçiyi toprak sahibi yapmayı düşünen Atatürk, 1 Kasım 1928 tarihinde Büyük Millet Meclisi'nin üçüncü dönem ikinci toplanma yılını açarken bu konudaki düşüncelerini şöyle açıklar: *"Yeni faaliyet devremizde, gerek bu bölgede (doğu illerinde) gerek memleketin diğer kısımlarında toprağı olmayan çiftçilere toprak tedarik etmek meselesi ile ehemmiyetli olarak uğraşacaksınız."* 1 Kasım 1929'da üçüncü dönem toplanma yılını açarken yine bu konu üzerinde durarak şu temel noktayı belirtir: *"Çiftçiye arazi vermek de hükûmetin sürekli olarak takip etmesi lâzım gelen bir keyfiyettir. Çalışan Türk köylüsüne işleyebileceği kadar toprak temin etmek memleketin üretimini zenginleştirecek başlıca çarelerdendir."* Atatürk Türk milletini dinamik idealine ulaştırmak için, bütün inkılâplarını, her zaman alt yapıya nüfuz edecek ve sosyal yapıyı değiştirecek bir ön koşul olarak gerçekleştirmekte idi. 1 Kasım 1936'da Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin beşinci devre ikinci toplantı yılını açış nutkunda Türkiye'deki toprak sorunu üzerinde şunları söyler: *"Toprak Kanunu'nun bir neticeye varmasını Kamutayın yüksek hizmetinden beklerim. Her Türk çiftçi ailesinin, geçineceği ve çalışacağı toprağa malik olması behemahal lâzımdır. Vatanın sağlam temeli ve imarı bu esastadır. Bundan fazla olarak büyük araziyi modern vasıtalarla işletip vatana fazla istihsal temin edilmesini teşvik etmek isteriz."*

Atatürk ölümünden 1 yıl önce, beşinci dönem üçüncü toplanma yılını açarken bu özleyişini son defa olarak şöyle açıklıyordu: *"Bir defa, memlekette topraksız çiftçi bırakılmamalıdır. Bundan daha önemli olanı ise, bir çiftçi ailesini geçindirebilen toprağın, hiçbir sebep ve suretle, bölünmez bir mahiyet alması. Büyük*

Levent Sahverdi Arşivi

çiftçi ve çiftlik sahiplerinin işletebilecekleri arazi genişliği, arazinin bulunduğu memleket bölgelerinin nüfus kesafetine ve toprak verim derecesine göre sınırlanmak lâzımdır.

Küçük büyük bütün çiftçilerin iş vasıtalarını arttırmak, yenileştirmek ve korumak tedbirleri, vakit geçirilmeden alınmalıdır. Her halde, en küçük bir çiftçi ailesi, bir çift hayvan sahibi kılınmalıdır. Bunda, ideal olan öküz değil beygir olmalıdır. Öküz, ancak bazı şartların henüz temini güç bölgelerde hoş görülebilir. Köylüler için, umumiyetle pulluğu pratik ve faydalı bulurum. Traktörler, büyük çiftçilere tavsiye olunabilir. Köyde ve yakın köylerde müşterek harman makinaları kullandırmak köylülerin ayrılamayacağı bir âdet haline gelmelidir.

Memleketi iklim, su ve toprak verimi bakımından ziraat bölgelerine ayırmak icap eder. Bu bölgelerin her birinde köylülerin gözleriyle görebilecekleri çalışmaları için örnek tutacakları verimli, modern, pratik ziraat merkezleri kurulmak gerektir."

Görülüyor ki Atatürkçü halkçılık, üst yapı inkılâplarını alt yapı doğrultusunda yapılacak sosyal değişmelerle tamamlamak amacını gütmektedir. Atatürk'ün sağlığında öğütleyip gerçekleştiremediği ekonomik ve toplumsal alt yapının değiştirilmesi, artık Türk milletinin kesinlikle dinamik idealinin en önemli bir unsuru olmalıdır.

ATATÜRK MİLLİYETÇİLİĞİ

Atatürk, Ulusal Kurtuluş Savaşı'nı yapıp, emperyalistlere karşı tam bağımsızlık ilkesine dayanarak Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran Türk halkına, "Türk milleti" diyordu. O, Türk milletine güveniyordu ve halksız, halka dayanmadan yapılacak bir mücadelede hiçbir başarı sağlanamayacağına inanmıştı. Bu konuyu belgeleyen birçok olaylar vardır. Bunların arasından yalnız Cevat Dursunoğlu'nun bir hatırasını aşağıya aktarıyoruz. Bu, yukarıdaki görüşümüzü kuvvetlendirecek nitelikte bir anıdır:

"3 Temmuz 1919'da Mustafa Kemal Paşa Erzurum'a geliyor. O gün Paşa'yı küçük bir kafile, Erzurum'un 15 kilometre batısındaki Ilıca'da karşılar. Karşılayıcıların başında Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa ile kurmayları bulunuyordu. Erzurum Müdafaa-ı Hukuk Heyeti, bu kafilenin ikinci kısmını teşkil ediyordu. Mustafa Kemal Paşa ile arkadaşları, ikindi üstü Ilıca'ya varmışlardı. Kaplıcaların önünde düşman baltasından kurtulmuş birkaç söğüdün gölgesinde misafirlere birer kahve sunuldu. Bu küçük kafile kahvelerini içerken günün durumu konuşulmağa başlandı. Paşa bu görüşmelerde sözü hep millî hareket etrafında dolaştırıyordu. Bu sırada gözleri Ilıca'nın batısındaki sırtlara ilişti. Akşam güneşi bu sırtların arkasına doğru çekiliyor ve sırtın üstünü ışıkları ile süslüyordu. Burada, tam yolun geçtiği yerde, bir adam ufka mürtesem düştüğü için irileşiyor, koyu bir cevherden

Levent Şahverdi Arşivi

dökülmüş bir heykel gibi görünüyordu. Bu güzel ışık ve gölge oyununu ilk gören Mustafa Kemal Paşa olmuş ve yanındakilere göstermişti. Orada bulunanlardan hepsi o tarafa baktılar. Heykel sırtlardan aşağıya doğru iniyor ve onu, ufkun arkasından çıkan yeni heykellerle Anadolu ovalarının cefakeş kağnıları takip ediyordu. Bu, beş on kağnı ile, kadın erkek, çoluk çocuk, 20-30 kişilik muhacir kafilesiydi. Kafilenin önünde yürüyen heykel, yavaş yavaş söğütlüğe doğru ilerledi. Bu iri ve dinç bir ihtiyardı. Gür ve ak sakalı göğsünü doldurmuş, Anadolu ovalarının güneşi, Anadolu dağlarının rüzgârı çehresini tunçlaştırmıştı. Sırtındaki abası, elindeki asası ile bir yolcudan ziyade doğu mitolojisindeki yarı Tanrı kabile reislerine benziyordu. Misafirlerin önemli kimseler olduğunu anlayan ihtiyarın zeki gözleri parladı. İri ve ak tüylerle örtülü elini geniş göğsünün üzerine koyarak oturanları selâmladı. Mustafa Kemal Paşa, bu ihtiyarın hatırını soruyor, o da gövdesine yaraşan derin ve gür sesiyle teşekkür ediyordu. Bu kısa hoş beşten sonra Paşa, ihtiyara: — Ağa, böyle nereden geliyorsun? dedi. İhtiyar: — Ruslar gelirken muhacir olmuştum. Çukurovada idim. Şimdi köyüme dönüyorum, diye cevabını verdi. Paşa zamanın nezaketini ve durumun güvensizliğini ileri sürerek böyle bir zamanda buralara dönmesinin pek yerinde olmadığını, kışın sıkıntı çekeceğini anlatmak istedi. Sonunda da: — Yoksa oralarda geçinemedin mi? dedi. İhtiyar derhal mukabele etti: — Hayır Paşam, Çukurova cennet gibi bir yer, bir eken yüz biçiyor, geçimimiz padişahta bile yoktu. Çok rahattık. Yalnız son günlerde işittim ki İstanbul Hükûmeti'ndeki 'ırzı kırıklar' bizim Erzurum'u Ermenilere vereceklermiş. Geldim ki göreyim bu 'namertler kimin malını kime veriyorlar.' Tunç çehreli, ak sakallı gün görmüş ihtiyarın iman dolu göğsünden gelen bu ses, yine onun gibi tunç çehreli kahraman askerin gözlerini yaşarttı. Bu eski sur kalesine millet işinde, milletle birlikte çalışmaya gelen büyük devlet adamı, nemli gözlerle yanındakilere döndü ve: — Bu milletle neler başarılmaz! dedikten sonra ihtiyarla vedalaştı. İçten gelen bu birkaç kelimelik cümle, onun en büyük kuvvet kaynağına olan inancının üçüncü bir örneğidir. O, bu inancını ömrünün sonuna kadar taşıdı. Nitekim daha, Büyük Zafer'in ilk aylarında 21 Kasım 1922'de, İzmir'de İstanbul gazetecilerine söylediği: "Şu hakikatten teşafül ediyorlar, İnsanların mücadelesinde en kuvvetli kale, iman dolu göğüslerdir" cümlesi ile daha 1923 yılında: "Benim kuvvet ve kudretim halkın bana gösterdiği emniyet ve itimatlardan ibarettir" sözü, bu inanın ayrı bir ifadesi olmuştu ve O, Türk ulusuna inandığı gibi Türk ulusu da ona inanmış ve bu karşılıklı inandan, Kurtuluş Zaferi ve inkılâplar doğmuştur."

Atatürkçü Milliyetçiliğin Temel Taşı

Gerçek olan şudur ki, Atatürk milliyetçiliğinin temel taşı, Türk halkının ve ülkesinin bütünlüğüdür. Bu halk, ulusal ant "Misak-ı Millî" ile Ulusal Kurtuluş Savaşı'nı kazanan ve Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran halktır. Bu nitelik, onu ırkçılıktan ayıran bir özellik taşır. Bu halk, başarının

Levent Sahverdi Arşivi

bölücülükte değil ayrıcılıkta değil, ülke ve ulus bütünlüğünde olduğuna inanan halktır. Atatürk, bu hususu el yazıları ile belgelemiştir. Bu el yazıları, Prof. Afet İnan'ın "Medenî Bilgiler ve Mustafa Kemal Atatürk'ün El Yazıları" adlı kitabının belgeler kısmındadır. Bu konuda Atatürk şöyle der:

"Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran Türkiye halkına Türk milleti denir. Millet sözünden ne anlaşılır? Millet neye derler sualine bugünkü, asrî telâkkilere mutabık fennî bir tarif yapabilmek için yürüttüğümüz münakaşayı kâfi görelim. Onun üzerinde bir lâhza durup düşünelim. Bugün Türk Cumhuriyeti'ni kurmuş olan Türk milletini mütalâa ederken bulduğumuz şartları, tekrar gözden geçirelim:

a) Siyasî varlığımızın haricinde, başka ellerde, başka siyasî zümrelerle, isteyerek veya istemeyerek teşriki mukadderat etmiş, bizimle dil, ırk, menşe birliğine malik ve hattâ yakın uzak tarih ve ahlâk yakınlığı görülen Türk cemaatleri vardır. Tarihin bir hadisesinin neticesi olan bu hal, Türk milleti için elim bir hatıradır, fakat Türk milletinin tarihen ve ilmen teşekkülündeki asaleti, tesanüdü asla haleldâr edemez.

b) Bugünkü Türk milleti siyasî ve içtimaî camiası içinde kendilerine Kürtlük fikri, Çerkezlik fikri ve hatta Lâzlık fikri veya Boşnaklık fikri propaganda edilmek istenmiş vatandaş ve millettaşlarımız vardır. Fakat mazinin istibdat devirleri mahsulü olan bu yanlış adlandırmalar, birkaç düşman âleti, mürteci beyinsizden maada hiçbir millet ferdi üzerinde teellümden başka bir tesir hasıl etmemiştir. Çünkü, bu millet efradı da umum Türk camiası gibi aynı müşterek maziye, tarihe, ahlâka, hukuka sahip bulunuyorlar.

c) Bugün içimizde bulunan Hristiyan, Musevi vatandaşlar, mukadderat ve talihlerini Türk milliyetine vicdanî arzularıyla rapt ettikten sonra kendilerine yan gözle yabancı nazarıyla bakılmak, medenî Türk milletinin asil ahlâkından beklenebilir mi?

Milletin Umumî Tarifi: Bundan sonra, müşterek millî fikrin, ahlâkın, hissin, heyecanın, hatıra ve ananelerinin millet efradında meydana gelmesini ve kökleşmesini temin eden müşterek mazinin, birlikte yapılmış tarihin, vicdanları ve zihinleri doğrudan doğruya birleştiren müşterek dilin, milletlerin teşekkülünde en mühim âmiller olduğunu bir defa daha kaydettikten sonra millet hakkında, ikinci derecede unsurları kâle almayarak mümkün olduğu kadar her millete uyabilecek bir tarifi biz de alalım:

a) Zengin bir hatıra mirasına sahip bulunan;

b) Beraber yaşamak hususunda müşterek arzu ve muvaffakatta samimî olan;

c) Ve sahip olunan mirasın muhafazasına beraber devam hususunda iradeleri müşterek olan insanların birleşmesinden vücuda gelen cemiyete millet namı verilir.

Bu tarif tetkik olunursa bir milleti teşkil eden insanların rabıtalarındaki kıymet, kuvvet ve vicdan hürriyetiyle insanî hisse gösterilen riayet, kendiliğinden anlaşılır. Filhakika, maziden müşterek zafer ve yeis mirası; istikbalde tahakkuk ettirilecek aynı

Levent Sahverdi Arşivi

program; beraber sevinmiş olmak, beraber aynı ümitleri beslemiş olmak. Bunlar elbette bugünün medenî zihniyetinde diğer her türlü şartların fevkinde mana ve şümul alır.

Bir millet teşekkül ettikten sonra, efradının devlet hayatında, iktisadî ve fikrî hayatta müştereken çalışmak sayesinde vücuda gelen millî harsta (kültür) şüphesiz milletin her ferdinin çalışma hissesi, iştiraki, hakkı vardır. Buna nazaran bir harstan olan insanlardan mürekkep cemiyete millet denir, dersek milletin en kısa tarifini yapmış oluruz. Bundan evvel tesbit ettiğimiz tariften mülhem olarak diyebiliriz ki: Milliyet meselesi ferdî ve müşterek hürriyet meselesidir.

Milliyet Prensibi: Bir milletin, diğer milletlere nispetle tabiî veya mütesep hususî karakterler sahibi olması, diğer milletlerden farklı bir uzviyet teşkil etmesi, ekseriya onlardan ayrı olarak, onlara muvazi inkişafa sahip bulunması keyfiyetine milliyetler prensibi denir. Bu prensibe göre, her fert ve her millet kendi hakkında hüsnüniyet, topraklarına bizzat kayıtsız tesahup talep etmek hakkına ve hürriyetine maliktir.

Bu düstur, bize hangi milletlerin hür, hangilerinin hürriyetten şu veya bu şekilde mahrum olduklarını, yani millet namını taşımaya lâyık olmadıklarını kolaylıkla gösterir."

ATATÜRKÇÜLÜKTE MEDENİYET ANLAYIŞI

Atatürk ölümünden bir yıl önce, 1.11.1937 tarihindeki Büyük Millet Meclisi'ni açış nutkunda şöyle der: *"Büyük davamız en medenî ve en müreffeh millet olarak varlığımızı yükseltmektir. Bu, yalnız kurumlarında değil, düşüncelerinde de temelli bir inkılâp yapmış olan büyük Türk milletinin dinamik idealidir. Bu ideali en kısa bir zamanda başarmak için, fikir ve hareketi beraber yürütmek mecburiyetindeyiz. Bu teşebbüste başarı, ancak sistemli bir plânla ve en rasyonel tarzda çalışmakla mümkün olabilir."*

Bu sözler Atatürkçülüğün çağdaş uygarlığa erişme yolundaki dinamik unsurunu belirtmektedir. Bu unsur da onun Osmanlı ıslahat hareketleriyle karşılaştırılamayacak bir nitelikte olduğunu gösterir. Osmanlı ıslahat hareketleri, rasyonel tarzda yapılmış radikal bir inkılâp değildir. Bu yüzden, toplum yapısını kültür ikileşmesinin baskısı altında tutup kısa bir zaman içinde etkilerini yitirmişlerdi.

Atatürkçülük ise hem kurumlarda hem de düşüncelerde temelli bir inkılâbın yapılmasını dinamik bir ideal olarak benimsemektedir. Bunun gerçek anlamı şudur: Türk toplumu doğu islâm toplum düzenini ve geleneksel kalıpları bırakacaktır. Bunu bırakmaz ve yalnız çağdaş uygarlığa yönelmezse, sosyal yapıyı harap eden bu ikileşme hastalığından kurtulup, toplumu refah ve mutluluğa götüremeyecektir. Türk milletinin dinamik

Levent Sahverdi Arşivi

ideali olan çağdaşlaşma, yani toplumda yaşama aşkı, hareket hızı ve iş gücünü gerçekleştirme, dinsel sistemde ve medresenin skolâstik düşünce sisteminde tahakkuk ettirilemez. Bu durumda dinsel sistemin ve medrese skolâstik düşüncesinin çağdaşlaşma hareketi ile mücadele etmesi kaçınılmaz bir hal almakta idi. Atatürk bu çatışmayı önlemek için ya din düşmanlığı yaparak dini yok edecek yahut dinsel inançlara vicdanlarda yer vererek, onun dünya işlerine karışmasını önleyecekti.

Atatürk din düşmanlığı yapmamıştır. O, sadece şeriat düzenini çökertmiştir. Tam bir lâikleşmeye girişme; tek öğretim, yani lâik öğretim; tek adalet yani lâik adalet ve skolâstik düşünce ve yaşama sistemi yerine lâik düşünce ve yaşama sistemini getirmiştir.

Toplumsal Yapıya Yönelen Atatürkçü Lâiklik

Lâikleşmeyi sadece üst yapıda girişilmiş bir medeniyet hareketi sayanlar da vardır. Bize göre, Atatürkçü lâikliğin niteliği, alt yapıya yönelmesidir. Atatürkçü lâiklikte dikkat edilecek nokta şudur: Atatürkçü lâiklik, din ile devletin ayrılması ile yetinmez. Dinin devlet işlerine karışmaması için din çevrelerini denetlemeyi amaçlar. Zira Atatürkçülüğün amacı çağdaş uygarlık olduğuna göre, devlet tarafından bu denetleme yapılamazsa çağdaşlaşma gerçekleşmez.

Bu hususu hukuk bakımından korumak amacıyla, 1937 yılında, Anayasa'ya devletin lâik bir Cumhuriyet olduğu kaydı koyulmuştur. Bu Anayasa teminatı, 1961 ve 1982 Anayasalarında da geniş bir hüküm haline getirilmiştir.

ATATÜRKÇÜLÜKTE EKONOMİK SORUNLAR

Atatürkçü Devletçilik

Atatürk 1 Mart 1922 tarihli Büyük Millet Meclisi'ndeki söylevinin ekonomi politikası ile ilgili satırlarında şunları belirtir: "*İktisat politikamızın önemli gayelerinden biri de kamu yararını doğrudan doğruya ilgilendirecek iktisadî teşebbüs ve müesseseleri maliyemizin ve teknik kudretimizin müsaadesi oranında devletleştirmektir.*" İktisat politikamızın önemli gayelerinden biri olarak gösterilen devletleştirme kavramının başlıca unsurlarını da yukarıda gösterilen söylevinde şöyle anlatır: "*Topraklarımızın altında duran maden hazinelerini az zamanda işleterek milletimizin menfaatini gerçekleştirebilmek ancak bu usul sayesinde devletleştirme ile kabildir.*"

Yeni Türkiye Devleti'nin ekonomi alanında başarılara ulaşması hangi yoldan gerçekleşecektir? Atatürk bu soruya plânlı bir çalışma ile çözüm yolu

Levent Sahverdi Arşivi

bulunabileceği inancındadır. O, daha 6 Aralık 1922 tarihinde Ankara'da gazetecilerle yaptığı bir konuşmada şöyle der: "*Çalışmalarımız, yıllarla izlenip ve uygulanacak bir programa dayanmadıkça başarısızlığa mahkûmdur. Objektif olduğu kadar, milletimizin acil ihtiyaçlarına çare bulacak bir programa dayanmayan reform teşebbüsleri, kişisel ve keyfî olmaktan kurtulamaz.*"

Görülüyor ki Atatürk, ekonominin bir plâna bağlanarak yürütülmesi inancındadır. Ancak bununla da yetinmeyerek bu plânın gerçekleşebilmesi için halkın da buna inandırılmasını ister. Bu inandırma hareketinde Atatürk, yurtsever uzmanlardan yararlanmanın gerektiğine işaret eder. Böylece halkla bütünleşmeden (tepeden inme) bir kalkınma olamayacağı inancını da anlam bakımından şu sözlerle anlatır: "*Herhangi bir programın uzun bir çalışma devresine rehber olması için, memlekette bütün yurtseverlerin ona yardımcı olması icabeder. Büyük bir yurtseverler kitlesinin ıslahat emellerini ihtiva etmeyen bir programın başarılı ve sürekli olması ümit olunamaz.*"

Yeni Türkiye Devleti'nin ekonomi politikası söz konusu olurken bu politikanın kapsadığı tarım, endüstri ve ticaret alanlarından hangisi ağırlık kazanacaktır? Daha 1933 Haziran ayında "Beynelmilel Para ve İktisat Konferansı" adıyla Londra'da toplanan konferansta endüstrici devletler, buhranları önlemek için, hammaddeci memleketlerin sanayileşmelerine engel olmak istiyorlardı. Ziraatçi memleketlerin sanayileşmelerine engel olmak yolunda çalışıyorlardı. Atatürk o zamanlarda böyle bir teze yanaşmayacağını ve hammaddesi yurdumuzda bulunan endüstri kollarını gecikmeden kuracağını bildirmişti. Bu konferansa hükûmet eliyle verdiği cavapta Atatürk: "*Türkiye'nin milletlerarası durumunu düzeltmeye yarayacak kolektif tedbir ve hareketleri, ancak Türkiye'nin özel şartlarına ve bağımsızlığına uyacak bir işbirliği ile destekleyeceğini*" ileri sürüyordu.

Atatürk aynı konuda 1937'de Büyük Millet Meclisini açış nutkunda şöyle der: "*Ben ekonomik hayat denince tarım, ticaret, endüstri çalışmalarını ve bütün bayındırlık işlerini birbirinden ayrı düşünülmesi doğru olmayan bir bütün sayarım.*" Atatürk bu sözleriyle tarım, ticaret ve endüstriden yalnız birisine ağırlık tanınmasını istememektedir. O, doktrin tartışmalarına sapmadan, yalnız ülkenin gerçeklerine göre davranılması yöntemini ekonomi alanında da izlemiştir. O bu konuda ayrıca şunları da söyler: "*Bizim yolumuzu çizen içinde yaşadığımız yurt, bağrından çıktığımız Türk milleti ve bir de milletler tarihinin binbir facia ve ıstırap kaydeden yapraklarından çıkardığımız sonuçlardır.*" İşte Atatürk bu görüş ve inanışları ile yeni Türkiye Devleti'nin izleyeceği devletçilik politikasını şöyle belirtir: (Atatürk'ün aşağıdaki sözleri, Prof. Afet İnan'ın Medenî Bilgiler ve Mustafa Kemal Atatürk'ün El Yazıları kitabından

Levent Şahverdi Arşivi

alınmıştır.) "*Cumhuriyetimiz henüz çok gençtir. Maziden kendine miras kalan bütün hayatî işler, zamanın mecburiyetlerini tatmin edecek derecede değildir. Siyasî ve fikrî hayatta olduğu gibi iktisadî işlerde de fertlerin teşebbüsleri neticesini beklemek doğru olmaz. Mühim ve büyük işleri ancak milletin umum servetine ve devletin bütün teşkilât ve kuvvetine istinat ederek, millî hâkimiyetin tatbik ve icrasını tanzim ile muvazzaf olan hükûmetin mümkün olduğu kadar üzerine alıp başarması tercih olunmalıdır. Diğer bazı devletlerin ikinci derecede görebileceği ve fertlerin teşebbüslerine terk olunmasında beis olmayan işlerden birçoğu bizim için hayatîdir. Ve birinci derecede önemli devlet vazifeleri arasında sayılmalıdır. Hülâsa Türkiye Cumhuriyeti'ni idare edenlerin, demokrasi esasından ayrılmamakla beraber (mutedil devletçilik) prensibine uygun yürümeleri bugün içinde bulunduğumuz hallere, şartlara ve mecburiyetlere uygun olur. Bizim tatbikini muvafık gördüğümüz (mutedil devletçilik) prensibi, bütün istihsal ve tevzi vasıtalarını fertlerden alarak milleti büsbütün başka esaslar dahilinde tanzim etmek gayesini takip eden sosyalizm prensiplerine müstenit kolektivizm yahut komünizm gibi hususî ve ferdî iktisadî teşebbüs ve faaliyete meydan bırakmayan bir sistem değildir. Hülâsa bizim takip ettiğimiz devletçilik, ferdî mesaî ve faaliyeti esas tutmakla beraber, mümkün olduğu kadar az zaman içinde milleti refaha kavuşturmada ve memleketin icap ettirdiği işlerde bilhassa iktisadî sahada, devleti fiilen alâkadar etmekdir.*"

Atatürk, bu sözleriyle 1 Mart 1922'deki devletleştirme düşüncesini git gide şekillendirerek ekonomik politikaya temel olacak ilkelere ulaştırmıştır. Her ne kadar 1923-1929 arasında Türkiye Cumhuriyeti'nde serbest ticaret politikası yürütülmüşse de bu ekonomi sistemi, beklenen gelişmeyi sağlayamamıştı. Nitekim, 1935 yılı Ağustosunda İzmir Fuarı'nın açılışı dolayısıyla okunan mesajda yukarıdaki yazıların anlamı bakımından bir tekrarını buluruz. Bu mesajın metni şöyledir: "*Türkiye'nin tatbik ettiği devletçilik sistemi, 19. asırdan beri sosyalizm nazariyecilerinin ileri sürdükleri fikirlerden alınarak tercüme edilmiş bir sistem değildir. Bu, Türkiye'nin ihtiyaçlarından doğmuş, Türkiye'ye has bir sistemdir. Devletçiliğin bizce manası şudur: Fertlerin hususî teşebbüslerini ve faaliyetlerini esas tutmak, fakat büyük bir milletin bütün ihtiyaçlarını ve birçok şeylerin yapılmadığını göz önünde tutarak memleket iktisadiyatını devletin eline almak; Türkiye Cumhuriyeti Devleti Türk vatanında asırlardan beri ferdî ve hususî teşebbüslerle yapılamamış olan işleri bir an evvel yapmak istedi ve kısa zamanda yapmağa da muvaffak oldu. Bizim takip ettiğimiz yol, görüldüğü gibi, liberalizmden başka bir yoldur.*" 1931'den sonra Atatürk, ölünceye kadar yukarıdaki sözlerinde belirttiğimiz esaslar dairesinde yürüyen ekonomi politikasını izleyerek, bu politikayı Atatürkçülüğün bir unsuru haline getirmiştir.

Yazımızın çeşitli bölümlerinde, Atatürkçülüğün başlıca unsurlarını ayrı ayrı gözden geçirmeye çalıştık. Atatürkçülük kavramını inceledik.

Levent Sabverdi Arşivi

Şimdi bu unsurlardan meydana gelen Atatürkçülüğü bir kez daha gözden geçirerek yazımızı sona erdireceğiz. Atatürkçüler ilk kez emperyalistlere karşı başarıya ulaşan İstiklâl Savaşı'ndan sonra tam bağımsız ve millî bir cumhuriyet kurmuşlardır. Bu eşsiz başarı, dünyadaki mazlum milletlere örnek olmuştur. Fakat onlar, askerî zaferler ile yetinmeyerek tam bağımsızlığı koruyabilmek için sosyo-ekonomik alt yapıda da halkın yararına değişiklikler yapmayı amaç sayarlar. Çağdaş uygarlık seviyesine erişmek için, sadece siyasal düzeyde ve üst yapıda kalmazlar. Sosyal ve ekonomik alt yapıya yönelirler ve bu yapıda halkı, halk için, halkın gücü ile kalkındırmayı amaçlarlar. Bunları da sınıf kavgalarına yol açmadan sosyal barışı gerçekleştirmek için, devletin yapıcı, plânlayıcı, düzenleyici ve emredici rolünü ön plânda tutmayı ve böylece az gelişmiş bir sosyal yapıdan kurtulmayı amaç sayarlar.

Sanat ve bilim dallarında ise, bu yurdun gerçeklerine ve ihtiyaçlarına göre yaratıcı gücü harekete getirirken, bunu lâik, akılcı, hür bir düşünüşle müspet ilme ve hür duyguya dayanarak gerçekleştirirler. Sadece bu kaynaklara başvurarak araştırma ve denemelerini sürdürürler. Atatürkçüler, yalnız fikir plânında da kalmakla yetinmezler; yenilik ve gelişme için de çalışırlar. İşte bundan dolayıdır ki Atatürkçülük, antiemperyalist, antikolonyalist, lâik, ilerletici ve yürüyüş halinde bulunan, dinamik, sürekli bir kalkınma hareket ve sistemidir.

Levent Sahverdi Arşivi

Levent Sahverdi Arşivi

ATATÜRK VE GENÇLİK *

SABİHA GÖKÇEN

Sevgili Atamızın ölümünün 47. yıldönümünü idrak ettiğimiz bugün, Atatürk'ün gençlik hakkındaki düşüncelerini ve anılarımı bana anlatma fırsatını veren Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu'na huzurlarınızda teşekkür etmek isterim.

Atatürk, en büyük eserim dediği Türkiye Cumhuriyeti'ni emanet etmek üzere, birbirlerine sevgi ve saygı ile bağlı, irticaya kapalı, aydın kafalı, içi memleket aşkı ile yanan vatansever, çalışkan, kendine güveni tam, her zaman bilim ve fen alanında yenilik arayan, gururlu, sağlam karakterli bir Türk gençliği yaratmak istemiş ve bu isteğinde de başarılı olmuştu.

Atatürk Millî Mücadele'yi izleyen yıllarda, havacılığın bütün dünyadaki önemini görmüş; Türk gençliğine havacılık aşkını aşılamak, hava sporunu memleket yüzeyine yaymak, sivil havacılığın gelişmesine öncülük etmek ve millî savunmanın alt kademelerinde yardımcı, hazırlayıcı ve geliştirici rol oynamak amacı ile, Cumhuriyetin ilânından iki yıl sonra, 16 Şubat 1925 tarihinde, "Tayyare Cemiyeti" adı ile bugünkü "Türk Hava Kurumu"nun temelini atmıştır.

Atatürk, Türk gençlerinin ve Türk insanının her sahada iyi yetiştiklerini görmekle iftihar eder, mutluluk duyardı. Sivil havacılık alanında da kızlı erkekli Türk gençlerinin yetişmesi, onun en büyük arzularından biri idi. Ayrıca memleketimizde uçak sanayiinin kurulması ve uçaklarımızın kendi fabrikalarımızda yapılması da en büyük amaçlarındandı. Geç de olsa bugün, uçak sanayiimizin temellerinin atılması, hepimizi sevindirmektedir. İnanıyorum ki Atatürk'ün ruhu da şadolmaktadır.

Atatürk Türk Hava Kurumu'nu kurarken inandığı ve çok sevdiği milletinin, yüksek hamiyetine ve esirgemeyeceklerini bildiği yardımlarına güvenmiş ve bunlara ek olarak da, Türk Hava Kurumu'na Bakanlar Kurulu kararıyla aşağıdaki gelir kaynaklarını ayırmıştır:

1. El ve duvar ilânları imtiyazı,

* Bu konuşma 10 Kasım 1985 günü Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu tarafından tertiplenen, Cumhurbaşkanımız KENAN EVREN'in onurlandırdığı "Atatürk ve Gençlik" konulu panel'de yapılmıştır.

Levent Sahverdi Arşivi

2. Her sigara paketindeki 1 tek sigaranın ücreti,

3. Uşak Şeker Fabrikası'nın her yıl ilk ürettiği şekerin ücreti,

4. Askerî terhis çizelgelerinden de cüzî bir miktarın alınması,

5. İzmir'in Ödemiş kazasının, Balyanbolu bucağının Küre ve Bağcılar köylerinde mevcut iki civa madeninin işletilmesi,

6. Büyük Atatürk'ün Nutuk'unun basım ve satış hakkı,

7. Kurban derileri ile fitre ve zekâtın yüzde ellisi,

8. Tayyare Piyangosu. (Bir süre sonra Tayyare Piyangosu'ndan elde edilen gelir kaynağı, Türk Hava Kurumu'ndan alınarak Maliye Bakanlığı'na devredilmiştir.)

Türk Hava Kurumu, on yıl içinde yukarıda saydığım gelir kaynakları ile gelişmiş ve 1935 yılı içinde Atatürk, adını bizzat verdiği Türkkuşu Sivil Havacılık Okulu'nu veciz bir konuşma ile açmış ve şu cümlelerle konuşmasını tamamlamıştır: "Türk çocuğu! Her işte olduğu gibi, havacılıkta da en yüksek seviyede, gökte seni bekleyen yerini az zamanda dolduracaksın. Bundan hakikî dostların sevinecek, Türk milleti mesut olacaktır." Yukarıda bahsettiğim bu açılış töreni için Atatürk, bir gün evvel "— Gökçen, bu açılış törenine seni de götüreceğim, yarın hazır ol" demişti. Atatürk bana Gökçen soyadını 1934 yılında vermişti. Ben henüz o tarihte havacı değildim. Bundan şunu anlıyordum ki, Atatürk benim bir sene evvelden havacı olmama karar vermiş ve 1935 yılında da, Türkkuşu'nu açtığı gün, Türkkuşu'na kaydımı yaptırmıştı. Atatürk bir kâğıt üzerine kendi el yazısı ile "Sabiha Gökçen, S. Gökçen'dir. Kemal Atatürk 19.12.1934 Kutlu olsun" diyerek yazıp imzaladı.

"İstikbal göklerdedir" diyen Atatürk, çalışmalarından fırsat buldukça meydana gelerek uçucu gençlerle beraber olur, onlara moral verir, çalışmaları izler, Türk gençliği ile iftihar ederdi.

Yeri gelmişken, Atamın gençlere olan sevgisini belirtecek iki anımı nakletmekten mutluluk duyacağım; ilk anım Türkkuşu'nda başöğretmenlik görevimi yürüttüğüm günlere rastlar: Bir bahar günü öğleden sonra, uçuş görevlerini bitiren öğrenciler, havadaki son arkadaşlarının inişini gözlemek için start yerinde toplanmışlardı. Havadaki son genç, inişini yaptıktan sonra, rule yaparak starta doğru gelirken, bir anlık dalgınlıkla, gaz keseceği yerde tersine gaz verdi. Uçak büyük bir hızla toplu halde bulunan gençlere doğru geldi; gençler kaçıştılar. Ne yazık ki, havacılık aşkı ile yanan ve hayatının baharını yaşayan bir Türk evlâdını, uçağın pervanesi biçerek şehit etmişti. Türkkuşu topluluğu, şehit olan evlâdının başında perişandı. Saati

Levent Sabverdi Arşivi

unutmuş, her zaman geldiğim saatten çok geç bir vakitte köşke dönebilmiştim. Bütün bir günün yorgunluğu yüzünden okunan Atatürk, ne için geç kaldığımı sordu. Ben de üzücü olayı anlattım. "—Ayağa kalk hemen meydana gidelim; çocukları yalnız bırakmayalım; acılarını paylaşalım; onlara moral verelim" dedi. Meydana geldik, gençlere başsağlığı diledikten sonra: "Türkiye Cumhuriyeti'ni sarsılmaz temelleri üzerinde her geçen gün yükseltecek olanların Türk gençliği olduğunu; hiçbir şeyin kolay elde edilemeyeceğini ve kesinlikle geri adıma izin vermemelerini; millî gururumuzdan fedakârlık yapmak istemiyorsak, gece-gündüz çok çalışıp, daima daha iyiyi ve daha güzeli arama çabasında olmamız gerektiğini; gençlerin kesinlikle yenilgiyi kabul etmemelerini" istedi. Gönlü ve kafası, ölen Türk gencinde kalan Atamla, çok üzüntülü olarak, geç vakit köşke döndük.

İkinci anım 1938 yılında, millî bayramlarımızdan bir güne ait: Dolmabahçe Sarayı'ndayız; Atam çok hasta. O gün, hastalığının verdiği ızdırabının yanında, bu millî bayram gününde halkı ve gençleri ile beraber olamamanın üzüntüsü, onu gözle görülecek şekilde yıpratmıştı. Zaman zaman uzaklardan gelen bayram şenliğine ait seslere kulak veriyordu. İçi gençlerle dolu bir gemi, Dolmabahçe Sarayı'nın önünde demirlemiş; vapuru dolduran gençler tek vücut olmuşçasına ve hançereleri yırtılırcasına hem "Dağ Başını Duman Almış" hem de Cumhuriyet'in "Onuncu Yıl Marşı" olan "Çıktık Açık Alınla" marşlarını söylüyorlar ve Atatürk'ü görmek istediklerini haykırıyorlardı. Doktorlar O'na, yatağından kalkmamasını öğütlemişlerdi. Sağlığı ile gençleri arasında seçim yapması gerektiği o anı, odada bulunan ve halen yaşamakta olanlar, unutamazlar. Doktorlar, "Paşam, yataktan kalkmamalısınız" dedikleri halde O: "—Gençlerim gelmiş beni istiyorlar, nasıl kalkmam" diye direniyordu. Doktorlar yenilgiyi kabul ederek kenara çekildiler. Bizlerin yardımlarıyla yataktan kaldırıldı, pencere önünde bir koltuğa oturtuldu ve hastalığını hiçe sayarak çok sevdiği gençlerini selâmladı. Maddeten ve manen çok yorulan ve üzülen Ata'yı, yatağına yatırdık. Atatürk sessizce ağlıyordu. Bunu gören yaverlerden biri, geminin kaptanına mesaj gönderdi ve gençlerin bu coşkun davranışlarına son vermelerinin sağlanmasını istedi. Gençler bu isteğe uydular ve gemi, sessizce Saray'ın önünden ayrıldı. Atamın "Ey Türk gençliği! Birinci vazifen, Türk İstiklâlini, Türk Cumhuriyeti'ni ilelebet, muhafaza ve müdafaa etmektir!" diyen hitabesinin tümünü, her Türk evlâdı yaşadığı sürece, kendisine yol gösteren bir meşale olarak kabul edecek; bu büyük ve anlamlı direktif, elden ele, nesilden nesile ulaşarak, Türk gençliğinin vazgeçilmez düsturu olmaya devam edecektir.

Levent Sahverdi Arşivi

Sizlere Atatürk'ün disiplin anlayışıyla ilgili iki değişik anımı daha aktarmak istiyorum: Cumhuriyet Bayramı'ndan sonra Atatürk Florya köşküne dinlenmeye gitmişti. Disiplini, intizamı resmî yaşamında olduğu kadar özel yaşamında da severdi Atatürk. "Disiplinsiz insan hayatta muvaffak olamaz. Olsa bile bu muvaffakiyeti devamlı olmaz" derdi. Yanılmıyorsam bir pazar günü idi, Florya köşkündeki çalışma odasında oturmuş konuşuyorduk. Bana her zaman olduğu gibi anılarından, düşüncelerinden bahsediyordu. Bu konuşmalar sanırım ki kendisini biraz olsun dinlendiriyordu. Hele neşeli bir konu buldu mu, bunu ballandıra ballandıra anlatır, sonra kahkahalarla gülerdi. Sohbetini bitirince kendisinden izin istedim. Yeşilköy Hava Alanı'na gideceğimi ve biraz uçuş yapacağımı söyledim. Memnun memnun yüzüme bakarak: "— Peki Gökçen, git" dedi. Yeşilköy'e vardığımda Müfreze Kumandanı olan Yüzbaşı İlhan Bey'den uçuş izni aldım. Bu Bey de gerçekten disiplini seven bir subaydı. "Sadece normal uçuş yapacaksın, değil mi Gökçen?" diye yüzüme dikkatle bakarak sordu. Evet dedim; oysa benim niyetim akrobasi uçuşu yapmaktı. Florya köşkü üzerinde akrobasi gösterileri yaparak Atatürk'ü biraz olsun neşelendirmek istiyordum. Onun son zamanlardaki hali, beni de üzmeye başlamıştı. Ancak, nesi olduğunu sormaya cesaret edemiyordum. Uçağa binerken, makinistin eline akrobasi yapacağımı bildiren bir not vererek Kumandana götürmesini söyledim. Hemen havalanarak doğruca köşkün üzerine gittim. Tıpkı Cumhuriyet Bayramı günü, Ankara'da, stadyumun üzerinde yaptığım akrobasi hareketlerini yapmaya koyuldum. Atatürk terasa çıkmış, beni izliyordu. Bir ara, başyaverin Ata'nın yanına geldiğini ve bir şeyler söylediğini, Atanın da kendisine sert bir takım hareketler yaparak, emirler verdiğini gördüm. Uçuşumu, daha doğrusu akrobasi hareketlerimi bitirdikten sonra, tekrar Yeşilköy'e döndüm. Yüzbaşı İlhan Bey, beni son derece sinirli bir şekilde karşıladı. Kaşlarını çatmış, ellerini arkasına kenetlemiş, öylece odanın ortasında duruyordu. "— Bunu sana hiç yakıştıramadım Gökçen. Biliyorsun ki havacılık bir disiplin, bir emre riayet işidir. Benden sadece uçmak için izin aldığın halde havalanmadan önce makiniste verdiğin notta akrobasi yapacağını bildirdin. İzin isteğinle yaptığın bu hareket birbirini tutmadığı için bilmelisin ki seni en ağır şekilde cezalandırmam gerekiyordu. Bunu yapmaya da hazırdım." Haklıydı; başımı önüme eğerek yavaş bir sesle: "— Affedersiniz efendim. Yerden göğe kadar hakkınız var. Bir daha tekerrür etmeyeceğine dair şerefim üzerine söz veririm" dedim. "— Affetmek mi, asla! Türk ordusunun her branşında, her kademesinde disipline riayet esastır. Benim affetmem mümkün değildir. Biz daha

Levent Şahverdi Arşivi

kuvvetli, daha disiplinli, daha emirlere itaatkâr bir ordu olmağa mecburuz Gökçen." "— Cezamı çekmeğe hazırım efendim." "— Ne yazık ki bu cezanı çekmeyeceksin." "— Sizi bu kadar üzeceğimi bilmiyordum. Sadece Atatürk'ü biraz oyalamak için akrobasi hareketleri yaptım. Ancak cezam ne ise yerine getirilmesini bizzat rica edeceğim sizden." "— Hayır, maalesef seni bu olumsuz hareketine rağmen cezalandıramayacağım." "— Fakat niçin?" "— Çünkü senin yolladığın münasebetsiz notu alır almaz derhal köşke telefon ederek, bu disiplinsiz hareketini başyavere bildirdim. Durumu Atatürk'e de iletmesini rica ettim. Biraz sonra telefona gelerek Atatürk'ün bu olaya hem sinirlendiğini, hem de çok üzüldüğünü: 'Bunu herhangi bir subay ya da gedikli yaptığı takdirde ne ceza verecekse Gökçen'e de aynı cezayı hiç tereddüt etmeden uygulasın' dediğini bildirdi. İşte gerçek asker, gerçek kumandan budur Gökçen. Onun büyüklüğü karşısında seni cezalandırmaktan vazgeçtim. İnsanlar arasında ayırım yapmayan, herkese eşit muamele yapılmasını isteyen bir önderin örnek hareketi bu. Umarım ki sana iyi bir ders olur ve bir daha hayat boyu böyle bir hataya düşmezsin." "— Sağ olun efendim. Bir daha tekerrür etmeyeceğinden emin olabilirsiniz" dedim. Köşke çekinerek döndüm. Bu gibi konularda Paşa'nın ne derece hassas olduğunu bildiğim halde, böyle bir harekete nasıl olup da kalkıştığıma hâlâ şaşarım. Ama dediğim gibi bunu yaparken disiplinsizliği filân düşünmüş değildim. Amacım sadece ve sadece, Atatürk'ü dinlendirmekti. Çünkü o akrobasi hareketlerini gerçekten de çok seviyordu; hele bunları ben yapacak olursam. Oturduğu odaya usulca girdim. Vücudumun titrediğini hissediyordum. Ne söylese, ne kadar ağır konuşsa hakkı vardı. Birkaç adım ilerleyince durdum. Başını çevirip yüzüme baktı; hayret! kaşları çatık değildi. Kızgın olduğunu, daha doğrusu kırılmış olduğunu belli edecek hiçbir belirti yoktu yüzünde. Gözleri ışıl ışıldı: "— Biraz önce Komutanın telefon etti" dedi. Dizlerimin bağı çözülüyordu. "— Seni yaptığın disiplinsizlikten dolayı cezalandırmaktan vazgeçmiş." Yutkundum: "— Evet Paşam, cezalandırmadı." Sesi yumuşaktı: "— Oysa cezalandırması gerekiyordu, değil mi?" "— Kuşkusuz Paşam." "— Bunu niçin yapmadığını da söyledi mi?" "— Söyledi Paşam." Gülümseyerek konuyu burada kapattı, ama ben bugüne kadar onun yüzündeki bu gülüşün anlamını hiç mi hiç unutmadım. Ne zaman bir hataya düşecek gibi olsam, ne zaman disiplini unutacak gibi olsam, derhal bu son derece anlamlı gülüşü anımsar, o işten derhal vazgeçerim. Bu olaydaki Atatürk'ün davranışı bana güzel bir ders olmuştu.

İkinci anıma gelince: Bir tatil sabahı, Atatürk'le beraber atlarımıza binerek Çiftliğe gittik. Dolaşıp hava alırken yolda oldukça yaşlı bir köylü

Levent Sahverdi Arşivi

kadına rastadık. Atlarımızı durdurduk. Ata, halkla konuşmaktan, onlarla sohbet etmekten, dertleşmekten, sorunlarını öğrenmekten çok büyük bir zevk alırdı. Yaşlı kadın, kan ter içinde idi. Belli ki epey yol tepmişti. Yaşını tam olarak kestirmeye olanak yoktu. Elindeki değneğe yaslanarak şöyle bir doğrulup bize baktı. Atatürk kadına, "— Merhaba bacım", diyerek seslendi. Kadın Ata'nın yüzüne bakarak hafif bir sesle, merhaba, dedi. "— Nereden gelip nereye gidiyorsun?" Kadın şöyle bir duralayıp: "— Neden sordun ki, yoksa buraların sahibi misin, bekçisi misin?" Paşa gülümsedi: "— Ne sahibiyim ne de bekçisi bacım. Bu topraklar Türk milletinin malıdır. Şimdi nereden gelip nereye gittiğini söyleyecek misin?" Kadın başını salladı: "— Tabi; söyleyeceğim. Ben Sincan'ın köylerindenim Bey; otun güç bittiği, atın geç yetiştiği kavruk köylerinden birindenim. Bizim mıhtar bana bir bilet alıverdi, trene bindirdi. Kodum Angara'ya geldim." "— Muhtar ne için Ankaraya gönderdi seni?" "— Gazi Paşa'mızı görmem için. Başını pek ağrıttım da. Benim iki torunum gavur harbinde şehit düştü. Memleketi gavurdan kurtaran kişiyi, bir kez görmeden ölmeyeyim diye hepi dua ettim durdum. Rüyalarıma girdi Gazi Paşa. Ben de bunları mıhtara anlatınca, o da bana bi bilet alıverip saldı Angara'ya. Geceleyin geldimdi. Yolu neyi de bilmediğimden işte ahşamdan belli böle kendimi ordan oraya vuruy duruyom Bey." "— Senin Gazi Paşa'dan başka bir isteğin var mı?" Kadının yüzü birden sertleşti: "— Töbe de Bey, töbe de! Daha ne isteyebiliriz ki! O bizim vatanımızı kurtardı. Bizi düşmanın elinden kurtardı. Şehitlerimizin mezarlarını onlara çiğnetmedi, daha ne isteyebilirim ondan! Onun sayesinde şimdi istediğimiz gibi yaşayıp gidiyoruz. Şunun bunun, gavur dölünün köpeği olmaktan onun sayesinde kurtulmadık mı? Buralara, bir defa yüzünü görmek, ona 'sağ ol Paşam' demek için düştüm.. Onu görmeden ölürsem gözlerim açık gidecek. Sen efendi bir adama benziyorsun, bana bir yardım ediver de Gazi Paşa'yı nerede bulacağımı deyiver." Atatürk'ün gözleri dolu dolu olmuştu. Çok duygulandığı her halinden belli oluyordu. Bana dönerek: "— Görüyorsun ya Gökçen" işte bu bizim insanımızdır. Benim köylüm, benim vefalı Türk anamdır bu." Attan indim, yaşlı kadının ellerini tuttum: "— Anacağım, sen gökte aradığını yerde buldun. Rüyalarını süsleyen, seni buralara kadar koşturan büyük insan Gazi Paşa, yani Atatürk işte karşında duruyor." Köylü kadın bu sözleri duyunca şaşkına döndü. Elindeki değneği yere fırlatıp Atatürk'ün ellerine sarıldı. Görülecek bir manzaraydı bu. İkisi de ağlıyorlardı. İki Türk insanı, biri kurtarıcı, biri kurtarılan, ana oğul gibi sarmaş dolaş olmuş ağlıyorlardı. Yaşlı kadın, belki on defa öptü Ata'nın ellerini. Sonra heybesinden küçücük bir çıkın çıkardı, daha doğrusu beze sarılmış bir köy

Levent Şahverdi Arşivi

peyniri. Bunu Atatürk'e uzattı: "—Tek hayvanımın sütünden kendi elimle yaptım Gazi Paşa. Bunu sana hediye getirdim, seversen gene yapıp getiririm." Paşa, hemen orada bezi açıp peyniri yedi. Çok beğendiğini söyledi. Sonra birlikte Çiftlikteki köşke kadar gittik. Oradakilere şu emri verdi: "—Bu anamızı alın, burada iki gün konuk edin, sonra köyüne götürün. Giderken de kendisine iki inek verin. Bu benim armağanım olsun."

Levent Sahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK'ÜN
TÜRK GENÇLİĞİNE HİTABI

Atatürk Büyük Nutuk'unu, 15 Ekim 1927 - 20 Ekim 1927 tarihleri arasında 6 gün süre ile okumuş, eserini Türk gençliğine hitap ile bitirmiştir. Aşağıda Büyük Nutuk'un son bülümünü, bu bölüme ait Atatürk'ün elyazısı ile beraber sunuyoruz:

Muhterem Efendiler, sizi günlerce işgal eden uzun ve teferruatlı beyanatım, en nihayet, mazi olmuş bir devrin hikâyesidir. Bunda, milletim için ve müstakbel evlâtlarımız için dikkat ve teyakkuzu davet edebilecek bazı noktalar tebarüz ettirebilmiş isem, kendimi bahtiyar addedeceğim.

Efendiler, bu beyanatımla millî hayatı hitam bulmuş farzedilen büyük bir milletin, istiklâlini nasıl kazandığını ve ilim ve fennin en son esaslarına müstenit millî ve asrî bir devleti nasıl kurduğunu ifadeye çalıştım.

Bugün vasıl olduğumuz netice, asırlardan beri çekilen millî musibetlerin intibahı ve bu aziz vatanın her köşesini sulayan kanların bedelidir.

Bu neticeyi Türk gençliğine emanet ediyorum.

Ey Türk gençliği! Birinci vazifen, Türk istiklâlini, Türk Cumhuriyetini, ilelebet, muhafaza ve müdafaa etmektir.

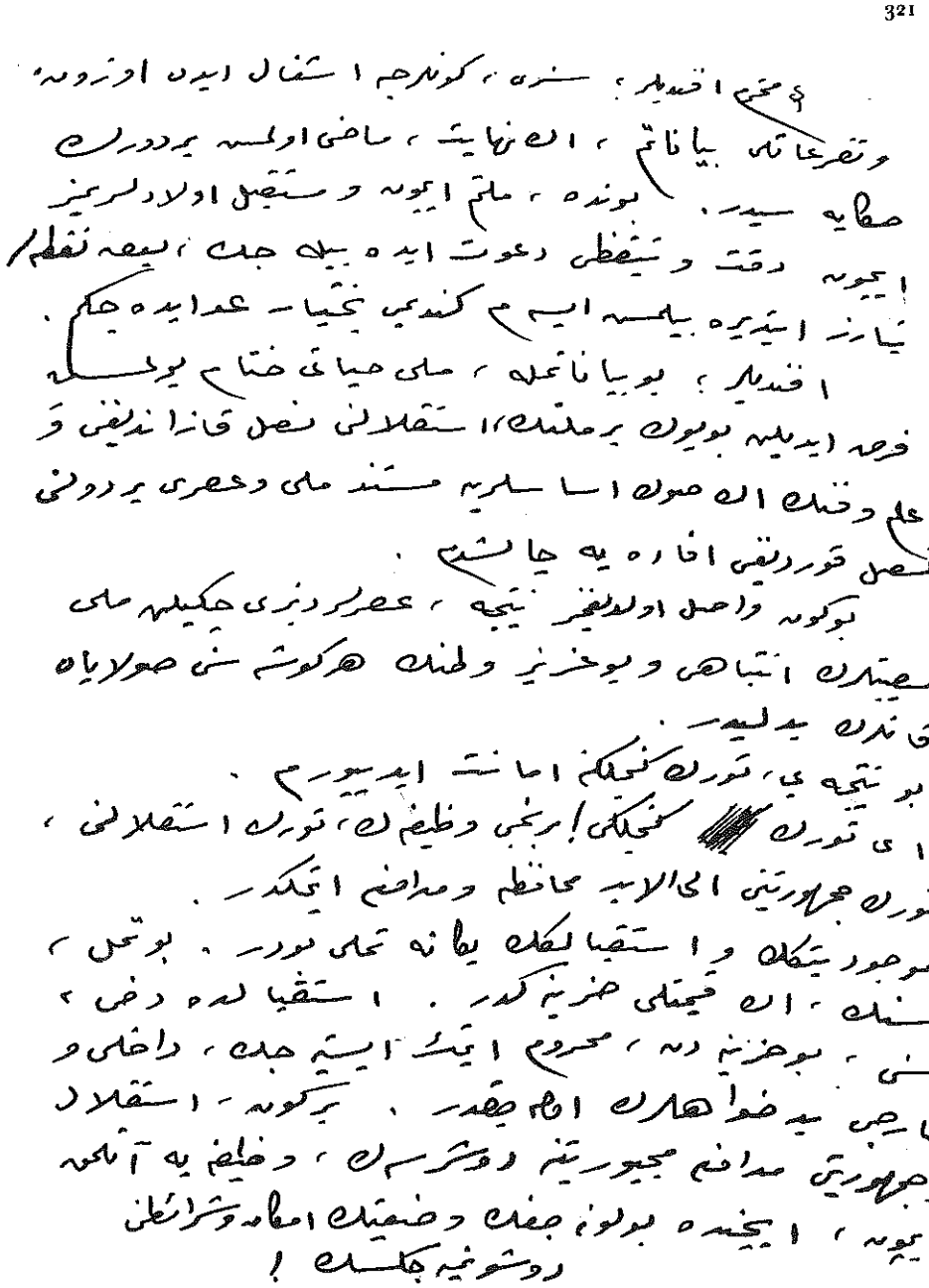
Mevcudiyetinin ve istikbalinin yegâne temeli budur. Bu temel, senin, en kıymetli hazinendir. İstikbalde dahi, seni, bu hazineden, mahrum etmek isteyecek, dahilî ve haricî, bedhahların olacaktır. Bir gün, istiklâl ve cumhuriyeti müdafaa mecburiyetine düşersen, vazifeye atılmak için, içinde bulunacağın vaziyetin imkân ve şeraitini düşünmeyeceksin! Bu imkân ve şerait, çok nâmüsait bir mahiyette tezahür edebilir. İstiklâl ve cumhuriyetine kastedecek düşmanlar, bütün dünyada emsali görülmemiş bir galibiyetin mümessili olabilirler. Cebren ve hile ile aziz vatanın, bütün kaleleri zaptedilmiş, bütün tersanelerine girilmiş, bütün orduları dağıtılmış ve memleketin her köşesi bilfiil işgal edilmiş olabilir.

Levent Sahverdi Arşivi

Bütün bu şeraitten daha elîm ve daha vahîm olmak üzere, memleketin dahilinde, iktidara sahip olanlar gaflet ve dalâlet ve hatta hıyanet içinde bulunabilirler. Hatta bu iktidar sahipleri şahsî menfaatlerini, müstevlilerin siyasî emelleriyle tevhidedebilirler. Millet, fakr u zaruret içinde harap ve bîtap düşmüş olabilir.

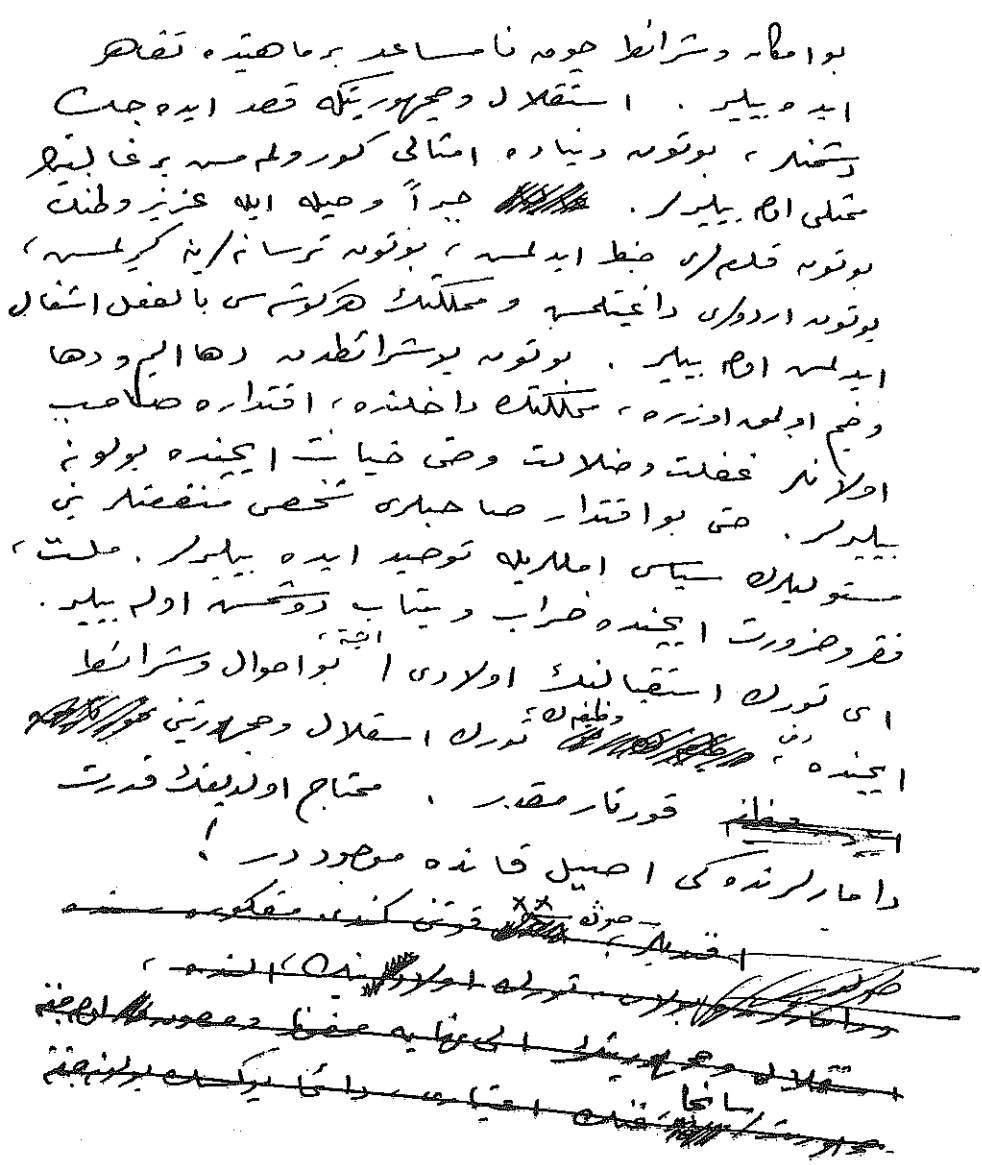
Ey Türk istikbalinin evlâdı! İşte; bu ahval ve şerait içinde dahi, vazifen; Türk istiklâl ve cumhuriyetini kurtarmaktır! Muhtaç olduğun kudret damarlarındaki asil kanda, mevcuttur!

Levent Sahverdi Arşivi

Nutuk'ta Atatürk'ün elyazısı ile Türk gençliğine hitap bölümü

Levent Sahverdi Arşivi

Nutuk'ta Atatürk'ün elyazısı ile Türk gençliğine hitap bölümü

Levent Sahverdi Arşivi

CELÂL BAYAR'LA BİR KONUŞMA *

Prof. Dr. UTKAN KOCATÜRK

Utkan Kocatürk — Sayın Bayar, size Atatürk'e, İstiklâl Harbi'ne ve Millî Mücadele'ye ait bazı sorular yöneltmek istiyorum. Bu soruların politika ile hiçbir ilgisi yok! Tamamen tarih araştırmalarını ilgilendiren ve sizden cevaplandırılmasını istediğimiz bazı sorular olacak!

Celâl Bayar — Evet!

Utkan Kocatürk — Müsaade ederseniz ben konuşmaya biraz sizin hayatınızdan başlayarak gireyim, ondan sonra Atatürk devrinin olaylarıyla ilgili bazı hususlarda açıklamalarınızı rica edeyim! Tarih sahnesine Celâl Bey olarak Bursa'da mı çıkıyorsunuz? Yani isminizin memlekette duyulması hadisesi Bursa'da mı başlıyor? Bursa'da göreviniz nedir o esnada?

Celâl Bayar — Evet, Bursa'da Doyçe Oryent Bankası' **nda memurdum. O vakit Avrupa'dan gelen gazeteler Türkiye'ye sokulmazdı; ama Banka'ya gelirdi. Meşrutiyet ilân olunmazdan evvel o neşriyat dolayısıyla olaylara herkesten ziyade enforme idim. Ve Meşrutiyet ilân olunduğu vakit de o âna, bütün Meşrutiyet'in ilânına ait olan mühim hadiseler.. nasıl çalıştılar.. Dışarda Ahmet Rıza Bey.. İstanbul'da, Selânik'te ne gibi olaylar oldu; bütün bunlara oryente idim. Ve o vakit beni, bu halimle, yani çok genç iken, Bursa'da, Meşrutiyet ilânı ile beraber Murahhas-ı Mesul tayin ettiler. O vâkitki mülkî teşkilâta göre Bilecik, Afyon..

Utkan Kocatürk — İttihat ve Terakki Bursa Mesul Murahhası olarak tayin ve bu şekilde de politik faaliyetiniz başlıyor. Şimdi bir taraftan da Doyçe Oryent Bank'ta çalışıyorsunuz..

Celâl Bayar — Evet..

* Bu konuşma 25 Ekim 1985 günü Çiftehavuzlar'da Celâl Bayar'ın evinde yapılmıştır.

** Deutsche Orient Bank

Levent Sahverdi Arşivi

Utkan Kocatürk — Şimdi, sizin Doyçe Oryent Bank'ta çalışmanız daha evvel bir bankacılık tecrübesine mi dayanıyor, yoksa bankacılığı Doyçe Oryent Bank'a girdikten sonra mı geliştiriyorsunuz? Bunlar sizin biyografinize katkıda bulunacak sorular.. Yani Doyçe Bank'a girdiğiniz vakit bankacılıkla ilişkiniz var mı daha evvelden, yoksa buraya girdikten sonra, kademe kademe mi bankacılığı öğreniyorsunuz? Bu hususta bir bilgi..

Celâl Bayar — Efendim, bankacı olmaklığım tesadüfe bağlıdır.

Utkan Kocatürk — Tesadüfe bağlı?

Celâl Bayar — Tesadüfe bağlıdır. Benim kardeşlerim vardı; iki kardeş.. Bunların ikisi de asker oldular.. Bir kardeşim, en büyüğümüz, ismi de Behzat'tı.. Edirne'ye Askerî İdadisi'ne gitti. Hastalandı; verem oldu geldi, öldü.. İkinci kardeşim, benden büyük olanı, Asım ismindeydi. Babam onu da deniz subayı yapmak istedi. Şayan-ı teessürdür, o da verem oldu, öldü; ben kaldım.. Babam ve annem ısrarla beni Umurbey'den ayırmamağa çalıştılar..

Utkan Kocatürk — Yani tek evlât kalıyorsunuz?

Celâl Bayar — Evet.. O zaman mülâzim diye, kalemlere, yetişmek için yardımcı alırlardı; Memurlar kendilerine kâtip, yardımcı olarak mülâzim namı altında adam seçebilirlerdi. Beni Gemlik Adliyesi'nin Başkâtibi kalemine aldı; fahrî olarak.. Orda çalıştım; bir süre devam ettim.. Sonra oradan.. Reji İdaresi vardı.. Bir nokta-i nazara göre -biliyorsunuz- ecnebî idi, imtiyazlı ecnebî şirket idi. Oraya devam ettim; ama orasını beğenmedim.. Reji'yi beğenmedim; yani muamele itibariyle.. Bir ticarethane ve mecburî herşey! Ordan da ayrıldım.. Yani Gemlik'te oluyor bütün bunlar.. Sonra Bursa'yı görmek istedim..

Utkan Kocatürk — O zamana kadar görmemiş miydiniz?

Celâl Bayar — Evet, görmemiştim Bursa'yı.

Utkan Kocatürk — Kaç yaşındaydınız tahminen?

Celâl Bayar — İşte, yirmi yaşlarında filan.. Bursa'ya gittim; tabiî Bursa'yı beğendim. Bana dediler ki, Mudanya'daki Ziraat Bankası şubesine imtihanla memur alınacak..

Levent Sahverdi Arşivi

İmtihan açılmıştır; imtihan da müsabaka.. Heveslendim içimden; müsabakaya gireyim dedim. Girdim müsabakaya.. Ve müsabakayı kazanmışım. Müsabakayı kazandıktan sonra Bursa'daki Ziraat Bankası'nın Müdürü orda beni çağırdı. İyi bir adam.. Dedi: "— Evlâdım, sen kazanmışsın; ama ben oraya başka birisini tasavvur ettim. Müsabaka olmasına rağmen onu tayin edeceğim! Söz veriyorum sana, seni Bursa'da yanıma alacağım!" Ben de muvafakat ettim; o adam da sözünü tuttu, beni Bursa'daki Ziraat Bankası'na tayin etti. Müsabaka falan yok!

Utkan Kocatürk — Yani demek ki Doyçe Oryent Bank'tan evvel Ziraat Bankası'na tayininiz söz konusu..

Celâl Bayar — Evet, böyle.. Sonra Bursa'da Doyçe Oryent Bankası açıldı. Kayınpederimin ağabeysi oraya müdür tayin edildi. Esasen kendisi daha evvel de Osmanlı Bankası'nda çalışmıştı. Banka'yı kuruyordu, Doyçe Oryent Bankası'nı; beni Ziraat Bankası'ndan memur olarak aldı. Bankada da beni beğendiler. O vakit Türkiye'de ecnebî bankaları vardı, malûm.. Bankada imza selâhiyetine haiz ancak dört beş Türk genci vardı, yani direksiyon kısmında çalışacak.. Onlardan birisi olarak, bana imza selâhiyetini verdiler.

Utkan Kocatürk — Bankacılık da bir taraftan ilerliyor tabii? Ziraat Bankası'nda bir tecrübe geçiriyorsunuz, ondan sonra bankacılığınız Doyçe Oryent Bank'ta tekâmül ediyor herhalde?

Celâl Bayar — Evet! İşe başladım, direksiyon kısmında.. Ziraat Bankası'ndan ayrılıp da Doyçe Oryent Bankası'na memur tayin olunduğum zaman, iki bankadaki çalışma farkını gördüm; Ziraat Bankası'ndaki mesai ile, sistem ile Doyçe Bank'taki durum arasında.. Beriki bankada memurun inisiyatif kabiliyeti var ve muameleler de böyle komplike değil.. Beri tarafta kırtasiye bizimki! Ayağımdan bir zincir çıkmış gibi oldu. Banka'ya Fransız gazeteleri gelirdi; "Maten" gazetesi vs. O esnada Selânik'te İttihat ve Terakki kurulmaya başlamıştı ve harekete de geçmişlerdi. Gelen gazetelerde de okurdum bunları.. Ve anlaşılan

Levent Sahverdi Arşivi

tarihe çok meraklıydım; mümtaz paşaları, devrin olaylarını öğrenmeye çalışırdım.. Demek politikaya hevesli imişim! Onları hevesle takip ettim, Meşrutiyet'te..

Utkan Kocatürk — Peki, Fransızca'yı, bu gazeteleri okuyacak kadar Fransızcayı, nerde öğrendiniz?

Celâl Bayar — Hususî olarak! Babam din adamıydı, fıkıh meselesini, İslâm hukukunu çok iyi bilirdi. Ve babama bunun itibariyle itibar ederlerdi. Bir rüştiye mektebi vardı, köyde; onun muallim-i evveliydi. Bir de onun muavini vardı, o da hocalıktan gelmişti, Rumelili.. O, Fransızca biliyor; onunla başladım Fransızca'ya.. Sonra Bursa'ya gittiğim vakit, Ziraat Bankası'nda vesairede gece dersleri için frerlerin mektebine giderdim akşamları.. Fransızcayı da öyle öğrendim. Şimdi, Meşrutiyet ilân edilince ben yetişmiş bir adam gibi esnafın arasına girdim; esnaf da Bursa'da beni Banka'da görüyordu. Bankacılık da itibarlı bir meslektir; çünkü kredi alacaklar.. Oradan da tanıyorlar. İttihat ve Terakki Vilâyet Heyeti beni Murahhas-ı Mesul tayin ettiler. Bu suretle Bursa'da tanındım; bir de bankacılık var..

Utkan Kocatürk — Şimdi siz, İttihat ve Terakki Murahhas-ı Mesulü olduktan sonra da Bursa'da bir müddet kalıyorsunuz, İzmir'e geçmeden evvel.. Merkez-i Umumî ile temas halindesiniz..

Celâl Bayar — Merkez-i Umumî ile muamele, benim imzam ile olurdu. Merkez-i Umumî'de onların büyükleri beni tanıdılar ve tuttular..

Utkan Kocatürk — Peki bu arada İstanbul'a hiç gittiniz mi? Mesul Murahhas olduktan sonra İstanbul'a gidip Talât Paşa'yla, o devrin ileri gelenleri, Enver Paşa'yla, Cemal Paşa'yla bir tanışma söz konusu mu Bursa'da iken?

Celâl Bayar — Bursa'da tabii.. Talât Paşa geldi Bursa'ya. Sonra İttihat ve Terakki'nin ileri gelenleri geldi; onlarla konuştum. Beni, çocukluktan yeni kurtulmuş bularak orada.. Ben de hevesliyim. Takdir ettiler, sevdiler beni..

Levent Sahverdi Arşivi

Utkan Kocatürk — Ama Bursa'dan İstanbul'a gidiş?

Celâl Bayar — İstanbul'a tabii giderdim, ama vazife.. Bazen de gezmek için..

Utkan Kocatürk — Peki, şimdi Bursa'da bu görevi yaparken..

Celâl Bayar — Devam ediyorum, anlatacağım. Bursa'da biz çalışırken İzmir ehemmiyet kesbetmiş onlar için.. Balkan Muharebesi'nden sonra Yunanlılar Makedonya'daki "Etniki-Eterya" teşkilâtı'nı İzmir'e nakletmişler.. Yunanlıların hedefi, İzmir merkez olmak üzere Bandırma'dan itibaren Fethiye'ye kadar bütün sahili Yunanistan'a ilhak için çalışmak.. Bu hayallerini gerçekleştirmek üzere İzmir'de faaliyete başlamışlardı. İstanbula çağırdıkları zaman bana dediler ki: "— İzmir ehemmiyet kesbetmiştir. Seni oraya göndereceğiz! Ve orada Yunan nüfuzunu kıracaksın, bizimkileri ele alıp, hiç olmazsa, onların seviyesine çıkaracaksın! Vazifen bu kadardır!" Merkez-i Umumî'de bunu bana tebliğ ettiler. Ben de hani, çocukluktan yeni kurtulmuş gibi o haldeyim, o kadar gençim! Babıâli'den iniyorum. Bir el bana doğru uzandı; fal bakan birisi, bir adam.. Ben de binip vapura, İzmir'e gideceğim. Görünce o falcıyı, bakıyım dedim, kendimin falına baktırayım! Bana dedi ki: "— Sana bir vazife vermişler; sen de kabul etmişsin! Kabul etmeseydin, daha iyi olacaktı!" Ve İzmir'e gidiyorum, Yunanlılara karşı İttihat ve Terakki teşkilâtında mücadele edeceğim! Oraya gittiğim vakitte ağlamıştım ilk anda.. Soma'ya geldim; İzmir'in hududu, o vakit ordan başlardı.

Utkan Kocatürk — Niye ağlıyorsunuz?

Celâl Bayar — Vazifem ağır! Bunun altından nasıl kalkacağım? Manisa, Aydın, Denizli de benim emrimde.. Ağladım; ağladım ama, onların da memleketi parçalayıcı faaliyetlerine imkân vermedim! Orda da kıymetli arkadaşlar buldum; onu da ifade edeyim burada.. Bu suretle İttihat ve Terakki'de beni sevenler çoğaldı, tutanlar çoğaldı; başta Talât Paşa olmak üzere.. Böyle girdim politikaya..

Levent Sahverdi Arşivi

Utkan Kocatürk — İzmir'de kaç sene bulundunuz aşağı yukarı?

Celâl Bayar — Harb-i Umumî'de İzmir'de bulundum. Bütün halkı tanıdım; halk da beni tanıdı.

Utkan Kocatürk — Peki, Mütareke'yi takiben, İzmir işgal edilmeden önce İzmir'de faaliyetleriniz; bu hususta bilgi verir misiniz?

Celâl Bayar — Memnuniyetle.. Ben Aydın'da işe başladım, daha doğrusu İzmir'de.. Moralızade Halit ve arkadaşları.. Onları ben teşvik ettim. Müdafaa-i Hukuk-u Osmaniye Cemiyeti'ni teşkil ettiler. Bir de Cami Bey vardı. Cami Bey de Moralızadelerle beraber oldu. Eczacıbaşı Ferit Bey yakın arkadaşımdı ve çok iyi bir adamdı. Hâlâ hürmetle anarım kendisini.. O geldi.. Muammer Uşakîzade, Lâtife Hanım'ın babası, Londra'da bulunuyormuş.. Yunanlıların İzmir'i işgalini yakından takip ediyor.. O istihbar ediyor, İzmir'i işgal edecekler Yunanlılar.. Ve İzmir'de arkadaşları olan kimseler ki İzmir'in ileri gelenleri.. Bir doktor vardı, o doktora yazıyor: "İzmir'i işgal edecekler, tertibat alınız!" diye.. Ve o doktor da -doktorun ismi çok malûmdur, ama şimdi hatırlayamadım; o da ağır başlı iyi bir insandı- * Eczacıbaşı Ferit Bey'e müracaat ediyor: "— İzmir'i işgal edeceklermiş, böyle bir haber geldi!" diye.. Ve soruyor Ferit Bey'e: "Acaba burdaki Celâl bize yardım eder mi?" "Hazırım!" dedim ve teşvik ettim. Ve İzmir Müdafaa-i Hukuk-u Osmaniye Cemiyeti'ne Egede ilk giren azalar, hepsi arkadaşlarım idi. Onlara dedim: "Gelin çalışın, sizinle beraberim!" Müdafaa-i Hukuk-u Osmaniye Cemiyeti'nin Büyük Kongresi açıldığı zaman gittim oraya.. Kendimi İttihat ve Terakki'nin kongresinde zannettim, hepsi benim adamlarım; yani o kadar yakınım var.. Ama esas silâhla kurtuluştu; silâhla kurtulur bu iş! Burada kongreler yapmakla, nutuklar vermekle bu işin altından kalkılmaz. Bunu alenen de ifade ediyordum. Şükrü Kaya da yanımdaydı; o da o vakit gelmişti.

* Dr. Hacı Hasanzade Ethem Bey

Levent Sabverdi Arşivi

Utkan Kocatürk — Şimdi siz, İzmir'in işgaline tekaddüm eden günlerde İzmir'den ayrılıyorsunuz. Benim biyografinizden öğrendiğim bu; Mart sonunda ayrılıyorsunuz. Şimdi bu ayrılışınızın sebebi sizin İttihat ve Terakki'ye mensup oluşunuz ve aranmanıza bağlanıyor. İttihat ve Terakki mensupları aranıyor o zaman.. Sizin için de bir ceza söz konusu mu? Yani, yakalandığı zaman şöyle yapılacaktır gibi Hürriyet ve İtilâf Partisi'nin bir emri var mı? Zira o günlerde mecbur oluyorsunuz, Galip Hoca diye hüviyet değiştiriyorsunuz. Bütün bunların sebebi nedir?

Celâl Bayar — Takip ediyorlar, takip ediyorlar! İzmir Valisine verilen listede, tevkif edilecekler arasında ismim başta idi; bunu haber almıştım.

Utkan Kocatürk — Takip edenler kimler? İstanbul hükûmeti mi takip ediyor?

Celâl Bayar — Hürriyet ve İtilâf iktidarda.. Damat Ferit Hükûmeti.. Damat Ferit hükûmeti var; İttihat ve Terakki'ye düşman, Yunanlılara dost.. Orada görüyorlar kurtuluşu.. Ne koparırsak onların rızası ile; böyle düşünüyorlar. İngiliz Muhipleri Cemiyeti teşkil olundu; İngilizler beraberdir diye.. Türklerden de vardı bunların içerisinde.. Bizler, Padişah düşmanı!

Utkan Kocatürk — Ve siz bu şekilde İzmir'den çıkıyorsunuz, Ödemiş'e, arkadan Manisa'ya, Akhisar'a.. Böyle Egenin içine doğru bir seyahatiniz var sizin.. Ondan sonra efelerle tanışma.. Ben genel hatlarıyla söylüyorum.

Celâl Bayar — Evet, ben efelerle temas kurduğum, Gökçen Efe'ye gidip teşkilâta başladığım vakit İzmir işgal olunmamıştı. Ama biliyordum ki Yunanlılar, İzmir'i almak isteyecekler.. Ya doğrudan doğruya işgal edecekler veyahut Makedonya'da olduğu gibi siyasî ihtilâller yapacaklar ve Avrupa'nın müdahalesini temin edeceklerdi. İstanbul hükûmeti birşey yapamaz; halktan bunlara karşı koymak için teşkilât yapılmak lâzımdır diye, efelere gittim. Ödemiş'e gittim, ordan Aydın'a geçtim. Ben çalışırken, Kuva-yi Milliye namına çalışırken, İzmir'e geldi Yunanlılar..

Levent Sahverdi Arşivi

Utkan Kocatürk — Ve Yunanlılar İzmir'e çıktığı zaman siz, efelerle işbirliği içindesiniz?

Celâl Bayar — Evet, öyle!

Utkan Kocatürk — Şimdi bu devre, sizin Galip Hoca olarak hizmet ettiğiniz bir devre Millî Mücadele'ye.. Bu Galip Hoca olarak hizmetiniz hakkında bize biraz izahat verir misiniz? Meselâ hoca unvanını kullanıyorsunuz.. Galip Bey de denilebilirdi size yahut Galip Efe de.. Ne Galip Efe, ne Galip Bey; Galip Hoca! Kim koydu efendim bu Galip ismini?

Celâl Bayar — Galip Hoca ismini, kast-ı mahsus, kendim koydum! Umurbey'de Sıbyan Mektebi'ndeki hocamızın ismi Hafız Galip idi. Bir hoca ismi alacağım; hocam geldi aklıma! Sonradan düşündüm, bundan iyisini bulamam, dedim; Galip adını almak için.. Yani, işe başlıyorum, galip olacağız! Bu manada..

Utkan Kocatürk — Şimdi bakın, size enteresan bir sual: "İzmir'in işgali günü İzmir'de ilk silâhı kim attı?" meselesi! Şimdi, birçok kaynaklar Hasan Tahsin'den söz ediyorlar.. İzmir'de anıtını da yaptılar.. Yunan Efzun Alayı, Pasaport'tan Konak'a gelirken Hasan Tahsin tabancayı ateşledi, Efzun Alayı'nın başındaki teğmen yere düştü ve ortalık karıştı; ondan sonra da Hasan Tahsin'i öldürdüler.. Birçok kaynak bunu bu şekilde yazıyor. Şimdi bu bilgilere paradoks olarak sizin "Ben de Yazdım" kitabınızda, bu olay değişik izah ediliyor.. Siz diyorsunuz ki: "Kurşunu atan Hasan Tahsin değil, Saatçi Aziz Efendi'dir!" Ve bu Saatçi Aziz Efendi'nin ilk kurşunu attığına dair de Ahenk gazetesi Başyazarı Şevki Bey'i, Şevki Bey'in -olayın şahidi olarak- size anlattıklarını ve notlarını tanık gösteriyorsunuz. Şimdi bu, Millî Mücadele'nin önemli bir olayı. Çözüm gerektiren noktalar var.. Anlaşılan siz de bu konuda düşündünüz, taşındınız; kitabınızı yazarken, bir karara vardınız. Şimdi ben bir açıklama rica edebilir miyim sizden?

Celâl Bayar — Benim tahkikatım budur, Aziz Efendi'dir. Hatta Aziz Efendi malûl bir adamdı, kamburdu. Bir handa çalışan bir adam...

Levent Sahverdi Arşivi

Utkan Kocatürk — Siz de görmüş müydünüz, tanıyor muydunuz?

Celâl Bayar — Evet, biliyorum, şahsen tanıyorum. Ve bana İttihat ve Terakki'de de en yakınlık gösterenlerden birisiydi. Şahsen de böyle tanıyorum. Şevki Bey gizlice kendisini tebrike gittiği zaman: "Benden kimse ümit etmez! Siz de beni ele vermeyin!" demiştir, kurşunu attıktan sonra..

Utkan Kocatürk — Hasan Tahsin'i de tanıyor musunuz?

Celâl Bayar — Hasan Tahsin, o da arkadaşımdı. Ve onu bana Talât Paşa tavsiye etmiştir. İstanbul'a gelmiş.. Onu Vali ile bana tavsiye etti: "Bu genç, fedaîdir; bunu gözetin!" diye. Vali de "Bu gençle sen meşgul ol!" demişti. Hukuk-u Beşer diye de bir gazete çıkarıyordu Hasan Tahsin..

Utkan Kocatürk — Olay nasıl oldu, sizin bilginiz?

Celâl Bayar — Rıhtıma çıktı Yunan askeri; ikiye bölündüler. Bir kısmı hükûmet dairesine kadar geldi; oradan Karantina'ya geçecek Yunan askeri.. Hükûmet meydanında olmuştur bu..

Utkan Kocatürk — Yani Hasan Tahsin'in attığı?

Celâl Bayar — Hayır, Aziz'in attığı, benim yazdığım! O vakit Hasan Tahsin rıhtımda, bu tarafta; Aziz bu tarafta.. Hasan Tahsin'i öldürmüşlerdir halk arasında..

Utkan Kocatürk — Hasan Tahsin'i öldürüyorlar?

Celâl Bayar — Öldürüyorlar.

Utkan Kocatürk — Ama kurşun atmıyor mu Hasan Tahsin?

Celâl Bayar — Aziz'dir atan! Ama bence, o atmış, bu atmış; bir farkı yoktur! Önemli olan memleketi haksız olarak silâh kuvvetiyle istilâ ve gasbetmek isteyen düşmana karşı, o memleket çocuklarının silâhla mukabele etmesidir. Hasan Tahsin de fedakâr bir insandı; fedakâr bir insandı.. Ben yazdıktan sonra onda ısrar etmedim "şudur, budur!" diye. Benim yazdığım doğrudur.

Utkan Kocatürk — Olabilir, olabilir..

Celâl Bayar — Rıhtımda bir gazino var, Hasan Tahsin halk arasında oturuyordu. İskele vardır orada, orası merkezidir bunun.. Yunanlılar oraya çıkıyorlar ve Aydın

Levent Sahverdi Arşivi

şimendifer hattına doğru ayrılıyorlar bir kısmı; bir kısmı da Hükûmet konağına doğru geliyor. Vaka Hükûmet konağına doğru olan yerde oluyor. Orda Azizdir; orda yoktur Hasan Tahsin! Hasan Tahsin şimendifere doğru giden bir gazinoda oturuyormuş.. Yunanlılar, Rumlar tanıyorlar kendisini; fedaî bir adamdır diye.. Ondan sonra bunu, orda öldürüyorlar. O da gaye için şehit edilmiştir; ama silâhı berikisi atmıştır!

Utkan Kocatürk — Peki efendim, bundan sonra Galip Hoca olarak çalışmalarınız sırasında Saruhan'dan -Manisa'nın o zamanki adı- İstanbul Meclis-i Mebusanı'na geliyorsunuz. Olaylar böyle mi gelişti?

Celâl Bayar — Akhisar bölgesine Kuva-yi Milliye Alay Kumandanı seçti beni Balıkesir Kongresi. Bin kişi vardı silâhlı benim emrimde.. Ve bana sormadan, İstanbul'da bizi daha iyi müdafaa eder diye, haberim olmadan mebus seçtiler.. İstanbul'a böyle gittim.

Utkan Kocatürk — Şimdi bu son Meclis-i Mebusan'ın İstanbul'da açılışı hakkında Atatürk'ün görüşü ne idi, davranışı ne oldu?

Celâl Bayar — Atatürk dehasını, bu İstanbul Meclisi'ne gitmemekle göstermiştir. "Meclis İstanbul'da açılmasın, işgal altında Meclis'i yaşatmazlar!" Görüşü bu idi Atatürk'ün! Meclis-i Mebusan'ın İstanbul'da açılmasına taraftar değildi. Kendisi de seçildiği halde gitmemiştir, Ankara mebusu olarak.. Ve gelseydi İstanbul'a, Atatürk'ü de alıp Malta'ya götüreceklerdi! Bu tuzağa düşmedi; bilâkis düşenleri kurtardı. Meclis devam ederken: "Meclisi kapatacaklar, adamlarımızı alıp Malta'ya götürecekler, bunları nasıl kurtaracağım?" diye teşkilât yapıyordu. İstanbul Meclisi kapanınca bu husus çıktı meydana.. Teşkilât hazır! Meselâ Atatürk'ün teşkilâtı idi beni kaçıran! Aynı zamanda Ankara'da açacağı Büyük Millet Meclisi'nin karakterini hazırlıyordu; Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nu.. Böyle adamdı; büyük adamdı! Ve Allah onu yaratmıştır Türk milletini kurtarmak için lüzumunda.. Benim kanaatim bu kadar ilerdedir.

Levent Sahverdi Arşivi

Utkan Kocatürk — Meselâ o Meclis-i Mebusan'da Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ni, bu teşkilâtı temsil eden kişiler var. Siz de bunlardan birisiniz. Şimdi, Meclise geliyorsunuz.. Atatürk Nutkunda: "Ben çok istedim Müdafaa-i Hukuk Grubu diye bir grup kursunlar; ama kurmadılar!" diyor. "Kurmaları gerekirdi!" diyor. Neden Atatürk'ün bu kadar telkinine rağmen orada bir "Müdafaa-i Hukuk Grubu" kurulmadı da "Felâh-ı Vatan Grubu" kuruldu? Siz de bu faaliyetleri, zannediyorum hatırlıyorsunuz?

Celâl Bayar — Hatırlıyorum değil, içindeyim! Ben İstanbul'a gittiğim vakitte "Felâh-ı Vatan"ı kurulmuş buldum. Girmedim "Felâh-ı Vatan"a..

Utkan Kocatürk — O gruba girmediniz?

Celâl Bayar — Evet, girmedim! Sonlarında ısrar ettiler; meselâ Rauf Bey, ondan sonra diğerleri -şayan-ı hürmet adamlardır, biliyorum- onları kırmamak için, sonunda girdim. Ve ilk defa Kuva-yi Milliye'yi Meclis'e uzun bir nutuk ile ifade eden ve Yunanlıların İzmir'deki zulümlerini ifade eden benimdir.

Utkan Kocatürk — Evet, bir konuşmanız var Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nda..

Celâl Bayar — Saatlerce devam eden bir konuşmadır. Meclis'ten çıktığım vakit de İttihatçılar gelmişlerdir, beni himayelerine almışlardır: "Seni Malta'ya götürecekler, saklayacağız!" diye.. Meclis kapanınca Malta yerine ben de Ankara'ya gitmişimdir.

Utkan Kocatürk — Şimdi, Ankara'ya geçmeden evvel İstanbul'daki son günleriniz, sonra İstanbul - Ankara yolculuğu.. Bu hususlarda biraz izahat verir misiniz?

Celâl Bayar — Ben İstanbul'a gittiğim zaman Mareşal, Harbiye Nazırı'ydı. Kendisini ziyareti düşündüm mebus olarak.. Yanımda da Reşit Bey vardı, o da Saruhan mebusu; Çerkes Ethem'in ağabeysiydi. Beraber Mareşal'a gittik, Fevzi Paşa'ya, Harbiye Nazırı.. Maksadımız, Kuva-yi Milliye namına kendisinden cephane, silâh istemek.. Bizi iyi kabul etti Fevzi Paşa.

Levent Sahverdi Arşivi

Ve onu daima kullanırdı "A canım!" diye. Bize de: "A canım!" dedi, "Sorulmaz!" dedi, "Emrivâki yapın!" O vakit Mareşal'ı sevdim. Ve onu da düşman olarak biliyordum, "orda vazife almış, o hükûmette" diye.. Hemen Ankara'ya gitmedi; gitmedi ama boş oturmadı. Meclis'i kapatacaklarını biliyor.. Kapandığı zaman da Ankara'ya kaçabilmek için İstanbul'dan o Meclis'e kadar teşkilât yaptı. Felâh-ı Vatan Grubu'nu kabul etmedi. İstanbul'un işgalinden birkaç gün evveldi; Kâzım Nami geldi bana.. Selânik'te Müşir İbrahim Paşa'nın yaveri Mülâzim Kâzım Nami.. Kendisi pedagogtu. O geldi bana. Beni İstanbulda mebus olarak tanıyor.. Yanında da Cemal Paşa'nın şifre kâtibi Cafer Tayyar; İttihat ve Terakki'nin Merkez-i Umumî'sinde de kâtiplik yapmıştır. Beni ziyarete geldiler ve Nurettin Paşa'nın benimle görüşmek istediğini bildirdiler. Kâzım Nami, İbrahim Paşa'nın yaveri olduğu için, Nurettin Paşa ile Selânik'ten tanışıyorlar. Nurettin Paşa da Üsküdar'da oturuyor. Bunlar beni Nurettin Paşa ile görüştürmek istedi, Üsküdar'da. Kabul ettim, Nurettin Paşa'yla görüşmeyi. Nurettin Paşa da beni tanıyor.. İzmir'de son zamanlarda kumandandı, vali de oldu oraya.. Hürriyet ve İtilâfçılarla teşrik-i mesaî etti; fakat onlar da Nurettin Paşa'yı tutmadılar. Sonunda onlara da küstü Nurettin Paşa.. Ve zannediyorum ki bildiği için hem İttihat ve Terakki'deki mevkiimi hem de İzmir'deki gayretlerimi, benimle görüşmek istemiş.. Gittim, konuştum. Yanında Kâzım Paşa da vardı; valilik yaptı daha sonra Samsun'da..

Utkan Kocatürk — İnanç, Kâzım İnanç?

Celâl Bayar — Evet, evet, o da vardı. İkisi yanımda konuştular. Kuva-yi Milliye'ye, benim anladığım, gelmek istiyorlar. Benim de aradığım bu.. Hem Kâzım Paşa için hem de Nurettin Paşa için delâletimi istiyorlar. Tabiî anlaştık. Ben lâzım gelenlere söyleyeceğim bunu.. Çıktım yanlarından, rıhtıma geldim. Orada bu Kâzım Nami, Cafer Tayyar, yanlarında bir de Manastırlı bir yüzbaşı var, İsmail Hakkı isminde. Beni

Levent Şahverdi Arşivi

rıhtımda bekliyorlarmış. Haydarpaşa'dan Galata rıhtımına çıkınca, dediler: "Vaziyet çok nazik!" Ben Meclis'te bir nutuk söylemiştim. Biraz evvel bahsettim size o nutuktan; çok mühimdir o nutuk! Onun kopyesi de vardır. Dediler: "Seni Malta'ya götürecekler! bu sebeple saklayacağız!" Manastırlı Yüzbaşı İsmail Hakkı, bekâr bir adam.. Aksaray'da oturuyor.. Dedi: "Ben, seni benim evime götüreceğim! Aksaray'da bir mahallede saklayacağım! Bu suretle Malta'ya gitmenizi önleyeceğiz!" Tabii minnetle kabul ettim.. Gece orda kaldım. Sabahleyin bana veda etti. Öğleye doğru dışarda silâhlar patladı; orda bir karakolu İngilizler basmışlar.. İstanbul'un işgali, böyle başladı. Eski Aksaray'ın ahşap binalarının çevrelediği dar yolda bir hanım sesi işittim karşıki evden.. Sokağın başında da bir gazeteci, bağırıyor: "Tercüman-ı Hakikat, İkdam, Sabah!" diye gazete satıyor.. Karşıda kafes içinde bir kadının başı gözüküyor.. Ben de perdenin arkasına iyice gizlendim, bunu görünce.. Hanım bağırıyor, yaşlı bir hanım olacak: "Oğlum gazeteci, ne haber var?" diyor. Ordan: "Hanım!" diye bağırıyor gazeteci: "İttihatçı değilsen, Kuva-yi Milliyeci değilsen korkma, hiçbir şey yok!" Bende ikisi de var! Sonra merak ettim, Meclis'te ne oluyor? Meclis'i de basmışlar, Fındıklı'daki.. Ve Meclis'e yayan gitmeye karar verdim. Tramvay vardı; binmedim tramvaya.. Bildik çıkar, yakalarlar diye.. Dar sokaklardan geçerken Bursalı Rumlara tesadüf ettim ve yolumu değiştirdim; öyle gittim Meclis'e.. Meclis'e girince, baktım yemek salonunda iki kişi yemek yiyor. Biri Numan Usta; onun yanında da diğer bir mebus daha vardı, o da maruf kişilerden.. Şu anda onun ismi * aklıma gelmedi. Şunu da söyliyeyim, İstanbul'dan ayrılacağım, kararlıyım, Ankara'ya gideceğim. Başka yere gitmeyeceğim. Ve Demirci Efe de "Beraber çalışalım, Aydın'a gel!" diye telgraf çekiyor. O vakte kadar Mustafa Kemal Paşa ile şahsen görüşmemiştim;

* Şeref Aykut.

Levent Şahverdi Arşivi

fakat İttihatçılık dolayısıyla kendisiyle gıyaben tanışıyoruz. Benim için yabancı adam değil! Ankara'ya gideceğim, kararlıyım. Meclis'ten ayrılırken toplantı salonunun kapısında üç kişiye rastladım. Bunlardan birisi bizim Saraçoğlu'ydu, Şükrü Bey.. Biri de Hilmi Uran, sonra vekil oldu.. İzmir'de Menemen'de kaymakamdı. Her ikisini de yakinen tanıyorum. Bir de bir avukat, İlhami Bey isminde, Aydınlı.. Kendilerine dedim ki: "Ben burdan çıktıktan sonra doğru Ankara'ya gideceğim. Siz de teşrif ederseniz, orada bol bol konuşuruz!" Onların yanındaki Avukat İlhami Bey, Yunanlıları Aydın'a davet eden fena bir adam.. Onu da mebus seçmişler.. Ve bu İlhami Bey vazife almıştır, Demirci'ye gelmiştir; Demirci Efe ile benim aramı açmak için! Korkuyorlar, bizim orada toplanmış kuvvetlerimiz var. Ve ben Demirci Efe'ye her suretle hakimim; bana itimat ediyor, kıymet veriyor.. Aydın, Mustafa Kemal'le birleşir; ben orda oldukça bu birleşmeyi, kolaylaştırırım. Teşhisleri doğru tabii! Fakat böyle bir mahlûk o; gitmiş, Yunanlıları Aydın'a davet etmiştir. Ve Yunanlılar da gelmişlerdir. Onun daveti üzerine değil tabii; ama yapmıştır bunu.. Ve bana "Sen!" dedi, İlhami Bey, "Orda bulunan Hoca mısın?" O suretle biliyor beni. "Evet, oyum!" dedim, "Ta kendisi!" "Çok gençmişsin!" dedi. Aramızda da öyle bir şey geçti. Bu İlhami Bey Ankara'ya da geldi. Ama Aydın ve Denizli mebusları ne mahlûk olduğunu biliyorlar; kabul ettirmediler onu Meclis'e. Sonra Atatürk de: "Adliye'de buna bir vazife verin, orda kalsın!" demiş. Sonra bir vazife ile attılar..

Utkan Kocatürk — Şimdi Ankara'ya hareket ne şekilde oluyor?

Celâl Bayar — Şimdi Ankara'ya gidiyorum. Meclis'ten Aksaray'a döndüm; İsmail Hakkı Bey'in evindeyim. Ertesi sabah aldı beni, o İsmail Hakkı evinden.. Bütün liman İtilâf Devletlerinin donanmasıyla dolmuş.. Bu arada Averof da var.. Onların arasından bir kayıkla geçtik Üsküdar'a.. Ben, İstanbul'a gelince, tedbir olmak üzere iki takım elbise yaptırmıştım, biri jaket atay;

Levent Sahverdi Arşivi

merasim falan olur, giyerim diye.. Bu yolculuğu jaket atay'la yapmağa karar verdim. Üsküdar'da hükûmet konağı vardır, yol üstüne çıkınca; bir de yokuştan gidersiniz oraya.. O yokuşun başında bir sütçü dükkânı.. İçerde sabah kahvaltısı yapıyorlar; ben de girdim. Bazı adamlar pencereden bakıp kaçıyorlar.. Ben şüpheleniyorum, "Acaba beni mi takip ediyorlar?" diye.. Onlar da bizden şüpheleniyorlar; fakat girmiyorlar.. Sonra onlarla dost olduk. Benim için, Üsküdar'ın Jandarma Kumandanı olan zat, tekerlekleri lastikli bir araba hazırlatmış, büyük hayvanlar koşulu; benim emrime getirdiler oraya.. İngilizler de etrafı çevirmişler, Kadıköy ve Ümraniye cihetinden çevirmişler.. Meclis'ten çıkan mebusları Anadolu'ya geçmemek için yakalayacaklar.. Vaziyet böyle... Bana dediler: "Buyurun!" Lastikli arabaya kuruldum. Ordan İngilizleri yarıp gideceğim. Mudanya'ya gitmek lâzım idi; çünkü âilem Bursa'ya gelmişti; İzmirden ayrılmıştı. 500 metre kadar gittikten sonra bana dediler: "Buyurun öküz arabasına!" Ordan öküz arabasına bindim; yola çıktık. İstanbul'dan ayrılışım böyle oldu. Bizden evvel de Ankara'ya gitmek üzere Doktor Adnan, Halide Hanım, Meclis Reisi Celâlettin Arif, onlar da bizden bir gün evvel gidiyorlar..

Utkan Kocatürk — Siz tek mi gidiyorsunuz yoksa bir kafile var mı sizinle beraber?

Celâl Bayar — Tek başına. Yalnız o İsmail Hakkı refakat ediyor.. Bundan sonra yolda Hamdullah Suphi Bey'e rastladım. İngiliz askerleri, orada asayiş için dolaşıyorlar, onları da atlatmak lâzım.. Hamdullah Suphi Beyle bizi bir köye misafir ettiler. Öbürleri gidiyor yolda; İsmet Paşa da var içlerinde.. O kafile gidiyor.. Gece kaldığımız köyde baktım yataktan, Hamdullah Suphi Bey'in yorganı kalkıp iniyor, kalkıp iniyor.. Dedim: "Hamdullah, ne oluyor?" "Azizim!" dedi, "Çamaşır değişiyorum!" Orada kalkmış, sabahleyin çamaşırını yıkatmış, kurutmuş, değişiyor.. Ankara'ya taze yıkanmış elbise ile gidecek! Onbir gün

Levent Sahverdi Arşivi

gittik, kâh yayan yürüyoruz, kâh öküz arabasında, kâh derelerden geçip ıslanıyoruz.. Böyle, bu şekilde onbir günde Adapazarı'na vardık. Ve o kafile ile orada birleştik. Kafile oraya varınca bana dediler: "Otelde size bir yer hazırladık, şimendifer istasyonunda!" Girdim odama. Böyle bir masa, sarı, süslü.. Ondan sonra üzerinde kırmızı bir örtü, duvarda da bir ayna. Kendimi göreyim dedim, ne hale gelmişim? Tanıyamadım kendimi: sakalım çıkmış, kravat hakî renge dönüşmüş, ayağımda pantolon şeklini kaybetmiş falan.. Öyle acaip bir kıyafet. Ben, Ankara'ya geçeceğim; fakat Bursa'ya uğrayıp ailemi bir defa görüp onlara veda edeyim, fikrine kapıldım. Bir otodirezin buldular bana, otodirezin ile Bilecik'e geçtim. Bilecik'te bana, Mahmut Şevket Paşa'nın başyaveri Eşref Bey iltihak etti; Kuşçu Eşref. O da Anadolu'ya geçiyor. Ben bir araba buldum; araba ile Bursa'ya gittim. Bursalılar beni tanıyorlar. "Ne var, ne yok?" dedim onlara, yoklamak için halkın temayülünü.. Dediler: "Dün Bursa mebusları da Ankara'ya geçtiler." Muhittin Baha ve diğerleri var.. Ailem Çekirge'de oturuyor; Çekirge'ye geçmek lâzım.. Şeyhülislâmın da bir fetvası var: "Kuva-yi Milliye'ye iltihak edenler haindirler, katledilmeleri vaciptir (!)" Ondan sonra da Padişahın fermanı var; o fetvayı teyit ediyor.. Gazete müvezzileri onu bağırarak sokaklarda satıyorlar.. Bağrışıyorlar yollarda.. Doğru eski İttihatçılardan, esnaftan birisinin dükkanına gittim; yoklamak için.. Dedim: "Nasıl? Vaziyet nedir?" Dedi: "Anzavur Bursa üzerine yürüyecek, Bursa'ya gelecek.." Onu önlemek için, Bursa'nın eşrafından birkaç kişi Anzavur'a gitmişler; akıllarınca müsademeyi, vuruşmayı önleyecekler.. Vaziyet bu, bu halde! Bursa'da bir fırka vardı, Bekir Sami Bey adında bir Miralay'ın kumandası altında.. Sonra Kuva-yı Milliye de teşkil edilmişti. Hep bunları tanıyorum. Ve oradaki askerler de İzmir'deki askerler.. İzmir işgal edildiği vakit hakaretle bizim askerleri

Levent Şahverdi Arşivi

uzaklaştırmışlardı, Mudanya'ya sevketmişlerdi.. Onlar da Bursa'da bulunuyorlardı. Ailemle görüştüm.. Kısa bir süre sonra kapı çalındı. Bir genç bana bir kâğıt uzattı: "Bu sizedir, buyrun!" dedi, başka birşey söylemeden kayboldu.. Baktım, Atatürk'ten şifre telgraf! Takip ediyormuş beni ve o heyeti.. Ankara'ya gidiyoruz, yolda takip ediyor bizleri.. Bursa'ya gidince, beni buldu kolayca.. O vakte kadar da Atatürk'le şahsî görüşmemiştim; ama Atatürk'ü tanıyorum. Ve İstanbul'da Bekirağa Bölüğünde bütün İttihatçılar, İttihatçı ileri gelenleri; bir kısımlarını Malta'ya göndermişlerdi bunların.. Oradan bana haber geldi İttihatçılardan, Bekirağa Bölüğünde olanlardan: "Bizim hepimizi buraya tıktılar, sen ele geçme! Mustafa Kemal de Anadoluya geçecektir!" Mustafa Kemal'den bu kadar mâlumatım var.. Telgrafında bana diyor ki: "Anzavur Bursa üzerine yürüyor, orada Kuva-yi Milliyecilerle teşrik-i mesaî et, savletlerini defeyle!" Aynen bu tabir.. Refikam: "Biraz nefes al!" dedi, zavallı kadıncağız.. Ertesi günü, indim Bursa'ya tekrar. Anzavur yolda, fetvayı da gazeteler yazıyor. Doğrudan doğruya Kumandanı aradım, Bekir Sami Bey'i. Kumandanı tanıyorum. Bundan sonra Bekir Sami Bey'le konuştum. Anzavur üzerine bir tabur asker göndermeye karar verdik. Onun teşkilâtını, Kuva-yı Milliyesini tanıyorum. Ve bir tabur bir iş yapamadı; fakat arkadan Çerkes Ethem kuvvetleri geldi Balıkesir'den, Anzavur'u kovaladı.. Bursa da işgalden kurtuldu.. Artık benim de işim kalmadı orada. Ankara'ya gidiyorum. İngilizler, Balıkesir Valisini de Balıkesir'den kovalamışlardı; emniyet etmiyorlar Valiye.. O da Eskişehirde mutasarrıf vekili olarak çalışıyor.. Ankara'ya geldiğim gün Mustafa Kemal Büyük Millet Meclisi'nde, eski binada imiş. Doğru oraya gittim. Yeni gelen mebuslarla vaziyeti konuşuyor.. Beni görünce yanında yer açtı, oturttu. Ve müzakerelerine devam ettiler.. Bir genç, sivil ama, bir kuvvetle âsilerle müsademeye gitmiş, onu

Levent Sahverdi Arşivi

anlatıyor, işte diyor: "Ben yanımdaki kuvveti ikiye ayırdım, sağ cenap, sol cenap, ben de ortada, onlar da tepede idi. Gittim, müsadere edecektik, olmadı, dağıldık!" Verdiği izahat bu. Hiç hoşa gitmiyor bu.. Yeni gelen mebuslar da bunu dinliyorlar, ben de dinliyorum.. Orada Mustafa Kemal'in sesi yükseldi. Âdettir, birisini bir işe sevkedeceksin, o işin ehemmiyetli bir iş olduğunu temin etmek lâzım; doğrusu bu. İş başında olanlar böyle yaparlar. Atatürk: Bu adam yalan söylüyor!" dedi, gelenlere.. "Bu adamın düşmanla da karşı karşıya geldiğine ben inanmıyorum!" dedi. "Hadi git!" dedi, onu da kovdu. Mustafa Kemal'in bu hareketi, "Pervasız adam, kendine güveniyor!" diye bendeki itibarı daha çoğaldı kendisine. Dedi: Kal burada, gitme bir yere, beraber çalışalım!" Orada öyle işe başladım.

Utkan Kocatürk — Şimdi efendim, ben size enteresan bir soru soracağım. 1920 yılının ortalarına doğru, biliyorsunuz bir Yeşilordu Cemiyeti kuruluyor.. Sonunda bu Yeşilordu Cemiyeti Atatürk tarafından hoş karşılanmıyor; Atatürk: "Bunu dağıtın!" diyor ve dağıtılıyor. Bu Yeşilordu'nun ilk kuruluş nüvesinde bazı hatıralarda sizin de isminiz geçiyor.. Şimdi olayları bilen bir kimse olarak.. Bu Yeşilordu Cemiyeti ne idi, nasıl doğdu, amacı ne idi, Atatürk niye hoş karşılamadı? Bu hususlarda bir açıklama yapar mısınız?

Celâl Bayar — Yapalım, yapalım.. Bu Yeşilordu'yu Hakkı Behiç Bey isminde, eski valilerden bir zat yapmıştır. Hakkı Behiç de çok münevver bir adamdı. Fransa İnkılâp Tarihini mükemmel bilirdi. Osmanlı Tarihinde o yeniçerileri vs.'leri her nedense merak etmiş, onları iyi bilirdi. Onun eseridir bu Yeşilordu.. Gayesi de.. Askerler geliyor Rusya'dan; aşılanmışlar Marksizm'le. Onları elde etmek lâzım, bunları.. Ve sonra da yalnız Kuva-yi Milliyeye değil, dış teşkilâta da yardımcı yapmak bunları.. Bu gaye ile, tertemiz bir gaye ile.. Ama Yeşilordu'nun karakterinde Marksizm var. Ve Atatürk müsaade etmişler.. Ben o vakit İktisat Vekili

Levent Şahverdi Arşivi

idim. Heyette konuşuluyor bu iş.. Atatürk: "Celâl Bey ve bazı arkadaşlarımız buraya girmelidirler.. Onlar da elimizde bulunsun!" dedi. Hakkı Behiç de benim çok sevdiğim bir adam.. Çok münevver bir adam.. O da vekil oldu sonra.. Orada bir Yeşilordu kuruldu. İçersine çok kıymetli adamlar girdi. Hakkı Behiç idare ediyor.. Ben de oraya, Hakkı Behiç'i tanıdığım ve o arkadaşlar orada toplandığı için sık sık giderdim. Bundan dolayı benim de Marksist, komünist olduğumdan şüphe başladı. Halbuki ben girmedim! Bu, gizli bir cemiyet; bir nizamnamesi var. Oraya sızmış hakikî komünistler de var.. Böyle olunca iş karıştı. Karışınca da muzır olmaya başladı. Ve Atatürk'ün de malûmatı vardı. Hakkı Behiç'e emanet edilmişti.. Sonra Ethem'in de burda parmağı vardı.. Yeşil isminden zaten, anlaşılıyor ki Müslümanlık esastır.. Ve o Yeşilordu iyi niyetle kurulmuştur. Bu suretle de epiyce hizmeti olmuştur. Fakat gizli teşkilât olduğu için karışmıştır; gizli fikirli insanlar, aleyhtar olan insanlar.. Neticede ehemmiyetini kaybetmiştir Atatürk'ün nazarında. Ve Atatürk onlara dedi ki: "Dağılın artık!", dağıldılar. Böyle bir şeydi o. Bunun da kurulmasına sebep, Rusya'da, Birinci Cihan Harbi'nde bizim ordudan birçok nefer esir düşmüşler.. Ve orada iken Lenin'in inkılâbı olmuş. Lenin'in inkılâbına da hakikaten kapılmışlar; inkılâptır diye.. Ve bunlar grup halinde Ankara'ya gelmişlerdi. Biz de orduyu teşkil ediyoruz bunları alacağız, yok başka çaremiz.. Elde tutmak için onları da böyle bir tedbire ihtiyaç görülmüş. Atatürk: "Buraya Celâl gibi arkadaşlarım girmelidirler!" dedi.

Utkan Kocatürk — Heyet-i Vekile'de?

Celâl Bayar — Ben de o vakit gencim. Büyük Millet Meclisi bana vazife tevdi etmiş ise, onun mesulüyüm; o mesuliyete karşı, yalnız o işle meşgul olayım diye, onlarla görüşmeye giderdim. Fakat hepsi arkadaşımdı; Hakkı Behiç de başta..

Utkan Kocatürk — Efendim, Millî Mücadele'de bir "Bilecik Mülâkatı" var. Ahmet İzzet Paşa başkanlığında bir heyet,

Levent Sahverdi Arşivi

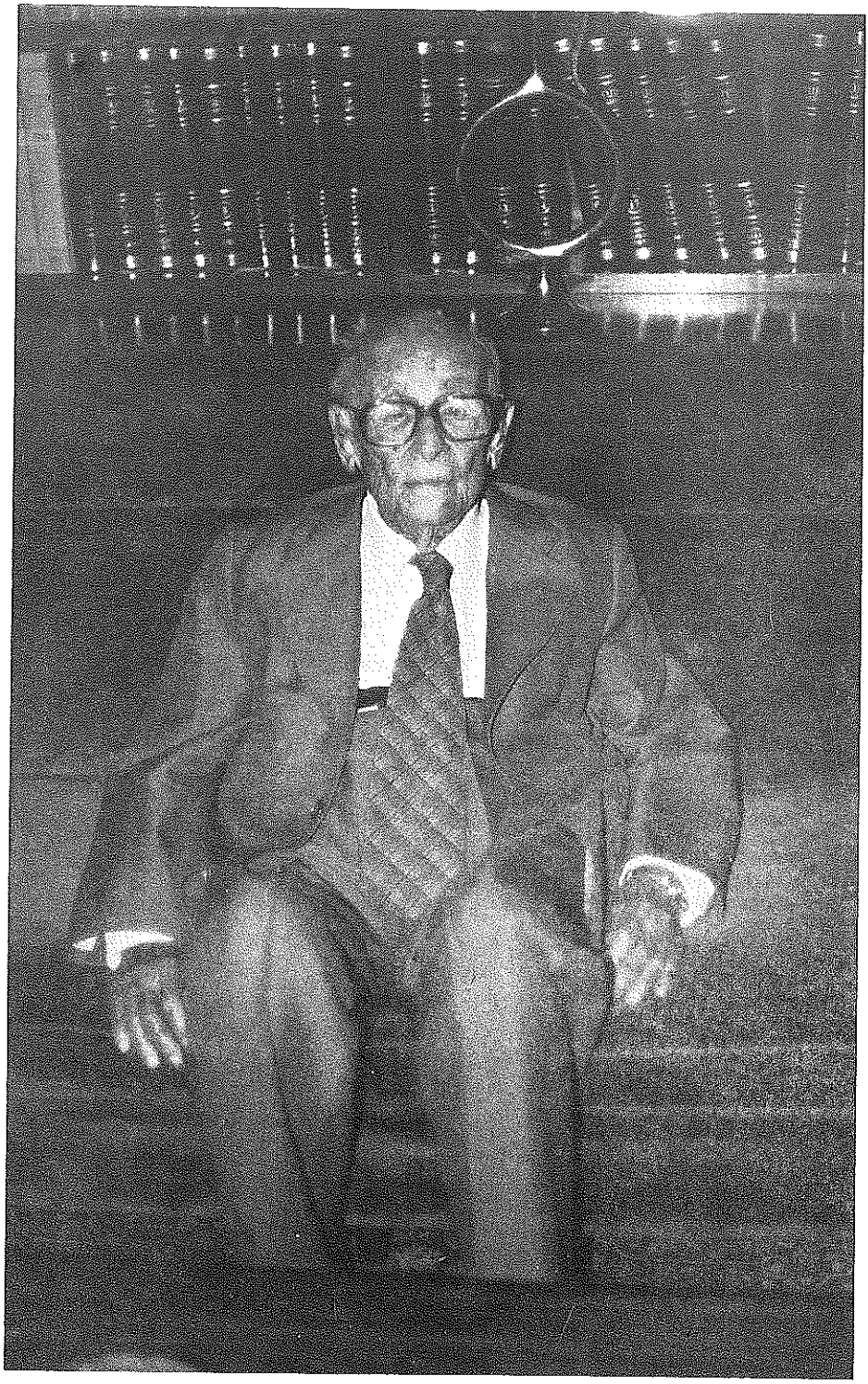
idim. Heyette konuşuluyor bu iş.. Atatürk: "Celâl Bey ve bazı arkadaşlarımız buraya girmelidirler.. Onlar da elimizde bulunsun!" dedi. Hakkı Behiç de benim çok sevdiğim bir adam.. Çok münevver bir adam.. O da vekil oldu sonra.. Orada bir Yeşilordu kuruldu. İçersine çok kıymetli adamlar girdi. Hakkı Behiç idare ediyor.. Ben de oraya, Hakkı Behiç'i tanıdığım ve o arkadaşlar orada toplandığı için sık sık giderdim. Bundan dolayı benim de Marksist, komünist olduğumdan şüphe başladı. Halbuki ben girmedim! Bu, gizli bir cemiyet; bir nizamnamesi var. Oraya sızmış hakikî komünistler de var.. Böyle olunca iş karıştı. Karışınca da muzır olmaya başladı. Ve Atatürk'ün de malûmatı vardı. Hakkı Behiç'e emanet edilmişti.. Sonra Ethem'in de burda parmağı vardı.. Yeşil isminden zaten, anlaşılıyor ki Müslümanlık esastır.. Ve o Yeşilordu iyi niyetle kurulmuştur. Bu suretle de epiyce hizmeti olmuştur. Fakat gizli teşkilât olduğu için karışmıştır; gizli fikirli insanlar, aleyhtar olan insanlar.. Neticede ehemmiyetini kaybetmiştir Atatürk'ün nazarında. Ve Atatürk onlara dedi ki: "Dağılın artık!", dağıldılar. Böyle bir şeydi o. Bunun da kurulmasına sebep, Rusya'da, Birinci Cihan Harbi'nde bizim ordudan birçok nefer esir düşmüşler.. Ve orada iken Lenin'in inkılâbı olmuş. Lenin'in inkılâbına da hakikaten kapılmışlar; inkılâptır diye.. Ve bunlar grup halinde Ankara'ya gelmişlerdi. Biz de orduyu teşkil ediyoruz bunları alacağız, yok başka çaremiz.. Elde tutmak için onları da böyle bir tedbire ihtiyaç görülmüş. Atatürk: "Buraya Celâl gibi arkadaşlarım girmelidirler!" dedi.

Utkan Kocatürk — Heyet-i Vekile'de?

Celâl Bayar — Ben de o vakit gencim. Büyük Millet Meclisi bana vazife tevdi etmiş ise, onun mesulüyüm; o mesuliyete karşı, yalnız o işle meşgul olayım diye, onlarla görüşmeye giderdim. Fakat hepsi arkadaşımdı; Hakkı Behiç de başta..

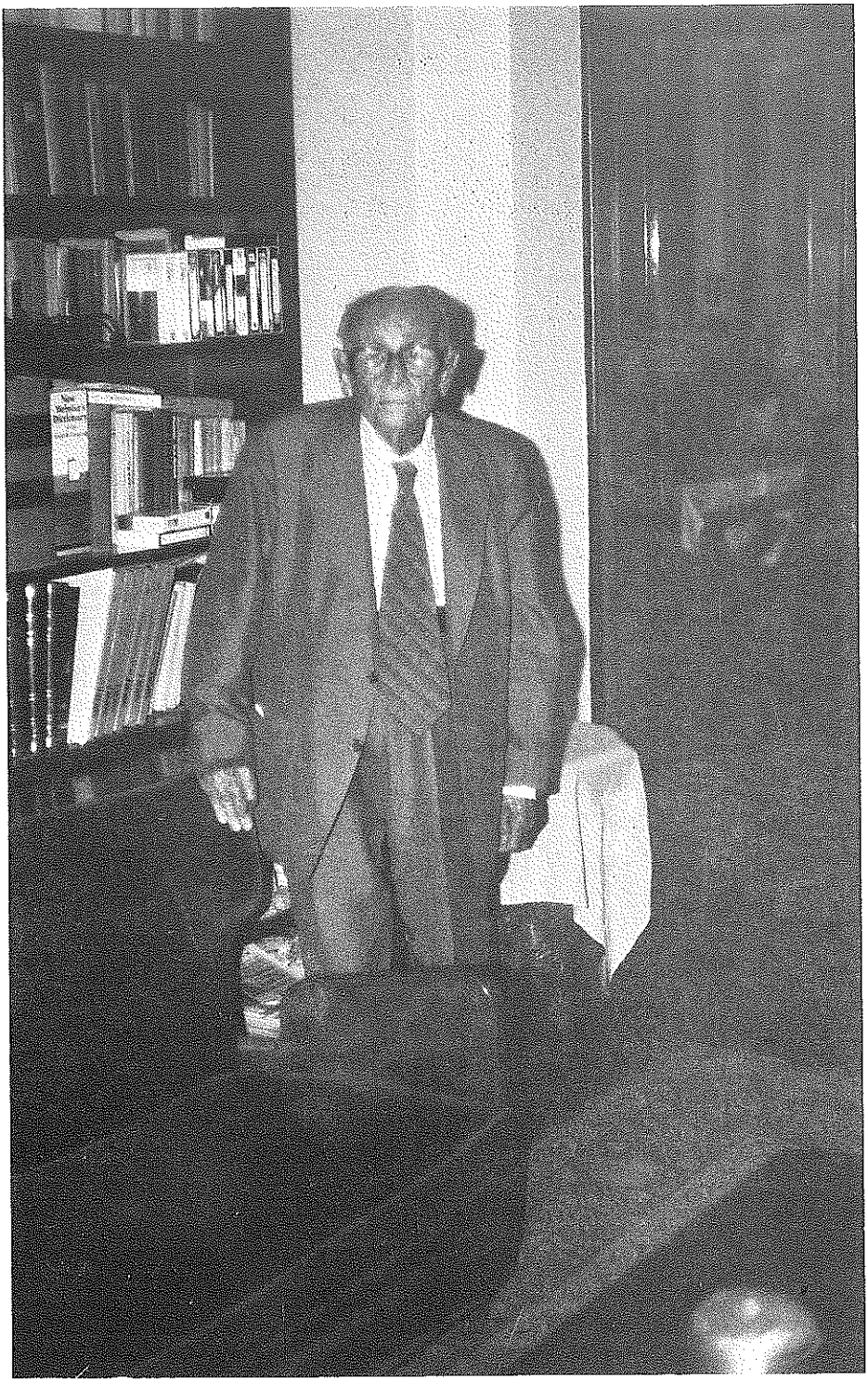
Utkan Kocatürk — Efendim, Millî Mücadele'de bir "Bilecik Mülâkatı" var. Ahmet İzzet Paşa başkanlığında bir heyet,

Levent Şahverdi Arşivi

CELÂL BAYAR

Levent Şahverdi Arşivi

CELÂL BAYAR

Levent Sahverdi Arşivi

istasyonunda, ahşap bir binada toplanıldı, konuşuldu. Beni onlarla konuşmaya gidecek heyete resmen dahil etmediler; ama benim de kendiliğimden, o heyetle oraya gideyim diye bir düşüncem yok! Alsalar, tabii memnun olacağım. Atatürk'ün heyetini geçirmek için istasyona gittim. İstasyonda görünce Atatürk beni, hemen çağırdı yanına, elimden tuttu ve âdeta kendi eliyle şimendiferdeki vagon salonuna götürdü: "Sen de geleceksin!" dedi.

Utkan Kocatürk — Yani siz de gittiniz?

Celâl Bayar — Evet, ben de gittim, o heyetle beraber.. Gidiş böyle; ama teklif Atatürk'ten geliyor.. Bilecik'e yaklaştığımız zaman da Atatürk teklif etti: "Biz burda bir müzakere yapalım, fikir birliğine varalım. Orada olabilir, birbirimizin aksine söyleriz; bu zaafa düşürür bizi!" Tren Bilecik'e yaklaştı. Çıkıp konuşulacak o kulübede, istasyon kulübesinde.. Atatürk: "Ben çıkacağım evvelâ!" dedi. "Onlarla görüşürüm, size de haber gönderirim, gelirsiniz; o vakit hep beraber konuşuruz!" Ve öyle oldu. Atatürk, trenden indi,20 dakika kadar konuştular orada.. Ve bize de haber gönderdi: "Buyurun!" dedi. Biz de o küçük binaya gittik. Bir uzun masa, yanlarına da sandalyeler koymuşlar. Atatürk orta yerde oturuyor. Sağ tarafında Salih Paşa ve diğer İstanbul'dan gelen heyet.. Onlar beş altı kişiydiler.. Sol tarafında da biz yer aldık. Ben, Müşir İzzet Paşa'nın yanına düştüm. Salih Paşa: "İyi oldu toplandığımız!" dedi ve ilâve etti: "Biz İstanbul'da oturuyoruz; Asya ile irtibatımız yok, Avrupa ile konuşuyoruz. Sizin İstanbul ile irtibatınız olmadığı için Avrupa ile de konuşamıyorsunuz! Şimdi hep beraber bilmiş olacağız; davalarımızı müştereken yürüteceğiz. Bu iyi bir şey oldu!" dedi. Müşir İzzet Paşa da buna benzer bir mütalâa yaptı. Atatürk bu sözler üzerine bana işaret etti; yani, konuş dedi. Ben de İzzet Paşa ile yanyanayım. Dedim: "İstanbul Hükûmèti Şura-yı Saltanatı toplayarak Sevr Muahedesini kabul etti! Sevr'i kabul ettikten sonra ne Kuva-yı Milliye'ye

Levent Şahverdi Arşivi

lüzum var ne de Meclis'e lüzum var.. Mahvoluyoruz, o kadar ağır.. Biz reddettik!" Devam ettim: "Anlamak istiyorum sizden evvelâ milletvekili olarak, bütün milletime karşı mesul bir adamım. Umumî olarak konuşmıyacağım ama Egeyi temsil ediyorum; anlamak istiyorum. Soruyorum paşalar hazeratına: Sevr Muahedesini tadil edebilecekler mi?" Bu sözlerime Müşir İzzet Paşa cevap verdi: "Sevr Muahedesini tadil edebilir, diye söz veremeyiz. Yalnız İzmir'in Kadifekalesine Yunan bayrağının yanında bizim bayrağımızın da asılmasını temin edebiliriz, sanıyorum!" dedi. Bunu kendi ağzından söyledi böyle.. Ben ta çocukluğumdan bu Girit meselesini okumuştum.. O vakit Girit'te Düvel-i Muazzama vaz'-ı yed etti. Ada'da bu devletlerin bayrakları vardı. Bizim bayrağı da, lütfen kendi bayrakları yanında astılar. Ondan sonra da okuduk; Venizelos, bayrak meselesini kabul etmiş.. Şehir dışında bir yere Türklerin de bayrağı asılsın; hani Türkleri de teselli makamında bir şey yapalım; bayrağını asalım.. İzzet Paşa bayrak asılmasını da kat'i söylemiyor, belki asarız diyor.. Ben: "İzmir gittikten sonra bayrak asılmış, asılmamış ne mana ifade eder? Bu bizi iki defa aldatacaktır. Biz iki defa aldanmak istemiyoruz! Paşalar hazeratı buraya beyhude zahmet etmişler!" dedim. Bu cevap üzerine, Atatürk ayağa kalktı: "Haydi!" dedi, "Gidelim Ankara'ya, mâbadını orada tamamlarız!" Ve işte, heyeti aldık getirdik, Ankara'ya. Ve Atatürk o gün gizlice ilân etti: "Heyet bize iltihak etmiştir!" diye.. Benim hatırlattığım şeyi aynen yaptı.. Yani ben yaptırdım demiyorum; ama böyle geçmiştir olay..

Utkan Kocatürk — Peki, sonra Ankara'da nasıl vakit geçirdiler, ne yaptılar? Ne gibi temaslar oldu?

Celâl Bayar — Keçiören'de bir köşk hazırladılar; orada bunları misafir ettik. Aradan kırk, elli gün geçmedi, Heyet-i Vekile'de toplandık. Heyet-i Vekile âdet edinmişti o vakit; Büyük Millet Meclisi'nde sabahın dokuzundan akşam oluncaya kadar tartışırdık, müzakerede idik.

Levent Şahverdi Arşivi

Herkes yetki görür kendisinde, herkes hiçbir şeyi gizlemeden ortaya atar; böyle Meclis görülmemiştir. O zaman Heyet-i Vekile olarak, Vali'nin konağında müzakere ederdik. Ve oraya Atatürk de iştirak ederdi. Gece yarısından sonra saat üçte toplantıdan ayrıldığımız zaman: "Bu akşam erken gidiyoruz eve!" derdim.. Ve ertesi gün de dokuzda Meclis'e gelirdik. Akşam üzerleri de Maliye Vekili bize çay ikram ederdi.. O akşam da kolayını bulmuş nasıl bulduysa, bir simit ikram etmişti. Çaya simit ilâve etmişlerdi, karnımızı doyurmak için.. Çayla simidi yerken: "Geliyorlar!" dendi. Ve heyet hepsi, olduğu gibi geldiler odaya.. Biz de simitleri falan kaldırdık.. Atatürk fena halde hiddetlendi. İstanbul mebuslarının tesiri.. "Bunları bırakalım, gitsinler!" diye, Atatürk'e tesir yapacaklar.. Atatürk, İstanbul'a gitmelerini istemiyordu; ama İstanbul mebuslarının zorlamalarıyla dedi ki: "Bunlar, İstanbul'a gitsinler; ama İstanbul'a gittikleri vakit de vazife almayacaklarına dair bana bir imzalı kâğıt versinler!" Bunun üzerine heyet mensupları "Hay hay!" dediler. Ondan sonra, imzalı kâğıt verdiler, gittiler.. Sonradan işitiyoruz; Vahdettin'e, Saray'a, gittikleri vakit de, İzzet Paşa Vahdettin'i görünce ağlayarak ayağına kapanmış:. "Bize hakaret ettiler, kuvvet ver gideyim, bunları tenkil edeyim(!)" diye, ağlamış.. Ve bir süre sonra, yine nazırlık kabul ettiler, o sözlerini de tutmadılar.

Utkan Kocatürk — Atatürk'e biliyorsunuz, Başkumandanlık veriliyor Meclis'te. Ve Başkumandanlığı aldıktan sonra da Sakarya Meydan Muharebesi oluyor. Sakarya Meydan Muharebesi'ni de kazandıktan sonra Mareşal oluyor; Atatürk'e Gazi unvanı veriliyor; olay bu.. Siz de bu tarihî günlerin, bu tarihî olayların canlı şahidisiniz.. Bu hususta hatıralarınızı rica edebilir miyim?

Celâl Bayar — Ben size hiç kimsenin bilmediği, gizli celsede Atatürk'ün nasıl Başkumandan olduğunu anlatırım: Altıntaş muharebesi olmuştu; ordu ağır zayiat verdi. Yunanlılar Afyon, Kütahya ve Eskişehir'i işgal etti.

Levent Sahverdi Arşivi

Atatürk'le Ziraat Mektebi'nde Heyet-i Vekile olarak gece karar verdik; Mareşal da vardı. Ankara'yı tahliye edeceğiz; Hükûmet merkezini Kayseri'ye nakledeceğiz! Ama Meclis'ten karar almak lâzım geliyor.. Gece karar verdik; sabahın dokuzunda da Meclis'i topladık. Oraya gittiğimiz zaman Meclis şahlandı; sert tartışmalar oldu. Atatürk'e Meclis empoze etti Başkumandanlığı gizli celsede.. Haykırdılar: "Sen mühim bir kumandansın, büyük bir askersin ve bunu da Çanakkale Muharebesinde ispat ettin! Şimdi kendini hangi güne saklıyorsun? Sakarya'ya kadar geldi düşman, kendini hangi güne saklıyorsun!" Bir ara bana doğru eğildi: "Bunlar samimî midirler?" dedi. Dedim: "Samimîdirler Paşam! Ve ben de onların fikrindeyim!" Başkumandanlığa giden yol böyle gelişti; Atatürk millî iradenin ısrarı ile Başkumandan oldu.

Utkan Kocatürk — Peki, neden Atatürk Başkumandanlığı o güne kadar üzerine almadı? Meclis açıldı; Başkumandanlığı da üzerine alabilirdi. Muharebeler oluyor; Birinci İnönü Muharebesi, İkinci İnönü Muharebesi.. Meclis Başkanı olarak tabii hepsinin üstünde; ama Başkumandan sözü kullanılmıyor özellikle.. Yani dediğiniz gibi Meclis tarafından böyle olağanüstü bir istekle karşılaşmasa Atatürk, bu işi yine sivil rütbede Meclis Başkanı olarak mı idare edecekti? Yani, Atatürk'ün fikri ne idi? Şimdi karşıda da bir İstanbul Hükumeti var.. Yani, Padişaha bağlı bir Başkumandanlık anlayışı ile çağrışım yapmasın diye mi?

Celâl Bayar — Onlarla alâkası yok! İstanbul'la alâkası yok! Dahilî meselemizdi.. Evet, dahilî meselemizdi. Bazı muarızları yayıyorlardı: Atatürk bir diktatör olmak istiyor.. Atatürk'ten beklediğini bulamayanlar, bunun başında idi; başında idi bu fikrin.. Zaten Atatürk Meclis Reisi iken, kendisi'nin diktatör olduğunu iddia edenler vardı. Başkumandan olunca Atatürk, yalnız başına kendisi yapacak bu işleri; diktatör gibi.. Ve sonra öyle ki görüyorlardı: Bütün askerler onun askeri

Levent Sahverdi Arşivi

idi. Çağırıyor, şöyle olacak , böyle olacak diye söylüyor; onlar da en isabetli emri ondan, Atatürk'ten alacağız diye itaat ediyorlar! Ve yine sivil iken, Müşir Kumandan gibi müdahale ederdi; ben bilirim! Başkumandan olunca da plânını yaptı ve muvaffakiyete götürecek bütün tedbirleri aldı. Tekâlif-i milliye emirlerini yayınladı.. "Ordunun malzeme ihtiyacı için, elde mevcut stoklardan yüzde kırkını alacağım" dedi. "Herkesin sürüsünden kırk koyununu alacağım" dedi. "Her hane birer takım çamaşır, birer çift çarık ve çorabı verecektir" dedi. "Herkes elinde bulunan tüfeğini, kılıcını ordu ambarına teslim edecektir" dedi.

Utkan Kocatürk — "Zaferden sonra da vereceğim!" diyor!

Celâl Bayar — Tabii.. "Alacağım!" dedi ve aldı. Biz bunu kullandık Lozan Sulh Konferansında.. Otelde birleşirdik diğer delegasyonlar memurlarıyla.. Millî Mücadele'den söz ederken, onlara: "Zaferi böyle kazandık biz; Başkumandanımız stokların yüzde kırkını aldı!" dedim. Dediler: "Türk milleti buna ses çıkarmadı mı?" Dedim: "Seve seve verdik!" Dediler: "Şimdi anlıyoruz, neden muvaffak olduğunuzu!" Aynen geçmiştir bu sahne.. Yine gizli bir celsede, bu ikinci gruba dahil olan asker generaller konuştular; Atatürk'e diyorlardı ki: "Kış geliyor; kış gelince bu ordu muharebe edemeyecek hale gelir. Bugünkü kuvvetimiz ne ise, onunla iş görmelisin! Hemen hücum et! Para yok ve bulmanın da imkânı yoktur!" Atatürk'ün bunlara cevabı: "Muharebeyi kazanacağız; ama benim tayin ettiğim zamanda muharebe edeceğiz! Para, ister olsun ister olmasın; ordu olacak ve ben denize atacağım bunları!" Onun üzerine gecikti Büyük Taarruz.. Napolyon'un da bir sözü vardır: "Para, para, para!" Atatürk "İster para olsun, ister olmasın; ordu olacak!" deyince ben şaşırmıştım; Atatürk oyun yapıyor diye, Napolyon'un bu sözüne karşı.. Ama dediğini yaptı!

Utkan Kocatürk — Şimdi Sayın Bayar, bir şey daha sorayım: 1923 yılında İzmir'de bir İktisat Kongresi toplanıyor; 17 Şubat

Levent Şahverdi Arşivi

zannediyorum. Siz o zaman İktisat Vekili değilsiniz; birinci defa İktisat Vekilliği yapıp ayrılıyorsunuz.. Kongre toplandığı vakit, Vekil başka birisi.. Bu İzmir İktisat Kongresi bugüne kadar yorumu yapılagelen bir kongre; liberal bir kongre miydi, devletçi bir kongre miydi? Çünkü Türk ekonomisinin, Yeni Türkiye'nin ekonomisinin ana hatlarını çizmek üzere Atatürk'ün topladığı bir Kongre.. Şimdi, bu İktisat Kongresi, yani İzmir'deki İktisat Kongresi hakkında sizin görüşünüz nedir? Mutlaka bunun hazırlıkları, sizin İktisat Vekilliğinizde başladı; öyle tahmin ediyorum. Nasıl değerlendiriyorsunuz bu Kongreyi?

Celâl Bayar — Beni o vakit, vazife ile Atatürk Avrupa'ya göndermişti. Bu sebeple o Kongre'de ben bulunamadım. O Kongre'nin yapılışı esnasında İktisat Vekili Mahmut Esat Bey'di; Onun himmeti vardır. Geldiğim zaman da, Kongrede ne karar vermişler, ne konuşmuşlar hepsini okudum. Atatürk de konuşmuştur o Kongrede.. Ve şayan-ı dikkattir bütün mütehassısız diye toplanan adamların hepsinden iyi nutku o söylemiştir. Atatürk'ün onda maksadı, hem memleketin iktisadî vaziyetini çizmek, politikasını ortaya atmak, hem de Avrupa'ya karşı, cihana karşı: "Biz başka şey düşünmüyoruz artık; iktisadiyatımızla meşgul olarak sulh içinde yaşamak istiyoruz!" Bu tesiri yaratmak için de bu Kongreyi toplamıştır. O vakit, Lozan Sulh Konferansında rüptür olmuştu. O rüptür sırasında bu Kongreyi topluyor; maksadı budur. Hem iktisadî mesele, hem o; o tesiri vermek dünyaya!

Utkan Kocatürk — Sayın Bayar, bankacılık tarafınızı konuşmamızın başında anlattınız. Ben buna ilâve olarak bir soru sorayım. Bu İş Bankası'nı kurma fikri nasıl gelişti 1924'te? Gerçi siz bankacısınız, belki Atatürk'e telkin ettiniz.. Fakat Atatürk de bu işe eğilimli idi mutlaka.. Sonra siz, uzun müddet zannediyorum sekiz sene kadar, bu kuruluşun Genel Müdürlüğünü yaptınız. Nasıl kuruldu İş Bankası? Bu fikir nerden doğdu? Siz bunu yapmasaydınız, başkaları yapacak mıydı?

Levent Şahverdi Arşivi

Celâl Bayar — İş Bankası nasıl kurulmuştur, ben yazacağım bunu Atatürk faslında; ama yine de anlatayım burada.. O kolay o.. Ama daha İş Bankacılar da bilmiyorlar nasıl kurulduklarını!

Utkan Kocatürk — Nasıl oldu, yani gelişme?

Celâl Bayar — Ben İmar İskân Vekili idim. Ve en ağır bir işti o zamana göre. Müşkilât içerisinde çalışıyorum. Bana Atatürk'ün kayınpederi Muammer Bey geldi: "Atatürk, beni size gönderdi" dedi. "Atatürk'ün bir parası vardır" dedi, "İkiyüzelli bin lira." Atatürk zamanında, Millî Mücadele'ye yardım için Hintliler yardım etmişlerdir. Hintliler bunu Atatürk'ün şahsına vermişlerdir. Bunu, "Atatürk başkasının parasını burda kendi hesabına.." diye iftira edenler de mevcuttur; onu da bilirim. Atatürk bu parayı Maliye'ye vermiştir. Zafer kazanıldıktan sonra sarfolunmayan kısmı, bakiyesini, Maliye'den almıştır Atatürk o paranın; Osmanlı Bankası'na mevduat olarak yatırmıştır.. Osmanlı Bankası da.. Bankacılar egoist olurlar, on para mevduat faizi vermemişler.. O ikiyüzellibin lirayı -bir torba halinde- onları işletmişler adamakıllı. Anlaşılıyor ki, onu esas olarak İş Bankası'nın sermayesine Atatürk kullanmak istemişti. Muammer Bey de tüccar adam; Atatürk'ü teşvik etmiştir, bunları işletelim, diye.. Ve ne şekilde işleteceklerinde de mutabık kalmamışlar, bir karara varmamışlar.. Bana geldi Muammer Bey. Ben, İmar Vekiliyim.. Atatürk'ün bu bankada parası olduğunu ben de biliyorum. Anlaşılıyor ki Muammer Bey bunları işletelim, demiş.. Nasıl işleteceğiz? Atatürk kendisine şunu söylemiş: "Benim bu işlere aklım ermez!" —Halbuki cin gibi erer, daha iyi anlardı. Hani anlattın mı bir şeyi, en iyisini o seçmesini bilir!— "Git, Celâl'le görüş!" demiş Muammer Beye, "O, bakalım bize ne tavsiye edecek?" Geldi bana Muammer Bey ve: "Atatürk, size gönderdi beni!" dedi. Ben kendisine: "Siz ne düşünüyorsunuz?" dedim. Muammer Bey: "Ben ihracat ve ithalât şirketini Atatürk'e tavsiye ediyorum" dedi. Tüccar

Levent Sahverdi Arşivi

adam, onu anlıyor.. Dedim: "İthalât ve ihracat şirketine çok ihtiyacımız vardır. İhracat ve İthalât şirketi lâzımdır; bizimkileri alıştırmak için de.. Ama, Atatürk'ün sırf para kazanmak için herhangi bir şirkette beraber bulunması veyahut şahsen direkt olarak da para kazanmasını ben doğru bulmam! Atatürk öyle bir şey yapmalıdır ki, bu para ile herkesin istifade edebileceği bir şekil, bir müessese kurmalıdır. O da, o umumî istifade içersinde hissesini almalıdır. Bu da banka ile olur!" Böyle dedim kendisine.. Çünkü, biz Türklere ait olmak üzere bir banka kurulmasının lâzım olduğuna dair inancım vardı. "Türkler banka kuramazlar, kursalar da işletemezler, istidatları yoktur(!)" bu kompleksi yıkmak istiyordum. Ve ancak Atatürk'e bir millî banka kurmak yaraşır ve lâzımdır da hatta.. Muammer Beyle görüştükten birkaç gün sonra, ben Çankaya'ya gittim. Atatürk'ün odasına girdiğim vakit beni görünce: "Gel bakalım!" dedi, "Bir banka kursak nasıl olur?" Evet, o sordu bana.. Demektir ki teklif benden gelmiştir ve bana bırakmıştır. "Bu iş başarılırsa sen yapacaksın, ben başaracaksın; batacaksa sen batıracaksın.." Ve benden müessis istemiştir. Ve bunlar Banka'nın İdare Meclisi'ni teşkil edecekler.. Onbeş kişidir İdare Meclisi.. Ben otuz kişi yazdım, verdim kendisine. O vakit bir kısmını da tanımıyordum; işte yalnız gazetelerde iktisadî makaleler yazıyorlar, isimleri geçiyor filân.. Onlardı kurucu olarak düşündüklerim.. Verdim kendisine listeyi; aldı okudu. Bana ne dedi, biliyor musun: "Bu ukalâlar nerden aklına geldi; başına toplamışsın! Bu iş başarılacaksa sen başaracaksın, batacaksa sen batıracaksın. Hiç olmazsa sana müşkilât çıkarmayan insanları al!" Ve onun üzerine o seçti İdare Meclisi'ni. Benim yaptığım listede de vardı onlar.. Böyle olmuştur bu iş.. Yani, benden gelmiştir teklif Atatürk'e.. Ve görüyordum bizim halkın esas olarak bankalarla münasebetinin geri olduğunu. Ne bankacılar bizim Türk ticaretine girebiliyor; ne Türk ticareti de yabancı bankalara.. Ve

Levent Sahverdi Arşivi

bizim en zengin tüccarımız yabancı direktörlerin muhitine giremez. Gördüm bunu gözümle.. Yabancı direktörler de onların muhitine giremez. Ekalliyetlerin, levantenlerin elindedir bütün bankalar; bizimkiler açıktadırlar.. Ve karar verdim bizim halkımız için, sırf Türk bankası, sırf Türklerden mürekkep bir banka kurulmalıdır. Bu hem yıkacaktır onların fikirlerini, "Türkler banka kuramazlar(!)" fikrini yıkacaktır; hem de doğrudan doğruya bizim halkımız kazanacaktır. Ahlâk lâzımdır banka işlerinde. Ve bizim ahlâkımızı görmüştüm o Doyçe Oryent Bankasında; Bizimkiler bankacılıkta ekalliyetlerden, Avrupalılardan daha ahlâklıdırlar.. Hiç şüphesiz banka kurulabilir bunlarla diye inanıyordum da.. Nitekim işte onun üzerine kuruldu. Ve dikkat ettim; hiç almadım, ekalliyetlerden memur dahi almadım. Sonra her yük üzerimde kalıyordu. Haftada üç kere uyku uyursam, o haftayı bahtiyar olarak geçirdim, derdim. O kadar sıkıntıya düştüm. Yoksa kıymetli arkadaşlarım vardı Doyçe Oryent Bankasında; onlardan bir tanesini alır muhasebeyi verirdim, bir tanesine bankanın politikasını bırakırdım, ben de onlara nezaret etmek suretiyle rahat rahat çalışırdım; ama yapmadım bunu! Mesai arkadaşlarım kıymetli insanlardı. Bir Muammer Bey vardı, bir Fazıl Bey vardı, başkaları vardı..

Utkan Kocatürk — Staja gönderdiniz mi, Staj için Avrupa'ya memur gönderdiniz mi?

Celâl Bayar — Avrupa'nın en modern bankası İsviçre'de bulunur. "Societe de Bank Suisse" ile anlaştım. Her sene oraya dokuz tane stajyer gönderirdim. Ve bu iş, müsabaka ile olacağı için çok kişi çalışırdı ve hepsi de muvaffak olmuşlardır.

Utkan Kocatürk — Böylece kuruldu İş Bankası ve gelişti..

Celâl Bayar — Hiç ecnebî parmağı yoktur; hatta ekalliyetlerden bile almamışımdır.

Utkan Kocatürk — Tamamen millî bir müessese!

Celâl Bayar — Bililtizam yoktur. Ve sonradan Cavit Bey, -maliyeci, tek maliyecidir ve muktedir adamdır ve İttihat ve

Levent Şahverdi Arşivi
Levent Şahverdi Arşivi

Terakki erkânındandı- işittiği vakit ben bankayı üzerime aldım: "Bizim Celâl'e yazık oldu!" demiş.

Utkan Kocatürk — Neden?

Celâl Bayar — "Türkler yapamaz bu işi, altından kalkamaz!" demiş Cavit Bey.. E sen de Türksün, yapmışsın; elbette sana benzer adam var! Sonra bu personelin dikkati, gayreti, çalışkanlığı! Bana hanımları telefon ederlerdi: "Saat ona geldi, onbuçuğa geldi; bizimki hâlâ banka'da.. Çocuklar aç kaldılar, sofra başında bekliyorlar; söyle bunlara gelsinler!" filan diye. Bunu yeni müdürlerden birisiyle geçen gün konuşuyorduk: "Şimdi hâlâ devam eder bu! Bu sıkı çalışma meselesi Bankada devam ediyor!" dedi.

Utkan Kocatürk — Şimdi, Atatürk son devrinde 1937'de, Başvekilliğe sizi getiriyor; Başbakan oluyorsunuz. Bir süre sonra, Atatürk'ün hastalığı da bu devreye rastlıyor.. Yabancı profesörler geliyor, meselâ Profesör Fisenje geliyor, Profesör Epinje geliyor; bunlar dışardan davet edilen doktorlar.. Şimdi Atatürk'ün hastalığı, hastalığının teşhis ve tedavisi hakkında bize bilgi lütfeder misiniz? Nasıl gelişti olaylar?

Celâl Bayar — Şöyle gelişti, Atatürk hasta! Ben kendi hesabıma söylüyorum; sirozun ne olduğunu bilmem ben.. Olayların bana taalluk eden kısmını söylüyorum. Ankara'da Balkan Devletlerinin toplantısı* oldu. Hükûmet, Hariciye Köşkünde Balkan Antantı Konseyi azaları şerefine ziyafet ve resmikabul** tertip etti. O esnada Dahiliye Vekili Şükrü Kaya, yanına da Sıhhiye Müsteşarı Asım Bey'i almış, biz Yugoslavya Başvekili ile konuşurken geldi: "Bak!", dedi, "Asım Bey ne söylüyor?" Şaşırdım. "Ne söylüyor Asım Bey?" dedim. Asım Bey dedi ki: "Ben Atatürk'ü istasyon'da gördüm ve eğer iyi görmüş isem, Atatürk'ü kaybediyoruz. Bunu ciddî olarak ele almak lâzım.." O gece uyumadım. Doğru Çankaya'ya gittim sabahle-

* 25 Şubat 1938 tarihinde Ankara'da başlayan "Balkan Antantı Konseyi" toplantısı.

** 27 Şubat 1938 gecesi Hariciye Köşkünde Balkan Antantı Konseyi üyeleri şerefine Hükûmet tarafından düzenlenen ziyafet ve resmikabul.

Levent Sahverdi Arşivi

yin.. Dediler: "Yatıyor!" Dedim: "Haber verin geldiğimi!" Cevap geldi: "Ben giyinirim, haber gönderirim, gelirler!" Pijama ile Başvekilinin huzuruna çıkmıyor.. Bu kadar da meseleleri ciddiye alırdı resmî konuşmalarında. Girdim yanına ve dedim kendisine: "Hastalığınızı merak ediyorum. Sizi tedavi için Avrupa'dan mütehassıs getirmemize müsaadelerinizi istiyorum!" Dedi: "Çocuğum!" -O bu kelimeyi çok kullanırdı- "Benim hasta olduğumu Avrupa işitirse iyi akis vermez; senin işin zorlaşır!" O zaman da Hatay'ı müzakere ediyorduk. O durumda Atatürk, rahatsız olmasının ilânını doğru bulmadı. "Bunu yapma!" dedi. "Sen Neşet Ömer'le görüş; bizimkiler muayene etsinler!" Bunun üzerine Neşet Ömer Bey'in delâletiyle dört beş tane doktor, Çankaya'da Atatürk'ü muayene ettiler; tedavi şeklini tayin ettiler. Ve ben bizimkilerin her konsültasyonunda onları bırakmazdım; daima beraber giderdim. Aradan çok geçmedi; Hasan Rıza bir gün geldi bana, son Katib-i Umumî.. "Atatürk, hekimlerin tavsiyesine o kadar riayet etmiyor! Bunu nasıl önleriz?" dedi ve ilâve etti; "Ancak bunu sen önleyebilirsin!" Ben de bu tavsiyeye binaen gittim Atatürk'e.. Ricam üzerine pijamalarıyla, ropdöşambrına sarınmış, orda kabul etti bu defa.. Bir şezlong kurmuşlardı yatağının önüne.. Dedim: "Paşam, ben burada bizim hekimlerimize pek güvenemiyorum!" Tabii bu sözleri Atatürk'ü razı etmek için söylüyorum; yoksa Atatürk'ün hastalığına bizim hekimler en doğru teşhisi koymuşlar,tedaviyi de göstermişlerdir; hakikat budur. "Sizi tedavi ettireceğim; Avrupa'dan mütehassıs getireceğim! Bunun kabulünü rica ederim!" Baktı bu defa, masum bir çocuk edasıyla.. Yine: "Çocuk!" dedi bana, "Ne yapacaksan çabuk yap! Ben hastayım!" Tasvibini aldıktan sonra Tevfik Rüştü'ye dedim ki: "Hariciye Vekilisin, hem de doktorsun. Tetkik et, bana iki mütehassıs adı söyle. Hangi doktoru memur edebilirsin?" Fransız hekimi Fisenje'yi tavsiye etti; bir de Alman, Avusturyalı bir hekim.. Atatürk, bu

Levent Sahverdi Arşivi

Fransızı seçti. Onun üzerine Fisenje'yi getirttik. Fisenje geldi, Atatürk'ü muayene etti. Muayene sonunda Atatürk'e neşeli, şakacı haliyle: "Siz!" dedi, "Büyük askersiniz, büyük kumandansınız; ama bu işin kumandanı benim! Ben karar vereceğim; siz bana yardım edeceksiniz!" Atatürk'ün çok hoşuna gitti bu.. Çıktık huzurundan, Fisenje'ye şöyle söyledim: "Ben Türk milletine karşı, Atatürk'ün sıhhatinden dolayı sorumluyum. Bana doğrusunu söyleyin!" Fisenje: "Bu hastalık" dedi, "Beş altı ayda da alır götürür; yedi sene de yaşıyabilir; mahiyeti budur. Ne vakte kadar sürecek, ne vakte kadar ölmeyecek, belli olmaz! Hastalığın mahiyeti böyle!" Ben yedi seneyi işitince sevindim içimden; teşekkür ettim. Yedi sene bir başarıdır Atatürk için.. Ama menhus hastalık hiç aman vermedi. Hastalığı da böyle oldu..

Utkan Kocatürk — Atatürk'ün büyüklüğü hakkında görüşünüz? Atatürk hakkında hükmünüz? Atatürk'ün muvaffakiyetinin sırrı nedir? İleri görüşlülüğü, görüşlerinin gerçekçiliği?

Celâl Bayar — Kolay değildir bunu hulasa edip ifade etmek.. Ama bunu, teferruatıyla, vakaları anlatmakla siz kaleme alacaksınız. Meselâ Atatürk'ün büyüklüğünden az birşey söyleyim: Türk milletinin, bizim gibi değil, bizden daha ileri olarak, büyük millet olduğuna inanmıştı. Pençe pençe, aksini iddia edenlerle kavga ederdi. "Siz bilmiyorsunuz efendiler, büyük millettir; buna inanan, kazanır!" diye. Samimîdir de aynı zamanda.. Bazı münevverlerimiz millete baldırı çıplaktır diye ehemmiyet vermez. Ve onlarla kavga ederdi. İlk muvaffakiyeti budur: "Millete güvenen kazanır!" diye. Ve millet de gitti arkasından! Mütareke devresinde Karadenizde, Doğuda teşkilât oluyor, Adana'da teşkilât oluyor. Atatürk bunlardan birisine iltihak edebilirdi.. Yapmadı bunu; bilerek yapmadı. İstanbul'dan çıktı; Anadolu'ya geçti. Orda bir şemsiye açtı, "Buyurun!" dedi. Bütün Anadolu'daki teşkilâtı o şemsiyenin altında topladı, hepsini birleştirdi; onu yaptı. İstanbul'a gelseydi, o şemsiye

Levent Sahverdi Arşivi

filan hepsi yırtılıp atılacaktı. Onu da alıp götüreceklerdi; teşkilât dağılacaktı. Bütün bunlar onun ileri görüşlülüğünü gösterir. Fikirleri ani değildir; hepsi tetkike müstenit! Hani bu memleket nasıl kurtarılabilir; tetkik etmiştir. Dâhidir, büyük dâhidir; hesabını iyi yapıyor! Bir defa bu aşikârdır. Meselâ Saltanat'ın kaldırılması meselesi, Hilâfet meselesi.. Bizim anayasamızda biliyorsunuz, "Hakimiyet kayıtsız şartsız milletindir." Nasıl yapacağız bunu? Atatürk: "Ben" dedi, "Yüzbaşı iken hanedanın çürüdüğüne inanmıştım!" Onun içindir ki ilk Teşkilât-ı Esasiye taslağına kendisi ilâve etmiştir: "Zamanı gelince Padişah ve Halife hakkında icap eden karar alınacaktır!" diye. Kendisine beş fikir söyleyiniz; iktisadî bir mesele, ticarî bir mesele.. Başımdan geçmiştir; götürür veririm evvelâ raporu. Okurdu dikkatle. Okurdu ve düşünürdü: "Bunu tutacaksın, bunu tatbik edeceksin!" derdi, bana.. Hakikatte hepsinden iyi, onun bana gösterdiği fikirdir. Mebus olarak Ankara'ya geldiğim ilk zamanlarda Atatürk'le bulunduğum müzakereler olurdu ve O'nun fikrine muarız çıktığım da olurdu. Ama bu beş altı ay devam edebildi. Ondan sonra değişti; baktım hep neticede o haklı çıktı. Realiteye bakarak inandım kendisine! Bir ara Kara Kemal ve arkadaşları Ankara'ya geldiler. Onlar da İstanbul'da kalamazlardı. Geldiler Ankara'ya ve bana müracaat ettiler meslektaş olaraktan.. Dediler: "Sen Mustafa Kemal'le görüşebiliyorsun. Biz uzakta kalıyoruz. Bizi Mustafa Kemal'e tanıt, kendisine söyliyeceğimiz şeyler var!" Sormadım, "Ne söyliyeceksiniz?" diye.. "Pekâlâ!" dedim ve Mustafa Kemal'e rica ettim: "Bu zevat sizinle konuşmak istiyorlar!" Bu istek üzerine: "Gelsinler" dedi ve geldiler. Onlar, alışmışlar, Ahî Teşkilâtı'nı Mustafa Kemal'e tavsiye ediyorlar.. Ahîler, zamanında parlak bir şeydi; ama yirminci asırda yeri yoktu onların.. Onları sükûnetle dinledi. Sükûnetle dinledi ve veda ettiler, gittiler.. İstiyorlar ki Ahî Teşkilâtını, prensip olarak Mustafa Kemal alsın.. Onlar gittikten sonra Atatürk bana dedi ki:

Levent Sahverdi Arşivi

"Korkarım, sen de bu fikirde olmayasın!" Ondan sonra ne Mustafa Kemal onları aradı, ne de onlar Mustafa Kemal'i aradılar. Sonra şunu söyliyeyim size, Atatürk hiç kimseyi taklit etmemiştir! Ankara'da Meclis açıldıktan sonra Teşkilât-ı Esasiye'yi hazırlamış; tanıdığı milletvekillerinin düşüncelerini öğrenmek istiyor. Âdetiydi, itimat ettiği kimseleri çağırır, konuşurdu. Konuyu bana da açtı. Ve orada bunu, hazırladığı Teşkilât-ı Esasiye'yi anlattığı vakitte.. Ben de Fransız ihtilâlini takip etmiştim, okumuştum o vakit.. Konuşmamda kendisine: "'Paşam!" dedim, "Napolyon'un da anayasası vardır. Onu gözden geçirdiniz mi?" Onu triumvira'ya dahil bir papaz yapmıştır. Onu Napolyon benimsemişti. "Napolyon'un anayasasını gördünüz mü?" diyince kızdı Atatürk! Elini vurdu masaya: "Bırak o adamı!" dedi, "O adam milletinin büyük inkılâbına ihanet etmiştir!" Napolyon, biliyorsunuz diktatör.. Üç ay oluyor, buraya Amerikan Reisicumhuru'nun müşavirlerinden birisi geldi; beni de ziyaret etti. Bana sordu: "Atatürk kimi taklit etmiştir?" dedi, "Bütün dünyada büyük adam olarak!" Ona cevap olmak üzere bunu anlattım kendisine. Dedim: "Herşey kendisinindir; sadece kendisinin eseridir! Atatürk hiç kimseyi taklit etmemiştir!" Ben, bizim Sefire, Atina Sefirine, -Ruşen Eşref Bey, tanırsınız tabii- "Bana, Yunanlıların bizim hakkımızda neşriyatına dair bir iki kitap gönder" dedim; gönderdi. Biz kendi tezimizi Atatürk hakkında yürütüyoruz. İstiyorum ki, Yunanlıların tezi ne idi, gerçek olarak bileyim: Antitez!

Utkan Kocatürk — İstiklâl Harbi'nde?

Celâl Bayar — Evet! Geldi kitaplar.. İşte fihristinden de, içindeki bahislerden çizdim bazılarını; bizim mebuslara verdim. "Bunları bana tercüme edin." dedim. Tercüme ettiler, verdiler. Onlar nerdedir, bilmiyorum şimdi arşivimde? Bir Yunan Binbaşısı, Yunan Genelkurmay Başkanlığı namına bir kitap yazmış; küçük bir kitap.. Kitabın son fıkrasını, o Yunan zabiti

Levent Sahverdi Arşivi

şöyle bitiriyor, bana verdikleri tercümeye göre: "Biz, Türkiye'de her defasında yenilmedik, mağlup olmadık; muzaffer olduğumuz da var, kaybettiğimiz de var. Fakat şu muhakkaktır ki Mustafa Kemal bizde başkumandan olsaydı, biz muzafferdik!" "Bizim aldandığımız bir nokta daha vardır" diyor bu Yunan zabiti ve tercümede aynen şunu söylüyor: "Bizim Türklere hücum etmekte hatalı olduğumuz nokta, zannediyorduk ki Bizans gücünü mahveden Türklerde bu kuvvet kaybolmuştur; halbuki o kemaliyle yaşıyor! Ben bunu da alıyorum. Bu ikisini birleştirdiğimiz zaman Kuva-yi Milliye muzafferiyeti meydana çıkıyor."

Utkan Kocatürk — Sayın Bayar, şimdi siz hatıralarınızı yazmaya başladınız ve "Ben de Yazdım" ismiyle sekiz cildi yayımlanmış durumda.. Ama tahmin ediyorum yedi, sekiz senedir gerisi çıkmadı!

Celâl Bayar — Ama boş durmadım..

Utkan Kocatürk — Anlıyorum, ben şimdi bu hususta açıklama rica edeceğim. Çünkü sizin asıl yazmak istediğiniz konu, Millî Mücadele idi. Tam Millî Mücadele'ye, Erzurum Kongresi'ne kadar getirdiniz.. Mütareke'den hatta, daha da önceki olaylardan aldınız, Erzurum Kongresi'ne kadar geldi, ondan sonra asıl bir takım olayların içinde bulundunuz; ancak bu bölümler daha yayımlanmadı. Yedi sekiz senelik bir fasıla! Yazıyor musunuz? Yazmaya niyetiniz var mı? Yoksa bıraktınız mı? Bu hususlarda bilgi rica edeyim..

Celâl Bayar — Şöyle oldu bu iş.. Ben sekiz cilt yayımladım; dokuz da hazırdır. Ve vesika toplamakta da devam ediyorum. "Ben de Yazdım" da geçen bir bölüm sebebiyle hakaret davası açtılar benim hakkımda.. Avukatım ve diğerleri: "Yayıma devam etme, bu dava sonuçlansın, ondan sonra yaz!" dediler. Avukatlarımın tavsiyesiyle şimdilik bıraktım.

Utkan Kocatürk — Hazırlığınız var mı? Kalan ciltleri çıkarma fikrinde misiniz?

Celâl Bayar — Evet! "Ben de Yazdım"ı bırakmış değilim; bırakamam onu.. Esas itibariyle kitapçımla mutabıkım. Ben,

Levent Sahverdi Arşivi

ondört ciltte bitireceğim onu, diyorum. Kitapçım da ihtimal iktisadî düşünce ile, onikiye indir, dedi. Ama maalesef ben de şikâyetçiyim; muntazam çalışamıyorum, zaman kaybediyorum.

Utkan Kocatürk — Oniki ciltte bitirmeyi düşünüyorsunuz, şu anda?

Celâl Bayar — Evet! Şimdi bu arada boş durmadım; ama muntazam da çalışamadım maalesef.. "Köşemden Gördüklerim" diye bir eser hazırlıyorum. Yüzde sekseni bitti. Üç cilt olacak.. Şimdi şöyle bir tasnif yaptım: Atatürk'e ait olan kısımları "Ben de Yazdım"a ayırdım.

Utkan Kocatürk — Şimdi sizin yazdığınız bu "Ben de Yazdım" kitabı, diğer hatıra kitaplarından değişik.. Şahsî hatıratı aşarak bir devrin, topladığınız belgelere dayanarak, tarihini yazmak.. Yani, hatırat eserinin de dışında belgeli tarih yazmak gibi bir arzu seziliyor kitabınızda.

Celâl Bayar — Evet, öyle..

Utkan Kocatürk — Bu büyük bir iş aslında! Bir insan oturur hatıralarını yazar; kolay! Ama öbürü araştırmaya dayanan, bir tertibe dayanan bir şey.. Şimdi sizin bu "Ben de Yazdım" kitabınızda tek başınıza belgeleri sıraya dizmeniz, bağlantıları kurmanız, kitabın tüm redaksiyonunu yapmanız çok güç.. Çalışma şekliniz nedir? Bütün kitabı yazıp redaksiyonunu da kendiniz mi yaptınız; yoksa size yardım eden bir ekip mi var?

Celâl Bayar — Yok! Yoktur! Yalnız iki üç bahis için ben direktif vermişimdir, konuşup, yaz demişimdir; yazmıştır onlar. Üzerinde tashihlerini yapmak suretiyle "Ben de Yazdım"a aldığım bir iki bahis vardır, o kadar.. Üst tarafının hepsi benimdir. Ve bütün redaksiyonu, herşeyi bana aittir. Bir daktiloya yeni harflerle yazıyorum. O, bir de benim işime yarıyor; ikinci defa da kontrol etmiş oluyorum. Şimdi de Atatürk'e ait olanları ayırıyorum. Atatürk'ü Anıtkabir'e koyacağız, son cilt benim nutkumla bitecek.. Yani arşivim, benim evimde; vesikaları ben topluyorum, düzenliyorum. Ciddî yardımcım da yok! Kendim ne yapabilirsem o.. Yardım dışardan temin edemedim..

Levent Sahverdi Arşivi

Ve sonra da hastalık oluyor; çalışamıyorum, vakit kaybediyorum. Bir defa başlayabilirsem çabuk gidecek; çünkü orada tarih sırasını takip ederek ne yazılacağı malûm oluyor.. Ona sürat temin edeceğim. Bu "Ben de Yazdım"da olayları seçiyorum; ancak birbiriyle münasebeti olanları yan yana getirmek; bu zor oluyor!

Utkan Kocatürk — Evet Sayın Bayar, verdiğiniz bilgiler ve açıklamalarınız için tekrar teşekkür ediyorum.

Levent Sahverdi Arşivi

Levent Sahverdi Arşivi

JAPONYA'NIN MODERNLEŞMESİ VE ATATÜRKÇÜ MODERNLEŞME

Prof. Dr. İSMET GİRİTLİ

I

Japonya'nın 1868'de başlayan Meiji Dönemi'ndeki modernleşme hamlesinde başlıca faktör, Türkiye'de olduğu gibi, Batı teknolojisinin üstünlüğünün anlaşılması ve uçurumun bir an önce kapatılması arzusudur; başka bir deyim ile millî çıkarları ön plânda tutan "milliyetçilik"tir. Japon modernleşmesinde de kilit faktör, "Temel Eğitim Sistemi" olmuş; Atatürk'ün 3 Mart 1924 tarihli Eğitimin Birleştirilmesi Kanunu'nda olduğu gibi, temel eğitim, millî bütünleşmenin temel unsuru olarak denetim yönünden Millî Eğitim Bakanlığı'nın tekeline terkedilmiştir.

Ülkede sermaye birikimi, teknik bilgi ve imkânlar mevcut bulunmadığı için, Meiji Dönemi'ndeki endüstrileşme de Atatürkçü devletçilik ile bir paralellik arzetmiş; devlet çelik, çimento, porselen, tuğla ve tekstil endüstrilerinin kurulmasına öncülük etmiştir. Bu modernleşme hamlesinde de Batı kültür ve uygarlığı "Bunme Kaika-Uygarlık ve Aydınlık" sloganı ile alınmış; Meiji Dönemi'nde "Vakon Yosair-Japon Ruhu ve Batı İlmi" sloganı ile ülkenin kültürel cephesinin korunması öngörüldüğü halde, uygulamada, Atatürk'ün daha sonraları belirttiği gibi, uygarlık ve kültürün bir bütün olduğu anlaşılmıştır.

Japonya'nın siyasî ve ekonomik modernleşmede gösterdiği başarının başlıca sebebi, milletçe kesintisiz bir şekilde sergilediği plânlı ve disiplinli çaba olmuştur. Bu sebep ile Atatürk'ün millete dayanması ve milleti eğitme kararı da Japonya ile benzerlik taşımaktadır. Japonya'nın süratli ve sürekli modernleşmesinin bir diğer faktörü, bu ülkede dinin sadece ahret işleri saviyesinde kalması ve yenilik hareketlerini kösteklememesidir. Gerçekten Konfüçyüs felsefesinden esinlenen Japonya'daki lâiklik eğilimi, Batı dünyasına nazaran en az 300 yıl daha önce başlamaktadır.

Kısaca, Japonya'daki modernleşme hareketi, Kemalist modernleşmedekine benzer şekilde, lâiklik, gerçekçilik, rasyonalizm, pragmatizm ve milliyetçilik gibi çeşitli temellere ve Batı dünyasını Rönesans ve Reform döneminden beri yöneten ve yükselten ilkelere dayanmaktadır.

Levent Sahverdi Arşivi

II

Japon Hükûmeti Dışişleri Bakanlığı'nın nazik daveti üzerine, 16-29 Kasım 1980 tarihlerinde yaptığım Japonya gezisi, bu ülkeye daha evvel 1965 ve 1977 yıllarındaki ziyaretlerimden sonra, üçüncü seyahatim oldu. Daha önce Tokyo, Osaka, Kyoto ve Nara şehirlerine yaptığım ziyaretlere ek olarak, bu defa da Nagoya, Hiroşima, Toba ve Ujiyama şehirlerini ziyaret ederek, ülkenin önemli parçalarını, ya uçak veya saatte 210 km hızla giden elektrikli trenlerle katetmek; ülkenin birçok tarihî, kültürel, ticarî ve sanayi merkez ve tesisini ziyaret etmek; Japonya'nın ileri gelen, siyasal ve sosyal bilimcileri ve gazetecileriyle beraber, Japonya'nın nasıl modernleştiği konusunu karşılıklı tartışmak ve bundan daha da önemlisi, kanımca dünyanın en çalışkan, disiplinli, saygılı ve nazik milletini oluşturan "Japon insanı" ile temasa gelmek fırsatını buldum.

Japonya'nın, batıda Çin ve Sovyetler Birliği; doğuda da Kanada ve Amerika Birleşik Devletleri gibi, büyük ve dev ülkeler ile çevrili bir adalar ülkesi olduğu ve dört büyük ada ile 3918 küçük adadan meydana gelen bu ülkenin 377.535 km^2 lik alanının Türkiyemizin yarısından da küçük bir alanı oluşturduğu bilinmelidir. Ne var ki, çok dağlık olan Japonya'nın ancak beşte birinden az bir parçası tarıma ve diğer ekonomik işletmelere uygun bulunmakta ve bu yüzden Japonya gerçekte -Hollanda ve Belçika'dan daha da kalabalık Hong Kong ile Singapur gibi şehir devletler ayrı tutulursa- dünyanın nüfus bakımından en yoğun ülkesini oluşturmaktadır.

Gerçekten 1985 durumuna göre, nüfusu 120 milyonu geçen Japonya Çin, Hindistan, Sovyetler Birliği, ABD ve Endonezya'dan sonra dünyanın altıncı en kalabalık ülkesini meydana getirmektedir. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra gerçekleştirdiği hamle sayesinde Japon insanının ortalama ömrü, 1978'de erkek için 72.97; kadın için de 78.33'e ulaşmış ve dünyada en iyi yeri almaya başlamıştır. Son yıllarda % 10'nun üzerinde gerçekleştirdiği ekonomik kalkınmaya rağmen nüfus artışını kontrol altına almanın önemini de bilmekte olan Japonlar, 1965-77 döneminde yıllık nüfus artışını % 1.1'de tutmayı başarmışlardır. Bunun ise, Avrupa'nın % 0.6 oranından fazla ve fakat dünyadaki ortalama nüfus artışı oranı olan % 1.9'dan oldukça iyi olduğu ortadadır. Bu münasebetle, bizim ekonomik perişanlığımıza rağmen, nüfus artışımızın hâlâ % 2.4 oranında seyrettiğini hatırlatıyor ve akılcı, bilimci yöntemle ülke sorunlarına eğilmesi gereken yönetimlerimizin, bu konuda süratli karar almasını ve hareket etmesini bekliyoruz.

Levent Sahverdi Arşivi

Zelzele ve tayfun gibi doğal afetlerin sık sık yokladığı ve sarstığı Japonya'nın ancak % 15'i tarıma elverişli olduğu halede, Japonya gayrisafi gelirde Britanya ve Federal Almanya'yı da geçerek, 1970'lerde ABD ve Sovyetler Birliği'nden sonra, dünyanın üçüncü ekonomik süper gücü olmuştur. "Japon Mucizesi" olarak adlandırılan ve dünyanın en yüksek kalkınma hızını kaydederek, % 10 üzerinde artış gerçekleştiren Japon ekonomik kalkınmasında başarının esas nedeni, modernleşme suretiyle elde edilen teknolojik yeniliklerin ve en son üretim imkânlarının günlük hayata uygulanması ve Japon hükûmetlerinin uyguladığı malî politika ile yerli ve yabancı yatırımları teşvik etmesidir.

Yeteri ham maddeye ve enerji kaynaklarına ve hattâ yiyecek maddesine sahip olmayan ve ihtiyacı olan petrolün % 72'sini Orta Doğu'dan ithal etmek zorunda bulunan Japonya, 1973'te patlak veren "Petrol Krizi"ni başarı ile atlatmasını bilmiş ve bu ülkenin dış ticaret bilânçosu yeniden fazlalık arzetmeğe başlamıştır.

Petrolden yoksun ülkede, kamu ulaşımı 1872'de Meiji Reform Dönemi esnasında hizmete sokulup geliştirilen demiryolu ile sağlanmakta, 1975'ten itibaren kömür ile işleyen lokomotifler, yerini elektrikli ve dizel motorlu trenlere bırakmaktadır. Japonya, balıkçılıkta birinciliği; deniz ticaret filosu bakımından ise, Liberya'dan sonra ikinci yeri işgal etmektedir.

Japon alfabesinin güçlüğüne rağmen, Japonya'da okuyup yazma bilmeyenlerin sayısı % 0.7 civarında bulunmakta; Japonya nüfusuna oranla her bin kişi başına 1979'da sattığı 571 adet gazete ile, İsveç'ten sonra ikinci gelmektedir. Japonya'nın mucizevî kalkınmasında "Temel Eğitim"in yönü ve karakteri de önemli rol oynamaktadır.

Harvard Üniversitesi Sosyoloji Profesörü ve Doğu Asya Etütleri Bölümü Başkanı Ezra F. Vogel, ilk baskısı 1979 yılında çıkan ve Japoncaya tercümesi Japonya'da en çok satan kitaplar listesinde yer alan "Japon As No. 1 — Bir Numaralı Ülke Olarak Japonya" adlı eserinde, Japonya'nın nasıl dünyanın en güçlü endüstri ülkesine dönüştüğünü anlatmakta ve 1868'de modernleşme hareketini başlatan Meiji Dönemi liderlerinin önemli rolünü kabul etmekle beraber, Japonya'nın Batı'yı yakalamasında, Merkezî Hükûmet bürokrasisi plânlama ve direktiflerinin, sıkı hükûmet-iş çevreleri işbirliğinin, güçlü şirketlerin ve eğitim programlarının büyük rolü olduğunu yazmaktadır. Yazara göre, başlangıçta süratli değişim için gerekli direktifleri vermek üzere kurulan Japon bürokrasisi, 20. yüzyılın ikinci yarısında Japonya'nın endüstrileşmesini sağlayarak, bu ülkeyi "Endüstri Sonrası" bir toplum haline sokmuştur.

Levent Sahverdi Arşivi

Kanaatimiz şudur ki: Türkiye'nin bir Japonya, Türklerin de birer Japon olması imkânı ve gerekliliği olmamakla birlikte, ülkemizin geçmiş yıllarda Batıdan olduğu gibi bugün, Japonya'dan alacağı önemli dersler vardır.

Kemalist Modernleşme Modeli'nin Japonya'nın siyasal ve ekonomik modernleşmesi ile birçok paralellikler taşıması, "Japonya Örneği"nin gözden uzak tutulmaması gerektiği gerçeğini ortaya koymaktadır.

1968'de, Japonya'nın modernleşme hamlesinin ilk yüzyılını geride bıraktığı malûmdur. 1603-1867 yılları arasındaki feodal Tokugawa yönetimi'nin Japon Adaları'nı tamamen Batıya ve Dünyaya kapama girişimi başarısızlıkla sonuçlanmış; 1853'te ABD, Komutan Matthew, C. Perry komutasında Kurihama Körfezi'ne yolladığı güçlü deniz filosu ile hem Japonya'nın limanlarını açması hem de ilk Amerikan Başkonsolosu Townsend Harris'in Japonya'da yerleşmesi ve 1858'den itibaren Çin ile imzalananlara benzeyen ve eşitlik ilkesini gözetmeyen kapitülâsyon anlaşmalarının imzalanması ile sonuçlanmıştır.

İşte Japonya'nın modernleşme hamlesine girişmesinde başlıca faktör, Osmanlı İmparatorluğu'nda olduğu gibi, Batı teknolojisinin üstünlüğünün anlaşılması ve bu uçurumun bir an önce kapatılması arzusudur.

1863-64 yıllarında Yokohama yakınlarında öldürülen bir İngilize karşılık, Britanya donanmasının Kagoşima şehrini tahrip etmesi ve Japonya'nın Shinonoseki Boğazı'ndan geçen batılı gemilere ateş edilmesi üzerine müttefik donanmasının karşılık vermesi, Japon gururunu harekete getirmiş; "Fukoku Kyohei—Zengin Memleket, Güçlü Ordu" sloganı ile devrin Satsuma ve Choshu aileleri ile işbirliği yaparak ve Takugawa yönetimine son vererek, 3 Ocak 1868'de imparatorluk yönetimini yeniden yürürlüğe sokmuşlardır. İşte 1868'de başlayan ve İmparator Meiji'nin ölüm yılı olan 1912'ye kadar devam eden büyük değişme ve modernleşme dönemine "Meiji Dönemi" denilmektedir.

Bağımsızlığının ve toprak bütünlüğünün korunması, Japonların o dönemdeki başlıca kaygıları olduğu için, hemen bütün çağdaşlaşma ve modernleşme hareketlerinde olduğu gibi, Japonya'nın siyasal ve ekonomik modernleşmesinin temelinde de ulusal çıkarları ön plâna alan milliyetçilik akım ve duygusunun yattığı inkâr edilemez.

Neticede, 1870'de % 80'i tarım ile uğraşan nüfus başına millî geliri 65 dolar olan Japonya'nın, bugün tam bir endüstri toplumu haline geldiğini; gayrisafi millî gelirde ABD ve Sovyetler Birliği gibi iki süper güçten hemen sonra üçüncü sırayı işgal ettiğini; 1977'de Sovyetleri de geçtiğini ve ABD'nin

Levent Sahverdi Arşivi

ünlü Hudson Enstitüsü Direktörü Herman Kahn'ın tahminine göre, 2000 yılına doğru nüfus başına düşen millî gelir yönünden dünyada birinci sırayı işgal etmeye aday olduğunu görüyoruz.

Modern Japonya'nın gerçek kurucusu olan ve Japonya'nın tarihinde olağanüstü bir yer işgal edip bugün birçok anıtkabirlerle, sanat galerileri, kültür merkezleri ve hatta Japonya'nın üçüncü büyük şehri Nagoya yakınında bir milyon metrekarelik bir alanda kurulmuş olan ve Meiji Dönemi'nin başarıları ile mimarisini sergileyen "Meiji Mura—Meiji Köyü" ile anısı ebedîleştirilen İmparator Meiji'nin yaşadığı dönemdeki itibarını gösteren bir tarihî olay da 1904-1905 Rus-Japon Savaşı'nın kahramanı General Nogi ve karısının İmparator Meiji'nin cenaze günü intihar etmeleri hususudur.

Meiji yönetimi, Japon ulusunu İmparatorluk rejimi etrafında oluşturmak ve toplamakla işe başlamış; 1876-1880 döneminin kavurucu enflâsyonuna çare aramak, bu yönetimin başlıca kaygısı olmuştur. Alınan "kemer sıkma" önlemleri halkın memnuniyetsizliğine rağmen, sürdürülmüş ve 1884'te enflâsyon durdurularak, ekonomik hedeflere kademe kademe ulaşılmaya başlanmıştır.

Meiji Dönemi'nde başarıyı ve modernleşmeyi sağlayan temellerden birisi de "merkezden yönetim" sisteminin Japonya'da yürürlüğe sokulması olmuş; feodal dönemin idarî bölgeleri 1871'de kaldırılarak, yerine merkezden tayin edilen valilerle yönetilen vilâyetler esası kabul edilmiştir. Silâhlı kuvvetler de hükûmetin denetimi altına sokulurken, ulaşım ve haberleşme sistemi de süratle düzeltilmiş; ülke demiryolları, telgraf ve posta şebekesi ile baştan başa örülmüştür.

Fakat Japon modernleşmesinin esas kilit faktörü, temel eğitim sistemi olmuş; Atatürk'ün 3 Mart 1924 tarihli Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nda olduğu gibi, temel eğitim, ulusal bütünleşmenin temel unsuru olarak denetim yönünden Millî Eğitim Bakanlığı'nın tekeline terkedilmiştir. Meiji Dönemi'ne gelinceye kadar Japon erkek çocuklarının % 50'si, kız çocuklarının ise % 15'i "terekoya" adını taşıyan ve tapınaklarda yürütülen eğitimden geçerken, Meiji Dönemi'nde ulusal eğitim süratli bir gelişme kaydetmiş ve ilkokula gidenlerin sayısı okuma çağındaki çocukların % 95'ini oluşturmaya başlamıştır.

Tokugawa Dönemi'nin dört ayrı sınıfa dayalı toplum düzenini de kaldıran ve "imtiyazsız, sınıfsız" halktan oluşan bir ulus yaratmayı amaçlayan Meiji Dönemi, bu konuda da süratli olarak başarılara ulaşmış; 1878'de Tokyo İmparatorluk Üniversitesi'nde okuyan öğrencilerin % 74'ü

Levent Sahverdi Arşivi

askerî aristokrasiye ve sadece % 25'i esnaf, emekçi ve diğer sınıflara ait iken, sadece yedi sene zarfında, yani 1885 yılında bu oran, % 52'ye karşı % 48 olmuştur.

Meiji Dönemi'ndeki ekonomik kalkınma hamlesi de ülkenin geleneksel sektörü olan tarımın geliştirilmesi suretiyle elde edilen sermayenin endüstri kurmakta yararlanılması ile gerçekleşmiş, yabancı sermayeden yararlanmak çok daha sonraki aşamada olmuştur.

Ülkede yeterli sermaye birikimi, teknik bilgi ve imkânlar mevcut bulunmadığı için, Meiji Dönemi'ndeki endüstrileşme de Atatürk Dönemi'ndeki endüstrileşme ile bir paralellik arzetmiş; devlet çelik, çimento, porselen, tuğla ve tekstil endüstrisinin kurulmasına öncülük ederek, Batının üretim metot ve tekniklerini ülkeye sokmuştur.

Bu modernleşme hamlesinde Batı kültür ve uygarlığı "Bunmei Kaika-Uygarlık ve Aydınlık" sloganı ile alınmış; ilk Millî Eğitim Bakanı Arinori Mori, daha önce kabul edilen Çin harflerinin yerine Latin alfabesinin yürürlüğe konulmasını istemiş, fakat başarıya ulaşamamıştır. Meiji Dönemi'nde, "Wakon Yosair-Japon Ruhu ve Batı İlmi" sloganı ile ülkede, manevî ve kültürel bilginin korunması öngörüldüğü halde, uygulamada bu gibi sloganlar etkisiz kalmış, zira Atatürk'ün daha sonraları çok yerinde olarak belirttiği gibi, uygarlıkla kültürün bir bütün oluşturduğu, sadece teknik ve bilimi almakla çağdaşlaşmanın mümkün olmadığı anlaşılmıştır.

III

Daha geçen yüzyılda, uygar dünyaya kapalı olan feodalite içinde yaşayıp, teknolojik yönden Batı dünyasına nazaran birkaç yüzyıl geride bulunan Japonya, Asya'nın nasıl ilk modern ülkesi ve endüstri gücü oldu? Yine aynı Japonya, İkinci Dünya Savaşı'ndan tamamen yıkılmış olarak çıkmasına rağmen, gayrisafi millî gelirde Fransa, İngiltere ve Federal Almanya gibi Batının ekonomik devlerini geçerek, ABD ile birlikte komünist olmayan dünyanın ekonomik lider sandalyesine nasıl oturdu? Bu soruların cevabını Japonya'nın, siyasî ve ekonomik modernleşmesini süratli, kesintisiz ve zikzaksız bir şekilde gerçekleştirmek için milletçe plânlı ve disiplinli bir çaba sergilemesinde aramak lâzımdır. Her şeyden önce vurgulanması gereken gerçek, modernleşme yolunda kendine Batıyı örnek alan Japonya'nın, bu işi Batı uygarlığına olan hayranlığından ziyade, Batı teknolojisinin üstünlüğünü görerek ve geçen yüzyılın Çin'i gibi Batı ülkelerinin emperyalist iştihalarına kurban olmamak arzusu ile yapmasıdır.

Levent Sahverdi Arşivi

Temmuz 1853'te Amerikan donanmasının güçlü topları karşısında Japon Adaları'nın kapılarını Batı ülkelerine açan ve daha sonra Puccini'nin ölmez "Madame Butterfly" operasında ebedîleşen ABD'nin ilk konsolosu Towsend Harris'in konsolosluk açmasına müsaade eden Japonya, kısa zamanda 1858 Andlaşması'nın "kapitülâsyoncu" hükümlerini de kabul etmiş ve bir İngiliz tüccarının öldürülmesini protesto için Gagoshima şehrini yerle bir eden İngiliz donanmasının bu kuvvet gösterisini de sineye çekerek, ender rastlanır bir serinkanlılık ve pragmatizm ile, kendine en kısa zamanda güçlü bir donanma hazırlamak için, İngiliz donanmasını model almıştır.

Asıl adı Mutsuhito olan İmparator Meiji'nin 1868'de, süratli bir modernleşme dönemi başlatarak, bir taraftan siyasal ve ekonomik reformlar yaptığını, diğer taraftan en kabiliyetli Japon gençlerini İngiltere, Almanya, Fransa ve ABD gibi ülkelere Batı teknolojisini ve yöntemlerini öğrenmek için yollarken, ABD'den posta, tarım, eğitim danışmanlarını; Almanya'dan doktor ve askerî teknisyenleri; Fransa'dan ise hukuk ve tersane uzmanlarını davet ettiğini; Kraliçe Victoria Dönemi İngilteresi'nden ise Japon donanmasının ticaret filosunu, demiryolu, telgraf sistemlerini ve bankacılığı ile mühendisliğini geliştirmek için uzmanlarını getirttiğini görüyoruz.

Bismarck Almanyası'nın Anayasası'nı da kendine model alan ve Asya'da ilk defa parlamenter monarşiyi başarı ile yürürlüğe sokan Japonya'nın Meiji Dönemi'nde kanaatimizce tek büyük hatası, Kemalist Model'den farklı olarak, "Yurtta sulh, cihanda sulh" ilkesini kabul etmemesi ve üstelik Ordu ve Donanma Bakanları'nın aktif görev başındaki general ve amirallerden olmasını şart koşan bir emirnameyi 1900 yılında yürürlüğe sokması ve bu hükmün, 1930'larda militarizmin depreşmesine ve Japonya'nın İkinci Dünya Savaşı'na girmesine yol açması olmuştur.

Süratle modernleşen ve çağdaşlaşan Japonya, o dönemin saldırgan Batı emperyalizminden de esinlenerek ve Fransızların Çin Hindi'ni, Hollandalıların Endonezya'yı, Amerikalıların Filipinler'i, Rusların da yalnız Sibirya'ya değil, Mançurya'ya ve Kore'ye yönelik yayılmalarını örnek alarak, 1891'de Çin'i yenilgiye uğrattıktan sonra 1904-1905 Savaşı'nda, üç haftalık bir mücadeleyi takiben, Mugden'de Çarlık ordusunu yendiğini ve Amiral Togo komutanlığındaki yeni kurulmuş bir Japon donanmasının Sovyet donanmasını tahrip ederek, 40 gemilik Rus Baltık filosunun, iki gemi dışında, tümünü batırdığını ve bir günde donanmasını dünyanın en güçlü donanmalarından biri olarak kabul ettirirken, Avrupalıların yenilmezliği efsanesini de, Mustafa Kemal gibi, diğer Asyalı ve özellikle Hintli milliyetçiler önünde çürüttüğüne tanık oluyoruz.

Levent Sahverdi Arşivi

1912'de İmparator Meiji öldüğü zaman, 43 yıllık yönetimi esnasında, küçük, tecrit edilmiş ve feodal bir devlet yerine, endüstri ve askerî güce dönüşmüş Japonya bırakmıştır.

Daha sonraki yöneticilerin ve politikacıların önleyemediği saldırgan militarizmin sonucu olarak, İkinci Dünya Savaşı'na katılıp yenik düşen ve ABD işgaline uğrayan Japonya'nın "Ekonomik Mucize" olarak adlandırılan onarım ve kalkınma hareketini başarmasının en büyük kaynağı, yine disiplinli ve çalışkan Japon milleti olmuştur. Dünya Savaşı'ndan sonra Japonlar, millet olarak büyük çaba ve fedakârlık göstererek yetersiz kazançlarının % 20'sini tasarrufa ayırarak, yeni endüstriler için sermaye oluşturmuşlar; haftada altı gün çalışarak ve işten sonraki gece saatlerini araştırmaya ve eğitime ayırarak, 1950'de 10 milyar dolar olan Japon gayri safi millî gelirini, 1974'te 400 milyar doların üzerine çıkarmayı başarmışlardır. İngilizlerin ünlü haftalık The Economist dergisi bu hamleyi dünya ekonomi tarihinin en olağanüstü atılımı olarak nitelemiştir. Gerçekten, büyük ve zengin topraklara, kaynaklara ve geniş nüfusa sahip olan ABD ve Sovyetler Birliği'nin yanında, doğal zenginliklerden ve ham maddeden tamamen yoksun Japonya'nın, üçüncü bir ekonomik süper güç olarak yer alması ancak mucize olarak adlandırılabilir.

Japonya, bu başarısını ihracata yönelik endüstrisine borçludur. Gerçekten 1960'lardan itibaren Japon transistör radyolarını, motosiklet ve otomobillerini, fotoğraf makinalarını dünyanın beş kıtasında görmek olağan olmuştur. Bunun dışında Japonya dünyanın en güçlü çelik endüstrisini kurmuş, 500.000 tona yaklaşan dev tankerler inşa eden tersaneler oluşturarak, TV alıcıları, saat, elektronik eşya ve bira gibi çeşitli maddeler bakımından dünyanın en büyük üreticisi ve ihracatçısı olmuştur. Bununla beraber, Japonya'nın üretiminin % 90'ını ülkesinde tüketen bir "Dev Tüketici" olduğu ve bu bakımdan üretiminin % 20-40'ı arasında ihracat yapan Batı Avrupa ülkelerinin, oran bakımından gerisinde olduğu bilinmektedir.

Aynı The Economist dergisi, seviyeli ve saygınlık kazanmış bürokrasi ile yönetilen ekonominin, dünyanın en akıllı "dirigiste" sistemini oluşturduğunu ve hükûmetle özel sektör arasında verimli bir işbirliğinin sürdürüldüğünü yazmaktadır.

Hızlı ve başarılı endüstrileşme ve şehirleşme, iyi eğitilmiş bir orta sınıfı meydana getirmiş ve bu orta sınıf, Japonya'daki demokrasinin temelini ve garantisini oluşturmaya başlamıştır. Ne var ki, Japonya'daki demokrasi "ayak takımı" yönetimi değil, daha ziyade "meritocracy" olarak adlandırılan ehliyete ve kabiliyete dayanan bir yönetimdir.

Levent Sahverdi Arşivi

IV

Geride bıraktığımız 117 yıl zarfında, Joponya'nın tam iki defa belli başlı müesseselerini yenilediğini; 1868 Meiji Dönemi'nde hükûmet, iş, eğitim, askerlik alanında modernleşme hareketi gerçekleştirilirken, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ve işgal altındaki dönem esnasında, demokratik anayasanın kabul edilerek yürürlüğe sokulduğunu; Amerikan işgalinin bitim yılı olan 1952'den sonra da Japonya'nın ticaret ve endüstri alanında modernleşerek, 1952'de gayrisafi millî geliri Fransa ile İngiltere'ninkine oranla ancak 1/3 iken, 1977'de İngiltere ile Fransa'nın toplam gayrisafi millî gelirine ulaştığını ve ABD ile Sovyetler Birliği'nden sonra, dünyanın üçüncü ekonomik gücü haline geldiğini biliyoruz.

1977'den bu yana ise Japonya, gayrisafi millî hasıla bakımından Sovyetler Birliği'ni de geride bırakmıştır; 2000 yılına doğru ise ABD'nin yerini alacağı tahmin edilmektedir.

Çok defa "mucize" olarak adlandırılan bu Japon başarısının başlıca nedeninin Japon toplumunun bilim ve temel eğitime verdiği önem olduğu belirtilmektedir. Gerçekten Daniel Bell ve Peter Drucker gibi düşünürlerce, endüstri sonrası toplumda "bilgi"nin, toplumun en önemli kaynağı olarak sermayenin yerini alacağı tahmin edilmiş ve Japonya bunu doğrulamıştır. Japon milletinin, kaynağı okul, golf alanı, konferans salonu, bar veya TV olsun, bilgi edinmeye ve genişletmeye merakı olduğu ve bir Japonun bütün hayatı boyunca eğitimini sürdürdüğü ifade edilmektedir. Yani, Japon milleti âdeta, Atatürk'ün "Hayatta en hakikî mürşit ilimdir" mesajındaki gerçeği kavramış ve uygulamaya koymuş gibidir. 1976'daki günlük Japon gazete tirajının 61 milyona ulaştığı, bunun da Japonya'dan iki misli kalabalık ABD'nin gazete tirajına denk olduğu belirtilmekte; Japonya'da her yıl ABD'de olduğu gibi 30.000 kadar yeni kitabın basıldığı ve 150.000 kadar kitabın da Japoncaya, İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana, tercüme edildiği haber verilmektedir.

Eğitim, Japon Televizyonu'nda da çok önemli bir yer tutmakta, 1977'de Japon Televizyonu'nda yayınlanan eğitim ve kültür programlarının haftada 52 saate ulaştığı ve Almanca, Çince, Fransızca ve Rusça yabancı dil programlarının İngilizce ile birlikte yayınlandığı belirtilmektedir. Milletlerarası karşılaşmalarda Japon gençlerinin yapılan birçok testlerde üstün başarı kazandığı gözden kaçmamakta; 1964'te 12 millet arasında 13 yaşındaki öğrenciler için yapılan matematik testinde, Japonların İsrail'den sonra ikinci yeri aldıkları görülmektedir. Meiji Dönemi'nde yürürlüğe

Levent Sahverdi Arşivi

sokulan temel eğitim sistemi sayesinde, Japonların 6 yıllık ilk okullarında, 3'er yıllık orta okullarında ve liselerinde okuyanların oranı birçok Batı memleketinden daha fazla olduğu gibi, bu öğrencilerin çok ciddî ve seviyeli bir öğrenimden geçtikleri; bir Amerikan genci ABD'de yılda 180 gün okurken, Japonyadaki bu sürenin yılda 240 güne ulaştığı ve tatillerin oldukça az olduğu belirtilmektedir.

Bugün Japonya, yalnız ekonomik bakımdan değil, demokratik yönden de dünyanın en ileri ülkeleri arasında yer almakta ve bu durumu ile, "Bir topluma danışma hakkından önce eğitim verilmelidir. Seçmen, oy vermeden önce bilinçlenmelidir. Oy kulübelerinden önce okullar kurulmalıdır. Yeteri kadar eğitim görmeyenin elinde oy pusulası, yalnız faydasız değil, tehlikelidir de" diyen ünlü tarihçi Welles'in bu öğüdünü, Japonların çok iyi uyguladığını söylemek yerinde olur.

V

Bilindiği gibi, Atatürk'ün bütüncü "Çağdaşmaşma Modeli"ne karşı çıkanların öteden beri ortaya attıkları iddia şu olmuştur: "Japonlar, bir Doğu tolumu olarak, kendi yapı ve geleneklerinde hiçbir değişiklik yapmadan, Batının (Avrupa'nın) ilim ve fennini, kısaca yalnız (maddî) medeniyetini, Tanzimattan daha sonra, ancak 1867-68 yılından itibaren almaya başlamış; buna rağmen modernleşme hızında Türkiye'yi geçmişlerdir." Japonya'nın modernleşmede Türkiye'yi geride bıraktığı muhakkak olmakla beraber, bunun yukarıdaki iddia ile hiçbir ilgisi bulunmayan çeşitli nedenleri vardır.

1868'de "Bunmei Kaika—Uygarlık ve Aydınlık" sloganı ve Japonya'yı modernleştirmek amacı ile başlatılan Meiji Reform Dönemi, 1605 - 1867 arasındaki 262 yıllık Tokugawa yönetimine son vermiş ve bu yönetimin ülkenin kapılarını dışa karşı kapatarak tüm teması kesmesine mukabil, Japonya'yı tekrar ve süratle dışarıya ve özellikle Batı dünyasına açmıştır. Meiji hareketinin amacı, Kraliçe Victoria yönetiminde Britanya'nın, Napolyon III yönetiminde Fransa'nın ve Bismarck yönetiminde Almanya'nın parlak dönemler yaşamasına ve iç savaşını sona erdiren ABD'nin yeni bir kalkınma hamlesine girişmesine rağmen, dış dünyadan tecrit edilmiş Japonya'nın politik ve ekonomik bakımdan, Batı ülkelerinden daha fazla geride kalmasını önlemek ve Japonya'ya hızlı çağdaşlaşma, modernleşme hamlesi yaptırmaktı. 14 Mart 1868'de, İmparator Meiji'nin asiller ve feodal Lortlar önünde yeni reform

Levent Sahverdi Arşivi

hükûmetinin ilkelerini ilân ettiğini ve yeni, modern bir devlet kurmayı üstlenmiş bulunduğunu görüyoruz.

Japonya'da 1871'de kurulan Eğitim Bakanlığı'nın ilk Bakanı Shimpel Eto, Atatürk'ün 3 Mart 1924 tarihli Tedrisat Birliği Kanunu'ndakine benzer şekilde, ülkenin tüm okullarını Eğitim Bakanlığı'nın denetim ve sorumluluğu altına almış ve bu ilke, 1879 Eğitim Emirnamesi ile de doğrulanmıştır.

Meiji Hükûmeti'nin yabancı hocaları ülkeye davet etmek ve Batı kültür ve uygarlığını ülkeye sokmak bakımından birçok girişimde bulunduğunu, Meiji Dönemi (1868-1911)'inde 170 kadar Alman, İngiliz, Amerikan, Fransız ve diğer batılı ülkelere mensup bilgin ve eğitimcinin Japonya'nın kolej seviyesindeki okullarında sosyal ve pozitif bilimler okuttuğunu görüyoruz.

Meiji Dönemi'nin başlıca eğitimcisi olan Yukichi Fukuzawaya göre: İnsanlığın ilerlemesi, Tokugawa Japonyası'ndaki "kapalı toplum"dan Meiji Dönemi'nin "açık toplum"una geçmekle mümkündür. Batı uygarlığı manevî bilgiler, edebiyat ve teorilerden ziyade, buharlı gemi ve lokomotif, telgraf, posta hizmeti ve matbaa gibi çeşitli haberleşme araçlarının ortaya çıkardığı teknolojik gelişmenin ürünüdür.

Her ne kadar Meiji Dönemi'nin "Modernleşme Hamlesi", "Wakon Yosair—Japon Ruhu ve Batı İlmi" sloganı ile başlamışsa da, gerçekte Batıdan sadece teknoloji ve yönetim değil, kültür de ithal edilmiş ve bunun, modernleşmenin kaçınılmaz sonucu olduğu kabul edilmiştir. Kanaatimizce bu durum, uygarlık ile kültür arasında bir fark kabul etmeyen ve bunu bir bütün olarak benimseyen "Atatürkçü Düşüncenin" isabetini doğrulamaktadır.

Japonya'nın, Meiji Dönemi'nde, "Kemalist İnkılâp"tan farklı olarak, Batıdan kültür alanında alfabe, siyasal, hukukî, ekonomik ve sosyal müesseseler bakımından bir "iktibas"ta bulunmadığı iddiası da doğru değildir. Zira Japonya'nın, Meiji Dönemi'nden önce, kendisine nazaran batı olan Çin'den alfabe, edebî, artistik ve mimarî türler ve stiller, Budist ve Konfüçyüs dini ve birçok politik, hukukî, ekonomik ve sosyal müesseseler olarak gayet geniş ölçüde "kültürel iktibas"ta bulunduğunu ve bu nedenle Meiji Dönemi'nde daha ziyade pratik üstünlüğü görülen Batı teknolojisine yönelindiğini ve daha evvel batıdaki Çin'den yapılan kültürel iktibaslar yüzünden Japonya'nın modernleşme hamlesine tepkinin, Osmanlı Devleti'ndekine nazaran, daha az ve neticede alınan mesafenin daha fazla olduğunu görüyoruz.

Levent Şahverdi Arşivi

Her ne kadar Japonların, geleneklerine bağlı kalarak, modernleştikleri çok söylenmişse de, Japonya'nın süratli ve sürekli modernleşmesinde başlıca faktörlerden birinin, bu ülkede dinin, gerçek yeri olan "ahret" işleri seviyesinde kalmış olduğu gerçeğidir. Nitekim, Japonya'da doğup büyüyen ve 1961-66 döneminde ABD'nin Tokyo Büyükelçiliği görevinde bulunan Harvard Üniversitesi Profesörlerinden Edwin O. Reischauer, ilk baskısını 1977'de çıkardığı ve iki yılda yeniden dokuz defa basılan "The Japanese" adlı ve değerli eserinde, Japonya'daki lâiklik eğiliminin, Batı dünyasına nazaran en az üç yüzyıl daha önce başladığını yazmaktadır. Prof. Reischauer'e göre: Japon toplumunun lâikliği, Çinli Konfüçyüs felsefesinin bir ürünüdür. Konfüçyüs, M.Ö. 551-479 yıllarında yaşamış olmakla birlikte, öğretisi Milâdın 7. yüzyılları arasında Japonya'ya girmiş, fakat son şeklini Çin'de ancak 12. yüzyılda almıştır. Konfüçyüs inanışı yanısıra, Budhizm'in 6. yüzyılda Japonya'ya girdiğini, 1549 Cizvit Misyoneri Saint Francis Xavier'in öncülüğünde Hristiyanlık dininin de Japonya'da süratle yayıldığını ve bugün Japonya'da 750.000 kadar Hristiyan'ın bulunduğunu biliyoruz. Japonların inanışlarından birisi de güneş, dağlar, ağaçlar, su ve kayalar gibi doğal olaylara tapan Shinto dinidir. Yine Prof. Reischauer'un vurguladığı gibi, Japonya'da bugün sayısı yüzlere ulaşan ve Shinto, Budha ve Hristiyan inanışlarını bir araya getiren birçok yeni din mevcut bulunmakta ve Japon inanışına göre bir kimsenin sadece tek bir dine mensup olma şartı da aranmamaktadır. Bu nedenle Japonya'da hem Budha hem Shinto hem de Konfüçyüs inanışına sahip birçok kimseye rastlamak mümkündür. Bu arada Shintoizm'in, dinden ziyade bir milliyetçilik ve vatanperverlik olduğu ve fiiliyatta, Japon halkının % 70-80'inin kendisini bu dinlerden hiçbirine mensup saymayarak, bir takım ahlâk kurallarına uymakla yetindiği belirtilmektedir. Kısaca, diğer ülkelerde olduğu gibi Japonya'daki "Modernleşme Akımı" da, "Kemalist Modernleşme Modeli"ndekine de benzer şekilde, lâiklik, gerçekçilik, ampirik rasyonalizm, denemecilik ve millete bağlılık gibi çeşitli temellere ve Batı dünyasını 16. yüzyıldan beri yöneten ilkelere dayanmaktadır.

VI

Devlet Başkanımız Sayın Kenan Evren'in, 1981 yılının başlaması dolayısıyla yayınladığı yeni yıl mesajında, israfı önleminin bir zaruret olduğunu vurgulaması çok isabetli olmuştur. Sayın Evren'in bu konu ile ilgili beyanı aynen şöyle idi: "Bütün dünyada kaynakları tehdit eden bunalımların ülkemize de yansıyan sorunları, yetersiz üretim plânlaması ve

Levent Şahverdi Arşivi

sorumsuz bir tüketim politikası yüzünden, büyük boyutlara ulaşmış bulunmaktadır. Yaşamın temeli olan ekonomik dengenin yeniden sağlanabilmesi için, sürat ve verimli usullerle üretimi arttırmak, buna karşılık da tüketimi azamî dikkatle kontrol altında tutarak ve hatta kısarak israfı önlemek, vazgeçilmez bir zaruret halini almıştır. Özellikle, başta enerji kesimi olmak üzere, tüm kaynak bunalımlarına karşı önlemleri yalnız devletten beklememek ve herkesin imkânlarının azamîsini kullanarak katkıda bulunarak, bu alandaki çabaları desteklemek en büyük vatandaşlık görevidir."

Bu yolda, Sayın Evren'in de belirttiği gibi, en büyük rehberimiz: Türk ulusuna her zaman en iyiyi, en doğru ve en güzeli gösteren Atatürk ilkeleri ve eserleri olacaktır. Gerçekten Atatürk, yalnız bankacılık sisteminin değil, sermaye piyasasının oluşturulması, köylünün para ve sermaye piyasalarına katılması ve millî tasarrufun artırılması ile ekonomik kalkınmaya sağlıklı finansman kaynaklarının bulunması ve geliştirilmesi işine de ilgi göstermiş ve bu çabaları kuvvetle desteklemiştir. Nitekim, dünya büyük ekonomi bunalımının Ekim 1929'da patlamasından çok kısa bir süre sonra, 13 Aralık 1929'da, Ankara'da kurulan Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyeti'nin, halkı tutumlu yaşamaya ve yerli malı tüketmeye teşvik ettiğini; "Devlet hayatında olduğu gibi millet hayatında da kendi menbaına, yani istihsaline kifayet etmek endişesi, işte asıl büyük tedbir budur. Millet kendi istihsalinden fazla sarfetmeyerek kanaatkâr bir hayata girmek mecburiyetindedir. Bin belâya karşı koyan, bin musibeti ezip yenmek ile meydana çıkan millî mevcudiyet millî maişeti tanzim edememek yüzünden tehlikeye düşürülmeyecektir" diyen büyük Atatürk'ün, bu amaçlara ulaşmak için zamanında her yıl düzenlenen "Tasarruf ve Yerli Malı Haftalarını" "Azami tasarruf, şiar-ı millîmiz olmalıdır" sözü ile desteklediğini görüyoruz.

Diğer taraftan 12 Aralık 1930'da Tasarruf ve Yerli Mallar Haftasını açan Başbakan İsmet Paşa'nın ayni Atatürkçü görüşü dile getirerek: "... Asıl millî sermaye, milletin kendi tasarrufu ve biriktirmesi ile temin olunmalıdır. Her ailenin suhuletle biriktirebileceği mütevazi paralarla en devamlı ve esaslı millî sermayeler birikebilir" dediğine tanık oluyoruz.

Tutumlu ve disiplinli davranmanın bir millete kalkınma, modernleşme ve refah yolunu açtığının en iyi örneği Japonya'nın modernleşme hareketidir. 1868'de başlatılan Japon Modernleşmesi, Japon ulusunun tutum ve disiplini sayesinde, 1904-1905 yıllarında, Japonya'yı devrin en güçlü ekonomik ve endüstri devleti haline getirmeye yetmiş; İkinci Dünya Savaşı'nda yenik düşen ve tamamen harap olan Japonya'yı Japon milletinin

Levent Sahverdi Arşivi

ulusal birlik duygusu, disiplinli ve tutumlu davranışı -ülkenin ham madde yokluğuna rağmen- dünyanın ABD ve Sovyetler Birliği'nden sonra üçüncü ekonomik süper gücü haline yükseltmiştir. "Japon Mucizesi" olarak adlandırılan bu başarının temelinde yatan ana nedenin kamu ve özel tasarruflar olduğu; 1949'da patlak veren enflâsyonun, tüketimin azaltılması sayesinde durdurulduğu; "İkinci Japonya" olarak adlandırılan Kore'nin de başarısında, bu tutumun başlıca rol oynadığı oybirliği ile kabul edilmektedir.

Çağımızda bir toplumun sağlam bir ekonomiye sahip bulunmasının önemli bir şartı da, o toplum fertlerinin günlük yaşantılarında tutuma riayet etmesidir. Atatürk döneminde okullarda ve toplumun çeşitli kademelerinde titizlikle uygulunan tutum program ve haftalarını özlemle arıyor; yerli mallarımızın kullanılıp değerlendirilmesinde ve günlük yaşantımızda -enerji, ekmek ve sudan başlayarak- her türlü kaynaklarımızın en büyük itina ile kullanılmasının önemini vurgulayan bir seferberliğin bir an önce ve yeniden yürürlüğe sokulması gerektiğine inanıyoruz.

Tasarrufun, bir ülkenin ekonomisinin kalkındırılmasındaki önemine en güzel örneklerden birisi de, çağdaş Japon toplumu ve insanıdır. Oysa Japonlar da Türkler gibi geçmiş yüzyıllarda, dünya nimetlerine hor bakan bir toplum oluşturmakta; toplum hiyerarşisinin en başında aristokrat muharipler olan "Samuray"lar gelirken, ticaretle uğraşanlar bu hiyerarşinin en alt kademesinde yer almaktaydı. Ticarete ve parasal konulara ilgisizliğin bir sonucu olarak, çok iyi eğitim gören Samuray'lara aritmetik öğretmek lüzumu bile duyulmazdı.

Yukarıda belirttiğimiz gibi, 1603-1868 Tokugawa yönetimi döneminde feodal idare, toplumun kapılarını dışarıya karşı kapamış ve fakat 1853'te Amerikalı Commodore Perry komutasında ABD savaş gemileri Japon Adaları'nın önünde de belirdiği ve Batılılar, Çin'dekine benzer bir şekilde, Japonlara ağır kapitülâsyon andlaşmaları kabul ettirmeye kalktıkları zaman, Japonların 1868'den itibaren başlattığı modernleşme hareketinde sağlıklı bir para sistemi ile ilgili Batı yöntemlerini öğrenmeye ve uygulamaya başladığı görülmüştür.

16-29 Kasım 1980 tarihleri arasında Japon Dışişleri Bakanlığı'nın davetlisi olarak bir kere daha ve üçüncü kez yaptığım Japonya gezisi esnasında "hasis" olmayan Japon insanının, ne kadar "tutumlu" olduğunu bizzat, yeniden gözlemek fırsatını buldum. Devlet dairelerinden başlayarak Japonya'da elektrik ve ısı tasarrufuna büyük önem verilmektedir. 17 Kasım 1980 sabahı Dışişleri Bakanlığı'na yaptığım ziyaret ve Mr. Asomura, Mr.

Levent Sahverdi Arşivi

Murata ve Mr. Tsutsumi adlarındaki Kamu İlişkileri ve Orta Doğu ile Afrika İşleri Bölümleri Genel Müdürleri ile yaptığım görüşme esnasında da devlet dairelerinin 20 santigrat derecenin altında ısıtıldığını ve bu uygulamaya titizlikle uyulduğunu öğrendim ve gördüm.

Yapılan hesaplara göre, bugün her Japon emekçi ailesi, gelirinin beşte birinden fazlasını tasarrufa ayırmakta ve neticede Japonların tasarrufları, Amerikalıların tasarruflarının üç, Kanadalılarınkinin iki katına, İngiliz, Fransız ve Almanların tasarruflarının ise % 30 fazlasına ulaşmaktadır. 1956-76 döneminde, Japon gayrisafi millî hasılası tam 17 kat artarken, her ailenin, ortalama olarak beş yılda, tasarruflarını iki misline çıkardığını görüyoruz. Bu tasarrufu kolaylaştıran bir unsur da, birçok iş yerinde ikramiyelerin ve fazla mesainin, senede iki taksit halinde ödenmesi ve bu suretle emekçinin eline toplu paranın ancak iki defada ulaşması kendisini dikkatli, tutumlu olmaya alıştırmasıdır.

Dünyanın en büyük 300 özel bankasının 57'sini bugün Japon sermayesinin oluşturduğunu ve Amerikan bankalarını geçtiğini biliyoruz. Bununla birlikte, yukarıda da değindiğim gibi, Japonların "hasis" olduğu zannedilmemelidir. Japonya bugün, tam anlamı ile bir "tüketim toplumu"nu da oluşturmakta, Manila, Honolulu, Paris ve diğer merkezleri ziyaret eden Japon turistleri bol para sarfetmekte ve karşılığında kaliteli mal ve hizmet beklemektedirler. Bugün de bir Japon'un sıkı pazarlığa giriştiğini ve hatta daha evvelden fiyat sorduğunu görmek oldukça ender bir olaydır. Ev ekonomisinde tutumun başlıca faktörü, Japon kadınıdır. Daha Samuray'lar döneminde tutuma saygılı olan Japon kadının efsanesi, ilk eğitimde örnek olarak okutulmaktadır.

VII

Özetleyecek olursak: Japonya'nın 1868'de Batının askerî meydan okuması karşısında, kapıları ve ülkeyi dünyaya kapatarak çağdaşlaşmamasında başlıca rolü oynayan feodal Tokugawa Dönemine son vererek ve İmparator Meiji etrafında toplanarak dünyanın en hızlı ve başarılı "çağdaşlaşma, modernleşme" atılımını gerçekleştirdiğini biliyoruz.

İmparator Meiji, 1869'da Edo şehrine, doğu başkent anlamında, Tokyo adını vermiş ve tarihte "Meiji Islahatı" olarak adlandırılan, fakat gerçekte bir inkılâp olan girişimlerde bulunmuştur. Sadece 16 yaşındayken tahta çıkan, fakat kişisel nitelikleri yanında etrafındaki ehliyetli ve vatanperver kişilerden yararlanan Meiji, sınıf ayırımına dayalı düzeni

Levent Şahverdi Arşivi

değiştirmekle, hükûmet mekanizmasını 19. yüzyılın batı sistemine göre düzenlemekle; Fransa ve Almanya modellerine göre modern mahkemeler ve hukuk sistemi kurmakla işe başlamış; bu arada bizdeki aşar sistemine benzeyen sistemi kaldırarak, ekonomiyi modernleştirmek için modern bankacılık ve para sistemlerini yürürlüğe sokmuş; ülkeyi telgraf şebekesine kavuşturarak demiryolu yapımına girişmiş ve daha 1872'de Tokyo ile Yokohama arasında ilk treni hizmete sokmuştur.

1872'de, altı yıllık genel ve parasız ilk eğitimi de uygulamaya başlayan Meiji yönetimi, orta ve yüksek eğitimde batının çeşitli ülkelerinden getirttikleri fikir ve bilim adamlarından ve öğretmenlerden yararlanmışlar ve çok sayıda Japon gencini Batı teknolojisini öğrenmek için dışarıya yollamışlardır. Memleketimizde olduğu gibi, Japonya'da da bu modernleşme girişimi, bazı çevrelerce husumetle karşılanmış, Japon din çevrelerinin yumuşaklığına ve sadece ahret işleri ile uğraşmasına karşın silâhlı mukavemet, çıkarları bozulan askerî Samuray sınıfından gelmiş ve 1877'de Satsuma'da patlak veren büyük ayaklanma bastırılarak yurtta barış sağlanmıştır.

Bir takım hazır "kalıp" ve "slogan"larla düşünen ve konuşanlar, "Atatürk İnkılâbı"na da "Burjuva Devrimi" adını vermekte acele etmişlerdir. Oysa Japon modernleşme atılımı, Batılı olmayan bir toplumda, Batının ekonomik ve askerî teknolojisinin meydan okumasına süratle ve başarı ile karşı koyan ve Çarlık Rusya'sına karşı kazandığı 1904-1905 askerî zafer de, Batının boyunduruğu altında yaşayan Asya milletlerine örnek olan bir harekettir. Bu bakımdan da Japon Modernleşmesi ile Kemalist İnkılâp arasında bir paralellik görmek mümkündür.

Modernleşme atılımında, Osmanlı Devleti'nin Japonlara kronolojik bakımdan öncülük ettikleri muhakkaktır. Ne var ki, Meiji ıslahatının Osmanlı ıslahat hareketlerinden daha köklü ve başarılı olduğu ve bu itibarla ancak 20. yüzyılın Kemalist Modernleşme Modeli ile karşılaştırılabileceği ortadır.

Meiji Dönemi kısa zamanda başarılarını sürekli ve istikrarlı bir sisteme dayandırabilmek için, Batı modelinde bir Anayasa kabul etmeye yönelmiş ve 1873'de Itagaki gibi kimseler, Liberal Fransız ve Parlamenter Britanya düşüncesini temsil eden siyasî kuruluşlarını takiben, İmparator Meiji'nin direktifleri ve İto'nun başkanlığında 1889'da yeni bir Anayasa hazırlayarak 1890'da yürürlüğe sokmuştur.

Seçime dayalı Meclisi oluşturan ve 1850 Prusya Anayasası'na göre hazırlanan bu Anayasa'ya göre oluşan Hükûmet, devrin en başarılı

Levent Sahverdi Arşivi

bürokrasi modelini de Almanya'dan almış ve bu Anayasa'nın Meiji Dönemi'ndeki uygulaması, Batı dünyası dışında ilk başarılı "parlamenter deneme" olarak kabul edilmiştir. İmparator Meiji'nin 1912'de ölümünden sonra sivil ve askerî iktidar arasındaki dengenin sağlanamaması sonucu, Japonya'nın "Yurtta sulh ve cihanda sulh" gibi bir prensibinin yokluğunun da etkisiyle, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra ve 1930'larda, militarist bir takım maceralara sürüklendiğini, bunun da Japonya'nın yenilgisine ve fakat tekrar ulusal ve programlı çaba ile demokratik rejim altında toparlanmasına yol açtığını biliyoruz.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

CUMHURİYET - LÂİKLİK - EĞİTİM ÜZERİNE

Prof. Dr. ZİYA BURSALIOĞLU

Atatürk İlkeleri'ni, onun düşündüğü sosyo-politik ve sosyo-ekonomik sistemin alt sistemleri gibi kabul etmek ve birinin diğerine üstünlüğü fikrine kapılmamak gerekir. İncelemenin başlığından anlaşılacağı gibi, kapsamında bunlardan sadece ikisinin eğitime olan ilişkisine değinilecektir. Hareket noktası olarak, önce şunu açıklamak dikkate değer ve yararlı olacaktır ki; bir televizyon programında da vurguladığımız gibi, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması ile eğitim sistemimizin lâikleştirilmesi paralel gelişmelerdir.

Lâik, aslında rahip sınıfından olmayan demektir. İslâmiyette, Hristiyanlıktaki gibi, bir ruhban sınıfı yoktur. Bir ruhban sınıfının kurulmuş olduğu dinlerde, bu sınıf dışında kalan kimselere lâik denir. Fransa'da üçüncü Cumhuriyetin kurulmasıyla lâiklik kavramı ortaya atılmış ve eğitimde dinsel ahlâk yerine, lâik ahlâkın yer alması amaçlanmıştır.[1] Demek ki, cumhuriyetle lâiklik arasında, tarihsel ve doğal bir bağ oluşmuş bulunmaktadır. Diğer yandan, lâiklik konusundaki çatışmaların, din ile bilim adamları arasında olmaktan çok, din adamları ile bilim arasında olduğu da gözden kaçmamıştır. Bilim adamlarına göre, din ve bilimin uyumsuzluğu için, gerçek bir neden bulunmamaktadır. Ancak, bilimsel açıklamalar yapılabildiği sürece, başka açıklamalara gerek kalmayacaktır.[2] Bilimsel açıklamaların yapılabilmesi, düşünce ve araştırma özgürlüğü ile olanaklıdır. Şu halde lâiklik, sadece din ve devlet işlerinin ayrılması değil, düşünce özgürlüğünün güvence altına alınmasını da öngörmektedir. Bu özgürlüğün başında da, dinsel düşünce yani inanç özgürlüğü gelmektedir.[3] Bu açıdan bakıldığında, lâikliğin güvence altına alınarak gerçekleşmesi, siyasal ve hukuksal güçlü destekler gerektirmektedir.[4] Lâikliğin, çoğu zaman hoşgörü ile karıştırılması da, iyi anlaşılamadığının belirtisidir.[5]

[1] Cahit Tanyol, Atatürk ve Halkçılık, Doğuş Matbaası, Ankara 1981, s. 154.

[2] Niyazi Karasar, "Lâiklik ve Bilimsel Temelleri", Atatürk Devrimleri ve Eğitimi Sempozyumu, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi, 1981, s. 144.

[3] *a.g.e., s. 147.*

[4] Fehmi Yavuz, Din Eğitimi ve Toplumumuz, Sevinç Matbaası, Ankara 1969, s. 137.

[5] Niyazi Karasar, Lâiklik ve Bilimsel Temelleri, Atatürk Devrimleri ve Eğitimi Sempozyumu, Ankara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Fakültesi, 1981, s. 147.

Levent Şahverdi Arşivi

Lâiklik dinsel kuralların dinsel alanlar dışına taşırılmamasını, evrensel insan haklarının dinsel sınırlamalar dışında tutulmasını öngörür. Lâik devlet yönetiminde; eğitim, hukuk, tıp ve benzeri alanlarda, dinsel ölçüler uygulanamaz. Öyle ise lâiklik, dinsizlik veya dinsel inançlara baskı olmadığı gibi, din eğitiminin engellenmesi de değildir. Bu eğitimin nerede, nasıl ve kimler tarafından verileceğini ise, devletin eğitim politikası belirler. [6] Lâiklik ilkesi, bir ülkede uzun süre benimsenmiş ve uygulanmış yaşantıların oluşturduğu bir ürün ise, ayrıntılı açıklamalara gerek kalmayabilir. Fakat ülkemizin koşulları bakımından, bu ilkenin hem izlenme, hem de uygulanmasının sık sık değerlendirilmesi gerekmektedir. [7]

Cumhuriyet'in kurulmasından sonra yeni Anayasa yapılırken, lâik hükûmet deyiminden, dinsizlik anlamı çıkarmaya eğilimli kişi ve gruplara fırsat vermemek için, kanunun ikinci maddesine fikir ve vicdan özgürlüğünü açıklığa kavuşturacak olan bu terim konulamamıştı. [8] Dinsel iktidara dayalı olmamasına rağmen, teokratik bir ifadenin devletin temel nitelikleri arasında yer almasına yol açan bu madde ile birlikte, 16, 26 ve 38'inci maddeler, 1928 yılında, 1222 Sayılı Yasa ile değiştirilerek, devlet dini, din üzerine yemin, yasama organının şeriat ile ilgili görevleri ve şeriata uyma zorunluğu kaldırılmıştır. [9] Esasen bizzat Atatürk, lâiklik ile dinsizliğin karıştırılmamasına ve böyle düşüncelerin ilericiliğe düşman olduğuna dikkati çekmiştir. [10] "İlhamlarını görünmez âlemlerden değil, doğrudan doğruya hayattan aldığı" ifadesi ile de, lâiklik anlayışına açıklık getirmiştir. Bu anlayışa göre, devlet ve fikir hayatımızın kılavuzu, müspet ve sosyal bilimlerdir. [11]

Türkiye'de lâikliğin iki boyutlu amacı olmuştur: din karşısında tarafsız bir devlet kurmaya yardım etmek ve yeni bir vatandaş tipi yaratmak. Bu, bilimsel ve akılcı bir lâikliktir. Bu amaçla hükûmetin izlediği politika, ibadet özgürlüğünü sınırlamadığı ve yeni bir inancı zorla kabul ettirmeye çalışmadığı halde, bir süre sonra, resmî dinsizlik iddialarına hedef

[6] Saffet Bilhan, Atatürk'ün Eğitim Felsefesi, Eğitim ve Bilim, 1984, s. 9

[7] Selahattin Ertürk, Diktacı Tutum ve Demokrasi, Sistem Ofset Matbaası, Ankara 1985, s. 34-35.

[8] Utkan Kocatürk, Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri, Olgaç Matbaası, Ankara 1984, s. 48-50.

[9] Çetin Özek, Türkiye'de Gerici Akımlar, Gerçek Yayınevi, Ankara 1968, s. 89-91.

[10] Atatürkçülük, Atatürk'ün Görüş ve Direktifleri, Birinci kitap, Genel Kurmay Basımevi, Ankara 1983, s. 111.

[11] Atatürkçülük, Atatürkçü Düşünce Sistemi, Üçüncü Kitap, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1983, s. 45-46.

Levent Şahverdi Arşivi

olmuştur.[12] Atatürk'ün getirmiş olduğu lâiklik, batıdaki kavramından, biçim ve içerik bakımlarından farklıydı. Bu kavramı, bağnazlığa en iyi ortamı hazırlayan saltanat, hilâfet ve medreseye karşı getirmişti. Fakat her türlü gericilik, dinsel bir sömürü aracı olarak, lâiklik kavramının da karşısına çıkarılmıştır.[13] Uygar toplumlarda olduğu gibi ülkemizde de lâiklik, bireylerin diledikleri dinsel inanca sahip olmalarına, başta devlet olmak üzere, hiç kimsenin karışmaması anlamında anlaşılır. Lâikliğin olmadığı bir ortamda batıya ulaşmak çabası, ancak bir düş olarak kalır. Çünkü bilim mantığa uygun düşünce yöntemidir. Bu niteliği ile bilim, ancak lâik ortamda uygulanabilir. Gerçekçi olmak, yansız davranmak, bilgiyi denemek, ancak lâik dünya anlayışı içinde gerçekleşebilir.[14]

Buraya kadar sergilenen fikir, yorum ve açıklamaların ışığında, evrensel bir yaklaşımla ele alınan lâiklik ilkesine Cumhuriyetimize ilişkin olarak bakıldığında, Türkiye Cumhuriyeti'nde lâiklik ilkesi: kişilerin vicdan ve ibadet özgürlüğünü sağlamayı ve korumayı, dinsel faaliyetlerin inanç ve ibadet ile sınırlandırılmasını, dinin hakkını dine, devletin hakkını devlete vermeyi; bilim ve teknolojiyi kılavuz almayı amaçlayan bir ilkedir.[15] Ayrıca düşünce özgürlüğü Cumhuriyet yönetiminin önemli bir niteliğidir ve Atatürkçülükte Cumhuriyet, yasal olmak koşulu ile, düşünce özgürlüğünün savunucusudur.[16] Eğer Cumhuriyet, eğitimcilerden bilgileri ve fikirleri güçlü koruyucular istiyor ise, "fikri, vicdanı, irfanı hür kuşaklar" yetiştirmelerini bekliyorsa[17] önce eğitimcilerin bu nitelikleri kazanmış olması gerekmektedir.

[12] N. Kemal Karpat, Türk Demokrasi Tarihi, İstanbul Matbaası, İstanbul 1967, s. 232.
[13] Cahit Tanyol, Atatürk ve Halkçılık, Doğuş Matbaası, Ankara 1981, s. 155.
[14] Özer Ozankaya, Atatürk ve Lâiklik, Saim Toraman Matbaası, Ankara 1981, s. 77-90.
[15] Atatürkçülük, Üçüncü Kitap, s. 45.
[16] a.g.k. s. 25.
[17] Atatürkçülük, Birinci Kitap, s. 303.

Levent Sahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

1924 ANAYASASI

Prof. Dr. AHMET MUMCU

I. GENEL OLARAK

Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından 20 Nisan 1924 tarihinde kabul edilen ve bundan dolayı 1924 Anayasası diye adlandırılan metin, gerek içeriği gerek uygulanışı bakımından Türk demokrasi tarihinde ilginç ve özel bir yer almıştır.

Bilindiği gibi ilk yazılı Türk Anayasası, 1876 yılında, egemenliği mutlak olarak elinde tutan Osmanlı Padişah'ınca ulusuna verilmiştir. Yapılışı hiçbir demokratik esasa dayanmayan bu Anayasa, kuramsal olarak 1922'ye kadar, yani 46 yıl yürürlükte kalmış ise de tam olarak uygulanması 18 yılı aşmaz. [1] Bu 18 yıllık sürenin son dört yılında ise Anayasa, bütün ülkede uygulanabilir olma niteliğini de yitirmişti. Gerçekten, 30 Ekim 1918 Mondros Bırakışması'ndan itibaren ülkenin işgal ve parçalanma sürecine girmesi ardından 23 Nisan 1920'de, ulusal egemenliğe dayanan yepyeni bir Türk Devleti'nin kurulması, 1876 Anayasası'nın nerelerde ve hangi ölçüde uygulanabilir olduğu sorusunu ortaya çıkarmıştır.

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin yaptığı ilk Anayasa, demokratik bir temele dayandığı ileri sürülebilecek ilk metindir. 1921 Anayasası olarak adlandırılan bu metin, saltanatın kesin olarak kaldırıldığı 1 Kasım 1922'ye kadar ülkedeki tek Anayasa değildi. Hukuksal olarak düşünülürse o tarihe kadar 1876 Anayasası da yürürlükte sayılabiliyordu. [2] Öyle ise 1921

[1] Bu Anayasa'yı işler durumda tutabilecek Meclis-i Umumî, 1878 yılında Padişahça dağıtıldı ve 1908 yılına kadar toplatılmadı. Otuz yıllık istibdat dönemi, kimi hukukçularımıza göre Anayasa'ya uygundur. Zira meclisleri açıp kapamak, bunun süresini tayin etmek, Padişah'ın yaptığı Anayasa'da, ona kayıtsız-şartsız tanınmış bir haktı. II. Abdülhamit böylece kendi görüşüne göre Anayasa'yı yürürlükte tutmuş, ama sadece Meclis-i Umumî ile ilgili hükümünü -gene Anayasa'ya uygun olarak- 30 yıl uygulamamıştır. Biçimsel hukuk mantığı açısından doğru sayılacak bu düşünceye uyulursa, 1876'da ilân edilen Anayasa'nın, Osmanlı Devleti'nin kesin olarak sona eriş tarihi olan 1922 yılına kadar, tam 46 yıl uygulandığı kabul edilebilir. Ancak bir anayasa, temel hükümlerindeki işlerlik ile geçerli bir uygulama görmüş sayılabilir. Bu açıdan bakılırsa, 1876 Anayasası'na 18 yıl uygulanmıştır demek, amaca daha elverişli olacaktır.

[2] 1876 Anayasası'nın 1921 Anayasası ile çatışmayan hükümlerinin yürürlükte olduğu kabul ediliyordu (Bk. Nutuk, c. II, 1952, s. 563. Mustafa Kemal Paşa'nın Tevfik Paşa'ya çektiği

Levent Şahverdi Arşivi

Anayasası kesin geçerliliğini ancak 1922 yılının Kasım ayından itibaren kazanmıştır. Ama bu Anayasa, ancak 1924 yılına kadar, yani sadece 3 yıl yürürlükte kaldı. Ardından gelen ve konumuzu oluşturan 1924 Anayasası ise, tam ve kesintisiz bir biçimde, 36 yıl yürürlükte kalmıştır. Bu bakımdan yüz yılı aşmaya başlayan anayasacılık tarihimizin[3] en uzun ömürlü metnidir. Kaldı ki bu metin, 27 Mayıs 1960'da büyük ölçüde değiştirilmesine rağmen, kuramsal da olsa, 9 Temmuz 1961'e kadar geçerliliğini sürdürmüştür.[4]

1924 Anayasası, 1920'de kurulan rejimi sağlamlaştırmış, içeriği de bu amaca uygun olarak düzenlenmiştir. Ayrıca bu Anayasa, hem tek partili hem de çok partili hayatımız sırasında da uygulanmıştır. Başka bir deyişle, tam demokrasiye geçme çabaları bu Anayasa zamanında başlamıştır.

Görülüyor ki, 1924 Anayasası, her bakımdan ilginç bir belgedir. Bu belge, hem uygulandığı zaman hem de yürürlükten kalktıktan sonra, birçok bilim adamınca incelenip değerlendirilmiştir.[5] Biz de bu yazımızda, yeni Türk Devleti'nin en önemli hukuksal metinlerinden olan bu Anayasa'yı çeşitli yönleri ile okuyucuya kısaca tanıtmak istiyoruz.

II. 1924 ANAYASASI'NIN HAZIRLANIŞI

Bilindiği gibi, birinci Türkiye Büyük Millet Meclis'i, "selâhiyet-i fevkalâde"ye malik bir parlamento olarak toplanmıştı. Mustafa Kemal Paşa'nın amacı, bu Meclis'i bir kurucu güç olarak kullanıp "rejimi"

---

telgraf; ayrıca bk. Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, c. I, İstanbul 1945, s. 151.) Büyük Dahi'nin o günün koşulları gereği, ödün verme zorunluluğundan çıkan bu durum, dünya anayasa hukuku tarihinde eşi görülmemiş bir sorun doğurmuştur: "Bir ülkede iki anayasa olur mu?" sorunu. Bu sorun, 1 Kasım 1922'ye kadar, salt hukuk açısından çözülmemiştir. 1921 yılı ortalarından itibaren artık TBMM'nin otoritesi tartışılamazdı, fakat hukuksal alanda sorun, olduğu gibi duruyordu.

[3] Anayasacılık tarihimizi, dar anlamı ile, yani ilk yazılı anayasanın kabul edildiği 1876 yılı ile başlatıyoruz. Bu görüş, biçimsel hukuka uygunsa da, geniş anlamı ile anayasa hukukumuzun başlangıç tarihini, 1839 Tanzimat Fermanı'nın ilânına kadar götürmek gerektir.

[4] 27 Mayıs 1960'da Anayasa, Türk Silâhlı Kuvvetleri'nce askıya alındı. Oluşan Millî Birlik Komitesi, 12 Haziran 1960'da kabul ettiği 1. Numaralı Kanun'la 1924 Anayasası'nı -çok büyük ölçüde, adeta tanınmayacak biçimde- değiştirerek tekrar yürürlüğe koydu.

[5] Seçilmiş bibliyografya: İlhan Arsel, Türk Anayasa Hukuku, İstanbul 1959; Orhan Aldıkaçtı, Anayasa Hukukumuzun Gelişmesi ve 1961 Anayasası, İstanbul 1982, s. 86-123; Ali Fuat Başgil, Esas Teşkilât Hukuku, c. I Türkiye Siyasî Rejimi ve Anayasa Prensipleri, Fasikül I-II, İstanbul 1960; Bülent Nuri Esen, Anayasa Hukuku, Üçüncü Basım, Ankara 1948; Hüseyin Nail Kubalı, Türk Esas Teşkilât Hukuku Dersleri, İstanbul 1960; Özkan Tikve, Teorik ve Pratik Anayasa Hukuku, İzmir 1982, s. 146-151; Osman Nuri Uman, Teşkilât-ı Esasiye Hukuku, Ankara 1939

Levent Şahverdi Arşivi

değiştirmek idi. Fakat "kurucu meclis" deyiminin uyandıracağı kuşkulardan çekindiği için, amacı biraz daha değişik bir biçimde ifade etmiştir.[6] Normal bir parlamentonun "olağanüstü" yetki ile donatılması da, Mustafa Kemal Paşa'nın isteklerine uygundu. Zira, bir parlamentonun olağanüstü yetkilere sahip olması, her türlü yoruma açıktır. Bu yorum, o parlamentoyu bir kurcu meclis de yapabilir. Nitekim bir süre sonra, biraz aşağıda değineceğimiz gibi bu yorum, bizzat Mustafa Kemal Paşa tarafından dile getirilmiştir.

Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi, kurulduktan ancak dokuz ay kadar sonra, 20 Ocak 1921'de, Anayasasını yapabildi. Bu Meclis kurulduktan sonra, anayasal nitelikli çok önemli metinler çıkarmışsa da[7] çeşitli sebepler, asıl anayasanın yapılmasını geciktirmiştir. Bu sebeplerin özeti, Meclis'in daha geçici mi kalıcı mı olduğuna karar verememesidir. Sonunda, tereddütler bir ölçüde azalınca, 1921 Anayasası hazırlanmıştır. Büyük oranda daha önce çıkartılan anayasal metinlere dayanan bu belge, "olağanüstü yetkilere sahip" bir Meclis'in kurucu bir güç olduğunu da göstermiş bulunuyordu. Mustafa Kemal Paşa, bunu çok açık bir biçimde belirtiyordu: "...Meclis-i âliniz aynı zamanda bir meclis-i müessesan salâhiyetini haizdir; mevcut Kanun-ı Esasî'yi kaldırır, yerine yenisini koyabilir... Meclis-i âlinizin aynı zamanda bir meclis-i müessesan mahiyetinde olduğunu...[8]", "....İşte birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi, bu Anayasa'yı yaparken, kurucu güç olarak kabul edilmiştir. Hele, ulus egemenliği ile büyük bir çelişki içinde olan saltanat kaldırılınca, bu Meclis'in "kuruculuğu", hiçbir tartışma bırakmaz bir duruma gelmiştir." Böylece Türkiye Büyük Millet Meclisi, 1921 Anayasası'nı 29.10.1923'te esaslı olarak değiştirmiş ve cumhuriyeti kurmuştur.[9] Ancak bu Meclis, 1 Nisan 1923'te yeniden seçim kararı almıştı. Seçimlerden sonra ikinci Türkiye Büyük Millet Meclisi oluşmuş ve 11 Ağustosta çalışmalarına başlamıştır. 1924

[6] Nutuk, c. I, 1950, s. 121.

[7] Bu metinleri sırasıyla şöyle sayabiliriz: "Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Suret-i Teşekkülü Hakkında Heyet-i Umumiye Kararı, Karar No. 1, 23 Nisan 1920", "Kuvve-i İcraiye Teşkiline Dair Heyet-i Umumiye Kararı, Karar No. 5, 25 Nisan 1920", "Büyük Millet Meclisi İcra Vekillerinin Suret-i İntihabına Dair Kanun, Kanun No. 3, 2 Mayıs 1920," "Nisab-ı Müzakere Kanunu, Kanun No. 18, 5 Eylül 1920", "İcra Vekillerinin Suret-i intihabına dair Kanun, Kanun No. 3, 2 Mayıs 1920", "İcra Vekilleri Kanunu'nun İkinci Maddesini Muaddil Kanun, Kanun No. 47, 4 Kasım 1920".

[8] Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, c. I, s. 152.

[9] Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun Bazı Mevaddının Tavzihan Tadiline Dair Kanun, No. 364, 29 Ekim 1923

Levent Sahverdi Arşivi

Anayasası'nı yapan bu Meclis'tir. Öyle ise ikinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin de kurucu güç olma niteliği var mıdır? Bu konuyu kısaca tartışmak yararlıdır.

Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin yaptığı 1921 Anayasası'nda, onun nasıl değiştirileceği hakkında bir hüküm yoktu. Bu eksiklik, iki zıt sebeple açıklanabilir: Bunlardan ilki, Anayasa'nın yapıldığı sıradaki genel görüşe uygundur. Bu Anayasa'da bulunmayan hükümler, ona aykırı olmamak koşulu ile, Kanun-ı Esasî'de bulunabilir. Zaten, pek çok kişiye göre geçici nitelikteki bu Anayasa'nın geçerliliği bitince, Kanun-ı Esasî'ye nasıl olsa dönülecektir; ikinci sebep ise inkılâpçı önderin düşüncelerinde yatmaktadır. Türkiye Büyük Millet Meclisi Anayasa'nın nasıl değiştirileceğine dair bir kural koysa idi, kendi kendini sınırlar ve kuruculuk niteliğini yitirirdi. 1921 Anayasası tartışılmaz duruma gelince, cumhuriyetin ilânıyla yapılan değişiklikte de böyle bir ekleme yoktur. Öyle ise birinci Meclis, bir kurucu güç olarak ömrünü tamamladı. Onun yerine gelen ikinci Meclis de, gene 1921 Anayasası'na göre oluşmuştu. O Anayasa'nın nasıl değiştirileceğine dair, yeni Meclisi bağlayan hiçbir hüküm olmadığından ve Meclis'in üzerinde veya ona denk başka bir güç de bulunmadığından, ikinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin de kuruculuk yetkisini taşıdığı çok açıktır. Önemli iki başka sebep, bu Meclis'in 1924 Anayasası'nı yapma yetkisine sahip olduğunu ayrı bakımlardan destekler. Bunlardan biri, 1921 Anayasası'nda ünlü 29 Ekim 1923 değişikliği kabul edilirken, Meclis Genel Kurulu'nun, Anayasa'daki diğer eksikliklerin de giderileceği yolundaki encümen kararını dinlemesi ve buna karşı bir düşünce ileri sürmemesidir.[10] Öyle ise, Anayasa'yı tamamlamak yolunda üstü örtülü bir Meclis iradesi vardır. Yeni Meclis de -aksine bir karar vermediğine göre- bu iradeyi benimsemiştir ve hukuk açısından bu benimsemeye hiçbir engel yoktur. İkinci Türkiye Büyük Millet Meclisi, bu konudaki iradesini ilk önce, halifeliğin kaldırılması ile göstermiştir. Gerçekten "Hilafetin İlgasına ve Hanedan-ı Osmanî'nin Türkiye Dışına Çıkarılmasına Dair Kanun,[11] 1921 Anayasası'na çok büyük ve önemli bir ek niteliğindedir. Yukarıda son olarak belirtilen diğer iki sebebin ikincisi de bu kanunun içinde yatmaktadır: Saltanatın ilgasından ve hele cumhuriyetin ilânından sonra halifelik makamının hiçbir hukuksal yetkisi kalmamıştı. Buna rağmen pek çok

[10] "Teşkilât-ı Esasiye Hakkında Kanun-u Esasî Encümeni Mazbatası ve Teklif-i Kanunîsi" A. Şeref Gözübüyük, Zekâi Sezgin, 1924 Anayasası Hakkındaki Meclis Görüşmeleri, Ankara 1957, s. 1.

[11] Kanun No. 431, 3 Mart 1924

Levent Şahverdi Arşivi

çevrelerin halifeyi siyasal bir güç olarak gösterme yoluna saptıkları iyi bilinir. Böylece Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin karşısına, onunla en aşağı denk bir yeni güç getirme çabası, bu Meclis'in yetkilerini kısma denemesi olarak görülebilir. Halifeliğin kaldırılması ile bu yol da tıkanmıştır. Artık ikinci Türkiye Büyük Millet Meclisi, belki bu son engelin de kalkması sebebi ile, ilkinden de tartışmasız bir kurucu meclis niteliğindedir.

Bu kurucu meclis, artık yeni bir anayasal düzenlemeyi zorunlu görüyordu. 1921 Anayasası, hükümleri bakımından son derece yetersiz bir duruma gelmişti. Öyle ki, birinci Meclis'in 1921 Anayasa'sını kabul ettikten sonra, onun eksikliklerini giderme çabalarını, ikinci Meclis de göstermiştir.[12] Anayasa taslağını hazırlamakla görevli komisyon yerinde bir görüş benimsemiş, 1921 metnini değiştirip genişleterek insicamsız bir metin yazmak yerine, yeni bir anayasa hazırlanmasını daha doğru bulmuştur.[13] Komisyon çalışmalarını sürdürürken Meclis, kurucu güç olduğunu gösteren çok ilginç ve önemli bir karar alarak, Anayasa'nın kabul çoğunluğunu belirlemiştir.[14] Böylece kurucu güç, kendini sınırlamaya başlıyordu. Anayasa, mutlak çoğunluğun üçte ikisinin oyu ile kabul edilebilecekti. Artık Anayasa, sıradan bir kanun gibi yasalaşamayacaktı. Meclis, bu konuda yetkisini sınırlamıştı, ama Anayasa'nın da diğer bütün kanunların üzerinde olduğunu, kendi iradesine dayanarak göstermiş bulunuyordu.

Komisyon raporundan ve komisyon sözcüsü Celal Nuri Bey'in 9 Mart 1924 günü başlayan genel kurul görüşmelerinde yaptığı konuşmadan anlaşıldığına göre, anayasa taslağı hazırlanırken özellikle Polonya Anayasa'sından yararlanılmıştır. Diğer anayasalar dururken bu genç devletin Anayasa'sını benimseme, Polonya'da da güçler birliği sisteminin kabul edilmiş olmasıyla açıklanabilir. Ayrıca, parlamenter sistem esasına

[12] Anayasa'daki eksiklikler, Büyük Millet Meclisi'nin yeniden anayasal metinler kabul etmesini gerektirmiştir. Gerçekten "İcra Vekillerinin Suret-i İntihabına Dair Kanun (Kanun No. 244, 8 Temmuz 1922)" ile "Heyet-i Vekile Reisinin Vazife ve Mesuliyetleri Hakkında Heyet-i Umumiye Kararı (Karar No. 384, 14 Nisan 1923)" bu eksikliklerin sonucu çıkarılmışlardır. İkinci Meclis ise, toplanır toplanmaz "Tahlif Sureti Hakkında Heyet-i Umumiye Kararı (Karar No. 1, 11 Ağustos 1923)" almak zorunda kalmıştır.

[13] A. Şeref Gözübüyük-Zekâi Sezgin, 1924 Anayasa'sı Hakkında Meclis Görüşmeleri, Ankara 1957, s. 1.

[14] Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun Ekseriyet-i Mutlakanın Sülüsan Ekseriyeti ile Kabul Edilmesine Dair Heyet-i Umumiye Kararı (Karar No. 83, 11 Mart 1924)

Levent Şahverdi Arşivi

dayanmış bulunmakla birlikte Fransa'daki üçüncü cumhuriyet Anayasasından da bazı maddelerin alındığı anlaşılmaktadır. [15]

Anayasa hazırlanırken komisyonda ve Meclis'teki bazı başka çevrelerde, başkanlık hükûmetine benzer bir sistemin üzerinde de durulmuşken, daha sonra, güçler birliği esasına dayanma düşüncesi galip gelmiştir. [16] Böylece temel yapısı bakımından 1921 Anayasası'nın 1923 değişikliği ile kurulan çatısına sadık kalınmış, ancak tasarı evresinde, bu çatıya ters düşebilecek bir hüküm de metinde yer almıştır; bu, tasarının 25. maddesidir. Söz konusu tasarı maddesinde cumhurbaşkanına meclisi dağıtma yetkisi tanınıyordu. Böylece meclis hükûmeti yapısından büyük ölçüde uzaklaşılmış oluyordu. Tasarıdaki hüküm, bu konuda cumhurbaşkanına çok geniş yetki tanıyordu; dağıtma hakkı, hiçbir koşula bağlanmamıştı. [17] Normal bir parlamenter sistemdeki esaslar dahi bir yana bırakılmıştı. Anayasa'nın gerçek yapısıyla bağdaşmayan bu hüküm, genel kurulda en çok üzerinde durulan konu olmuştur. Milletvekillerinin büyük bir çoğunluğu, cumhurbaşkanının Meclis'i dağıtma hakkına karşı çıkmışlardır. Sonunda komisyon, bu maddeyi geri çekmek istemişse de buna imkân verilmemiş ve genel kurul, kendi müdahalesi ile dağıtma hakkını kesin olarak kaldırmıştır. Milletvekillerinin çoğunluğu dağıtma hakkının güçler birliği ilkesi ile çatıştığını ileri sürmüşler, meclis üstünlüğünün mutlak olması gerektiği görüşünde birleşmişlerdir. [18]

Komisyon metninde kadınlara da seçme ve seçilme hakkının verilmesi son derece ilginçtir. Komisyon üyelerinin ileri görüşlü ve inkılâpçı niteliğini yansıtan bu hükümler üzerinde de ateşli görüşmeler yapılmıştır. Sonunda Meclis'in çoğunluğu, "her Türk"ün seçme ve seçilme hakkına sahip olduğunu kabul etmeyerek maddedeki ifadeyi, "her erkek Türk" biçimine sokmuştu. [19]

[15] A. Şeref Gözübüyük-Zekâi Sezgin, 1924 Anayasası Hakkında Meclis Görüşmeleri, Ankara 1957, s. 1 vd., 27 vd.

[16] Tahsin Bekir Balta, Rapport du Législatif et de l'Executif en Turquie, Ankara 1958, s. 5.

[17] Tasarıdaki 25. madde hükmü: "Meclis kendiliğinden intihabatın tecdidine karar verebileceği gibi, reisicumhur da hükûmetin mütalâasını aldıktan sonra, esbab-ı mucibesini Meclis'e ve millete bildirmek şartıyla buna karar verebilir". Bu ifadeden anlaşılacağı gibi, cumhurbaşkanını ne hükûmetin mütalâası ne de başka bir kayıt bağlamaktadır. Cumhurbaşkanına tanınmak istenen dağıtma yetkisi, mutlaktır.

[18] A. Şeref Gözübüyük-Zekâi Sezgin, 1924 Anayasası Hakkında Meclis Görüşmeleri, Ankara 1957, s. 40 vd., 179 vd.

[19] Bu konudaki genel kurul örüşmeleri ilginçtir. Seçme hakkını içeren 10. madde aynen kabul edilmişti ve bu durumda kadınlara oy hakkı verilmesi de kararlaştırılmış oluyordu. Madde üzerinde hiçbir tartışma da yapılmamıştı. Milletvekilleri, seçilme hakkını içeren 11.

Levent Sahverdi Arşivi

Genel kurulda bazı milletvekilleri, ikinci bir meclis kurulmasını önermişlerdir. Çift meclis sisteminin lehinde ve karşısında olanlar, ilginç tartışmalar yapmışlarsa da çoğunluk, bu öneriyi kabul etmemiştir. [20]

Genel kurul, belirtilen bu önemli konular dışında, komisyon metnini hemen hemen aynen kabul etmiştir. Özellikle kamu özgürlükleri konusunda Anayasa'nın sakatlığı, o zaman hiçbir milletvekilinin dikkatini çekmemişti. Gene Anayası'nın hiçbir maddesinin savsaklanamayacağı, ihmal edilemeyeceği ve kanunların Anayasa'ya aykırı olamayacağını buyuran 103. maddedeki eksiklik de gözden kaçmıştı. [21] Böylece cumhuriyet döneminde yapılan ilk Anayasa, "ittifaka yakın bir ekseriyetle" [22], 20 Nisan 1924 tarihinde kabul edildi.

III. 1924 ANAYASASI'NIN GENEL YAPISI

Artık uygulanmayan ve tarihe malolan 1924 Anayasası'nın bütün hükümlerini ayrıntılı bir biçimde incelemenin bir yararı yoktur. Ancak bu ilginç Anayasa'nın genel görünümünü, temel yapısını kısaca gözden geçirmek de gerekmektedir.

1. Anayasanın Dayandığı Temel İlkeler

1924 Anayasası, yapıldığı sırada başlıca üç ilkeye dayanıyordu: cumhuriyet, milliyetçilik ve güçler birliği. Cumhuriyet ilkesine kıskançlıkla

---

maddeye gelince "uyandılar". Kadınlarla ilgili tartışma başladı. Garip olan durum şudur: Ateşli tartışmalardan sonra 11. maddedeki "her Türk" ibaresi, "her erkek Türk" yapılmış, başkan maddeyi böylece oylamış, ama 10. maddeyi tekrar oylamamıştır. Böylece kadınlara seçme hakkı tanınmış oluyordu. Bu "yanlışlığın" ne zaman düzeltildiğini mevcut yayınlarda bulamadık. Bk. A. Şeref Gözübüyük-Zekâi Sezgin, 1924 Anayasası Hakkında Meclis Görüşmeleri, Ankara 1957, s. 109 vd.

[20] A. Şeref Gözübüyük-Zekâi Sezgin, 1924 Anayasası Hakkında Meclis Görüşmeleri, Ankara 1957, s. 7 82 vd.

[21] Yalnız Saruhan Mebusu Reşat Bey, maddedeki eksikliği sezmiş ve şu ilginç öneriyi yapmıştı: "Efendim, encümenden bir şey sormak isterim. Maddenin birinci fıkrası 'Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun hiçbir maddesi, hiçbir sebep ve bahane ile ihmal veya tatil olunamaz' şeklindedir. Halbuki şimdiye kadar bilhassa eski hükûmetler zamanında (bu hükme uyulmadığını) pek çok gördük. Sonra demin burada bir madde kabul ettik: 'İşkence, eziyet, müsadere ve angarya memnudur.' Bu maddeyi herhangi birisi ihmal ederse ne olacaktır? Bendeniz o kanaattayım ki 'tatil olunamaz, tatil olunursa hiyanet-i vataniye addolunur' gibi bir cümle lâzımdır." 1924 Anayasası'nın ileride pek çok aksaklığa yol açacak bu güvence eksikliğini sezen Reşat Bey'in önerisi, "O sesleri ile" hafife alınmış, üzerinde hiç durulmamıştır. A. Şeref Gözübüyük- Zekâi Sezgin, 1924 Anayasası Hakkında Meclis Görüşmeleri, Ankara 1957, s. 465.

[22] A. Şeref Gözübüyük-Zekâi Sezgin, 1924 Anayasası Hakkında Meclis Görüşmeleri, Ankara 1957, s. 468.

Levent Şahverdi Arşivi

sahip çıkılmıştır; öyle ki devlet şeklinin cumhuriyet olduğu hakkındaki madde, değiştirilemeyeceği gibi değiştirilmesi dahi önerilemez (Madde 102). 1924 Anayasası'nın kabulünden bir yılı biraz aşkın bir süre önce ilân edilen cumhuriyetin Türk Devleti'nin temeli olduğu, daha ilk maddesinde belirtilmiştir. Bu cumhuriyetin en önemli niteliği millî olmasıdır. Osmanlı döneminin millî olmayan devlet anlayışı terk edilmiştir. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin kurulduğu tarihten itibaren hızla gelişen milliyetçilik anlayışı, böylece cumhuriyetin de temeli sayılabilir.

Bilindiği gibi Atatürk, Büyük Millet Meclisi'ni açarken, onun millîlik niteliğini belirtmek için, adının başına "Türkiye" kelimesini koymuş ve böylece Meclis'in kesin biçimini almış adını her fırsatta, sık sık ifade etmişti. 1921 Anayasası'na artık "Türkiye Devleti" ibaresi konulmuştur (Madde 3). Bu, her bakımdan çok ileri bir adımdır. İşte bu adım, 1921 Anayasası'na göre daha tam bir anayasa olan 1924 metninde çok sağlam olarak yerini almıştır.

Millî cumhuriyet, ayrıca siyasal bakımdan temelini güçler birliği ilkesine yaslamıştır. Komisyon sözcüsünün ifadesine göre: "Bu cumhuriyeti meydana getiren, tevhid-i kuvva esasıdır".[23] İlk Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin gerçek bir inançla bağlandığı güçler birliği ilkesi, böylece geleneksel bir özelliğe bürünmektedir. Mustafa Kemal Paşa'nın güçler birliğine karşı duyduğu saygı derecesindeki hayranlık, 1924 Anayasası'nı yapanlar tarafından da aynen benimsenmiştir.

Anayasa'ya 1928, 1934 ve 1937 değişikleriyle başka bazı ilkeler de temel olmuştur. Böylece millî cumhuriyet, lâik bir karakter almış, ayrıca siyasal eşitlik de getirilerek modern bir demokrasinin ana esaslarından biri daha sağlanmıştır. Bu konuyu, bir alttaki bölümde kısaca gözden geçireceğiz.

2. Anayasanın İnkılâpçı Karakteri

Anayasa, bir yandan milliyetçilik ve cumhuriyetçilik ilkelerine dayanırken, bir yandan inkılâbı geliştirme özelliğine de sahip görülmektedir.

Gerek komisyon sözcüsü, gerek diğer milletvekillerinin sık sık belirttikleri gibi, bu Anayasa Türk inkılâbının bütün niteliklerini taşımaktadır. Bu bakımdan Osmanlı Anayasası'ndan temelden ayrılmaktadır.

Türk inkılâbının bir bütün olduğunu biliyoruz. Bu bütünü oluşturan ögelerin başında şu gelir: millî egemenliğe dayanan bir cumhuriyet.

[23] a.g.e, s. 30 vd.

Levent Sahverdi Arşivi

Gerçekten Anayasa: "Egemenlik kayıtsız şartsız milletindir" (Madde 3) demekle, temeli 23 Nisan 1920'de atılan ilkeyi tam anlamı ile benimsemektedir. Bu inkılâpçı karakterin yanında milliyetçilik ilkesi de göze çarpmaktadır. Millî Türk Cumhuriyeti, Türklerin devletidir. Öyle ise devlet, milliyetçidir. Atatürk'ün dediği gibi: "Milletin idame-i mevcudiyet için efradı arasında düşündüğü rabıta-i müştereke, asırlardan beri gelen şekil ve mahiyetini tebdil etmiş, yani millet dinî ve mezhebî irtibat yerine Türk milliyeti rabıtasıyla efradını toplamıştır." [24] Milliyet esasının belirlenmesinde ise, en insancıl görüş benimsenmiştir. 88. maddeye göre: "Türkiye'de din ve ırk ayırt edilmeksizin vatandaşlık bakımından herkese Türk denir." Böylece ırkçı veya dinci bir milliyetçilik anlayışı kökten reddedilmektedir. Öyle ise Anayasa'nın benimsediği milliyetçilik birleştirici, gerçek anlamıyla millî birliği sağlayıcı bir özelliktedir. 1924 yılında Anayasa'nın temelleri bu görüşlerden oluşuyordu. Atatürk Türk inkılâbını geliştirdikçe bu, en güzel ifadesini Anayasa'da buldu. Anayasa'da inkılâpçı düşünceye engel hükümler bulunmadığı için, devleti kuran temel hukuk kuralının niteliğine, inkılâbın bütün özellikleri yansıdı.

Anayasa'nın Türk inkılâbına yön verici en önemli -ve ilk- değişikliği, 10 Nisan 1928 tarihinde yapılmıştır. [25] Bu değişiklik ile lâiklik ilkesi Anayasa'ya yerleşmiştir. Aslında Anayasa inanç ve vicdan özgürlüğünü kesinlikle tanıdığından, kişilerin lâik bir hayat sürmeleri mümkündü. Öte yandan 4 Ekim 1926'da yürürlüğe giren Türk Medeni Kanunu da lâiklik ilkesini geliştiren hükümler taşıyordu. [26]. İşte bu gelişmeler, Anayasa'ya yansımalıydı. Yukarıda sözü geçen değişiklikle Anayasa'nın 2. maddesindeki devletin dininin İslam olduğu hükmü ile, 26. maddede Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin görevleri arasında -en başta- sayılan "ahkâm-ı şeriyenin tenzifizi" hükmü kaldırıldı. Bu iki önemli değişikliğe paralel olarak 16. ve 38. maddelerde bulunan milletvekilleri ile cumhurbaşkanının göreve başlarken antiçme formüllerindeki "vallahi" sözcüğü de silindi. Böylece hem Türk Devleti'nin resmî bir dinle bağlı olmaması, hem de yasama organının dinsel işlerle bir ilgisinin kalmaması sağlanmış oldu. Görülüyor ki

[24] Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, c. II, Ankara 1959, s. 237. (5 Kasım 1925'te Ankara Adliye Hukuk Mektebi'ni açarken yaptığı konuşmadan.)

[25] 1222 Sayılı Kanun

[26] Anayasa'daki din ve vicdan özgürlüğünün somut bir belirtisi, Medeni Kanun'un 266'ncı maddesinde bulunur: "... reşit dinini intihapta hürdür". Bu konudaki diğer bilgiler için bk. Ahmet Mumcu, Cumhuriyetin ilk Dönemlerinde Lâiklik, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, c. I, sayı: 2, Mart 1985, s. 513-526.

Levent Sahverdi Arşivi

Anayasa'nın 1928 değişikliği, onun inkılâpçılık niteliğini en belirgin düzeye çıkarmıştır.

Anayasa hazırlanırken, komisyon tasarısında kadınlara seçme ve seçilme hakkının tanındığı, ama bunu genel kurulun kabul etmeyip bu hakları sadece erkeklere verdiğini belirtmiştik. Kişi özgürlüğünü, kanun karşısında eşitliği, millî egemenliği benimsemiş bir Anayasa'da kadınlardan bu hakları esirgemek, Türk inkılâbı için büyük bir çelişki idi. Ulusun yarısının temsil edilmemesi, Türk demokrasisi için eksiklik sayılırdı. İşte 5 Aralık 1934 tarihli değişiklikle kadınlara seçme ve seçilme hakkı tam olarak tanınmıştır.[27] Ancak 10. ve 11. maddeler bu yolda değiştirilirken, 10. maddedeki seçme rüşdüne, kadın ve erkek için, 22 yaşın bitirilmesi ile erişileceği hükmü konulmuştur. Halbuki maddenin ilk biçiminde, bu hakkın kazanılması için, 18 yaşın bitirilmesi yeterli görülüyordu. Böylece siyasal hayatımızda bugüne kadar gelen bir tartışma yolu da açılmış oluyordu.

Bu son değişiklik, Anayasa'ya gerçek anlamı ile inkılâpçı yapısını vermiştir. 5 Şubat 1937'de, 2. maddeye Türk inkılâbının niteliklerinin konulması, Anayasa'ya 1934 yılına kadar getirilen yeniliklerin bir özetidir.[28] Bu maddeye göre: "Türkiye Devleti cumhuriyetçi, milliyetçi, halkçı, devletçi, lâik ve inkılâpçıdır". Bu ilkelerden cumhuriyetçilik ve milliyetçilik Anayasa'da ilk günden beri vardı. Lâiklik, 1928'de getirildi. Halkçılık, zaten cumhuriyetin eşitlik ilkesinde saklıdır. İnkılâpçılık ise, Anayasa'nın ruhunda vardır. Belki, üzerinde çok tartışılan ve niteliği bugüne kadar tam olarak belirlenemeyen "devletçilik" ilkesi, bir yenilik sayılabilir. Ama "bu ilkelerin ikinci maddede Türkiye Devletinin özellikleri olarak sayılması, 1924 Anayasası'nı, Türk inkılâbının tam bir aynası yapmıştır" demek mümkündür.

3. Devletin Temel Düzenlenişi

A. Genel olarak: 1924 Anayasası'nın güçler birliği ilkesini kesin olarak benimsediğini belirtmiştik. Millî egemenliğe dayanan bir cumhuriyette güçler birliği ilkesi tanınırsa bunun sonucu, temsil organının tekliği ve onunla denk veya ondan üstün başka hiçbir makamın bulunmamasıdır. Anayasa, 3. ve 4. maddelerinde bunu en açık biçimde belirtmektedir: Madde 3: "Egemenlik kayıtsız şartsız milletindir." Madde 4: "Türk milletini ancak Türkiye Büyük Millet Meclisi temsil eder ve millet adına egemenlik hakkını yalnız o kullanır."

[27] 2599 Sayılı Kanun.
[28] 3115 Sayılı Kanun.

Levent Şahverdi Arşivi

Bu açıklık karşısında, devletin her türlü temel işlevini Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin yerine getireceği bellidir. Böylece 1924 Anayasası, Meclis üstünlüğünü sarsılmaz bir duruma getirmiştir. Üç temel işlevin ikisi, yani yasama ve yürütme doğrudan doğruya Meclis'çe yerine getirilir. Yargıya gelince, gerçi mahkemeler bağımsızdır ve onlar millet adına yargı hakkını kullanmaktadır, ama unutulmaması gereken, bu ifadenin 4. madde karşısında fazla bir geçerliğinin bulunmamasıdır. Gerçekten milleti ancak Büyük Millet Meclisi temsil ettiğinden, mahkemelerin millet adına karar vermesi de gene Meclis'in rızası ile mümkün olmaktadır. Başka bir deyişle mahkemeler, Meclis adına karar vermektedirler; millet adına değil. Bu konuda yargı bahsinde biraz daha ayrıntılı duracağımızdan şunu söylemekle yetiniyoruz: 1924 Anayasası'nda bütün güçler Meclis'te toplanmıştır.

B. Yasama Gücü: Yukarıdaki açıklamamızda belirttiğimiz gibi, bütün güçleri içinde toplayan Türkiye Büyük Millet Meclisi, yasama işlerinin de tek yetkilisidir. Çift meclis sistemine de gidilmemiştir. Yasama meclisi, 1934 yılına kadar, sadece erkeklerin seçtiği erkek milletvekillerinden oluşurken, o yıldan sonra, 22 yaşını bitiren her Türk seçme, 30 yaşını bitiren her Türk ise seçilme hakkına sahip olmuşlardır.

Anayasa, seçim işlerinin düzenlenmesini ayrı bir kanuna bırakmıştır (Madde 9). Böylece Türk seçim sistemi, zaman zaman değişmiş ve üzerinde tartışma yapılan önemli konulardan biri olmuştur.[29] Seçilen milletvekilleri, seçim bölgelerinin değil bütün milletin vekilidirler. Seçilme hakkına sahip olmayanlar ise, 12. maddede belirtilmiştir. Bunlar, yabancı devlet hizmetinde bulunanlar, vatandaşlık statüleri tartışmalı olanlar, maddede yazılı yüz kızartıcı suçları işleyenler, kamu hizmetinden yasaklılar, kısıtlılar ve türkçe okuyup yazma bilmeyenlerdir. Milletvekillerinin çalışma biçimleri, milletvekilliği sıfatının kalkması konusunda çeşitli hükümler konulmuştur. Seçimler dört yılda bir yapılır. Dört yılın bitiminde seçim yapılamıyorsa yasama dönemi bir yıl daha uzatılabilir. Doğaldır ki Meclis, zamanından önce de kendini dağıtabilir. Anayasa, 9.-30. maddeleri arasında yasama meclisinin nasıl çalışacağını anlatmıştır, ayrıca 26. maddede "meclisin doğrudan doğruya kendisinin yapmak zorunda olduğu" işleri de saymıştır. Bunların bir bölümü yasama etkinliğini de aşan

[29] Seçim kanunlarının hepsinde, milletvekili sayısını nüfusa göre saptayan esas vardı. Her kırk bin Türk'e bir milletvekili seçiliyor ve böylece milletvekili sayısı sürekli olarak artıyordu. 1946 yılına kadar seçimler çift dereceli olarak yapılırdı. Oy vermenin gizliliği, oy ayrımının açıklığı, seçimlerin yargı denetiminde yapılması ise ancak 1950 yılında gerçekleşebilmiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

görevlerdir. Maddeye göre her türlü yasama işlerinden başka savaş ilânı; uluslararası anlaşmaların yapılması; para basımı; akçalı yüklenme sözleşmelerinin ve imtiyazların onaylanması; her türlü af; soruşturmaların, cezaların ertelenmesi ve ölüm cezalarının onaylanması Meclis'in başka hiçbir makama bırakmayacağı yetkiler içindedir.

C. Yürütme Gücü: Yürütme gücü de, sistemin gereği, Meclis'e aittir. Ancak bu yetkiyi Meclis, doğrudan doğruya değil, "kendi seçtiği cumhurbaşkanı ve onun tayin edeceği bakanlar kurulu eliyle kullanır" (Madde 7). Bu "kullanmanın" koşulları 31.-52. maddelerde ayrıntılı bir biçimde anlatılmakta, ayrıca 89.-101. maddelerde de malî ve idarî konular düzenlenmektedir.

Yürütme işlerinin başı cumhurbaşkanıdır. O aynı zamanda devlet başkanı olduğundan sorumsuzdur. Cumhurbaşkanını Meclis, kendi üyeleri arasından, özel bir seçim koşulu aranmadan belirler. Bir seçim dönemi için belirlenen cumhurbaşkanı, yeniden seçilebilir. Cumhurbaşkanının yetkili olduğu iki görevi vardır. Bunlardan birincisi başbakanı atamak ve onun seçtiği bankalar kurulu üyelerini onaylamaktır (Madde 44). Bu konuda cumhurbaşkanı kesin yetkilidir. Ama 1924 Anayasası'nın uygulanışında hiçbir cumhurbaşkanı, bakanlar kurulu üyelerini uygun bulmadığını açıkça belirtmemiştir. Cumhurbaşkanının diğer yetkisi, onaylanmak üzere kendisine gönderilen kanunu, on gün içinde tekrar görüşülmek üzere, Meclis'e geri gönderebilmesidir (Madde 35). Ancak, Meclis üstünlüğünü her şeyin üstünde tutan parlamento, kanunu aynen benimseyebilir. Bu durumda cumhurbaşkanına düşen, veto ettiği kanunu onaylamaktır. Cumhurbaşkanının diğer görevleri daha çok devlet protokolü ile ilgilidir.

Hükümetin oluşması ve çalışması hakkında 1921 Anayasası'nın 1923 değişikliğinde benimsenen sistem, onu izleyen Anayasa'da aynen korunmuştur. Bilindiği gibi cumhuriyetin ilânına kadar, bazı önemli sapmalara rağmen, Meclis hükûmeti sistemi uygulanmıştı.[30] Bu sistem, 1923'te büyük ölçüde bırakılmış ve parlamento, yürütme yetkisini doğrudan doğruya değil, gene kendi içinden çıkan bir hükûmet aracılığı ile kullanma yoluna gitmiştir. Böylece 1924 Anayasası'na göre de hükûmete bırakılan yürütme işlerine Meclis, doğrudan doğruya müdahale edemez, ama güçler

[30] 1923'e kadar meclis hükûmeti sisteminin çok katı biçimde uygulandığı ileri sürülegelmiştir. Ancak bu sistemin pratikte tam olarak uygulanamadığı, bazı önemli sapmalara gidildiği, Özbudun tarafından kanıtlanmıştır. Bk. Ergun Özbudun, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti'nin Hukukî Niteliği, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, c. I, sayı: 2, Mart 1985, s. 475-503.

Levent Sahverdi Arşivi

birliği ilkesinin zorunlu sonucu olarak Meclis, hükûmeti her zaman denetleyebilir ve düşürebilir (Madde 7). Bu yetki mutlaktır. Böylece Meclis, doğrudan doğruya kullanmadığı yürütme yetkisini elinde tutan hükûmeti, hiçbir koşula bağlı kalmadan, dilediği biçimde denetlemekte ve düşürebilmektedir; öyle ki bu konuda Anayasa'ya bile belli kurallar konulmamış, "Soru, gensoru ve Meclis soruşturması, Meclis'in yetkilerinden olup bunların nasıl uygulanacağı içtüzükte gösterilir" (Madde 22) hükmü ile yetinilmiştir. Böylece Meclis, yürütme yetkisini verdiği hükûmeti büyük bir kıskançlıkla gözlemekte ve gerekirse onu düşürebilmektedir. Buna karşılık, parlamenter sistem söz konusu olmadığından hükûmetin elinde Meclis'e karşı kullanılabilecek en küçük bir silâh dahi yoktur. Bu durumda kuramsal açıdan hükûmet, son derece güçsüzdür, ama uygulamada bunun tersi olmuştur. Aşağıda bu hususa da kısaca değineceğiz.

Bu kuramsal düzeyde hükûmet ve başbakan sadece "sorumludurlar". Onların yargılanmaları bile normal mahkemelerde yapılmaz (Madde 61). Bir başbakan, dilediği, zorunlu gördüğü bir alan için bakanlık bile kuramamaktadır. "Bakanlıkların kuruluşu, özel kanuna bağlıdır (Madde 48)." Hükûmetin en önemli yürütme araçlarından olan tüzüklerin denetemi bile yargı alanına değil, yasama alanına sokulmuştur (Madde 52). Hükûmet ayrıca il yönetiminde, memurlarını kullanmada, malî işlerde doğrudan doğruya Meclis'in iradesine bağlıdır. Yani bu konularda anayasa hükmü yoksa kanun yapılacaktır; kanunu da Meclis yapar. Sözü geçen konulardaki Anayasa hükümleri de, gene Meclis'i yetkili kılmaktadır (Madde 89-101).

D. Yargı Gücü: Biraz yukarıda, yargı gücünün de Meclis'te toplandığını belirtmiştik. Bu konu üzerinde biraz daha duralım; Anayasa, 8. maddesinde şöyle demektedir: "Yargı hakkı, millet adına usul ve kanuna göre bağımsız mahkemeler tarafından kullanılır". Bu madde, ilk bakışta "yargı hakkının yasama ve yürütmeden ayrı olarak bağımsız mahkemelere verildiği" kanısını uyandırmaktadır, ancak bu görüş geçerli değildir. Yukarıda da belirttiğimiz gibi, Anayasa'nın 4. maddesindeki kesin hüküm, Türkiye Büyük Millet Meclisi dışında hiçbir makama milleti temsil etme yetkisi vermemekte, millet adına da egemenliği ancak ve ancak ona kullandırmaktadır. Bu kesin hüküm karşısında, yargı gücünün bağımsızlığını ileri sürmek zorlaşır, zira hele güçler birliğini tanıyan sistemlerde egemenlik, hiçbir biçimde parçalanamaz. Yargı hakkı da egemenliğin bir bölümüdür ve 4. maddeye göre Meclis'e ait olması gerektir. Zaten 8. madde, bize bu konuda bir ip ucu veriyor. Yargı hakkını mahkemeler, "kanuna" göre kullanacaklardır. Kanunu ise Meclis yapar ve Anayasa "kanunun"

Levent Şahverdi Arşivi

veya "kanunların" nasıl konulacağı hakkında Meclis'e bir şart koşmamıştır. Başka bir deyişle mahkemeler, ancak Meclis'in verdiği yetki ölçüsünde bağımsızdırlar.

Yargı işlerinin güven içinde geçmesi için Anayasa, 54. maddeyi getirmiştir. Burada ilk önce: "Yargıçlar bütün davaların görülmesinde ve hükmünde bağımsızdırlar ve bu işlevine hiçbir türlü karışılmaz" denildikten sonra hemen: "ancak kanun hükmüne bağlıdırlar" ibaresi gelmektedir. Böylece yargıçlar, kanun sınırları içinde denetlenebilir ve 1950-1960 döneminde bu yapılmıştır. Gene ayni madde şöyle diyor: "Mahkemelerin kararlarını, Türkiye Büyük Millet Meclisi ve Bakanlar Kurulu hiçbir türlü değiştiremezler, başkalayamazlar, geciktiremezler ve hükümlerinin yerine getirilmesine engel olamazlar." Bu bir ölçüde adalet işlerine güven sağlayan bir hükümse de mutlak değildir. Zira Büyük Millet Meclisi'nin yetkileri arasında- genel ve özel af dışında- cezaları hafifletmek ve değiştirmek, kanun soruşturmalarını ve kanun cezalarını (tahkikat ve mücazat-ı kanuniyeyi) ertelemek, mahkemelerden çıkıp kesinleşen ölüm cezalarını yerine getirmek sayılmaktadır (Madde 26). Sonuncu yetkiyi tartışma dışı bıraksak bile Meclis, bazı mahkeme kararlarına doğrudan doğruya müdahale edebilmektedir.

Yargı gücünün bağımsız olmadığına dair son kanıt, Anayasa'nın 55.-57. maddeleridir. Bu hükümlere göre, yargıçların görevlerinden çıkarılmaları, nitelikleri, çalışma biçimleri, görevleri "kanunla" düzenlenir. Bu konularda da kanunun ölçüsünü Anayasa koymamıştır. Yani başka bir deyişle "yargıç güvencesi" Anayasa'da yoktur. 1950-1960 döneminde kanunlarla yargıçlar tehdit altına alınabilmişlerdir. Kısaca, Anayasa'nın yargı hakkının bağımsızlığından söz eden 8. maddesi romantik bir hükümdür.

E. Özgürlükler: 1924 Anayasası özgürlükleri, Beşinci Bölüm'de yargı işlerinden sonra düzenlemiştir. Bir anayasada özgürlükler bahsinin bu kadar geriye atılması doğru sayılmayabilir. "Türklerin Kamu Hakları" başlığını taşıyan bu bölüm 68.-88. maddeler arasındadır. İlk bakışta Anayasa bütün siyasal özgürlükleri vatandaşa tanıyor izlenimi doğar. Bu konuda doğal hukuk kuramlarının etkisi de hissediliyor. Gene Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi'nin birinci ve dördüncü maddelerinde belirtilen özgürlük anlayışı, 68. maddeye hemen hemen aynen yansımıştır. [31] Böylece

[31] Bildirinin 1. maddesi: "İnsanlar özgür ve hukuk bakımından eşit doğar ve öyle kalırlar....", 4. maddesi: "Özgürlük başkasına zarar vermeyen her şeyi yapabilme gücüdür, bundan ötürü her insanın doğal haklarının kullanılmasının sınırı, toplumun diğer üyelerine aynı haktan faydalanmayı sağlayan sınırdır; bu sınırlar ancak kanunla belirtilebilir." Bk. Coşkun Üçok, Siyasal Tarih, (İkinci Bası), Ankara 1978, s. 19.

Levent Şahverdi Arşivi

özgürlükler sınırlandırılabilir ama bu sınırı ancak kanun çizer. Bu kanunun ne derecede sınır çizeceği konusunda Anayasa'da hiçbir "sınır" olmadığı için özgürlüklerin güvencesi, yasama organının insafına kalmaktadır. Gerçekten özgürlükleri kısma yolunda sıkıyönetimden söz eden 86. madde dışında Anayasa'ya, yasama organı ile özgürlükler arasındaki ilişkiyi gösterecek hiçbir hüküm konulmamıştır. Meclis'in özgürlükleri kısma özgürlüğü sınırsızdır. Böylece zamanın koşullarına göre Türk siyasal hayatı, çeşitli özgürlük uygulamalarına sahne olmuştur. Bu konuda söylenecek son söz, Anayasa'nın klâsik özgürlüklerin yanında ekonomik ve sosyal haklara hemen hemen hiç yer vermemesidir. [32]

IV. 1924 ANAYASASI'NIN DEMOKRASİ YOLUNDA UYGULANMASI

Kesin bir Meclis üstünlüğüne dayanan 1924 Anayasası, görünüşte bu özelliğini korumuşsa da aslında güçlü liderlerin yönettiği siyasal partilerin egemenliği altında uygulanmıştır. Bu bakımdan Meclis'in hükûmeti "dilediği gibi denetleyip düşürmesi" hiçbir zaman serbestçe ve demokratik olarak kullanılan bir hak biçiminde göze çarpmamıştır.

1924 Anayasası'nda siyasal parti kurmak için herhangi bir yasaklama yoktu. Bu bakımdan Anayasa kabul edildiği yıl, 17 Kasım 1924, tarihinde Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kurulabilmiştir. Bu partinin Meclis içinde bir gücü yoktu, ancak bir süre sonra inkılâp yolunda bir engel olduğu acıklı bazı olaylar sonunda anlaşıldı. [33] Bunun üzerine gene Anayasa'ya dayanılarak çıkartılan Takrir-i Sükûn Kanunu [34] ile hükûmet, bütün özgürlüklere müdahale etme yetkisini almış, muhalefet partisi de kapatılmıştır. 12 Ağustos 1930'da Serbest Cumhuriyet Fırkası da Anayasa'nın tanıdığı imkânlar içinde açıldı, ama aynı yıl kurucusu eliyle kapatıldı. Zira inkılâp gene tehlikeye düşüyordu. Bundan sonra Anayasa izin vermesine rağmen 18 Temmuz 1945'te, Millî Kalkınma Partisi'nin doğumuna kadar çoğulcu demokrasiye geçilemedi. 1945-1950 arası, muhalefet partileri ile iktidar partisi arasında Anayasa'nın tam uygulanması, eksikliklerin giderilmesi konusundaki tartışmalarla geçti. 14 Mayıs 1950'den sonra da taraflar değişti, ama Anayasa üzerindeki ayni tartışmaların sonu gelmedi.

Uygulanışı sırasında yukarıda gördüğümüz temel ideolojik değişiklikler dışında Anayasa'da önemli başka değişiklikler

[32] Sadece çiftçiyi toprak sahibi yapmak konusundaki 74. maddesinin 2 fıkrası hükmü ile parasız ilköğretim zorunluluğunu getiren 87. madde bu konudaki cılız iki hükümdür.

[33] Şeyh Sait ayaklanması gibi.

[34] Kanun No. 575, 4 Mart 1925

Levent Şahverdi Arşivi

yapılmamıştır.[35] Ancak iki biçimsel değişiklik üzerinde kısaca durmakta yarar vardır. Anayasa'nın dili 10 Ocak 1945'de değiştirildi.[36] Bu, dil inkılâbının amaçlarına son derece uygun düşen güzel bir hareket idi. Eskimiş ve ağırlaşmış eski metnin yerine düzgün ve hiç de aşırı olmayan akıcı bir metin konuldu, fakat inkılâplara tepki dönemini açan siyasal akımların etkisi ile, 24 Aralık 1952'de, tekrar eski metin kabul edildi.[37] İbret verici bu olay üzerinde Türk inkılâbı ve demokrasisi açısından ayrı çalışmalar yapılabilir. Anayasa'nın eski dili, hele 1952'de, öylesine eski ve anlaşılmaz duruma gelmişti ki hiçbir kesimce benimsenmedi, ama resmen yürürlükten kalktığı 1961 yılına kadar bu metin kullanılmak zorunda idi ve kullanıldı.

V. 1924 ANAYASASI ÜZERİNDE DEĞER YARGISI

1924 Anayasası ile Türkiye Büyük Millet Meclisi kurucu güç olma niteliğini bitirmiştir. Olağanüstü koşullar gereği kurucu meclis olarak çalışmak zorunda kalan Türkiye Büyük Millet Meclisi, artık normal bir parlamento durumunu almıştır. Bu parlamento, Anayasa'yı çeşitli hükümleri açısından değiştirebilir, ama yeni bir Anayasa yapamaz.[38]

Böylece 1924 Anayasası ile rejim, sağlam bir biçimde yerini almış sayılmalıdır. Bu özelliği ile Anayasa, Türk siyasal hayatında olumlu bir rol oynamıştır.

1924 Anayasası'nın içeriği bakımından olumlu yanları ise şöyle açıklanabilir: Bu Anayasa inkılâpçı bir Meclis'çe yapıldı. Bundan dolayı inkılâp adımlarını kısıcı hükümler içermez. Meclis iradesi, -doğaldır ki ulus iradesinden sonra- en üstün ve tek güçtür. Onu sınırlayacak başka bir makam yoktur. Meclis'in kararları derhal yerine getirilir. Bu bakımdan da inkılâpçıların amacına uygundur. Anayasa'da ayrıntılı hükümlerin bulunmaması onu, açık ve pratik bir öze sahip kılmıştır.

Tek parti döneminde yapıldığı halde bu Anayasa kesinlikle demokrasiye açıktır. Siyasal parti kurulmasını yasaklamaz, hatta bu konuda siyasal partiler hakkında ayrı ve ayrıntılı hükümler taşıyan 1961 ve 1982 Anayasalarından da ileridir; çünkü dernek kurma özgürlüğü içinde

[35] Yukarıda sözü geçen temel değişiklikler sırasında bazı maddelerde önemsiz eklemeler yapılmış, 10 Aralık 1931'de ise 1883 Sayılı Kanun'la bütçe esaslarına (madde 95) önemsiz değişiklikler getirilmiştir. Bk. A. Şeref Gözübüyük-Suna Kili, Türk Anayasa Metinleri (1839-1980), 2. Bası, Ankara 1982, s. 111 vd.

[36] Kanun No. 4695

[37] Kanun No. 5997

[38] Doğaldır ki 102. maddeye göre devlet şeklinin cumhuriyet olduğu hakkındaki hüküm değiştirilemez. Bunun dışındaki hükümler değiştirilebilir.

Levent Sahverdi Arşivi

düşünülen (Madde 70) siyasal parti açma hakkı, Türklerin doğal haklarından kabul edilmiştir. Şu veya bu yönde bir partiyi yasaklayan hüküm dahi taşımaz.

Bu olumlu yanlarına rağmen 1924 Anayasası, demokratik düzenin işleyişini sağlam bir güvence altına alacak hükümlerden yoksundur. Her şeyden önce, biraz yukarıda da belirttiğimiz gibi, özgürlüklerin sınırını kanunun çizmesi ve bu alanda Meclis iradesine hiçbir kısıtlama getirilmemesi, büyük bir aksaklıktır. Vatandaşın bütün özgürlükleri ve bu arada siyasal parti kurma hakkı, Meclis çoğunluğunun görüşüne ve anlayışına bırakılmıştır.

Anayasa'ya aykırı kanun çıkarılamayacağını buyuran Anayasa (Madde 103), bu hükmüne de hiçbir güvence getirmemiştir. Anayasa yargısı, 1924'lü yıllarda henüz pek belirmediği için bu yol bilinmiyordu, ama kanunların Anayasa'ya aykırı olmasını önleyecek başka mekanizmalar da bulunabilirdi. Meclis'i denetleyecek hiçbir organın bulunmaması, Meclis üstünlüğü ilkesini çok katılaştırmış, bu sayede siyasal iktidarı elinde tutanların yetkileri sonsuzlaşmıştır. İyi niyetli, idealist kadrolarla bu yetki, olumlu yönde kullanılabilir. Gerçekten dev inkılâp kanunları ve uygulanmaları bunu açıkça göstermektedir. Ama siyasal kadroların başka kuşkuları olursa, bu yetki, hemen Meclis çoğunluğu diktatoryasına yol açabilir ve bu, ne yazıktır ki bazı dönemlerde gerçekleşebilmiştir.

Bütün olarak 1924 Anayasası'nı son kez değerlendirirsek şunu söyleyeceğiz: Bütün aksaklıklarına rağmen bu Anayasa, Türk siyasal hayatının gelişmesine yardımcı olmuştur. Bu Anayasa'dan alınan dersler, 1961 ve 1982 Anayasalarının ortaya çıkmasına sebep oldu. Kaldı ki cumhuriyet yönetimi ve millî egemenlik kavramları ile çağdaş uygarlığa ulaşma arzusu sonucu beliren hükümler, son Anayasamıza 1924 Anayasası'nın etkisiyle girmiştir. Denilebilir ki, genel olarak bu Anayasa Türk demokrasisinde geleneksel kurumların yerleşmesini sağlamıştır. [39]

[39] 1961 Anayasası'nın bazı temel hükümleri işlemez bir duruma gelince bilim çevrelerinde 1924 Anayasası'na dönme isteği gösterenler de oldu. Onlara göre 1924 Anayasası'nda bir iki önemli eksik -Anayasa yargısı ile sosyal ve ekonomik haklar gibi- giderilse idi, tutarlı, sağlam bir düzenlemeye kavuşulur, ulusal irade parçalanmaz ve bunalımlar doğmazdı. Bu da yabana atılmayacak bir görüştür. Bk. Turhan Tufan Yüce, Anayasa Değişikliği Dolayısı ile 1924 Anayasası ile 1961 Anayasası Arasında Temel Yapıları Yönünden Bir Karşılaştırma ve Özellikle Danıştay Meselesi, Erzurum 1971, VI + 58 s.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Sahverdi Arşivi

ATATÜRK VE DEMOKRASİ

(ASKERÎ MÜCADELEDEN ÇAĞDAŞ DEVLETE)

E. TÜMG. MUZAFFER ERENDİL

GİRİŞ I *

Yirminci yüzyılda dünya siyaset ve askerlik alanında yetişmiş ünlü devlet adamlarından biri olan Atatürk, yaşantısı sırasında yaptığı inkılâp hareketleriyle; düşünce, tutum ve davranışlarıyla hem kendi ulusunu hem de dünya uluslarını etkilemiştir.

Atatürk önce bir komutan, sonra devlet kurucusu ve inkılâpçı; bundan başka düşünce ve uygulamalarıyla, insanlığın hayranlıkla anılan bir evlâdıdır. Atatürk böylece, felsefesiyle, komutanlığıyla, devlet başkanlığıyla, inkılâpları ve evrensel nitelikteki uygulamalarıyla çok yönlü bir liderdir.

Türk İnkılâbı, dünyanın tarihsel, siyasal ve sosyal olaylarından biridir ve bütün dünyada tanınmış ve takdir görmüştür. Bu inkılâp, tarihsel işlevini tamamlamış, parçalanmayla karşı karşıya gelmiş ve varlığını korumakta yeteneksizleşmiş olan Osmanlı İmparatorluğu'nda asıl unsur olan Türkleri tutsak olmaktan kurtarıp, dünya ulusları arasındaki yerine oturtan bir olay ve olgudur. Mustafa Kemal Atatürk, bağımsızlığını yitirmek olasılığı ile karşı karşıya gelen Türk toplumuna ne yapılması gerektiğini göstermiş, onu etkileyip yeniden teşkilâtlandırmış ve verdiği ruhla yeni bir anlayış ve şekle sokmuştur. Türk İnkılâbı, Atatürk'ün önderliğinde yapılmış bir olaylar zinciridir. Bir inkılâbın analizi bakımından incelenecek olursa, Türk inkılâbının düşünsel yani hazırlık evresi, Mustafa Kemal'in 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıkışından çok eski tarihlere kadar uzanır. Türk İnkılâbı'nda yeni bir devlet kurma amacı, Osmanlı İmparatorluğu'nun çökmesiyle oluşan ortamdan kaynaklanmış olmakla beraber inkılâp düşüncesi, Mustafa Kemal'in kafasında, büyük bir olasılıkla 1905 yılında, inkılâp yolunda çalışmak üzere Suriye'de, Şam'da kurulan "Vatan ve Hürriyet Cemiyeti"ne kadar götürülebilir. Mustafa Kemal, daha genç bir subayken bu konuda çalışmalar yapmış ve bu çalışmaları daha sonra Makedonya'ya da kaydırmıştı.

* Araştırmanın ikinci bölümü gelecek sayıda yayımlanacaktır.

Levent Şahverdi Arşivi

Atatürk'ün Yıldırım Orduları Grubu Komutanı bulunduğu yıllarda, Mondros Mütarekesi'nin onaylanmasından sonra, Türk İnkılâbı konusunda karar verdiği O'nun demeçlerinde de yer almıştır. [1]

Türk İnkılâbı'nın eylem (aksiyon) dönemi, bazılarınca Atatürk'ün Samsun'a çıkışıyla başlatılırsa da inkılâbın hazırlık ve eylem evreleri, genel olarak, birbirine girmiştir denebilir. Türk İnkılâbı'nı inceleyenler için, inkılâbın eylem dönemi, 19 Mayıs 1919'dan Lozan Barış Antlaşması'na (24 Temmuz 1923) kadar olan süreyi kapsar. Bu dönem içinde Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılışı, en önemli siyasal olayı oluşturduğundan eylem dönemi, bu olaydan önce ve sonra olmak üzere iki tali evreye ayrılabilir. 24 Temmuz 1923'ten sonra Türk İnkılâbı'nda köklü reformlar ve yeni düzenlemeler dönemi başlamıştır.

Ulusal egemenliği gerçekleştirmesi bakımından 23 Nisan 1920'de kurulmuş olan Türkiye Büyük Millet Meclisi, siyasal inkılâp hareketlerinin en önemlisi sayılmalıdır. Bu olayın sağladığı olanaklarla, daha sonra "saltanat" ve "hilâfet" müesseseleri de kaldırılmış ve Türk siyasal tarihinde önemli bir aşama olmuştur. Cumhuriyet'in ilânı bu aşamanın odak noktasıdır.

Atatürk'ün cumhurbaşkanlığı sırasında teşvik edilen siyasal hayat ve siyasal parti denemeleri, çağdaşlaşma ana amacının gerçekleştirilmesi isteğinden doğan tutum ve davranışların bir örneğidir. Bunları, henüz genç fakat güçlü olmayan inkılâbı koruma düşüncesi, sonuna dek götürmekten alıkoymuştur.

İnkılâbın önemli ilkelerinden biri olan "lâiklik", teokratik bir yönetim altında yaşamaya alışmış bir millete, sanıldığı kadar kolay benimsetilemezdi. Bu ilke, devlet yönetiminde, hukukta ve eğitimde uygulanmakla inkılâbın yerleştirilip kökleştirilmesine katkıda bulunmuştur.

İnkılâba maya olan ve Türk halkını çağdaşlaşma doğrultusuna yönlendiren "milliyetçilik", "halkçılık", "cumhuriyetçilik", "ulusal bağımsızlık", "ulusal egemenlik", "lâiklik", "inkılâpçılık" ve "millî birlik ve bütünlük" gibi ilkeler, günümüzde "Atatürk İlkeleri" olarak değer kazanmakta ve korunmaktadır. Bütün bu ilkelerin amacı, "çağdaş uygarlık düzeyine ulaşma" şeklinde anlatılan, insan onur ve özgürlüğüne saygılı ve

[1] Atatürk, 15 Mart 1923'de Adana'da, Türk Ocağı'nda yaptığı konuşmada şöyle demişti: "Bende bu olayların ilk girişim duygusu, bu ülkede, bu güzel Adana'da oluşmuştur. Suriye felâketinin ardı sıra, Yıldırım Orduları Grubu Komutanlığı'yla buraya gelmiştim. O zaman, ülke ve ulusun nasıl bir geleceğe sürüklenmekte olduğunu görmüştüm. Buna engel olmak için hemen girişimlerde bulunmuştum."

Levent Sahverdi Arşivi

ulusal egemenlik ilkesinin uygulanmasına dayanan demokrasi anlayışı içinde yaşamak ve gelişmektir. Atatürk, "ulusal egemenlik", "halkçılık", "cumhuriyetçilik" gibi ilkelerin sahibi, savunucusu ve uygulayıcısı olarak, her zaman çağdaşlaşmada demokrasiden yana olmuş bir devlet başkanıydı. Demokrasi ortamının ve yönteminin yerleştirilmesi, O'nun içten amaçlarından biriydi. O'nun kurduğu yeni devlet, Türkiye Büyük Millet Meclisi ile ulusal egemenliği simgeler. Atatürk'ün deyimiyle "batılılaşma" veya "çağdaşlaşma"nın özünde, demokrasi esasına göre düzenlenip yönetilen bir devlet düşüncesi yatar.

Mustafa Kemal'in yetenekli bir asker ve üstün bir komutan oluşu, Türk Bağımsızlık Mücadelesi'nde kazandığı zaferlerle kanıtlanmış ve Türk ulusunun geleceği, Lozan Barış Antlaşması'yla güvence altına alınmıştır. Atatürk'ün ikinci bir özelliği, devlet kurma ve bu devleti yaşatmada gösterdiği beceri ve yetenektir. Bu yönüyle Atatürk, yirminci yüzyılın devlet adamlarının önünde yer alır. O'nun bu yöndeki yetenek ve üstünlüğü, dünya devlet adamlarının yanında düşünce ve kalem ustalarınca da onaylanmıştır. Atatürk konusunda yazılan eserlerin sayısı, binleri bulmakta ve O'nun değişik yönleri, düşünceleri ve uygulamaları araştırma konusu olmaktadır. Atatürk, savunduğu düşünceler, gerçekleştirdiği inkılâp ve insanlığa yönelik tutumuyla, dünya uluslarınca da hayranlık duyulan bir kişiliğe ve değere sahip olmuştur. Örneğin, dünya barışının korunması hususunda eğitim, bilim ve kültürel alanda işbirliğini geliştirmek ve bu yolla dünya ulusları arasındaki güvenliğin korunmasında aktif ve etkili rol oynayan UNESCO'nun [2] Atatürk'ün doğumunun yüzüncü yıldönümüne katılma kararı, Atatürk'ün evrensel bakımdan değerini gösterir. Bu teşkilâtın Atatürk'le ilgili olarak aldığı karar şöyledir: "UNESCO Genel Konferansı, uluslararası anlayış, işbirliği ve barış yolunda çaba göstermiş üstün kişilerin gelecek kuşaklar için örnek olacakları inancı ile Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk'ün doğumunun 100. yıldönümünün 1981 yılında anılacağını hatırlayarak, UNESCO'nun üzerinde çalıştığı tüm alanlarda olağanüstü bir inkılâpçı olduğunu göz önünde tutarak, özellikle sömürgecilik ve emperyalizme karşı inancıyla, dünya ulusları arasında karşılıklı anlayışın, sürekli barışın değerli öncülüğünü yapmış olduğunu; tüm yaşamı boyunca insanlar arasında hiçbir renk, din, ırk ayrımı gözetmeyen bir uyum ve işbirliği çağının doğacağına inancını unutmadan Genel Konferans, eylemi her zaman barış, uluslararası anlayış ve insan haklarına saygı yönünde gerçekleşen Türkiye Cumhuriye-

[2] Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Teşkilâtı

Levent Sahverdi Arşivi

ti'nin kurucusu Atatürk'ün kişiliğini ve eserinin çeşitli yanlarını belirtmek amacıyla, giderleri Türk Hükûmeti'nce karşılanmak üzere, 1980 yılında düzenlenecek uluslararası bilimsel toplantı konusunda, düşünsel ve teknik plânda, UNESCO'nun işbirliği etmesine karar verir. Bu kararın uygulanması için gereken tüm düzenlemelerin gerçekleştirilmesini genel direktörden rica eder." [3]

Bu, Türk İnkılâbı'nın önderi Atatürk'ün sadece Türk ulusunca değil, dünya uluslarınca da kavranan değerinin bir kanıtıdır.

I

ATATÜRK'ÜN YAŞAM ÖYKÜSÜ VE KİŞİLİĞİ

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu, Türk İnkılâbının mimarı ve insanlık âleminin yetiştirdiği önde gelen büyük adamlardan birisi olan Mustafa Kemal Atatürk düşüncesi, davranışları ve uygulamalarıyla çok yönlü bir önderdir. O'nun bu yönü birçok otorite tarafından incelenmiş, değerlendirilmiş ve eserlere konu olmuştur. Atatürk, öncelikle kendi ulusuna yaptığı hizmetler nedeniyle, Türk ulusunun saygı ve sevgisine hak kazanmış ve O'nun kalbinde sonsuza dek ömürlü olacak saygın bir yere sahip olmuştur. O'nun yeri, kadirbilir, anlayışlı ve geçmişi olduğu kadar geleceği de değerlendirmek yeteneğinde olan Türk ulusunun vefalı göğsündedir.

Mustafa Kemal Paşa, uçurumun kenarına getirilmiş, yoksul bırakılmış ve daha da beteri bağımsızlıktan yoksun kalma tehlikesiyle yüz yüze kalmış Türk ulusuna, düşünce ve girişimleriyle yol göstermiş ve emperyalist bir dünyaya karşı meydan okumuş bir önderdir. Dünyanın Türk ulusuna yakıştırmak gafletinde bulunduğu yüz kızartıcı bir davranış ve işgal olayında Atatürk, ilk isyan bayrağını kaldırmış ve ulusunun önüne düşerek onu ayağa kaldırıp kutsal bir mücadelenin başarılı örneğini vermiştir. O'nun bu mücadelesi, başlangıçta birçok çevrelerin küçümseyici bakışlarına hedef olmuşsa da zamanla alaylı bakışlar, yerini takdir duygularına bırakmıştır. Mustafa Kemal'in parolası, "Ya istiklâl, ya ölüm!" temeli üzerinde odaklanmış ve "ulusal bağımsızlık" kavramıyla özleşmiştir. Türk Bağımsızlık Savaşı'nda Mustafa Kemal Paşa, ulusal bağımsızlıktan yoksun ulusların kölelikten başka bir değere sahip olamayacaklarını vurgulayarak, öncelikle yurdun düşman çizmeleri altından çekip çıkarılmasına girişmiş ve Türk ulusuyla birlikte bu kutsal mücadeleyi yüz akıyla sonuçlandırmıştır.

[3] UNESCO Genel Kurulu'nun bu kararının tarihi 27 Kasım 1978'dir. Bu teşkilât, daha sonra gerekli harcamalara katılma kararı da almıştır. 9-11 Haziran 1980 tarihinde, Ankara'da Türk Kültür Bakanlığı'nca düzenlenen kolokyuma UNESCO'nun temsilcileri de katılmışlar ve Paris'te Atatürk'le ilgili seminer konuları üzerinde çalışılmıştır.

Levent Sahverdi Arşivi

Türk Bağımsızlık Mücadelesi'nin sürdürüldüğü yıllarda, dünya uluslarının ortalama üçte ikisi işgal altında veya sömürü düzeni içinde bulunduklarından O'nun mücadelesi, esir ulusların da kurtuluş ve umut ışığı olmuştur. Böylece Mustafa Kemal Paşa, birçok ulusça bir kurtarıcı, bir önder ve değerli varlık olarak benimsenmiştir. O'nun yaktığı bağımsızlık meşalesi, dünyanın tutsak uluslarının birçoklarının beyinlerini aydınlatmış ve onları etkileyip harekete geçmelerinde rol oynamıştır. Atatürk'ün günümüzün birçok memleketinde sevilme ve sayılmasının öncelik alan nedeni budur.

1. ATATÜRK'ÜN ÇOCUKLUĞUNDAN ASKERLİĞİNE ULAŞAN YOL

19 Mayıs 1881'de Selânik'te doğan[4] Atatürk'ün adı önceleri Mustafa idi. Annesi Zübeyde Hanım, Hacı Sofî ailesinden Feyzullah Ağa'nın kızıdır. Babası ise Gümrük ve Evkaf memurlarından Ali Rıza Efendi idi. Mustafa, küçük yaşta babasını kaybettiğinden yetim olarak büyümüştür. O, okul çağına gelince, çağın geleneğine göre, önce mahalle okuluna başlamış ve buradan da hemen yeni açılan Şemsi Efendi Okulu (Mektebi)'na geçmiştir. Küçük Mustafa'nın babasının ölümü, bu okul zamanına rastlar. Babasının yokluğu Mustafa'nın öğrenim hayatını da etkisi altına almış ve O, bir süre dayısının çiftliğine yerleşip çiftlik işlerinde çalışmak zorunda kalmıştı. O'nun okulsuz kaldığını gören annesi, bu soruna çareler arayıp O'nu Selânik'te teyzesinin yanına göndermiş ve yeniden öğrenime başlamasını sağlamıştır. Yeni yazıldığı Mülkiye İdadîsi'nde geçen bir dayak olayı, Mustafa'nın okuldan ayrılmasına neden oldu.

Bu dönemde komşularından olan ve Askerî Rüştiye (Askerî Ortaokul)'ye devam eden Ahmet'in ve subayların üniformalarına özenen Mustafa -annesinin isteksizliğine karşın- sınavla Askerî Rüştiye'ye girmiş ve askerî öğrenci olmuştu. O okulda güçlü zekâsı ve çalışkanlığı ile arkadaşları arasında sivrilmiş ve özellikle matematik dersindeki başarısı, aynı adı taşıyan öğretmenince kendisine bir de "Kemal" (olgunluk, erginlik, yetkinlik) adının takılmasıyla sonuçlanmıştı. Böylece O'nun başarısı, Mustafa Kemal adıyla anılıp tanınmasına neden olmuştu. Mustafa

[4] Atatürk'ün doğum yılının bilinmesine karşın, doğum günü kesin olarak bilinmiyordu. Bu, biraz da eski nüfus kayıtlarındaki noksanlıktan ileri geliyordu. 1936 yılında İngiltere Kralı Sekizinci Edward tarafından, kendisine özel bir kutlama telgrafı çekileceği zaman O'nun doğum günü konu olmuş, kendisinin "19 Mayıs diye yazın" buyruğu üzerine bu tarih saptanmış ve genelleşmiştir.

bk. Uluğ İğdemir, Atatürk'ün Yaşamı, c. I, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1980, s. 161.

Levent Sahverdi Arşivi

Kemal'in Selânik Askerî Rüştiyesi'ndeki öğrenim hayatı Manastır Askerî İdadîsi'nde (ortaokuldan sonraki düzeyde okul) Harp Okulu'na hazırlanma ve gelişme şeklinde devam etmiştir. 13 Mart 1899'da piyade sınıfına ayrılmış olduğu halde başladığı Harp Okulu'nda (Harbiye) öğrenimi, bir yandan düşünsel gelişmenin itici gücüyle ülke yönetimi ve padişahlık müessesesi hakkında da değerlendirmelerle geçti. Mustafa Kemal, Harb Okulu'nu bitirince kurmay sınıfına ayrılarak 1902'de Harp Akademisi'ndeki öğrenime katıldı. Bu dönemde Harp Okulu ile Harp Akademisi aynı yerde bulunduğundan, Mustafa Kemal ve arkadaşları, düşüncelerini ve ülke sorunlarını dile getirmek üzere, el yazısıyla bir gazete çıkarmaya girişmişler, ancak onların bu hareketleri izlendiğinden söndürülmüştü. Mustafa Kemal, Harp Akademisi'ni 11 Ocak 1905'te bitirdiği zaman kurmay yüzbaşı rütbesindeydi. İstanbul'da kaldıkları süre içinde Mustafa Kemâl ve arkadaşları, yurt sorunları üzerinde çalışmalar yaptıkları sırada, Sultan II. Abdülhamid döneminin gizli polisince tutuklandılar. Mustafa Kemal'in sorgusu sarayda yapıldı; birkaç ay tutuklu kaldıktan sonra serbest bırakıldı. O, bir bakıma sürgün yeri olarak, Şam'daki 30'uncu Süvari Alayı'na staj yapmaya gönderildi. O'nun buradaki kıta hayatı, devlet yönetimindeki bozuklukları daha iyi anlamak ve değerlendirmekle geçti. Askerî yeteneğini, Havran ve Kuneytra dolaylarındaki Dürzîlerin baş kaldırmalarında ve kıtadaki eğitimle daha da geliştirdi. O'nun Suriye'deki staj hayatı, 1906 yılında "Vatan ve Hürriyet Derneği" olarak kurulan dernekle yeni bir gelişme gösterdi. [5] Bu derneğin Suriye'nin çeşitli yörelerindeki örgütlenmesini Mustafa Kemal üstlendi; ancak derneğin Suriye'deki verimi beklenen düzeye ulaştırılamadığından Mustafa Kemal, Selânik'e ulaşma yollarını aradı. İzinli olarak gittiği Selânik'te annesini gördü. Buradaki kalışını uzatma yolunu buldu ve bu arada Selânik'te "Vatan ve Hürriyet Cemiyeti"nin bir şubesini kurdu ve tutuklanma tehlikesi doğunca Yafa'ya döndü. Mustafa Kemal, Şam'da yaptığı topçu stajından sonra, kolağası (kıdemli yüzbaşı) oldu ve 20 Haziran 1907'de Şam'daki Ordu Kurmay Heyeti'ne atandı. Bu görevde kısa bir süre kaldıktan sonra Makedonya'da bulunan 3'üncü Ordu'ya atanmasını sağladı. Bu yıllarda Selânik'te bulunan ve ordu kademesinin de üstünde bir makam olan müşirlik (mareşallık) Kurmay Heyeti'nde bulunması daha uygun görülerek, burada alıkondu. O Selânik'e geldiğinde eskiden "Vatan ve Hürriyet Cemiyeti" adıyla kurulan derneğin "Terakki ve İttihat"

[5] Bu dernekte, 30'uncu Süvari Alay Komutanı Lütfi, Kurmay Yüzbaşı Müfit (Özdeş), Doktor Mahmut ve tüccar Mustafa bulunuyordu.

Levent Sahverdi Arşivi

(İlerleme ve Birleşme) adına dönüştürüldüğünü gördü. O bir yandan müşirlikte görev yaparken, "İttihat ve Terakki Cemiyeti"nde de çalışmaya başladı. 23 Temmuz 1908'de ilân edilen Meşrutiyet, O'na bazı konularda umut ışığı oldu ise de görüşleri, İttihat ve Terakki Cemiyeti ileri gelenlerinin görüşleriyle uyuşamadığından siyasetle uğraşmayı bir yana bırakıp kendini mesleğine verdi. 1908 Eylülünde, meşrutiyetin ilânına karşı bir tepki olarak Trablusgarp'taki bir ayaklanma nedeniyle Mustafa Kemal, oraya gönderildi. O burada inandırıcı konuşmalarıyla şeyh ve benzeri kabile başkanlarını yola getirmede başarılı oldu. Mustafa Kemal, Trablusgarp'tan Selânik'e döndükten sonra, İstanbul'daki rejime karşı "31 Mart (13 Nisan 1909) Olayı" ortaya çıktı. Bu olay, Mustafa Kemal'de inkılâp tutkusunu yeniden canlandırdı. Bu harekete karşı, O'nun bulduğu "Hareket Ordusu" adıyla İstanbul'a yürüyen orduda Mustafa Kemal, kurmaybaşkanı olarak görev yaptı. 31 Mart Ayaklanması bastırıldıktan sonra Mustafa Kemal, tekrar Selânik'e döndü. Bu sıralarda çalışmalarını daha çok meslek konuları üzerinde topladı; eğitim, tatbikat ve manevralarda başarılı hizmetler yaptı. O'nun kuramcı (nazariyatçı) olduğunu ileri süren ve bu nedenle başarısızlığa uğramasını isteyenler, O'nu 38'inci Piyade Alayı Komutanlığı'na verdiler. Ancak bu görev O'nun kendini daha belirgin şekilde göstermesini sağladı.[6] Mustafa Kemal Selânik'te bulunduğu sırada Arnavutluk'ta baş kaldırmalar oldu. Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa, bu yöredeki kuvvetlere komutan olunca Mustafa Kemal'i kurmaybaşkanı olarak yanına aldı. Bu görev sırasında iken O, İpek'te mutasarrıf ve tümen komutanı olan Albay Mustafa Fevzi Bey'le (Mareşal Fevzi Çakmak) tanıştı, daha sonra 1910 yılında, Fransa'da yapılan Picardié (Pikardi) manevralarına temsilci olarak katıldı.[7] Mustafa Kemal Selânik'e döndükten sonra, O'nun çalışmalarından hoşlanmayan 3'üncü Ordu Komutanı, 13 Eylül 1911'de kendisinin İstanbul'daki Genelkurmay Başkanlığı'ndaki bir göreve atanmasını sağladı. 27 Eylül 1911'de İtalyanların Trablusgarp'a taarruzu, Mustafa Kemal için bir fırsat oldu. O, Mısır üzerinden Trablusgarp'a geçerek Tobruk Komutanı Ethem Paşa'nın kurmaylığını üstlendi. 9 Ocak 1912'de yapılan "Tobruk Muharebesi" ve daha sonraki "Derne Muharebesi" O'nun başarılı hareketleridir. Mustafa

[6] Mustafa Kemal, subayların meslekî bilgilerini artırmak için yayınlar yapılmasını bu sırada ileri sürmüştür. Kendisi, bu konuda bazı eserler vermeye başlamıştı. Bunlar arasında: "Takımın Muharebe Talimi ve Bölüğün Muharebe Talimi" (General Litzman'dan çeviri), "Cumalı Ordugâhı (1909)", "Tabiye Tatbikatı-I (1911)" ve "Zabit ve Kumandan ile Hasbıhal (1918)" vardır.

[7] Bu sırada Mustafa Kemal, fesi çıkarıp şapka da giymişti.

Levent Şahverdi Arşivi

Kemal, Trablusgarp'a varışından bir ay sonra, 27 Kasım 1911'de, binbaşılığa yükseldiğinden bu savaşlarda binbaşı olarak görev yaptı. Binbaşı Mustafa Kemal, Trablus'ta iken Balkan Savaşı başladı. O, 24 Ekim 1912'de bu savaşlarda bulunmak gereğini duydu. Bu amaçla Mısır üzerinden İstanbul'a dönerken Bulgarların Çatalca önlerine kadar geldiklerini öğrenip üzüldü. İstanbul'a ulaştıktan sonra Bolayır'da kurulan Akdeniz Boğazı Kuva-yı Mürettebesi Komutanlığı [8], Harekât Şube Müdürlüğü'ne atandı. Bu kuvvet, daha sonra Boyalır Kolordusu'na dönüşünce O, bu kolordunun kurmaybaşkanlığına getirildi. Bu kolordu, 5 Temmuz 1913'te Trakya'da taarruza geçti ve Edirne, 21 Temmuz 1913'de Bulgarlardan geri alındı. Bulgarlarla barış yapıldıktan sonra Sofya'ya elçi olarak Fethi Bey (Okyar) ve ataşemiliter olarak da Mustafa Kemal atandı. 27 Ekim 1913'de aldığı bu görevle Mustafa Kemal, aynı zamanda Bükreş, Belgrad ve Karadağ'ın merkezi Çetine'de de aynı görevi üstlendi. Mustafa Kemal Sofya'da iken 1 Mart 1914'de yarbaylığa yükseldi. Yarbay Mustafa Kemal'in Sofya ataşemiliterliği 20 Ocak 1915'de sona erdi. O daha Sofya'da iken, 28 Temmuz 1914'te, Birinci Dünya Savaşı başlamıştı. Mustafa Kemal, Birinci Dünya Savaşı'na girmekte acele edilmemesi kanısındaydı. Osmanlı Hükûmeti, 29 Ekim 1914'te Karadeniz'de Türk bayrağı altında, fakat Alman amirali Souchon'un (Suşon) komutasında Yavuz (Goeben) zırhlısının Ruslara taarruzuyla, Alman ve Avusturyalıların yanında Birinci Dünya Savaşı'na katıldı. Sofya'dan daha aktif bir görev için başvuran Yarbay Mustafa Kemal, 19'uncu Tümen Komutanlığı'na atandı. Bu tümen Tekirdağ'da yeni kurulmakta olan bir tümendi.

2. YARBAY MUSTAFA KEMAL ÇANAKKALE MUHAREBELERİNDE

Tekirdağ'da kurulmasına başlanan 19'uncu Tümen'in komutanlığına atanmış olan Yarbay Mustafa Kemal, İtilâf Devletleri'nin Çanakkale Boğazı'na yöneltikleri tehdit nedeniyle, 25 Şubat 1915'de yalnız 57'inci Alayla Maydos (Eceabad)'a hareket emrini aldı. [9] Buraya İstanbul'dan gönderilen 72. ve 73'üncü Alaylarla birlikte tümen yeniden kuruldu, ayrıca burada iki alayla bazı topçu bataryaları da O'nun komutası altına verildi. O'nun tümeni, hem Çanakkale Müstahkem Mevki Komutanlığı (Mevki-i Müstahkem Kumandanlığı) ve hem de 3'üncü Kolordu'nun emrinde görev yapacaktı.

[8] Çanakkale Boğazı Mürettep Kuvvetleri Komutanlığı anlamındadır. Bu kuvvetin kurmaybaşkanı Fethi Bey (Okyar) idi.

[9] Mustafa Kemal, bunu Arıburnu Muharebeleri Raporu'nda belirtir.

Levent Sahverdi Arşivi

İngiliz ve Fransızların 18 Mart 1915'de denizden donanmalarıyla boğazı geçme harekâtı başarısızlıkla sonuçlandıktan sonra bu devletlerin Çanakkale Boğazı'nı karadan yapılacak çıkarmayla düşürme girişimleri ve bu amaçla yaptıkları hazırlıkları başladı. 23 Mart 1915'de, Çanakkale'nin savunulması için Alman generali (sonra mareşal) Liman Von Sanders'in (Liman Fon Sanders) komutasındaki 5'inci Ordu'nun çıkarmaya karşı koyma plânında 19'uncu Tümen, Bigalı bölesinde ordu ihtiyatı görevine alınmıştı. 19 Nisan 1915'de başlayan ordu ihtiyatı görevinde Mustafa Kemal, tümenini düşmanın çeşitli hareket tarzlarını karşılayacak şekilde düzenledi. Çanakkale Muharebeleri, Türk kahramanlığının ve civanmertliğinin örnekleriyle doludur. 19'uncu Tümen Komutanı olarak Yarbay Mustafa Kemal'in, bu muharebelerde büyük payı vardır. 25 Nisan 1915'de Arıburnu'nda cereyan eden olaylardan başlayarak, düşmanın karaya yaptığı çıkarmanın yüz geri edilmesinde Mustafa Kemal, önemli rol oynadı. Conkbayırı dolaylarında 261 rakımlı tepeyi hedef alan düşman ilerleyişine O, kişisel olarak müdahalede bulundu. O, anılarında: "... ve bağırarak bunlara süngü takdırdım, yere yatırdım. Aynı zamanda Conkbayırı'na doğru ilerlemekte olan piyade alayı ile dağ bataryasının yetişebilen erlerinin marş marşla benim bulunduğum yere gelmeleri için yanımdaki emir subayını geriye gönderdim. Bu erler süngü takıp yere yatınca düşman erleri de yere yattı. Kazandığımız an bu andır" [10] der. O, komutanlara ağızdan verdiği emirlerde: "Size ben taarruz emretmiyorum, ölmeyi emrediyorum. Biz ölünceye kadar geçecek zaman süresinde yerimize başka kuvvetler ve komutanlar konulabilir" [11] demişti. Mustafa Kemal, Çanakkale Muharebelerinin Arıburnu dolaylarında durumu vakit geçirmeden muhakeme edip kavramak, bundan sonra duruma çare bulucu karar vermek ve kararını sakınmadan uygulamak suretiyle yüksek komutanda bulunması gereken niteliklerini kanıtlamıştı.

2 Haziran 1915'te, Gelibolu Yarımadası'nın Anafartalar yöresi de Arıburnu ile birlikte O'nun tümeninin sorumluluğuna verildiğinde, O'nun üst komutanlığa mantıkla bağdaşan savunma plânları sunup bunları inatla savunduğu gerçeklerdendir. Mustafa Kemal, bunları "Anafartalar Muharebelerine Ait Tarihçe" adlı eserinde belirtir. O, 1 Haziran 1915'de albaylığa yükseltildi. O, Anafartalar'da meydana gelen olaylarda haklı çıkmış, üstlerini uyarmayı vazife bilmiş ve sonunda bu bölgenin diğer kuvvetlerini de emir ve komutasına alarak perişanlık içinde bulunan

[10] Uluğ İğdemir, Atatürk'ün Yaşamı, s. 41.
[11] a.g.e., s. 43.

Levent Sahverdi Arşivi

kuvvetleri derleyip toparlamıştı. O'nun Conkbayırı ve Şahinsırt'taki muharebeleri, askerî tarihte başarı olarak yer alır. Mustafa Kemal, "Anafartalar Kahramanı" olarak kavuştuğu ünden sonra, 10 Aralık 1915'de, Gelibolu Yarımadası'ndan ayrılmış, bundan bir ay kadar sonra da düşman çekilmeye başlamıştır. O, 14 Ocak 1916'da Edirne'de 16'ncı Kolordu Komutanı idi.

3. DOĞU ANADOLU'DA VE SURİYE'DE

1 Nisan 1916'da tuğgeneral (mirliva) rütbesine yükseltilen Mustafa Kemal'in, 1916 yılı sonlarında Doğu Anadolu'da Bitlis ve Muş'un düşmandan geri alınmasında yararlı hizmeteri oldu. Mustafa Kemal, İkinci Ordu'ya komutan olup da Doğu Anadolu'daki Sekerat köyünde bulunan ordu karargâhına geldiğinde, O'nu ordunun kurmaybaşkanı Albay İsmet (İsmet İnönü) karşılamıştı. Ancak Mustafa Kemal'in İsmet Bey'le tanışmaları daha eskilere, Hareket Ordusu zamına kadar uzanıyordu. [12] Bir süre sonra Mustafa Kemal Paşa, Başkomutanlık makamından güneyde Hicaz Kuvve-i Seferiyesi (Hicaz Sefer Kuvvetleri) adı altında kurulacak olan ordu düzeyinde bir kuvvetin komutanlığına atanma emrini aldı. Bu komutanlıkla ilgili olarak O, Şam'a gidip durumun ağırlığını gördü ve durumu Başkomutan Vekili Enver Paşa'ya bildirerek Hicaz'ın boşaltılıp Suriye Cephesi'nin pekleştirilmesini önerdi ise de buna aldırış edilmedi, ancak Hicaz Kuvve-i Seferiyesi adlı kuruluştan vazgeçildi. Bu kez Mustafa Kemal Paşa, asil olarak 2'inci Ordu Komutanlığı'na tekrar atandı.

24 Haziran 1917'de Halep'te yapılan askerî bir toplantıdan sonra, Filistin ve Bağdat üzerine yapılacak geniş bir askerî harekât için "Yıldırım Orduları Grubu" adı altında kurulması öngörülen büyük sefer kuvvetinin başında Alman generali Falkenhayn, [13] büyük yetkilerle görevlendirildiği zaman Mustafa Kemal Paşa, buna sinirlenmişti. Mustafa Kemal, Temmuz 1917'de Halep'teki Yedinci Ordu Komutanı'ydı. O, çeşitli ülke sorunları üzerinde kafa yorup gidişatın iyi olmadığını 20 ve 24 Eylül 1917'deki raporlarında belirtip sorumlu üst makamları uyardı. O'nun 20 Eylül 1917 tarihli raporu, ibret alınacak konuları kapsıyordu. Bu rapor: "Halk ile idare arasındaki bütün ilişkiler sarsılmıştır. Evlerinde kalanlar ya kadınlar ve âcizlerden veya asker kaçaklarından ibarettir" diye başlıyordu. O, gerçekleri gören ve yansıtan bir komutan olarak, verdiği 24 Eylül 1917

[12] Mustafa Kemal, Albay İsmet'le iyi anlaştığından, daha sonra O'nun 4'üncü Kolordu Komutanlığı'na getirilmesini sağlamıştır.

[13] Bu general, komutanlığı arasında mareşal olarak vazife görmüştür.

Levent Sahverdi Arşivi

tarihli raporunda: "Burada biz bir taarruz değil, ancak savunma muharebesi yapabiliriz" demek suretiyle büyük hayaller peşinde koşan yüksek makamları uyarıyordu.

Uyarıları gereken ilgiyi görmediğinden 1917 yılı sonlarında Yedinci Ordu Komutanlığı'ndan istifa ederek, İstanbul'a izinli gelen Mustafa Kemal, Veliaht Vahdettin ile Almanya'ya geziye çıktı ve sonra da böbrek rahatsızlığı nedeniyle Viyana ve Karlsbad'a gitti. [14] 1918 yılı Temmuzunda İstanbul'da Sultan V. Mehmet Reşat öldü ve yerine VI. Mehmet Vahdettin padişah oldu.

Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'a döndükten sonra, 7 Ağustos 1918'de, ikinci kez Yedinci Ordu Komutanlığı'na atandı. Bu ordunun merkezi Nablus'taydı. Yeni Padişah, eskiden tanıdığı Mustafa Kemal'e büyük güven duygularıyla doluydu. O, Yedinci Ordu'ya katıldıktan sonra, denetlemelerde bulundu. Düşman hakkında yaptığı istihbarat değerlendirmelerinden İngilizlerin yakında taarruz edecekleri sonucunu çıkardı ve üst makamlara gerekli raporu verdi, ancak onları inandıramadı. Düşman taarruzu gerçekten başlayınca artık iş işten geçmişti. Şeria Nehri batısındaki İngiliz taarruzu karşısında Türk kuvvetleri için çekilme kararlaştırıldı. 1918 yılı başlarında Mustafa Kemal Paşa, Halep'in savunması görevini almıştı. O, Halep'te bulunduğu sırada yaptığı değerlendirmelerde, Osmanlı Devleti'nin müttefikleriyle birlikte yenildiği kanısına vardı. Düşüncelerini içtenlikle zamanın padişahına kadar bildirdi. Kendisi 31 Ekim 1918'de Yıldırım Orduları Grubu Komutanlığı'na atandı ve komutayı Alman asıllı Liman Von Sanders'ten aldı. Bu devri teslim sırasında eski komutan, Mustafa Kemal Paşa'ya şunları söylemişti: "Ekselâns, siz muharebe cephelerinde, Arıburnu'nda, Anafartalar'da çok yakından tanıdığım komutansınız. Aramızda gerçi bazı olaylar geçti, fakat bunlar nihayet bizi birbirimize daha iyi tanıtmış oldu; kalpten dost olduğumuzu sanırım. Bugün Türkiye'yi bırakmaya zorlanırken emrim altındaki orduları, Türkiye'ye ilk geldiğim zamandan beri takdirkârı bulunduğum bu komutana teslim ediyorum. Bu genel felâket içinde bedbahtlık duymamak mümkün değildir. Ben yalnız bir şeyle kendimi teselli ediyorum: Komutayı size bırakmak! Bu dakikadan itibaren emir sizindir, ben sizin misafirinizim." [15] Bu tarihte Talât Paşa Kabinesi'nin yerini İzzet Paşa Kabinesi almıştı. Bu bir bakıma İttihat ve Terakki'nin de siyasal sonunun geldiğinin işaretiydi. Mustafa Kemal Paşa,

[14] Mustafa Kemal Paşa, Karlsbad'daki anılarını "Karlsbad Anıları" adı altında yazmıştır. Bu anılar, O'nun Avrupa'da dünya görüşünün çok genişlediğini ve geliştiğini kanıtlar.

[15] Uluğ İğdemir, Atatürk'ün Yaşamı, s. 133.

Levent Sahverdi Arşivi

emrindeki kuvveti yeniden düzenleme tasarı ve hazırlıklarıyla uğraştığı sırada, 10 Kasım 1918'de, Yıldırım Orduları Grubu lağvedildi ve O, İstanbul'a gitti.

4. MONDROS MÜTAREKESİ VE MUSTAFA KEMAL PAŞA

Mustafa Kemal Paşa, daha Yedinci Ordu Komutanı iken üst makamlara savaşın sonu hakkındaki kanılarını belirtmişti. Bundan sonra da 30 Ekim 1918 tarihinde imzalanan Mondros Ateşkes Anlaşması'nı[16] inceleyip bunun memleketin başına neler getirebileceğini Hükûmet Başkanı Ahmet İzzet Paşa'ya bildirmişti. Mondros Ateşkes Anlaşması, İstanbul ve Çanakkale Boğazlarının açılmasını ve buralardaki istihkâmların müttefiklere teslimini öngördükten başka ordunun terhis edilmesini, orduya ait her türlü silâh, cephane ve malzemenin müttefikler emrine verilmesini gerektiriyordu. Toros tünellerinin işgalini, telsiz ve telgraf tesislerinin müttefik memurlarca kontrolonu, demir yollarının denetimini ve stratejik mevkilerin -güvenliği tehdit edici hallerde- işgalini de getiren anlaşma, Anadolu ve Rumeli dışındaki yerlerde Türk kuvvetlerinin teslimi gibi ağır koşullarla doluydu. Mustafa Kemal Paşa, Yıldırım Orduları Grup Komutanı olduğu sırada, anlaşmanın, memleketi yabancı istilâsıyla karşı karşıya getiren hükümlerine itiraz etmiş ve bunun gelecekte nelere sebep olacağını belirtmişti.

Mustafa Kemal Paşa, 3 Kasım 1918'de Musul'un İngilizlerce işgalinden sonra, İskenderun'un teslim edilmesi istendiğinde, buna izin vermeyip silâhla karşı koyacağını bildirdiğinden, O'nun Yıldırım Orduları Grubu lağvedilmiş ve dağıtılmıştı.

Mondros Ateşkes Anlaşması'nın imzasından sonraki ilk ay içinde, İtilâf Devletleri donanmasının İstanbul'a girişi; İzmit, Eskişehir, Samsun, Afyon, Merzifon, Batum ile Konya ve Alaşehir gibi mevkilerin asker gönderilerek işgali anlaşma hükümlerine aykırı olarak gerçekleştirildiğinde, Mustafa Kemal Paşa'nın haklı görüşü de doğrulanmış oldu. O, 13 Kasım 1918 sabahı İstanbul Limanı'ndaki işgal donanmasını üzüntü ile seyretmiş ve: "Geldikleri gibi gideceklerdir" demişti.

Mondros Ateşkes Anlaşması, Türk yurdunun yer yer işgaline neden olurken öte yandan Türklüğe zararlı bazı derneklerin yıkıcı çalışmaları da ortaya çıkmaya başladı. İstanbul'da Rum Patrikhanesi'ne bağlı "Mavri Mira" adlı dernekle, "Kürdistan Teali Cemiyeti", "Tealî-i İslâm Cemiyeti" ile "İngiliz Muhipler Cemiyeti" ve benzerleri bunlardandır.

[16] Mondros Ateşkes Anlaşması, Limni Adası'nda, Mondros Limanı'nda, İngilizlerin Agememnon zırhlısında imzalanmıştı.

Levent Şahverdi Arşivi

Mütareke yılları olarak anılan ve Türk yurdunun üzerinde kara bulutların dolaştığı, milletin geleceğinden umutsuz, durumundan güven duymadığı bu dönemde, Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'da gerek Osmanlı devlet adamlarıyla gerekse İşgal Kuvvetleri yetkilileriyle yaptığı temaslarla, O'nun kafasında yoğurduğu, geleceğe ait düşünceler oluşmaktaydı. O'nun Türk ulusunun kurtuluşuna ait tasarıları, yeni bir dönemin perdelerini de açacaktı.

5. YENİ BİR DEVLET KURMA DÜŞÜNCESİ VE ÜLKÜSÜ

Türk Bağımsızlık Savaşı'nı hazırlayan olayları, daha önceki tarihlere kadar giden bir zaman geçmişi içerisinde incelemede yarar vardır, çünkü Mondros Ateşkes Anlaşması'ndan sonra Osmanlı İmparatorluğu topraklarının yer yer işgali, daha önceki gizli anlaşmaların bir gereği ve sonucudur. İtilâf Devletleri'nden Rusya, İngiltere ve Fransa arasında, 1915 yılının Mart ve Nisan ayları içinde yazışmalar, bu devletlere Osmanlı Devleti topraklarından önemli paylar ayırmaktaydı. Örneğin Rusya, Boğazlar Bölgesi ile Marmara'da ayrıca bu denizin ağzını kapayan Bozcaada ile İmroz'da ve Trabzon'un batısına kadar Karadeniz kıyısında toprak sahibi olmakla kalmayacak; Van, Muş, Fırat ve Cizre'ye kadar uzanan Doğu Anadolu yöresinde de pay sahibi olacaktı. Fransa'nın Kayseri dolaylarını Kilikya ve Suriye'yi kavrayan emelleri, Musul'a kadar uzanmaktaydı. İngiltere'nin payı Hayfa, Akkâ, Irak ve Yemen üzerinde dolaşmaktaydı. Bu paylaşmada daha sonra İtalya da sıraya girmişti. Ancak 1917 yılı baharında İtilâf Devletleri safında savaşa giren Amerika Birleşik Devletleri, cumhurbaşkanlarının adından esinlenilerek "Wilson Prensipleri"ni ortaya çıkarınca, bu gizli anlaşmalar geçerliğini kaybeder gibi oldu. "Milliyetler" esasını getiren 12'inci madde ise, Türklere sadece Türklerle meskûn bölgelerde söz sahibi olma hakkını getireceğe benziyordu. Ancak diplomasi alanında Wilson Prensipleri'ne açıkcan karşı koyamayan diğer İtilâf Devletleri, dolambaçlı yollarla emellerine ulaşmayı plânladılar.

6. İZMİR'İN YUNANLILAR TARAFINDAN İŞGALİ VE MUSTAFA KEMAL'İN SAMSUN'A ÇIKIŞI

İtilâf Devletleri'nin göz yumuşu ve desteğiyle Yunanlılar, 15 Mayıs 1919 tarihinde saat 02.00 sıralarında İzmir'e çıktıklarında, yerli Rumlar çılgınca gösteriler yaparken, Türk halkı şaşkınlığa uğramıştı. Bu şaşkınlık daha sonra mitinglerde belirtilen protestolara dönüştü. Garip bir rastlantıdır ki Mustafa Kemal Paşa, vatanın kurtuluşunu, Türk ulusunun bağımsızlığını sağlamak amacıyla Anadolu'ya geçme plânlarını düşünürken,

Levent Sahverdi Arşivi

Osmanlı Devleti'nin yönetimini sürdüren Babıâli de O'nu İstanbul'dan uzaklaştırma çarelerini bulmaya çalışıyordu. Hükûmetin O'na verdiği görev, Samsun çevresindeki Rumlara tecavüzlerde bulunan Türklere haddini bildirmekti. Ordu müfettişi olarak geniş yetkiler isteyen Mustafa Kemal Paşa, İzmir'in işgalinden bir gün sonra Samsun'a yönelik deniz gezisine başladı ve 19 Mayıs 1919 tarihinde Samsun'a çıktı. Mustafa Kemal'in Samsun'a çıkışı, düzenli olayların bir sonucu olmamıştır. Bu konuda Samsun'a çıkmadan önceki olaylara değinmekte yarar düşünülür. Mondros Ateşkes Anlaşması'nın hükümleri askerî kuruluşlara, yani ordulara tebliğ edildiğinde bu hükümler, en çok Mustafa Kemal'i kaygılandırmıştır. O'nun Mondros Ateşkes Anlaşması'nın hükümleri altında bunalarak istifa edip İstanbul'a geldiğine inanmak gerekir. O'nun ayrıca İstanbul'daki hükûmette vazife almak istediği de gerçektir. O'nun İstanbul'da kaldığı birkaç ay içindeki temasları hatırlanacak olursa, yakın arkadaşı İsmet İnönü'nün de belirttiği gibi, o dönemin İstanbul'unda askerî durumla iç politika hayatı iç içeydi. O'nun İstanbul'da "Hürriyet ve İtilâf Partisi" sorumlularınca kurulan hükûmetin dışında kaldığı ve bu nedenle de tekrar orduda vazife almak isteğinde bulunduğu bilinmektedir. Mustafa Kemal'in bu isteği, O'nun ordu müfettişi olarak Anadolu'ya geçişini sağlamıştır, ancak Mustafa Kemal daha İstanbul'da iken geleceğin plânlarını da oluşturmaktaydı. O'nun plânının temel taşları, öncelikle "ulusal bağımsızlık" üzerine oturtulmuştu. O'nun: "Temel ilke, Türk ulusunun saygın ve onurlu bir ulus olarak yaşamasıdır. Bu ancak, tam bağımsız olmakla sağlanır" [17] düşüncesi bunu anlatır. O, daha İstanbul'da iken şu veya bu devletin himayesini savunanlar karşısında: "Yabancı bir devletin koruyuculuğunu istemek insanlık niteliklerinden yoksunluğu, güçsüzlüğü ve beceriksizliği açığa vurmaktan başka bir şey değildir" [18] diyordu. Mustafa Kemal'in şekillendirdiği Türk İnkılâbı'nın hazırlık dönemi, işte Samsun'a çıkmadan önceki bu dönemde, bu düşünceler etrafında örülmüştü.

Devrimin aksiyon (hareket) veya ihtilâl dönemi olarak nitelenen ikinci evresi, Mustafa Kemal'in Samsun'a çıkışıyla başlamıştır. Bu başlangıç O'nun: "1919 yılı Mayısının 19'uncu günü Samsun'a çıktım" sözleriyle başlayan eylem dönemidir. Bu, aynı zamanda O'nun yeni hayatı ve yeni dünyası olmuştur, ancak ihtilâl birden patlak vermemiş, bir dizi çalışmalar, kongreler ve kararlar sonunda olgunluğa ulaşmıştır. Bu dönemde ağır

[17] Atatürk, Nutuk, s. 10.
[18] a.g.e., s. 10.

Levent Sahverdi Arşivi

mütareke hükümleri, bir yandan işgali getirmiş bir yandan da şaşkınlığa neden olmuştu. Bundan başka ülkenin aktif gücü, ordunun silâhları, bazı yerlerde elinden alınmış, bazı yerlerde de alınma tehlikesiyle karşı karşıyaydı. İstanbul'da İtilâf donanmaları toplarını şehre çevirmişti. Adana Fransızların; Urfa, Antep, Maraş İngilizlerin; Antalya ile Konya İtalyanların askerî işgalinde bulunuyordu. 15 Mayıs 1919'da İtilâf Devletleri'nin yardımıyla İzmir'e çıkan Yunanlılar da Batı Anadolu üzerindeki tarihsel emellerini uygulama hazırlığındaydı. Bu felâketli ortam içinde bir avuç Türkün yaşayabilceği asıl yurdun da elden gitme olasılığı belirmişti. Wilson'un ilkeleriyle, İtilâf Devletleri'nin gizli anlaşmaları ve askerî güce dayanan fiilî işgalleri, Osmanlı İmparatorluğu'nun Türk yurdu dışındaki parçalarını alıp götürmekteydi. Türklerin yurtlarından olmaları gibi bir tehlikeyle karşı karşıya gelmeleri, kurtuluş çaresi arayan bazı derneklerin kurulmasına yol açmış ve büyük merkez İstanbul'da mitingler düzenlenmişti. Bunlar, işgal olaylarını ateşli sözlerle lânetleyip protesto ediyorlardı, ancak Mustafa Kemal Paşa'nın düşünce ufukları daha genişti. O, 1919'da şöyle diyordu: "Yalnız mitingler ve benzeri gösteriler büyük gayeleri hiçbir vakitte kurtaramaz ve ancak milletin sinesinden eylemli (bilfiil) olarak doğan ortak güce dayanırsa kurtarıcı olur".[19] Mustafa Kemal, Samsun'dan İstanbul hükûmetine gönderdiği uzun bir raporda: "Millet birlik olup egemenlik esasını ve Türk duygusunu hedef tutmuştur"[20] demek suretiyle yapılacak mücadelede dayanağın ne olacağını da ortaya koyuyordu. O, ayrıca Türk milletinin her şeye boyun eğerek yazgısına razı olmayacağını, onun ölü değil diri olduğunu da şu sözleriyle kanıtlamaya çalıştı: "Bir sosyal toplumun kesinlikle kamusal bir düşüncesi vardır. Eğer bu her zaman anlatılıp gösterilemiyorsa, onun var olmadığı sanılmamalıdır. O, gerçekte kesinlikle vardır. Varlığımızı, bağımsızlığımızı kurtaran bütün işler ve hareketler, milletin ortak düşüncesinin, isteğinin, azminin yüksek belirtisinden başka bir şey değildir."[21]

Mustafa Kemal hesap adamıydı. Samsun'un kıyıda oluşunu ve şehirde İngiliz askerlerinin bulunuşunu göz önünde tutarak, güvenlik düşüncesiyle, 25 Mayıs 1919'da Havza'ya hareket etti. O'nun Havza'dan yayınladığı bildiriler mitinglerle ilgilidir. O, bu dönemde ulusal heyecanın yaşatılmasında, mitinglerin gereğine de inanıyordu. Bağımsızlık Savaşı'nda, Türk ulusal gücünden kaynaklanan mücadele azmi ve özgürlük isteği, O'na

[19] Cevdet Yularkıran, Reşit Paşa'nın Hatıraları, s. 21.
[20] Afet İnan, Atatürk'ten Yazdıklarım, Altınok Basımevi, Ankara 1969, s. 58.
[21] Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, c. II, s. 200.

Levent Sahverdi Arşivi

reva görülen haksız ve yakışıksız işlemelere karşı bir tepki olarak doğmuş ve sürdürülmüştür. Türk milleti, Mustafa Kemal'in açtığı ulusal bağımsızlık bayrağı altına koşmuş ve varlığını canla başla korumaya çalışmıştır.

1919 yılının 19 Mayısında, Samsun'dan Anadolu topraklarına çıktığı zaman Mustafa Kemal'in kafasında, milletiyle birlikte bir devlet kurma ülküsü de vardı. Son dönemin çürümüş imparatorluk düzenini yürütmeye çalışanlar esasen düşmanın elinde ve etkisinde sadece kendilerini düşünmekten başka bir şey yapacak durumda ve nitelikte değillerdi. O halde millet, kendi kendini kurtarmalıydı; bunun için de birlik ve beraberlikle özgürlük ve bağımsızlık amacına yönelmeliydi. Mustafa Kemal'in ulusal heyecanı yaratmak, yaymak, canlı tutmak ve bu yolla millî birliği sağlama girişimleri, Samsun'dan itibaren başlamak zorundaydı. Onun kuracağı devletin ana ögeleri: kurtarılacak yurt, bu yurdun üzerinde bağımsız yaşayacak ulus ve ulus bireylerinin düşünce ve iradelerine yerleştirilip yaşatılacak ülküydü. Devletin ana ögesi olan halkın, öncelikle uluslaşma aşamasına yönelmesiyle, yani bağımsız ve özgür yaşama inanç ve imanına sahip olmasıyla mümkündü. Bu bilincin yaratılması ortak tarih, ortak bağlar, ortak anılar, ortak çıkarlar ve ortak tehlikelerden geçerdi. Ortak olan bu kavramlar, ancak bireyleri birbirine yaklaştırabilir ve birlikte hareket sağlanabilirdi, çünkü millî birlik ve bütünlük, birlikte dayanışma ve yardımlaşma bilinci demekti. Halkın ulusal benliğini duyması ve yaşatması uluslaşmanın koşullarındandı ve bu benliğin öncelikle sağlanması gerekiyordu. Mustafa Kemal Paşa şuna inanıyordu: "Ulusal benliğini bilmeyen milletler, öteki ulusların avıdır."[22] Mustafa Kemal, millette ulusal benliğin mutlak korunması ve buna uzanan ellerin de kırılması gereğine inanıyordu. O: "Kanılarımıza, ülkümüze, geleceğimize yan bakan her kişiyi düşman gördüğümüz gün, ulusal benliğe uzanacak her eli kırdığımız, ulusun önüne dikilecek her engeli devirdiğimiz gün gerçek kurtuluşa ulaşacağız"[23] der.

Mustafa Kemal, düşmanla yapılacak mücadelenin birlikte yapılması gerektiğini belirtir. Gerçekte millî birlik ve bütünlük de hep birlikte, milletçe hareket etmektir. O'na göre: "Ulusal işler, ulusal irade, yalnız bir kişinin düşünmesinden değil, tüm ulus bireylerinin istek ve amaçlarının bileşkesinden oluşmaktadır."[24] Millî birliğin sağlanmasında etken olan ögelerden biri de felâketlerdi. Felâket insanları birbirine yaklaştırır. Bu,

[22] a.g.e., s. 143.
[23] a.g.e., s. 144.
[24] a.g.e., s. 94.

Levent Sahverdi Arşivi

Türk ulusunun o günkü karanlık günlerinde geçerliydi. Mustafa Kemal Paşa: "Felâketler, insanları, akılları başlarında olan ulusları, her zaman azimli atılımlara götürür" der. Türk milleti, felâkete uğradığı o dönemde bütün maddî ve manevî gücünü toplamalı, özgürlük ve bağımsızlık amacına ulaşmak için o yöne yönelmeliydi. O'na göre: "Ulusların tarihinde öyle dönemler vardır ki, belirli amaçlara erişebilmek için maddî ve manevî ne kadar güç varsa hepsini bir araya toplamak ve yine o doğrultuya yöneltmek gerekir." [25]

Mustafa Kemal Paşa, millî birlik ve beraberliği sağlamak için, başkent İstanbul'daki mitinglere paralel olarak kendi sorumluluk bölgesindeki mülkî makamlara ve komutanlara da mitingler düzenlemeleri için genelgeler yayımladı. O'nun bu girişimleri özellikle İstanbul'daki işgal makamlarının gözünden kaçmadı ve onların endişelerine neden oldu. Onlar, Türk ulusunun yasal haklarını savunan Mustafa Kemal'in ulusal bilinci yaratma ve yaşatma çabalarını Hristiyanlara yönelik bir hareket olarak göstermeye çalıştılar ve bundan başka Osmanlı Hükûmeti'ni tehdit bile ettiler.

Mustafa Kemal, girişimlerini sürdürmekte haklı ve kararlıydı. O dönemde umut ışığı, elde kalan ordu birlikleriydi. Kendi, o dönemin üç ordusundan, merkezi Erzurum'da olan Üçüncü Ordu Müfettişi'ydi. Eruzurum'da bulunan 15'inci Kolordu Komutanı Ali Fuat Paşa ile Ulusal Savunma Mücadelesi konusunda anlaşmışlardı. Sivas'ta bulunan 3'üncü Kolordu Komutanı Refet Paşa, ordu kuruluşundaki bir birliğin komutanı olarak güven veriyordu.

Mustafa Kemal, bir asker olmasına karşın mücadelenin sadece askerî birliklerle sınırlı kalmasını düşünmüyordu. Birlik ve bütünlüğün sağlanmasıyla sürdürülecek etkin bir mücadele için O, yurdun çeşitli yörelerinde kurulmuş olan ulusal derneklerin birleştirilmesinde de etkili oldu.

Mustafa Kemal Paşa, ulusal davanın teşkilâtlandırılması için yakın arkadaşlarıyla birlikte kararlaştırdığı "Amasya Genelgesi (Amasya Tamimi)"ni 22 Haziran 1919'da askerî ve mülkî makamlara yayımladı. Bu genelge, Türk Millî Mücadele hareketini yönlendirmede ilk belgelerden biri olması nedeniyle önemliydi:

"1. Yurdun bütünlüğü, ulusun bağımsızlığı tehlikedir.

2. İstanbul Hükûmeti, üzerine aldığı sorumluğun gereklerini yerine getirmemektedir. Bu durum ulusumuzu yok tanıtıyor.

[25] Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, c. III, s. 88.

Levent Sahverdi Arşivi

3. Ulusun bağımsızlığını yine ulusun azim ve kararı kurtaracaktır.

4. Ulusun hâl ve durumunu gözden geçirmek ve hak isteyen sesini dünyaya duyurmak için, her türlü etki ve denetimin dışında bir ulusal heyetin varlığı gereklidir.

5. Anadolu'nun her yönden en güvenli yeri olan Sivas'ta, ulusal bir kongrenin gecikmeden toplanması kararlaştırılmıştır.

6. Bunun için bütün illerin her sancağından, milletin güvenini kazanmış üç delegenin gecikmeden yetişmek üzere yola çıkarılması gerekmektedir.

7. Her olasılığa karşı durumun ulusal bir sır halinde tutulması gereklidir."

Amasya Genelgesi öncelikle ulusal benliğin uyanışının bir kanıtı ve Türk ulusunun kendi egemenliğini kendi eline alması gereğini belirten bir belgeydi. İçeriği bakımından ileride yapılacak kongrelere işaret eden bu genelge, Ulusal Mücadele'nin de gereğini ortaya koyan bir program niteliğindeydi. Özellikle "Ulusun istiklâlini yine ulusun azim ve kararı kurtaracaktır" maddesi, Türk ulusunun sürdüreceği mücadele için kendi gücüne, yani ulusal güce, dayanacağını da ilân etmekteydi. Millet, Sivas'ta toplanacak kongreye kendi seçeceği delegeleri göndermekle "ulusal egemenlik" ilkesini de uygulayacaktı.

Mustafa Kemal Paşa, 27 Haziran 1919'da Sivas'a, 3 Temmuz 1919'da da Erzurum'a geldi. İstanbul'daki saltanat yönetimi, O'nun kurtuluş ülküsünü ve bu yoldaki çabalarını önleyemeyince, onun resmî görevine son verme kararını aldı; O da, Padişah'a askerlikten istifa ettiğini, karşılık olarak bildirdi.

23 Temmuz 1919'da toplanan ve 7 Ağustos'ta sona eren "Erzurum Kongresi", Mustafa Kemal'in başkanlığında önemli kararlar aldı. Toplanması ve yapılışı bakımından yerel bir niteliğe sahip ise de, ulusal bağımsızlıkla ilgili kararları bakımından Erzurum Kongresi'nin ulusal bir yönü vardır. Kongrenin aldığı kararlar şöyleydi:

"1. Ulusal sınırlar içinde vatan bir bütündür. Onun değişik bölümleri birbirinden ayırlamaz.

2. Yabancı işgal ve karışmasına karşı ve Osmanlı Devleti'nin dağılması halinde, millet hep birlikte savunacak ve direnecektir.

3. Vatanın bağımsızlığını koruma ve sağlamaya İstanbul Hükûmeti'nin gücü yetmezse, amaca ulaşmak için, geçici bir hükûmet kurulacaktır. Bu

Levent Sahverdi Arşivi

hükûmet ulusal kongrece seçilecektir. Kongre toplanmış değilse seçimi Heyet-i Temsiliye[26] yapacaktır.

4. Ulusal kuvvetleri (Kuva-yı Milliye) etken ve ulusal iradeyi egemen kılmak esastır.

5. Hristiyan ahaliye siyasal egemenliğimizi ve sosyal dengemizi bozucu ayrıcalıklar verilemez.

6. Manda[27] ve himaye[28] kabul olunamaz.

7. Ulusal Meclisin hemen toplanmasına ve hükûmet işlerinin meclisin denetimine konulmasına çalışılacaktır."

Erzurum Kongresi, ulusal egemenlik ilkesini getirmesi bakımından olduğu kadar, Ulusal Mücadele hareketinin Sivas'ta daha etkin ve daha ulusal kararlara gidecek durumu hazırlaması yönünden de önemlidir. Bu kongre Türk ulusunun varlığını ve birliğini dosta ve düşmana kanıtlayan siyasal bir olgudur. Kongre, dokuz kişilik bir icra heyeti seçip başkanlığına Mustafa Kemal Paşa'yı seçmesiyle, ihtilâlin önderini de onaylamıştı.

Amasya Genelgesi'ndeki çağrı ile gerçekleşen Sivas Kongresi, ulusal hareketi düzenleyen ve kararlar alan kongreler zincirinde önemlidir. 4-12 Eylül 1919 tarihleri arasında toplanan Sivas Kongresi'nde Mustafa Kemal Paşa başkan seçilmişti.[29] Sivas Kongresi, Erzurum Kongresi'nde alınan ve Türk Bağımsızlık Mücadelesi'nde temel olan kararların bir onayı olduğundan önem kazanmıştır. Bu kongrede Anadolu'da ve Rumeli'de evvelce kurulmuş olan Müdafaa-i Hukuk-u Milliye (millî varlığın savunulması) Cemiyetlerinin, "Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti" adı altında birleştirilmesiyle hem güç birliği artırılmış, hem de vatanın bölünmezliği kanıtlanmıştır. Bundan başka Sivas Kongresi'nde alınan kararla seçilen Heyet-i Temsiliye (Temsilciler), yurdun bütününü temsil etmek yetkisiyle genişletilmiş olduğundan bütünlük ve ulusal güç yönünden etkin ve önemliydi. Bu kongrenin bir özelliği de bir "ihtilâl meclisi" niteliğinde oluşuydu. Ulusal direniş ve Kuva-yı Milliye (ulusal güç), bu kongre ile daha somut hale dönüştürülmüştür. Mustafa Kemal'in daha önce belirttiği: "Ulusun durumunu ve davranışını göz önünde tutmak ve haklarını dile getirip bütün dünyaya duyurmak için her türlü etkiden ve denetimden kurtulmuş ulusal bir kurulun varlığı çok gereklidir" şeklinde

[26] Heyet-i Temsiliye, kongre sonunda seçilen delegeleri anlatır.

[27] Manda, siyasal bakımdan başka bir devletin vesayeti altında bulunmak demektir. Bunun çeşitli dereceleri vardır.

[28] Himaye, başka bir devlet tarafından korunma anlamındadır.

[29] Sivas Kongresi, Sivas'ta Lise binasında 4 Eylül 1919 günü saat 14.00 de toplanmıştır.

Levent Sahverdi Arşivi

açıkladığı amaç, böylece Sivas Kongresi'nin sonuçlarıyla gerçekleşme yoluna sokulmuştur.

Sivas Kongresinde ilân edilen durum üzerine, İstanbul hükûmeti ile Anadolu arasında hava sürekli gerginleşti. Mustafa Kemal ve Kuva-yı Milliye ile İstanbul'daki Padişah hükûmetinin sadrazamı (başbakan) Damat Ferit Paşa arasındaki gerginlik, 13-14 Eylül 1919'da Anadolu ile İstanbul arasındaki ilgi ve ilişkinin büsbütün kopmasıyla sonuçlandı. Mustafa Kemal Paşa'nın ülkenin yönetiminde yetkili başvuru yerinin "Heyet-i Temsiliye" olduğunu ilgili yerlere bildirmesinden sonra, İstanbul'da hükûmet değişikliği oldu. Yeni Ali Rıza Paşa Hükûmeti'yle Anadolu arasındaki ilişkiler, 20-22 Ekim 1919'da Amasya'da başlayan görüşmelerde yeniden ele alındı.

Mustafa Kemal Paşa'nın genel durumu daha yakından izlemek ve yönetimde kolaylık sağlamak üzere Ankara'ya gelişi 27 Aralık 1919 tarihindedir. Böylece Ankara, Türk Ulusal Mücadelesi'nde ulusal egemenliğin ilk merkezi oldu.

Bu tarihten sonra 12 Ocak 1920'de İstanbul'da toplanan Meclis-i Mebusan (Mebuslar Meclisi) da (Anadolu'dan giden mebusların da içlerinde bulunduğu Meclis) Misak-ı Millî'yi kabul etti.

Misak-ı Millî, Türk ulusunun emellerinin ve amacının program haline getirilmiş bir özüydü. Bunlar, daha önce Ankara'da görüşülüp şekle sokulmuştu. Özü bakımından bu, ulusal ant niteliğindeydi. Bu ant, 30 Ekim 1918 tarihli Mondros Ateşkes Anlaşması'nın imzalanışı sırasında, bu anlaşmanın sınırı içindeki Türk ve İslâm halkın çoğunlukta olduğu yerleri ayrılık kabul etmez bir bütün olarak kabul ediyordu; ayrıca Kars, Ardahan ve Artvin ile Batı Trakya'nın geleceğini halkın oyuna bağlıyordu. İstanbul'un, İstanbul ve Çanakkale Boğazlarının durumuyla, bağımsızlık ve tam özgürlük ilkesi Misak-ı Millî'de yer almıştı.

16 Mart 1920'de İstanbul'un İtilâf Devletleri tarafından işgali, Mustafa Kemal Paşa'nın düşüncesinde haklı olduğunu ortaya koyduğu gibi, olağanüstü yetkilerle donatılmış bir meclisin Ankara'da toplanması ortamını hazırladı. İngilizlerin 18 Martta, İstanbul Mebuslar Meclisi'ni zor kullanarak kapatmalarından sonra Mustafa Kemal Paşa'nın tepkisi, meclisin Ankara'da açılacağını ilân etmek oldu.

7. YENİ DEVLETİN KURULUŞU

Mustafa Kemal Paşa'nın ulusal istek ve irade doğrultusunda, Ankara'da bir millet meclisinin kurulması düşüncesi, mülkî ve askerî

Levent Şahverdi Arşivi

yetkililerle görüşmesinden sonra açıklığa kavuştu. Bu meclis olağanüstü yetkilerle donatılmış bir görünüş ve niteliğe sahip olacaktı. Böylece 23 Nisan 1920'de Ankara'da toplanan ve yeni seçilenlerle İstanbul'dan kaçıp gelen milletvekillerini kapsayan bu Meclis, başkanlığa Mustafa Kemal'i seçti ve ayrıca onbir bakandan oluşacak bir "Vekiller Heyeti" kurmayı kararlaştırdı.

Türk İnkılâbının "İhtilâl evresi"nin birinci bölümü, böylece Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin kuruluşuyla kapandı ve Bağımsızlık Mücadelesi'nin yeni sayfaları açıldı.

8. TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ'NDEN LOZAN BARIŞINA (23 NİSAN 1920 - 24 TEMMUZ 1923)

Türk İnkılâbı'nın "ihtilâl evresi", 23 Nisan 1920'de Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılmasından 24 Temmuz 1923'te imzalanan Lozan Barış Antlaşması'na kadar olan sürede ikinci dönemini yaşamış ve Lozan'da mutlu bir sonuca ulaşmıştır. Bu dönemde askerî harekât, iç isyanlarla mücadele ve siyasal faaliyetler yoğun bir şekilde sürdürülmüş ve askerî harekâtla siyaset, paralel bir şekilde yönetilmiştir.

İtilâf Devletleri ordularının, yine bunların desteğiyle İzmir'e çıkan Yunanlıların ve Wilson Prensipleri'nden umutlanarak Doğu Anadolu'da bir hükûmet kurmaya yeltenen Ermenilerin meydana getirdiği işgal olayları karşısında, Türk ulusunun da ulusal bağımsızlık parolasından esinlenerek oluşturduğu cepheler, bu dönemin belli başlı olaylarının başlangıcı olmuştur. Batı Anadolu'da Ayvalık Cephesi, Bergama ve Soma Cephesi, Aydın ve Nazilli Cephesi ve Salihli Cephesi, Türk ulusunun benliğinden doğan yurt savunması duygusuyla kurulmuştu. Sivas Kongresi'nin kararıyla Ali Fuad Paşa, "Batı Anadolu Genel Ulusal Kuvvetler Komutanı[30] olarak atanmıştı.[31] Güneyde Adana, Antep (Gaziantep), Maraş ve Urfa'da önce İngilizlerin ve sonra Fransızların işgal hareketi de ulusal bir cephenin doğuşunu hazırladı. Bunların dışında, Doğu Anadolu'da Ermenilere karşı da bir cephe kurulmuş ayrıca Trakya ve İzmit'te yerel cepheler oluşturulmuştu.

Bu dönemde, Damat Ferit Paşa'nın ikinci kez sadrazamlığa getirilmesinden sonra, 11 Nisan 1920'de yayımlanan şeyhülislâmın fetvası

[30] O zamanki adıyla "Garbî Anadolu Umum Kuva-yı Milliye Kumandanı".

[31] Heyet-i Temsiliye tarafından, Harbiye Nezareti'ne (Millî Savunma Bakanlığı) 16 Kasım 1919'da yapılan öneri ile milis kuvvetlerini de içine almak üzere Batı Anadolu'da bütün birliklerin üç cepheye ayrılarak yönetilmesi ileri sürülmüştü.

Levent Sahverdi Arşivi

ve Padişah hükûmetinin kışkırtmalarıyla açılan "İsyanlar Dönemi", Türk Bağımsızlık Mücadelesi sayfaları içinde lânetlenmeye değer olayları oluşturmuştur. Anzavur İsyanı, Düzce-Hendek ve Adapazarı İsyanı, Yenihan, Yozgat ve Boğazlayan İsyanları, Afyonkarahisar ve Konya İsyanları bu olayların başlıcalarıydı. Bu isyanlar, düşman karşısında teşkilâtlanıp yurt savunmasına hazırlanan ordu için büyük sorunlar oldu. Bu isyanlar, ordunun yeniden düzenlenmesini geciktirmekle beraber, bastırıldı.

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Misak-ı Millî (Ulusal Ant) üzerine yemin etmesinden sonra, İstanbul hükûmetince kabul edilip 10 Ağustos 1920'de imzalanan Sevrés (Sevr) Antlaşması ise, Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanışını onaylayan siyasal bir belge oldu. Mustafa Kemal'in "Halbuki Türk'ün onur ve benliği ve yeteneği çok yüksek ve büyüktür. Böyle bir ulus tutsak yaşamaktansa yok olsun daha iyidir. Bu nedenle, ya istiklâl ya ölüm! İşte gerçek kurtuluşu isteyenlerin parolası bu olacaktı" [32] şeklinde beliren sözleri, düşmana karşı dişini tırnağına takıp mücadeleye azmedenlerin ülküsü olmuştu. 1920-1921 döneminde Kuva-yı Milliye'nin (milis kuvvetleri) askerî birlikler içine alınmasına devam edildi ve ordunun güçlendirilmesine çalışıldı. [33] Doğu Anadolu'da, Erivan, Gümrü ve Kars çevresinde bir Ermenistan kurulmasına yönelik Ermeni hareketlerini ortadan kaldırmak amacıyla, 28 Eylül 1920'de başlatılan harekât, Gümrü Antlaşması'yla başarılı bir sonuca ulaştırıldı. Aynı dönemde Gürcülere karşı yapılan askerî harekât da siyasal zaferle sonuçlanarak, Türk İstiklâl Savaşı'nın ilk ulusal heyecanları doğdu.

Türk Bağımsızlık Savaşı'nın asıl önemli savaşları Batı Anadolu'dakilerdir. Yunanlıların, 22 Haziran 1920'de Milne (Miln) Hattı'ndan ileri harekâta başlamalarıyla hareketlenen olaylarda Türk kuvvetleri, teşkilâtlanmanın tamamlanamamış olmasından ötürü geri çekildiler. Trakya'da ise Edirne, 25 Temmuz 1920'de Yunanlılarca işgal edildi. Yunan ilerleyişi karşısında 6-10 Ocak 1921'de cereyan eden Birinci İnönü Muharebesi'nde Yunanlılar, başarılı olamadılar. Bu muharebeden sonra, 21 Şubat 1921'de başlayan Londra Konferası'nda, Türkiye Büyük Millet Meclisi delegesinin Türk ulusunun gerçek temsilcisi olarak tanıtılması, siyasal alanda bir başarı sayılmalıdır. Bundan başka 16 Mart 1921'de Sovyetlerle Moskova Antlaşması imzalandı.

[32] Atatürk, Söylev, c. I, s. 13.

[33] Bu dönemde Kuva-yı Seyyare (seyyar kuvvetler) Komutanı Çerkez Ethem'in isyan hareketi, ulusal kuvvetleri uğraştırdı (1921).

Levent Sahverdi Arşivi

31 Martta başlayan İkinci İnönü Muharebesi'nde, şanslarını ikinci kez deneyen Yunanlılar, 1 Nisan 1921 gecesi çekilmek zorunda kalınca, Mustafa Kemal'in deyimiyle: "İnkılâp tarihimizin bir sayfası, İkinci İnönü Zaferi'yle doldurulduk." Büyük Millet Meclisi Başkanı olarak Mustafa Kemal, Batı Cephesi Komutanı ve Genelkurmay Başkanı İsmet Paşa'ya 1.4.1921'de gönderdiği kutlamada: "Siz orada yalnız düşmanı değil, milletin tersine dönmüş talihini de yendiniz" [34] demişti. İkinci İnönü Zaferi'nden sonra yeni devletin gücü çok artmış, iç yönetimde otorite ve bütünlük daha da genişlik ve etkinlik kazanmıştı. Bundan başka ordunun kendine güveni de çoğalmıştı. Bu durum, 8 Nisan 1921'deki Aslıhanlar Muharebesi'yle daha güçlendi. Yunanlılar, İnönü Muharebelerindeki yenilgilerinin acısını çıkarmak için Batı Anadolu'da ve Karadeniz limanlarında bazı taciz hareketlerinde bulunduktan sonra, 10 Temmuz 1921'de tekrar ileri harekâta başladılar. Afyon, Kütahya ve Eskişehir Yunanlıların eline geçti. Ordu, Sakarya Nehri gerisine çekilerek düşmanla araya büyükçe bir mesafe konuldu. Bu durumda Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde büyük kaynaşmalar oldu. Mecliste: "Ordu nereye gidiyor; millet nereye götürülüyor? Bu gidişin elbette bir sorumlusu vardır; O nerededir? O'nu göremiyoruz! Bugünkü acıklı halin, feci durumun gerçek sorumlusunu ordunun başında görmek isterdik" [35] diyenler çıktı. Mustafa Kemal Paşa, bunun üzerine başkomutanlığı fiilî olarak üzerine aldı. [36]

Sakarya Meydan Muharebesi, 23 Ağustos 1921'de başladı. Yüz kilometrelik cephede cereyan eden bu mücadelede çok bunalımlı günler oldu. Bazı yerlerde üstün düşman kuvvetleri, yer yer savunma hatlarımızı parçaladılar. Türk ordusunun geriye çekilme düşünce ve kavramını kırmak için Mustafa Kemal Paşa, ülke savunmasını şu sözleriyle anlattı ve şiddet gösterdi: "Savunma hattı yoktur, savunma alanı vardır. O alan bütün vatandır. Vatanın, her karış toprağı vatandaşın kanıyla ıslanmadıkça düşmana terk olunamaz. Onun için küçük, büyük her birlik, ilk durabildiği noktada tekrar düşmana cephe kurup savaşa devam eder." [37] 13 Eylül 1921'e kadar süren Sakarya Meydan Muharebesi, Türk ordusunun zaferiyle sonuçlandı. Ondan sonra Büyük Millet Meclisi'nce Mustafa Kemal'e "mareşal" rütbesiyle "gazi" ünvanı verildi.

Mustafa Kemal bu zaferden sonra da "Türk milletini, cephede bulunan ordu kadar duygu, düşünce ve hareket olarak savaşla ilgilendirme"

[34] Atatürk, Nutuk, c. II, s. 172.
[35] a.g.e., s. 206.
[36] a.g.e., s. 212.
[37] a.g.e., s. 215.

Levent Sahverdi Arşivi

çalışmalarını sürdürdü. O'nun inancına göre: "Bütün maddî ve manevî varlığını yalnız vatan savunmasına vermekte ağır davranan ve müsamaha gösteren milletler, savaş ve çarpışmayı gerçekten göze almış ve başarabileceklerine inanmış sayılamazlar." [38]

Sakarya Meydan Muharebesi'nden sonra Fransa ile 20 Ekim 1921'de Ankara Anlaşması (İtilâfnamesi) imzalandı. Bu anlaşma Türk ulusal davasının bir batı devleti tarafından kabul edilmesini kanıtlayan belge oldu.

Türk Bağımsızlık Savaşı'nın odak noktası, Büyük Taarruz'dur. Sakarya Zaferi'nden sonra Yunanlıların geri çekilişinin insiyatifi, Türk ordusuna bırakılmış oldu. Böylece Büyük Taarruz'un hazırlıklarına başlandı. Ancak bu dönemde de zararlı propagandaların ardı arkası kesilmedi. Bu propaganda: "Sakarya Savaşı'ndan sonra aylar geçtiği halde, ordu niçin taarruz etmiyor" sorusu üzerine oturtulmuştu. Buna karşı bir hesap adamı olan Mustafa Kemal: "Yarım hazırlıkla, yarım tedbirle yapılacak taarruz, hiç taarruz etmemekten çok daha fenadır" [39] diyordu. Ayrıca O, milletin hazırlıklı olmasına önem ve öncelik veriyordu ve: "Tam üç vasıtanın yeter derecede hazırlanmış olduğunu görmek gereğini duyuyorum. Onlardan birincisi ve en önemlisi ve esas olanı, doğrudan doğruya milletin kendisidir" [40] diyerek "topyekûn (total) harp" kuralını anlatmak istiyordu.

Mustafa Kemal Paşa,"Büyük Taarruz" kararını 1921 yılı Haziran ayı ortalarında vermişti. Bu taarruz için Batı Cephesi Komutanlığı'na bağlı kuvvetler, iki ordu halinde teşkil edilmişti. Bunlar, on sekiz tümenle, üç tümenli bir süvari kolordusundan oluşuyordu. Mustafa Kemal Paşa'nın tasarladığı taarruz plânının esası, O'nun anlatışıyla: "Ordularımızın ana kuvvetlerini düşman cephesinin bir kanadında ve mümkün olduğu kadar dış kanadında toplayarak bir imha -yok etme- meydan muharebesi yapmaktı." [41] 6 Ağustos 1922'de, gizlilik içinde başlayan taarruz hazırlıklarından sonra muharebe, 26 Ağustos 1922 günü bütün cephede başladı. 30 Ağustos günü gaye noktasına ulaşan Başkomutan Muharebesi'yle düşmanın ana kuvvetleri, imha ve esir edildi. Mustafa Kemal Paşa, bu büyük zaferi şöyle niteler: "Bu eser, Türk milletinin hürriyet ve bağımsızlık düşüncesinin ölümsüz anıtıdır. Bu eseri yaratan bir milletin evlâdı, bir ordunun başkomutanı olduğumdan ötürü sonsuza dek mutlu ve bahtiyarım." [42]

[38] a.g.e., s. 217.
[39] a.g.e., s. 236.
[40] a.g.e., s. 238.
[41] a.g.e., s. 276.
[42] a.g.e., s. 283.

Levent Sahverdi Arşivi

Batı Anadolu'nun düşmandan temizlenmesinden sonra Boğazlar ve Trakya sorunu sıraya girdi. Sonunda Mudanya'da toplanan bir konferansta bütün sorunlar ele alındı. Mudanya Ateşkes Anlaşması, 11 Ekim 1922'de imzalandı. İnkılâp tarihine "Mudanya Mütarekesi" adıyla geçen bu anlaşmayla, Meriç Irmağı'na kadar Trakya'nın boşaltılması, İstanbul ve Boğazların Büyük Millet Meclisi Hükûmeti'ne devri, Misak-ı Millî'nin gerçekleşmesi ve yeni devletin haklarına karşı saygı gösterilmesi sağlanmış oluyordu.

9. LAUSANNE (LOZAN) BARIŞ ANTLAŞMASI

Mudanya Ateşkes Anlaşması'ndan sonra, yeni Türkiye Devleti'nin sorunları, 22 Kasım 1922'de Lausanne'da toplanan konferansta görüşülmeye başlandı. Bu görüşmeler, Türk - Yunan barış sorunu, yeni Türk Devleti'nin tanınması ve eskiden yabancılara verilmiş olan kapitülasyonların (ayrıcalıklar) ortadan kaldırılması gibi başlıca üç grupta toplanıyordu. Üç ay süren çetin bir siyasal mücadele sonunda, 24 Temmuz 1923'te imzalanan Lausanne Barış Antlaşması, Misak-ı Millî'nin ve Türk istiklâlinin yabancı devletler tarafından kabul edildiği bir barış belgesi oldu.

II

DEVLET ADAMI ATATÜRK'ÜN DEVLET HAKKINDAKİ DÜŞÜNCELERİ

Atatürk'ün çok yönlü bir önder oluşunda, bütün O'nu inceleyip değerlendirenler birleşmektedirler. Hayata bir asker olarak atılmış olan Atatürk, kurduğu ve yönlendirdiği Türkiye Cumhuriyeti ile bir devlet kurucusu[43] ve O'nu başarıyla yönetmesiyle de yetenekli bir devlet adamıdır. Atatürk bu alanda, askerlik kadar ve hattâ askerlikten daha üstün bir yeteneğe sahip olduğunu bütün dünyaya kanıtlamıştır.

Atatürk'ün kurduğu devletin tarihsel bir öyküsü vardır. Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde toplumda olduğu gibi, devlet kuruluşlarında ve ekonomide de çöküş vardı. Devletin güçsüz kalışında sosyal, ekonomik, askerî ve siyasal alandaki etkin gerilemenin nedeni yatıyordu. Devletin güçsüzlüğü, sosyal alanda dengesizliklere neden olmasından başka, siyasal egemenlik anlayışını da etkilemekten geri kalmamıştı. Osmanlı İmparatorluğu'nun gerileme ve çöküş döneminin

[43] Devlet, unsurları bakımından halk, ülke ve egemenlikten oluşur. Belli sınırlar içinde toprağa ve halka sahip olan bu topluluk, bir hükûmet idaresinde yasalara göre teşkilâtlanmayı da ifade eder. Egemenlik anlayışı bakımından Atatürk'ün kurduğu Cumhuriyet, halk idaresini, yani egemenliğin halkta bulunduğunu kabul eder.

Levent Sahverdi Arşivi

devleti de, tarihsel bir oluşumun gereği olarak, sürekli bozulmaya yüz tutmuştu.

Mustafa Kemal, gençlik yıllarında, Osmanlı İmparatorluğu'nun bu çöküş döneminin olayları arasında yetişti. Bu olaylar arasında yaşadı ve olayların nedeni O'nu derin derin düşündürdü. Bu O'nun düşünsel (fikrî) yönden gelişmesini de hazırladı. Devletin Birinci Dünya Savaşı'nda bağlaşıklarıyla (müttefikler) birlikte yenilmesi ve bundan sonra da varlığını koruma kaygısına düşmesinin oluşturduğu ortam, Mustafa Kemal'in düşüncesini etkiledi; kararlarına, tutum ve davranışlarına önemli katkıları oldu. Osmanlı Devleti'nin imzalamak zorunda kaldığı Mondros Ateşkes Anlaşması'nın hükümleri, devleti dağıtıyor ve küçültüyordu. Bu parçalanma sonucu, sadece İmparatorluğu oluşturan Türkler dışında kalan uluslar, galiplerin egemenliğine girmekle kalmıyor; Türk milletinin anavatan bildiği topraklar da düşman işgali altına giriyordu. Bu olaylar, tarihte ve dünyada "Türk İnkılâbı" olarak tanınan sosyal ve siyasal olayın doğuşunu hazırlamıştır.

Yabancıların istilâ hareketine göz yuman ve onunla işbirliği yolunu seçen "padişahlık müessesesi"ne karşı başkaldırı şeklinde başlayan Ulusal Mücadele, yeni bir devletin kuruluşunu hazırlamış ve gerektirmiştir. Gerçekte İstanbul'da bir saltanat hükûmeti yok değildi. Ancak bu kuruluş, düşmanın egemenliği ve etkisi altındaydı. Bir devlet için başlıca koşullardan biri olan egemenlikten yoksun bulunan bir siyasal teşekkülün devlet olarak anılması ve tanınması mümkün olamazdı. Atatürk, henüz "Mustafa Kemal" adını taşıdığı 1919 yılında, Samsun'a çıktığı zamana ait durumu ortaya koyarken İstanbul'daki devlet mekanizmasını şu sözlerle anlatır: "Millet ve memleketi Genel Savaş'a sokanlar, kendi hayatlarının endişesine düşerek, memleketten kaçmışlar, saltanat ve hilâfet makamında bulunan Vahdettin, soysuzlaşmış, kendini ve yalnız tahtını elde tutacağını sandığı aşağılık çareler araştırmakta, Damat Ferit Paşa'nın başkanlığındaki kabine, âciz, onursuz, korkak, yalnız padişahın iradesine bağlı ve onunla beraber kendilerini koruyabilecek herhangi bir duruma boyun eğmiş." [44] Bu genel tablodan başka o dönemin İstanbul Hükûmeti, etkinlik ve etkililikten yoksundu. Bunu da O şöyle dile getirir: "Düşman devletler Osmanlı devlet ve memleketine maddî ve manevî olarak saldırı halinde; yok etme ve paylaşmaya karar vermişler. Padişah ve halife olan kişi, hayat ve rahatını kurtarabilecek çareden başka bir şey düşünmüyor. Hükûmeti de aynı durumda." [45] Devletin bu durumu, öncelikle bağımsız bir topluluk olması

[44] Atatürk, Nutuk, c. I, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1951, s. 1.
[45] a.g.e., s. 10.

Levent Sahverdi Arşivi

ilkesine de ters düşmekteydi. Bundan başka Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu koşullar, O'nun halkın haklarını koruyabilecek yetenekte olmadığını da ortaya koyuyordu. O dönemde mevcut durumdan kurtulmak için düşünülen çarelerden "İngiltere'nin himayesini" veya "Amerika'nın mandasını" istemek ise, bağımsızlık ve egemenlik ilkeleriyle hiçbir biçimde bağdaşmamaktaydı. Bu durumuyla Osmanlı Devletini'ni, temelleri çökmüş ve ömrü tamam olmuş olarak niteleyen Mustafa Kemal, kararını şöyle vermişti: "Bu durum karşısında bir tek karar vardı. O da ulusal egemenliğe dayalı, kayıtsız şartsız bağımsız yeni bir Türk Devleti kurmak."[46] Görüldüğü üzere Mustafa Kemal'in tasarladığı ve kafasında geliştirdiği devlet, milletin iradesini ve isteğini önde tutan bir devlet şekli olacaktı.

Böylece Atatürk'ün Türk İnkılâbı'na temel olan ilkelerinden ikisi, bu yıllarda oluşmuş ve inkılâp ateşini yakmaya kıvılcım olmuştu. O'nun "kayıtsız şartsız bağımsız yeni bir Türk Devleti kurma kararının dayandığı en kuvvetli muhakeme ve mantık" yine O'nu sözleriyle şöyleydi: "Esas, Türk milletinin saygın ve onurlu bir millet olarak yaşamasıdır. Bu esas ancak tam bağımsızlığa sahip olmakla sağlanabilir. Ne kadar zengin ve mutlu olursa olsun bağımsızlıktan yoksun bir millet uygar insanlık önünde uşak olmaktan başka bir işleme hak kazanamaz. Yabancı bir devletin koruma ve sahip çıkmasını istemek, insanlık yeteneklerinden yoksunluğu, beceriksizliği ortaya koymaktan başka bir şey değildir. Bununla beraber bu duruma düşmemiş insanların isteyerek başlarına bir yabancı efendi getirmelerine asla olasılık verilemez. Halbuki Türk'ün onuru ve benliği ve yeteneği çok yüksek ve büyüktür. Böyle bir millet tutsak yaşamaktansa yok olsun daha iyidir. Bu nedenle, Ya İstiklâl ya ölüm! İşte gerçek kurtuluşu isteyenlerin bayrağı bu olacaktı."[47] Atatürk, ilkeleri arasına özenle oturttuğu "ulusal bağımsızlığa" daha inkılâbın başlangıcında büyük önem veriyordu. Çünkü uluslar, dünya ulusları arasındaki yerlerini öncelikle siyasal bağımsızlıkla ve bunun ideali olan tam bağımsızlıkla alabilirlerdi. Devletler hukukunun bu alanda tanıdığı hak ve yetkiye sahip olmadan bir devletin tanınması veya sayılması olanak dışıydı. Eğer bir devlet başka bir devletin vesayetine veya korumasına sığınarak onun kanatları altına girmeyi kabul ederse, bu devletin saygınlık kazanmasına olanak yoktu. Bundan ötürü Ulusal Mücadele'ye yön veren kongrelerde ulusal bağımsızlık kavramı ve ilkesi başta gelen bir ilke olmuş ve titizlikle savunulmuştur. Örneğin Erzurum Kongresi'nde alınan kararlar arasında: "Vatanın

[46] a.g.e., s. 12.
[47] a.g.e., s. 13.

Levent Sahverdi Arşivi

bütünlüğünü korumak ve savunmak, ulusal bağımsızlığın dokunulmazlığını ve tamlığını sağlamakla Kuva-yı Milliye'yi (ulusal güç ve kuvvetler) etken ve ulusal iradeyi egemen kılmak" [48] önemle ele alınmış ve bundan sonraki kongrelerde de üzerinde önemle durulmuştur.

Atatürk,e göre siyasal bağımsızlık onurlu bir ulus için yeterli değildir. Bunun daha kapsamlısı, daha ideali olan "tam bağımsızlık" bir toplum için gereklidir. O: "Tam bağımsızlık, bizim bugün üzerimize aldığımız vazifenin temelidir" derken bunun önemine işaret eder. Atatürk'ün kurduğu yeni devletin niteliklerinden biri ve en önemlisi bu ilkeydi ve yine O, bu ilkeden ne anladığını şöyle belirtiyordu: "Tam bağımsızlık denildiği zaman elbetteki, siyasal, malî, iktisadî, adlî, askerî, kültürel ve benzeri her hususta tam bağımsızlık ve serbestlik belirtilmektedir. Bu saydıklarımın herhangi birinden yoksun olmak, millet ve ülkenin gerçek anlamıyla bağımsızlıktan yoksun olması demektir." [49] Mustafa Kemal'e bu sözleri söyleten, yaşadığı dönemde gördüğü Osmanlı Devleti'nin acıklı durumuydu. O, Osmanlı Devleti'nin gerçek bağımsızlıkla bağdaşmayan birçok yönlerini görmüş, değerlendirmiş ve bunlardan bazı sonuçlar çıkarmıştı. Mustafa Kemal Paşa, Türk ekonomisine yön vermek amacıyla 17.2.1923'de düzenlediği İzmir İktisat Kongresi'nde, Osmanlı Devleti'nin devlet niteliklerine uymayan durumunu şöyle anlatmıştı: "Osmanlı Devleti gerçekte ve fiilen istiklâlden yoksun bir hale getirilmişti. Kendi uyruğuna (tebaa) koyduğu bir vergiyi yabancılardan alamazdı. Gümrük işlerini ve vergilerini dilediği gibi düzenleyemezdi. Bir devlet ki, yabancılar üzerinde yargılama hakkı yoktu, demir yolu yapmak için, fabrika yapmak için devlet serbest değildir, böyle bir devlete bağımsız denebilir mi? Osmanlı ülkesi, yabancıların serbest bir kolonisinden başka bir şey değildi. Osmanlı halkı içindeki Türk milleti de tamamen esir bir duruma getirilmişti. Bu sonuç belirttiğim gibi milletin kendi iradesine ve kendi egemenliğine sahip bulunamamasından ve bu irade ve egemenliğin şunun bunun elinde kullanılır hale gelmesinden doğuyor. O halde kesinlikle diyebiliriz ki, millî bir dönem yaşamıyorduk ve millî bir tarihe sahip bulunmuyorduk." [50] Mustafa Kemal'in bu sözleri, O'nun ulusal devlet düşüncesinin ve anlayışının da bir kanıtıdır. O'na göre devletin asıl unsuru olan millet, devletin şeklini de saptamalıdır. Milletin iradesi, devletin şeklini de belirlemelidir.

Mustafa Kemal Paşa'nın bu konuda, Ankara'da 23 Nisan 1920'de açılan Meclis'te, hükûmetin kurulmasıyla ilgili önergesinde de "millî

[48] Cevat Dursunoğlu, Millî Mücadele'de Erzurum, Ankara 1946, s. 121.
[49] Atatürk, Nutuk, c. II, s. 222.
[50] Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, c. II, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1952.

Levent Şahverdi Arşivi

egemenlik esasına dayanan halk hükûmeti" üzerinde durduğu görülmektedir. Bu önergede: "Meclis'te yoğunlaşan millî iradenin, fiilen vatanın mukadderatını ele almış olduğunu kabul etmek temel ilkedir. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin üstünde bir kuvvet yoktur" [51] şeklinde ortaya konulan esas, devlet anlayışında millî iradenin, yani halkın oyunun ve söz sahibi olduğunun bir kanıtıdır. Önergenin diğer prensipleriyle birlikte bir kül olarak değerlendirmesini yapan Mustafa Kemal, şu yargıyı belirtir: "Bu prensiplere dayanan bir hükûmetin özü, kolaylıkla anlaşılabilir. Böyle bir hükûmet, millî egemenlik esasına dayanan halk hükûmetidir. Cumhuriyettir." [52]

Mustafa Kemal Paşa, meclise seçilecek milletvekillerinin seçiminde titizlik gösterilmesini öğütler. O'na göre milleti temsil edeceklerin dikkatli bir seçimle iş başına getirilmeleri gerekir. O'nun bu sözleri her ne kadar İmparatorluk döneminin ve saltanat egemenliğinin bütünüyle kaldırılamadığı yıllarda söylenmiş ise de, birçok yönlerden yine geçerli sayılabilir. O, bir zümrenin egemenliği ile, halk iradesinin sonucunda ortaya çıkan hükûmetler arasındaki farkı şöyle anlatır: "Pek güzel bilirsiniz ki, sultanlarla, halifelerle yönetilmiş ve yönetilen memleketlerde vatan için, millet için büyük tehlike, sultanların ve halifelerin düşmanlar tarafından satın alınmalarıdır. Bu çoğu zaman kolaylıkla sağlanabilmiştir. Meclislerle yönetilen memleketlerde de, en tehlikeli nokta, bazı milletvekillerinin yabancılar adına ve hesabına çalınmış ve satın alınmış olmalarıdır. Millet meclislerine kadar girmek yolunu bulabilen vatansızlara her zaman rastlanabileceğine, tarihin bu konudaki örnekleriyle hükmetmek zorunludur. Bunun için millet, vekillerini seçerken, çok dikkatli ve kıskanç olmalıdır. Milletin hatadan kurtulması için yegâne sağlam çare, fikir ve faaliyetleriyle milletin güvenini kazanmış bir siyasal partinin, seçimde millete yol göstermesidir." [53] Bu değerlendirmede görülür ki, halkın meclise göndereceği temsilciler de gelişigüzel kişiler olmamalıdır. Bunlar, kamuoyunun her yönden saygı ve güvenine hak kazanmış kişiler olarak, yurdun ve milletin hayrına ve bayındırlığına çalışacak niteliklere sahip olmalıdırlar.

Mustafa Kemal'in Türkiye Cumhuriyeti'nin tarihsel öyküsünde devletle ilgili görüş ve düşünceleriyle uygulamaları sadece bunlar değildir. O, bir devlet kurucusu ve yöneticisi olarak da birçok deneyimlere sahipti.

[51] Atatürk, Nutuk, c. II, s. 8.
[52] a.g.e., s. 4.
[53] a.g.e., s. 80.

Levent Sahverdi Arşivi

Öncelikle O, inkılâbı üzerine oturttuğu çağdaşlaşmada, devlete de bu ilke doğrultusunda yön vermiştir. Atatürk'ün ilkeleri arasındaki çağdaşlaşma, öncelikle devlet içindi. Bunun içerisinde doğal olarak, devletin ana ögesi olan halkın çağdaşlaşması, ülkenin çağdaş uygarlık prensiplerine göre geliştirilmesi ve bütün bunları yapabilmek için de devlet kurum ve kuruluşlarının çağdaş ölçülere göre kurulması ve yönetilmesi vardı. Mustafa Kemal'e göre devletin üzerinde egemen olduğu memleket, uygar ve yenilikçi olmalıydı. O'nun düşündüğü yönetim düzeyi, ileri ve çağdaş dünyanın benimseyip ulaştığı düzeydi. O'nun: "Memleket kesinlikle çağdaş, uygar ve yenilikçi olacaktır. Bizim için bu, yaşam davasıdır. Bütün özverilerimizin sonuç vermesi buna bağlıdır" [54] sözlerinde belirlenen amaç, açık ve her türlü kuşkudan uzaktır. Atatürk'ün bu konuda ne düşündüğü çoğu kez anlaşılamadığından, bazı tartışmalara yol açmıştır. Ancak O'nun: "Ulusumuzun siyasal ve sosyal yaşantısında, ulusumuzun düşünsel eğitiminde yol göstericimiz bilim ve teknik olacaktır" [55] sözleri hatırlanacak olursa, O'nun "siyasal yaşantı" olarak nitelediği alanın devlet yönetimi, yani iç ve dış siyaset olduğu açıklığa kavuşur. Buna göre Atatürk, devlet yönetiminde bilimsel düşünceden, bilimsel uygulamadan yanadır. Devletin görevi, öncelikle halkı mutluluğa, refaha ve bayındırlığa götürmektir. Bu, devletin ana görevi ve tutumu olmalıdır. Atatürk, bir devlet adamı olarak, ilhamını hayat gerçeklerinden almış ve uygulamalarını gerçekçiliğe dayamıştır. O, bu konuda şöyle demiştir: "Yürüdüğümüz gerçek yolunun, milleti mutluluğa ulaştıran biricik yol olduğunu anlatmak gerekir." [56] Hayalci olmayan Atatürk: "Bütün hayatımızı gerçek hedeflere yöneltmek ve en sonunda millete bir gün eliyle tutacağı gerçek ve maddî eserler vermektir" [57] demek suretiyle gerçekçi bir yol izlemenin yandaşı olduğunu ortaya koymuştu. Atatürk, devlet yönetiminde gerçek yolda yürümeyi, kamuoyunun genel doğrultusunda yürümek şeklinde niteler. Böylece O, devletin ana ögesi olan halkın düşünce ve isteğine değer verir. Onun sözleriyle: "Milletin ortak istek ve eğilimine temas etmek ve onun gereklerine varlığını ve hareketi hasretmeyi ilke edinmek gerçek yolda yürüyebilmek için biricik kuraldır." [58]

[54] Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, c. III, s. 71.
[55] a.g.e., s. 67.
[56] Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, c. II, s. 263.
[57] a.g.e., s. 263.
[58] a.g.e., s. 199.

Levent Şahverdi Arşivi

Devleti: "Belli bir bölgede yerleşmiş ve kendine özgü bir kuvvete sahip olan bireylerin toplamından oluşan bir varlık" [59] olarak niteleyen Atatürk, bu siyasal kuruluşun millet tarafından kurulduğuna değinir ve onun vatandaşlara karşı yükümlülükleri ve bunun yanısıra yetkilerinin de bulunduğunu belirtir ve: "Milletin kurduğu devletin ve hükûmet teşkilâtının, vatandaşlara karşı, yükümlü olduğu vazifeleri ve yetkileri vardır" [60] der.

Devletin vazifelerinin başında, ülke içindeki güvenlik, adalet ve asayişin seçkin bir yeri vardır. Gerçekte devletin görevleri başında ulusal varlığı güven içinde bulundurmak, onun ana görevlerindendir. Bu görev, devletin bazı yetkilere ve bunu sağlayacak kuvvetlere sahip olmasını gerektirir. Atatürk, devletin görevlerini sıralarken güvenlik ve asayişe öncelik vererek bunu: "Memleket içinde asayişi ve adaleti kurmak ve sürdürerek, vatandaşların, her türlü özgürlüğünü, masun bulundurmak" [61] şeklinde anlatır.

Devlet işlerini düzenleme ve yürütme genel olarak siyaset veya siyaset sanatı olarak tanımlandığına göre; bir devletin siyasal gücünün, devlet yönetimindeki yeri ve değeri büyüktür. Bir devletin dayandığı ulusal güç içerisinde siyasal gücün ayrılmaz bir yeri ve değeri vardır; çünkü bir devletin millî güvenlik politikasının plânlanmasında siyasal güç de etkendir ve etkili ögelerden biridir. Atatürk bu konuda ulusal siyasete önem veren bir devlet adamı olarak belirgindir. O, ulusal siyaseti tarihsel, bilimsel, akıl ve mantığa dayalı bir siyaset olarak görür ve devletin ulusal bir siyaset izlemesini öğütler. O'na göre: "Milletimizin, güçlü, mutlu ve dengeli yaşayabilmesi için devletin bütünüyle ulusal bir siyaset izlemesi ve bu siyasetin iç teşkilâtımıza tamamiyle uyması ve dayanması gerekir. Ulusal siyaset dediğim zaman, amaçladığım anlam ve içerik şudur: Ulusal sınırlarımız içinde, her şeyden önce kendi kuvvetimize dayanarak varlığımızı korumakla, millet ve memleketin gerçek mutluluk ve refahına çalışmak... Genel olarak, aşırı tutkular peşinde milleti oyalamamak ve ona zarar vermemek... Medenî dünyadan, medenî ve insancıl davranış ve karşılıklı dostluk beklemektir." [62] Bu esaslar içinde devlet yönetiminin, yani siyasetin başlıca uygulama ve güvenlik aracının, milletin özünde var olan, bundan doğan ve milletçe geliştirilen ulusal güce dayanmak sonucu çıkarılabilir.

[59] Afet İnan, Atatürk'ten Yazdıklarım, Altınok Basımevi, Ankara 1969, s. 13.
[60] a.g.e., s. 14.
[61] a.g.e., s. 14.
[62] Atatürk, Nutuk, c. II, s. 7.

Levent Şahverdi Arşivi

Bilindiği üzere bir milletin siyasal gücü, dış ve iç siyasetinin bir bileşkesinin uyum içinde çalışmasıyla güçlenir ve beslenir. Atatürk bu iki güç arasında ayrılmaz bir bağlantı kurar. Devletin ana görevleri arasında saydığı dış siyaseti, diğer uluslarla olan ilişkileri iyi yönetmek şeklinde belirtir ve: "Dış siyaset ve diğer uluslarla ilişkileri iyi idare ederek ve içeride her türlü savunma kuvvetlerini, her zaman, hazır bulundurarak, milletin bağımsızlığını güvenli ve korunmuş bulundurmak" [63] der.

Atatürk, devletin ana vazifelerinden olan "asayiş ve adaleti kurmayı" ve "dış siyaseti", devletin kurulmasını gerektiren amaçlar olarak görür. O'na göre bu görevler, vatandaşın yeteneğini aşan görevlerdir. Bundan başka asayiş, güvenlik, adalet ve devletin siyasetini idare etme, vatandaşların hiçbir suretle görevi olmadığı gibi bu işler, vatandaşa da verilemez. Bu konu, Atatürk tarafından şu sözlerle dile getirilmiştir: "Bu iki tür görev, devletin, en esaslı vazifelerindendir. Denilebilir ki, devlet kurulmasından maksat, bu iki vazifenin yapılmasını sağlamaktır. Çünkü bu vazifeler vatandaşların, kişi olarak, yapamayacakları işlerdir. Hattâ, vatandaşların, bu vazifeleri, kısmen bile, yapmaya kalkışmaları caiz değildir; zira, o zaman, anarşi olup; devlet kalmaz." [64] Bir vatandaşa ülke savunmasını çevresine toplayabildiği kimselerle yapmaya izin verilemeyeceğini de belirten Atatürk, vatandaşın kendi hak ve özgürlüğünü kendi maddî gücüne dayanarak sağlamasını da tanımaz.

Atatürk'e göre Cumhuriyet'in ana siyasetinin bir amacı vardır ve bu amaç, Türk ulusunun mutluluk içinde yaşamasına ve gelişmesine yöneliktir. Bunu, Ankara'da 1.11.1927'de yaptığı özlü bir konuşmada şöyle belirtmişti: "Cumhuriyet'in iç ve dış politikası gelecekte bile, saygınlık, güçlülük, doğrulukla ve Türk ulusunun güçlerini onun gönenç ve gelişmesi için yöneltmek ve toplamakla ortaya çıkacaktır." [65] İç ve dış siyasetin amaçları hakkında Atatürk, görüş ve düşüncelerini de şöyle ortaya koymuştur: "Cumhuriyet'in iç siyaseti yurttaşın yaşayışını hiçbir güç ve sataşmanın etkisinde bırakmaksızın sağlamaktır" [66] ve dış siyaset için de: "Dış siyasette dürüstlük, ülkenin güvenliğine ve gelişmesinin korunmasına dikkat, tuttuğumuz yola kılavuz olmaktadır." [67] Atatürk, bunu şu sözlerle tamamlar: "Karşılıklı güven ve esenlik tüm dünya uluslarının istemesi

[63] Afet İnan, Atatürk'ten Yazdıklarım, s. 14.

[64] a.g.e., 14.

[65] Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, c. I, s. 340.

[66] a.g.e., s. 346.

[67] a.g.e., s. 342.

Levent Sahverdi Arşivi

gereken bir mutluluk temelidir." [68] O'nun: "Cumhuriyet'in dış siyasette özenle güttüğü amaç uluslararası barışı korumak ve güven içinde yaşamaktır" [69] şeklinde anlattığı düşünceler ise yücelen insanın düşünceleridir, çünkü Atatürk, sadece Türk ulusunu ve iç siyaseti değil, dünya uluslarını ve dünya barışını da içtenlikle isteyen düşüncelere sahipti. O'nun bu düşünceleri, evrensel boyutlara ulaşan bir genişlikteydi. O, kurduğu devletin genel politikasıyla dünya barışına katkıda bulunmayı amaçları arasına almıştı. O'nun bu tutum ve davranışları, kurduğu devletin dünya devletleri arasında sayılmasının ve beğenilmesinin nedenlerindendi. Örneğin Atatürk'ün dünya barışına ait şu sözleri anılmaya değer: "Eğer sürekli barış isteniyorsa, kütlelerin durumunu iyileştirerek uluslararası çareler bulunmalıdır. İnsanlığın bütünün mutluluğu açlık ve baskının yerine geçmelidir. Dünya vatandaşları düşmanlık, aç gözlülük ve kinden uzaklaşacak şekilde eğitilmelidir." Atatürk bunu söylerken bunun nedenini de şöyle dile getiriyordu: "Fakat bugün dünya ulusları aşağı yukarı akraba olmuşlardır ve olmakla uğraşmaktadırlar. Bundan ötürü insan bağlı olduğu ulusun varlığını ve mutluluğunu düşündüğü kadar, bütün dünya milletlerinin huzur ve refahını düşünmeli ve kendi ulusunun mutluluğuna ne kadar değer veriyorsa bütün dünya uluslarının mutluluğuna yardımcı olmaya elinden geldiğince çalışmalıdır. Bütün akıllı adamlar bilirler ki, bu alanda çalışmakla hiçbir şey kaybedilmez. Çünkü dünya uluslarının mutluluğuna çalışmak, diğer bir yoldan kendi huzur ve mutluluğunu sağlamaya çalışmak demektir. Dünyada ve dünya ulusları arasında barış, açıklık ve iyi geçim olmazsa, bir ulus kendi kendisi için ne yaparsa yapsın huzurdan yoksundur. O'nun için ben sevdiklerime şunu öneririm: Ulusları yöneten ve yönlendiren adamlar, önce ve önce kendi ulusunun varlık ve mutluluğunun yapıcısı olmak isterler. Fakat aynı zamanda bütün uluslar için aynı şeyi istemek gerekir. Bütün dünya olayları bize bunu açıktan açığa kanıtlar. En uzakta sandığımız bir olayın bize bir gün dokunmayacağını bilemeyiz." [70]

Özetle devlet yönetiminde iç ve dış siyaset, ana görevler arasındadır. Bu iki siyaset birbirleriyle uyum halinde dengeli ve bağlantılı şekilde yürütülmelidir. O'nun sözleriyle: "İç teşkilâta dayanmayan dış siyasetler her zaman düşük ve zayıf kalırlar. Bir sosyal toplumun devamlı örgütlenmesi ne kadar kuvvetli, metin olursa, dış siyaseti de o oranda sağlam ve köklü olur." [71]

[68] a.g.e., s. 329.
[69] a.g.e., s. 367.
[70] Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, c. II, s. 278.
[71] a.g.e., s. 163.

Levent Sahverdi Arşivi

Devletin görevleri arasında yapılacak işler, genel olarak ,bireylerin olanak ve yetenekleri dışında kalan, yani halkın yapamayacağı işlerdir. Devletin kuruluş ve var olmasının bir nedeni de bunlardan ileri gelir. Devlet parasıyla, personeliyle elindeki araç ve gereçlerle bireylerin yetenekleri dışında kalan bu tür işleri üstlenerek gerçekleştirebilir. Bunlar yollar, demiryolları, limanlar, millî eğitim, sağlık, sosyal yardım ve büyük çaplı ziraat, ticaret, sanat ve ekonomik işlerdir. Atatürk'ün görüşüyle bu sayılan işler önemlidir; çünkü bunlar doğrudan doğruya ülkenin savunması, güvenlik ve asayişi ile de ilgilidir. Atatürk: "Devlet, memleketin asayiş ve savunması için, yollarla, demiryollarıyla, limanlarla, deniz araçlarıyla, telgrafla, telefonla, memleketin hayvanlarıyla, her türlü ulaştırma araçlarıyla, milletin genel servetiyle yakından ilgilidir. Memleket yönetiminde ve savunmasında, bu saydıklarımız toptan, tüfekten, her cins silâhtan daha önemlidir" [72] diyerek devlet işlerine ait önemli konuları ortaya koymuştur.

Devletin ulusal ekonomi alanındaki vazifelerinden vaz geçilemez. Devletin ulusal varlığı korumada dayanmak zorunda kalacağı güçlerden belki en önemlisi, ekonomik güçtür. Bu nedenle devlet, ulusun ve ülkenin ekonomik gücünü geliştirmek zorundadır. Günümüzde devlet ve onun icra unsuru olan hükûmetler, ekonomik alanda sağlayabildikleri başarı oranında beğenilmekte ve hatta iktidardaki yerlerini korumaktadırlar. Dünyanın birçok ülkelerinde isyanlar, ihtilâller ve hatta inkılâplar, ekonomik alandaki aksaklıklar nedeniyle oluşmakta, hükûmetler devrilmekte ve rejimler yıkılmaktadır. Atatürk, ülke ekonomisinin geleceğini ve ulusun refahını, kurduğu devletin başlıca görevleri arasında görüp değerlendirdiğinden, ekonomiye bir yön verme gereğini duymuştu. O, bu alanda değişik yurt köşelerinde birçok yararlı girişimlerde bulunmakla beraber; 17.2.1923'de İzmir İktisat Kongresi'ni toplamış ve bu alandaki sorunları enine boyuna incelemek istemişti. Bu kongrede yaptığı konuşmada Atatürk: "Türkiye Büyük Millet Meclisi ve bunun hükûmetinin milletten aldığı esas tam bağımsızlık ve kayıtsız şartsız ulusal bağımsızlık ilkelerine dayanarak memleketi bayındır hale getirmek ve milleti zengin, mürreffeh ve mutlu etmekten ibarettir" [73] demiş ve böylece devletin asıl vazifesinin ne olduğuna dikkati çekmişti. Bunun yanı sıra aynı kongrede O'nun: "Siyasî, askerî zaferler ne kadar büyük olurlarsa olsunlar, ekonomik zaferlerle donatılamazlarsa elde edilen zaferler ömürlü olamaz, az zamanda söner. Bu

[72] Afet İnan, Atatürk'ten Yazdıklarım, s. 16.
[73] Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, c. II, s. 106.

Levent Sahverdi Arşivi

nedenle en kuvvetli ve parlak zaferimizin bile sağlayabildiği ve daha sağlayabileceği yararlı verimi saptamak için ekonomimizin, ekonomik egemenliğimizin sağlanması, sağlamlaştırılması ve genişletilmesi gereklidir" [74] şeklinde belirttiği sözler üzerinde durmak gerekir. Kuşkusuz Atatürk, önce bir askerdi ve komutandı. O, hayata asker olarak atılmış, komutanlık yapmış, zaferler kazanmış, bundan sonra da devlet kurmuş ve devlet başkanı olmuştu. O'nun bütün bu yönlerine karşın ekonomiyi önde tutuşu, ekonomik başarıların devlet yönetiminde temel olması gerektiğini ortaya koyması, gerçekçiliğinin bir örneği ve anlatımıdır. Devletin geliştirmekle yükümlü olduğu ekonominin esası ve temeli nedir; daha doğrusu ekonomi ne demektir? Atatürk bunu nasıl anlıyordu? gibi sorular ortaya atarak bu konu derinleştirilebilir. Bilindiği gibi ekonomi, ilk insanlardan beri hem kişinin hem de toplumun yaşantısını etkilemiş ve onu, bunu sağlamak için uğraş vermeye zorlamıştır. İnsan toplumlarının avcılık ve toplayıcılık gibi ilkel dönem uğraşıları da ekonomik gereklerdendir. İlkel insanlardan itibaren günümüze kadar ulaşan uğraşı zincirinde kavgalar ve savaşlarda ekonomik düşünce ve çıkarlarının varlığı belirgindir. Öncelikle beslenme ve bunun ardından yaşama, barınma - konut bakımı-, sağlık ve eğitim - öğretim gibi toplum etkinliklerinin çoğu ekonomi ile ilgili nitelik taşırlar. Ekonomi, böylece çok yönlü bir tanımlamayla önümüze çıkmaktadır. Atatürk de ekonomiyi çok yönlü olarak düşünmekte ve öyle anlatmaktaydı. O: "Ekonomi demek, her şey demektir. Yaşamak için, mutlu olmak için, insanın var olması için ne gerekliyse onların bütünü demektir. Ziraat demektir, ticaret demektir, çaba demektir, her şey demektir." [75]

Atatürk, ünlü ilkelerinden biri olan "halkçılığı" ekonomi ile de bağlantılı görmekte ve konuşmalarında buna yer vermektedir. O, İzmir İktisat Kongresi'ni açış konuşmasında halkın delegeleri önünde bulunmaktan duyduğu mutluluğu dile getirmiş ve: "Halkın sesi, hakkın sesidir" demişti. Bu kongrede ayrıca O'nun üzerinde durduğu, halk döneminin iktisat dönemi olduğuydu. O'nun: "Bence halk çağı, iktisat çağı, kavramı ile anlatılır" [76] sözleri bunu kanıtlamaktadır. Atatürk İzmir İktisat Kongresi'nde ayrıca bu kongrenin amacının ne olduğunu ortaya koymuştu. Bu amaç, O'nun sözleriyle: "Uzun gafletlerle (uykularla) ve derin umursamazlık ile geçen yüzyılların ekonomik yapımızda açtığı yaraları tedavi etmek, tedavi çarelerini aramak ve ülkeyi bayındırlığa, ulusal bir

[74] a.g.e., s. 107.
[75] a.g.e., s. 110.
[76] a.g.e., s. 107.

Levent Sahverdi Arşivi

refaha, mutluluğa ve zenginliğe ulaştıracak yolları bulmak" şeklinde ortaya konulmuştur. Bir devlet başkanı olarak Atatürk, o dönemde, devletin asıl vazifesinin yeterince ve istenen düzeyde yapılabilmesi için gereken çareleri ve hâl tazlarını ortaya çıkarmak istemişti.

Atatürk, kurduğu devletin ekonomik yönden güçlü olmasını istiyordu. Bunun sağlanması için tutulacak yol konusunda O, "devletçilik" ilkesini ortaya atmıştı. Bu, o dönemde, Türkiye'nin gerçeklerine uygun ve kalkınma için zorunluydu. Kuşkusuz "devletçilik" bir ekonomik sistem sorunudur; ancak bu sistemi Türkiye'nin durumunun, ekonomik yönden kalkınmasının ve koşulların zorladığı gözden uzak tutulmamalıdır. Bazıları, bu konuda serbest ekonomi sistemini de savunmuşlardır. Ancak Türkiye'nin koşullarında büyük işlere, para ve teknik isteyen yatırımlara bireysel girişimcilerin sahip çıkıp çıkmamaları sorulabilir ve var olup olmadığı düşünülebilirdi. Ferdiyetçi, yani bireysel girişimlere de yer verip bunların yetenekleri dışında kalan alanlarda devleti devreye sokmak, belki daha gerçekçi ve mantıklı olurdu. Atatürk'ün bu konudaki düşüncesi şöyledir: "Ekonomik ve bazı sosyal işler, bir yandan bireylerin (fertlerin) çıkarlarıyla ilgilidir. Bunun içindir ki ferdiyetçiler, bu işlere devletin karışmasını kişesel özgürlüğe karışma gibi görürler. Fakat bu işler içinde, dolayısıyla, bütün milletin ortak çıkarlarına değinen ve dokunan noktalar da vardır. Bu nedenle, devletçilerin, haklı oldukları noktaları kabul etmek uygun olur. Özel çıkar, genellikle, genel çıkarla, karşıt halde bulunur. Bir de özel çıkarlar en son, rekabete dayanır. Halbuki yalnız, bununla ekonomik düzen kurulamaz. Bu sanıda bulunanlar, kendilerini, bir serap karşısında aldanılmaya bırakılanlardır." [77] Devletin gücü, bireysel sektörün gücünden genellikle daha üstündür. Bu nedenle devletin yetenek ve olanakları karşısında bireyin daha sınırlı kalışı, ülke halkına gereken birçok kurum veya yatırımlara yetişememesi doğaldır. Atatürk'ün sözleriyle: "Bireyler, şirketler, devlet teşkilâtına göre, zayıftırlar. Serbest rekabetin, sosyal sakıncaları da vardır; zayıflarla güçlüleri yarışta karşı karşıya bırakmak gibi... ve sonra bireyler, bazı büyük ortak çıkarları, doyurmaya yetkin olamazlar. Bu gibi işlerde, bireylerin kurmaya olanak bulamayacakları, geniş ve kuvvetli teşkilât gerekebilir, yalnız bu gibi işlerde, bireyler yeteri kadar çıkar elde edemeyecekleri için, o işlerden vazgeçerler. Halbuki, o işler, milletçe can alıcı bir önemde olur ve devlet onu yapmak zorunluğunda bulunur." [78] Atatürk'ün devletçilik ve bireysel girişim konusundaki bu

[77] Afet İnan, Atatürk'ten Yazdıklarım, s. 16.
[78] a.g.e., s. 16.

Levent Şahverdi Arşivi

düşünceleri sonunda, O'nu katı bir devletçilik yerine Türk yapısına ve Türkiye'nin ekonomik koşullarına uygun bazı seçmeler yaptığı gözler önündedir. O, serbest girişimle devletçilik arasındaki yararları ve sakıncaları ortaya koyduktan sonra, ekonomi alanında bu iki sektör arasında bir sınır çizilmesini de belirtir. Bireylerin özel çıkar duygularından uzaklaştırılma konusunu incelenmeye değer gören Atatürk, devletten kamunun çıkarlarını korumasını ve bireylerin geliştirilmesini ister ve şu görüşü ortaya koyar: "Herhalde devletin siyasal ve düşünsel hususlarda olduğu gibi bazı iktisadî işlerde de düzenleyiciliğini ilke olarak kabul etmek caiz görülmelidir. Bu takdirde karşı karşıya kalınacak zorluk şudur: Devlet ile bireyin karşılıklı çalışma alanlarını ayırmak... Devletin bu konudaki faaliyet sınırını çizmek ve bu konuda kullanacağı ilkeleri saptamak; öte yandan vatandaşın bireysel girişim ve etkinlik özgürlüğünü sınırlamak, devleti yönetmeye yetkili kılınanların düşünüp belirtmesi gereken sorunlardır. İlke olarak devlet, bireyin yerini almamalıdır. Fakat, bireyin gelişmesi için genel koşulları göz önünde bulundurmalıdır." [79] Görüldüğü üzere Atatürk'ün devletçilik anlayışında bireysel girişimin yeri vardır. Bu sistemde her iki sektör de bir arada ve yan yanadır. Birinin diğerini yok sanması mümkün değildir. Bunlar yan yana çalışacaklar ve üretip kazanacaklardır. Atatürk'ün devletçilik anlayışında bireyin kişisel etkinliği ana kaynaktır. Atatürk bu konuda şöyle diyor: "Bir de bireyin kişisel çalışması, ekonomik ilerlemenin, ana kaynağı olarak kalmalıdır. Bireylerin gelişmesine engel olmamak, onların her yönden olduğu gibi, özellikle ekonomik alandaki özgürlük ve girişimleri önünde devlet kendi etkinliğiyle bir engel oluşturmamak demokrasi prensiplerinin en önemli temelidir. O halde diyebiliriz ki, bireyselcilik gelişmesinin, engel karşısında kalmaya başladığı nokta, devlet çalışmasının sınırını oluşturur." Buna göre; "Genellikle, zaman ve yerde daimî bir özel nitelik gösteren, ekonomik bir işi, devlet üzerine alabilir." [80] Bu konuda Atatürk'ün örnekler verdiği de görülmektedir. O: "Örneğin; bir iş ki, büyük ve düzenli bir yönetimi gerektirir ve özel bireyler elinde tekele alınmak tehlikesini gösterir veyahut genel bir ihtiyacın karşılığıdır, o işi devlet üzerine alabilir. Madenlerin, ormanların, kanalların, demiryollarının, deniz ulaşım şirketlerinin, devletçe yönetimi ve para basan bankaların millîleştirilmesi; hele su, gaz, elektrik ve benzer işlerin yerel yönetimler tarafından yapılması, yukarıda açıkladığımız işlerdir." [81]

[79] a.g.e., s. 17.
[80] a.g.e., s. 17.
[81] a.g.e., s. 17.

Levent Şahverdi Arşivi

Bu sözlerde saklı olan anlam, kamu kuruluşlarının çoğaltılması, devletin göz önünde bulundurması gereken önemli bir konu olmasının gereğidir.

Atatürk'ün sözleriyle de kanıtlandığı üzere devlet ve birey, yani sosyal insan, toplum içinde yaşarken eş anlamdadırlar. Atatürk bunu şöyle anlatır: "Devlet ve birey dediğimiz bu sözcüklerin soyut anlamını değil, biricik gerçek olan sosyal insanı, yani toplum içinde yaşayan bireyleri anlatmak istiyoruz. İşte bu insanın iki türlü çıkarı vardır. Bu çıkarların bir kısmı kişiseldir. Diğer kısım çıkarlar ortaktır. Toplumun hayatını koruyan bu ortak çıkarlardır. İyice düşünülürse bu iki tür çıkar birbirinin eşitidir. Çünkü, sosyal insanın hayatı için her iki çıkar aynı derecede gereklidir. Buna göre bizce devlet ve birey sözcükleri, genel yahut özel çıkarlardan biri düşünüldüğüne göre ve fakat her iki durumda da sosyal insanı anlatan ve açıklayan iki terimdir. Yani demek istiyoruz ki, yalnız başına birey ve bireylerden soyut devlet düşünmüyoruz. Devlet, bireylerin oluşturduğu ulusal topluluğun göze görünen şeklidir. Ancak birey emeğinin gelirini, devlet de sosyal gelişmeden oluşan geliri almak zorundadır." [82]

Atatürk'ün devleti kurduğu ilk dönemler göz önüne getirilecek olursa, o dönemde memleket yıkık; halk yoksul ve hattâ perişandı. O günkü dönemde bireylerden kalkınmaya yardım istemek bir sonuç veremezdi. Halbuki inkılâp döneminde, yurtta bir şeyler yapılmalı, bir şeyler gösterilmeliydi. Olanaklar ise sınırlıydı. Özellikle meydana getirilecek eserler, ülke çapında ve boyutları büyük eserlerdi. Bunlar: halkın gereksinmelerini kısa zamanda karşılayacak fabrikalar, yollar, demiryolları, okullar, devlet daireleri, santraller ve benzeri şeylerdi. Bunları ancak devletin gücü ve yeteneği karşılayabilirdi. Bu nedenle büyük para ve emek isteyen bu işler için devletçilik yani devletin el koyması gerekiyordu. Devlet eski yönetimden yıkık bir ülke almıştı. Mevcut olanlar, yetersiz ve çok sınırlıydı. Her şey böylece devletin eline bakıyordu. Atatürk bunu şöyle anlatır: "Cumhuriyetimiz henüz çok gençtir. Geçmişten kendine miras kalan bütün hayatî işler, zamanın zorunluluklarını karşılayacak derecede değildir. Siyasî ve fikrî hayatta olduğu gibi iktisadî işlerde de bireylerin girişimleri sonucunu beklemek doğru olamaz. Önemli ve büyük işleri, ancak milletin genel servetine ve devletin bütün teşkilât ve gücüne dayanarak; millî egemenliğin uygulama ve gereğini düzenleme ile görevli olan hükûmetin mümkün olduğu kadar üzerine alıp başarması yolu seçilmelidir. Diğer bazı devletlerin ikinci derecede görebileceği ve bireylerin girişimlerine

[82] a.g.e., s. 18.

Levent Şahverdi Arşivi

bırakılmasında sakınca olmayan işlerden birçoğu bizim için hayatîdir ve birinci derecede önemli devlet vazifeleri arasında sayılmalıdır." [83]

Ekonomik bir sistem olarak devletçilik, birçok ülkede değişik şekillerde uygulanmakta ve uygulayan her ülkenin anlayışına göre beğenilip övülmektedir. Türk İnkılâbı'na yön veren ilkelerden biri olarak devletçilik, daha doğrusu Türkiye'de uygulanan devletçiliğin ne olduğunu, yine Atatürk'ün tanımlamasıyla ortaya koymakta yarar vardır. Atatürk bu konuda şöyle diyor: "Bizim izlemekte olduğumuz devletçilik, bireysel çalışma ve etkinliği esas tutmakla beraber, mümkün olduğu kadar az zaman içinde, milleti refaha ve memleketi bayındırlığa eriştirmek için, milletin genel ve yüksek çıkarlarının gerektirdiği işlere -özellikle ekonomik alanda- devleti fiilen ilgilendirmektir." [84]

Atatürk'ün benimsediği devletçiliğin günün bazı "izm"li ekonomik sistemlerinden biri olup olmadığı akla gelebilir. Bu konudaki açıklama yine Atatürk'ün kendisi tarafından yapılmıştır. Bu nedenle O'nun sözlerini bir kez daha belirtmekte yarar vardır. O, şöyle diyor: "Bizim izlemeyi uygun gördüğümüz devletçilik ilkesi; bütün üretim ve dağıtım araçlarını bireylerden alarak, milleti büsbütün başka esaslar içinde düzenlemek amacını izleyen sosyalizm ilkesine dayalı kolektivizm yahut komünizm gibi özel ve bireysel ekonomik girişim ve etkinliğe yer vermeyen bir sistem değildir." [85] Bu bilgilere göre denebilir ki Atatürk, devletçilik konusunda ortaya dondurulmuş bir sistem veya doktrin koymamıştır. O, Türk milletinin gereken refah düzeyine mümkün olan kısa sürede ulaşabilmesi için kendi ekonomik koşullarına ve gerçeklerine uygun olarak diğer sistemlerden seçmeler yapmıştır. Bu seçmeler Türkiye'nin gerçeklerine ve Türk halkının durumuna uygundur.

Atatürk'ün ekonomik alandaki sosyal adalet ilkesine değinen ve bunu isteyen tutumu, O'nun ekonomik tutum ve davranışını da ortaya koyar. O'na göre devletçiliğin sosyal, ahlâkî ve ulusal bir yönü vardır. Böyle olunca, pay dağıtımında sosyal adalet ilkesi de üzerinde durulması gereken bir konu ve ilke olarak önümüze çıkmaktadır. O, bu konuda şöyle demişti: "Millî servetin dağıtımında, daha mükemmel bir adalet ve emek harcayanların daha yüksek refahı; millî birliğin korunması için şarttır. Bu şartı daima göz önünde tutmak, millî birliğin temsilcisi olan devletin önemli vazifesidir." [86]

[83] a.g.e., s. 18.
[84] a.g.e., s. 11.
[85] a.g.e., s. 19.
[86] a.g.e., s. 18.

Levent Şahverdi Arşivi

Atatürk'ün ekonomik sistemi yukarıda belirtilen örnek ve bilgilerle kendine özgü bir yöntem olmakla berebar bunun amacı, ülke kaynaklarını geliştirme şeklinde özetlenebilir. Bu kaynaklar geliştirilince, doğal olarak, halkın mutluluğu ve zenginliği kendiliğinden sağlanmış olur. O'nun deyimiyle: "Gerçek zafer muharebe alanlarında başarılı olmak değil, asıl zafer başarıların kaynaklarını kuvvetlendirmek, milleti yükseltmektir." [87].

[87] Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, c. II, s. 114.

Levent Şahverdi Arşivi

TÖRELERİMİZDE KADININ YERİ

Prof. Dr. İBRAHİM AGÂH ÇUBUKÇU

İbni Fadlan, Seyahatnâme'sinde Orta Asya'da kadın olsun, erkek olsun çıplak yıkanan Müslüman Türklere rastladığını ve fakat bu insanların namus ve onurlarını korumada son derecede titizlik gösterdiklerini yazmıştır. [1] Ancak yıkanma durumunun, her Türk boyunda böyle olduğu söylenemez. Müslüman Türkler genel ilke olarak, aşırılığa karşı olmuşlardır. Kadına, törelerine ve inançlarına göre değer vermişlerdir.

İlk Çağ'da Türk kadını, toplumsal faaliyet ve hareket bakımından erkekten pek farklı olmamıştır. Savaş oyunlarına katılmış, av için gayret sarfetmiş, ok atmış ve kılıç kullanmıştır. Daha sonraki dönemlerde de bu töre uzun süre devam etmiştir.

Dede Korkut Kitabı'ndaki 3. Oğuznâme'de adı geçen Bamsı Beyrek, alacağı eşte avcılık, savaş yeteneği ve ata binme ustalığı istemiştir. Dede Korkut Oğuznâmeleri, kadının toplum işleri yönetilirken erkekle birlikte faaliyette bulunduğunu ifade etmektedir. Türkler'de at, kılıç ve kadın kutsal sayılmıştır.

İbni Batuta, Seyahatnâme'sinde 13'üncü yüzyılın başlarında Anadolu'daki aile hayatı ve konukseverlik hakkında bilgi vermiştir. Konya ve Alanya gibi birçok şehirlerde konuk kalan İbni Batuta, Türklerin kendisini eşleri ve çocuklarıyla birlikte ağırladıklarını kaydetmiştir. Kadınların bu sosyal durumunu başka Müslüman ülkelerde görmediğini de yazmıştır.

Türkler İslâmlaştıktan sonra Selçuklular, kadına karşı saygılı olma geleneğini sürdürmüşlerdir. Onların sosyal faaliyetlerine izin vermişlerdir. Daha sonraları, kentlerde Arap, İran ve Bizans âdetleri yerleşmeye başlamış, ancak kırsal yerlerde Türk töresi canlılığını daha iyi korumuştur.

İslâmiyet, hür kadınların bazı süs yerleri dışında, örtünmeleriyle ilgili buyruklar içermektedir, ancak bu buyrukların yorumu zamana ve ülkelere göre değişmiştir. Bu konuda Kuran'da şöyle buyurulmuştur: "Ey Peygamber! Kendi eşlerine, kızlarına ve inananların kadınlarına de ki: Dış elbiselerini üzerine alıp örtünsünler. Bu onların tanınmalarına, eziyet

[1] İbni Fadlan, Seyahatnâme, Ankara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi, c. I-II, s. 63 ve 73. (çev: Dr. Lütfi Doğan, Ankara 1954)

Levent Sahverdi Arşivi

edilmemelerine daha uygun olanıdır. Allah çok bağışlayan ve merhamet edendir" (Ahzâb Suresi, ayet: 59). Bu ayetin, Hz. Ömer'in, Hz. Muhammed'den şu dilekte bulunması üzerine geldiği kaynaklarda yazılıdır: "Ey Allah'ın elçisi, Sen'in evine iyisi de gelir, kötüsü de; inananların annelerine örtünmelerini buyursan daha iyi olur." Bu sebeple söz konusu olan ayetin daha çok Hz. Muhammed'in eşleriyle ilgili olduğu belirtilmiştir. Ahzâb Suresi'nin 32. ayetinde: "Ey Peygamber kadınları! Siz, kadınlardan herhangi biri gibi değilsiniz" bildirisi vardır. Aynı surenin 33. ayetinde ise: "Kırıta kırıta yürümeyiniz" uyarısı görülür.

Bu ayette şöyle buyurulur: "Onlardan (yani Peygamber'in hanımlarından) bir şey istediğiniz zaman, perde arkasından isteyin. Bu hem sizin hem de onların kalpleri için daha temizdir..." İbni Abbas'tan rivayet edildiğine göre Hz. Muhammed, bazı kimselere zaman zaman evinde yemek yedirirdi. Konuklar buna alıştıklarından bazan yemekten çok önce gelip bekler, yemekten sonra da uzun uzun otururlardı. Hz. Muhammed bu durumdan sıkılıyor ve fakat nezaket gereği bir şey demiyordu. Bunun üzerine sözü geçen ayet indirildi. [2]

Evlenme ümidi kalmamış kadınlar için de şu ayet inmiştir: "Evlenme ümidi kalmamış, oturan kadınların süs yerlerini göstermeksizin dış elbiselerini çıkarmalarında kendilerine bir günah yoktur. Bununla birlikte erdemli davranmaları kendileri için hayırlıdır" (Nur Suresi, ayet: 60). Görülüyor ki bu ayette yaşlı kadınların dış elbiselerini çıkarmalarına izin verilmiş, ayrıca amacın erdemli davranışta olduğu hatırlatılmıştır.

İslâm'da çeşitli ülkelerde, değişik zamanlarda, farklı yorumlarla uygulanan ve bütün kadınları kapsayan buyruklar ise Nur Suresinin 31. ayetindedir. Bu ayetin mealen anlamı şöyledir: "Mümin kadınlara de ki: Bakılması haram olan şeylerden gözlerini sakınsınlar, iffet ve namuslarını korusunlar. Süs yerlerini, görünenleri dışında açmasınlar. Örtülerini yakaları üzerine salıversinler. Ziynetlerini başkalarına açmasınlar."

Kuran yorumcuları, "süs yerlerini görünenleri dışında" deyiminden, bedenin "açık bulundurulması töre olarak yerleşmiş ve doğal sayılmış" bölümlerinin kasdedildiğinde hemen hemen uyuşmuşlardır. Örtünme hakkındaki ayetin, giyim ve kuşamda gelenek ve göreneğe önem verdiğini birçok bilgin ifade etmiştir. Esasen İslâm hukukunda gelenek ve göreneğin önemli bir yeri vardır. Hatta Hanefiye ekolünün kurucularından İmam

[2] Süleyman Ateş, Kuran-ı Kerîm Meali, İstanbul (tarihsiz), s. 391.

Levent Sahverdi Arşivi

Muhammed: "Gelenekle sabit olan hususun nasla, yani dinî emirle, kabul edilmiş sayılacağını" söylemiştir.[3] Gelenek ve göreneğin İslâm'daki önemini, Malik b. Enes'in ifadeleri de açıkça ortaya koymuştur. Hatta Halife Harun Reşit ona: "Senin al-Muvatta adlı eserini Kâbe'ye asalım, herkes okusun, uygulama birleşsin" demiştir. Bu öneriye Malik, karşı çıkarak her ülkeye göre değişik gelenek ve hukuk anlayışının olacağını, bilimin kendi kitabından ibaret bulunmadığını ifade etmiştir.

Hz. Muhammed: "Her devrin adamı, her devrin sözü vardır. Ben dine ilişkin bir şey emredersem ona uyunuz. Dünyaya ilişkin işlerinizi siz benden daha iyi bilirsiniz. Onları bildiğiniz ve tecrübeniz üzere yapınız" buyurmuştur.[4]

Kuşkusuz örtünme hususunda Nur Suresi'nin 31. ayeti çeşitli biçimlerde yorumlanmıştır. Hz. Muhammed'in özellikle hayâya, yani utanmaya önem verdiği bilinmektedir. Bazı tefsirciler, namusu korumak için söylenmiş utanma hakkındaki hadislere dayanarak örtünmede aşırı yorumları tercih etmişlerdir. Oysa ki Hz. Muhammed, hadisleriyle namusa ve ruh temizliğine önem vermiştir. Bu sebeple: "Sizin en hayırlınız, ahlâkı güzel olanlarınızdır" buyurmuştur. Kuran'da da: "Allah katında en üstün olanınız, en çok iyilik yapanlarınızdır" buyurulmuştur. Cennetlik olduğu müjdelenen Talha'nın kızı Aişe (Hz. Ebu Bekr'in torunu), örtünme hususunda serbest davranarak (tesettüre riayet etmeksizin) çarşıda, pazarda dolaşmış ve fakat Hz. Muhammed tarafından engellenmemiştir.[5] Son derece ahlâklı ve güzel olan bu seçkin kadın, erkeklere okuma yazma öğretmekle de meşgul olurdu. Ayrıca bu saygı değer kadın, sağlam hadisleri, rivayetleri, görgüsü ve edebiyat bilgisiyle de tanınmıştır. Şifa Hatun'un Hz. Ömer tarafından çarşı ve pazarları kontrol etmekle görevlendirildiği de bilinmektedir.[6] Yine Veda Haccı'nda, ihramlı kadınların yüzü açık halde erkeklerin yanından geçtikleri bilinmektedir. Hz. Muhammed, Hac için ihrama giren kadınların yüzlerine peçe örtmemelerini, ellerine eldiven takmamalarını emretmiştir. Bu husus tanınmış hadis kaynağı olan Termizî'nin Sünen'inde ve Ebu Davud'un Sünen'inde de doğrulanmıştır. Bu konuda Malik b. Enes'in Muvatta'sında da bilgi vardır. Ayrıca Hz. Muhammed, cariye olan, yani efendisine hizmetle yükümlü bulunan

[3] İbrahim Agâh Çubukçu, Atatürk ve Lâiklik, Atatürkçülük (İkinci kitap), Ankara 1983, s. 341.

[4] Necip Bilge, Lâiklik, Belleten, c. XLII, sayı: 168.

[5] Mehmet Zihni, Meşahir ün-Nisa, c. II, İstanbul' 1925, s. 18-19.

[6] Ahmet Çelebi, İslâmda Eğitim Öğretim Tarihi, İstanbul 1978, s. 336.

Levent Şahverdi Arşivi

kadınların namaz kılarken başlarını açmalarını emretmiştir.[7] Bu tür kadınlara namazda ısrarla başlarını açmalarını söylemiştir. Onlara, hür kadınlardan ibadette dahi farklı kıyafet tavsiye edilmesi, gelenek ve göreneğin etkisiyle olmuştur. Hz. Muhammed, cariyelerin namazda başlarını açmalarıyla namus arasında bir ilgi kurmamıştır. Elbette hür kadınların, namazda başlarını örtmeleri de bir yobazlık sayılmamıştır. Onlar sosyal yapıları gereği farklı tutulmuştur. Hz. Peygamber, örf ve âdeti dikkate alarak cariyelere de farklı uygulama yapmıştır.

İslâm'da "beyaz insanın siyah insana" veya "Arap'ın Acem'e, Acem'in de Arap'a üstünlüğü yoktur" ilkesi kabul edilmiştir. Müminlerin iyilik ve güzel davranışlarla üstünlük sağlayacakları bildirilmiştir, ancak imamlık yani siyasî ve dinî önderlik konusunda bu konu tartışmalara neden olmuştur, çünkü işin içine başka amaçlar karışmıştır. "İmam Kureyş'ten olur" ilkesinin korunmasını Şafiî, İmam Malik ve Ahmed b. Hanbel istediği halde, Ebu Hanife, imamın bilgin, adaletli ve erdemli olmasının önemi üzerinde durarak Kureyş Kabilesi'ne mensup bulunmasını şart saymamıştır. Bu dört değerli bilgin törelerin, çevrelerinin, eğitimlerinin etkisiyle yorumlarını yapmışlardır. Kadınların örtünmesi konusunda Kuran ayetlerinin farklı yorumlanması, töreleri dikkate almaktan kaynaklanmış, İslâm'da ahlâkın önemli olduğunda bilginler uyuşmuşlardır.

Hz. Muhammed, ibadet dışında da sözü geçen ayetlerin uygulamasını farklı yaptırmıştır. Hür kadınların el, yüz ve ayakları dışında örtünmeleriyle ilgili farklı uygulamalar görüldüğü gibi, cariyelerin diz ve göbek aralarını örtmeleri zorunluluğu söz konusu olmuştur.[8] Cariyelerin, o zamanki töre gereği, dizden aşağı, göbekten yukarı açık gezmelerine izine verilmiştir. Bazı yorumcular cariyelerin, bu şartlara ek olarak, sırtlarını da örtmesini uygun görmüştür, ama başlarının, kollarının ve gerdanlarının açık olduğunda İslâm hukukçuları uyuşmuşlardır. Hatta cariyelerin göğüsleri açık olarak dolaşmaları caiz görülmüştür.

Bunlardan başka sözü geçen ayetler bütün kadınları kapsadığı halde, örf ve âdet gereği, aşağı tabakadan sayılan kadınlar için örtünme kuralları uygulanmamıştır. Sözün özü, ayette mealen geçen "süs yerlerini,

[7] Hacı Zihni, Nimet-i İslâm, Kitab us-Salat, İstanbul, s. 119. (Ayrıca cariyelerin başlarının açık olduğuna dair İbni Abidin'in Reda ul-Muhtar'ında da geniş bilgi vardır. Yine bu konuda Subhî'nin Tabakat aş-Şafiiyyesi'nin ikinci cildinin 207. sayfasında da bahsedilmiştir.)

[8] Subhî, Tabakat aş-Şafiîyye, c. II, Mısır, s. 207.

Levent Şahverdi Arşivi

görünenleri dışında açmasınlar" emri örf ve âdet dikkate alınarak Hz. Muhammed tarafından çeşitli biçimlerde uygulanmıştır. Ayrıca zamanla bazı yönetimler ya da örgütler, siyasetle kıyafeti birleştirmek istemişlerdir.

Bugün örtünme konusunun, Orta Afrika ülkeleri, Pakistan, Endonezya, İran ve Suudî Arabistan'da farklı yorumlarla uygulanması da örf ve âdetten kaynaklanmaktadır. İran ve Suudî Arabistan gibi ülkelerde örtünme, çok sıkı kurallar içinde yürütülmekle birlikte Pakistan, Endonezya ya da birçok Afrika ülkesinde Müslüman kadınlar, başları açık gezmeyi dine aykırı saymamaktadır. Hatta bu ülkelerden, omuzları açık olarak, heyecan ve dinî coşku belirtileri içinde, Kâbe'yi tavaf eden sayısız kadınlar vardır.

Eski Türklerde örf ve âdet gereği kadına saygı çoktu. İslâmlaştıktan sonra batıya göçlerde kadın-erkek birbirinden kaçmamıştır. Selçuklular döneminde Baciyan-ı Rum örgütü toplumsal hizmetler vermiştir. İstiklal Savaşı'nda Sivas Valisi Reşit Paşa'nın eşi Melek Reşit başkanlığındaki "Anadolu Kadınları Vatan Savunması Derneği" Millî Kuvvetler'e yardım etmiş ve olumlu hizmetler vermiştir. Ayrıca Anadolu'da bu derneğin birçok şubelerini kuran Türk kadınları, millî bilinci canlı tutmuşlardır. Dinî inançları buna engel olmamıştır.

Bektaşîlik Türk törelerinin etkisiyle oluşan dinî bir ekoldür. Bu ekol mensubu olan kadınlar, dinî toplantılara edepli bir biçimde katılmışlardır. Cem töreninde merasimi yöneten kişi, katılan kadın ve erkeklere şöyle söyler: "Ey canlar Cem'e gelen herkes, kadın olsun erkek olsun, birbirinin bacısı, kardeşidir. Kocasını saymayan, onu aldatan kadın; iftira eden, zina eden erkek Cem Evi'ne giremez. Burası bir hak yoludur. Bu yolda haram yenmez, yalan söylenmez. Üç şeyi hiç unutmayın: "Elinize, dilinize, belinize sahip olun..." [9]

Melâmîlik'te de kadınlara karşı hoşgörü vardır. Ülkemizde kırsal kesimde, kadın-erkek namus dairesinde bir arada çalışırlar. Burada Hz. Muhammed'in Eşi Hz. Aişe'nin bir sözünü de kaydedelim: "Ansar'ın (Medine halkının) kadınları, dinde bilgi öğrenmek hususunda utanmadıkları için ne mutludurlar."

Yine sağlam kaynaklarda, erkeklerin nezaket ve hoşgörü içinde Müslüman kadınlardan ders aldıkları, İslâm'ın ilk yüzyıllarında kadınların çalışmalarına ve bilgi öğretmelerine engel olunmadığı kaydedilmiştir. Ayrıca güvenilir kaynaklarda, Hz. Ömer'in halife olduğu sıralarda bütçeyi

[9] Ali Rıza Balaman, Gelenekler (Töre ve Törenler), İzmir 1983, s. 109.

Levent Sahverdi Arşivi

düşünerek kadınların altın takmalarını yasakladığı, bunun üzerine camide namazdan sonra, kadınlardan birinin: "Ey Ömer! Allah'ın Elçisi'nin helâl kıldığı süs eşyasını törelerden kaldırmaktan ötürü utanmıyor musun?" dediği, bunun üzerine Hz. Ömer'in yasağı kaldırdığı kaydedilmiştir. Demek ki İslâmiyet'in ilk devirlerinde kadın-erkek arasındaki toplumsal ilişki oldukça hoşgörülüdür.

İslâm'da kadın haklarını kısıtlayıcı rivayet ve yorumlar olduğu gibi, kadınlara iyi davranılmasıyla ilgili buyruklar da vardır. Yüce Allah, Kuran'da: "Kadınlara iyi ve güzel davranınız" buyurmuştur.[10] Hz. Muhammed de kadınların lehine olarak şöyle söylemiştir: "Kadınlara daima iyilik yapmayı alışkanlık haline getiriniz. Bir mümin, bir inanan kadına asla kızmasın, onun bir huyundan hoşlanmıyorsa, kuşkusuz başka bir huyunu sevecektir.", "Sizin hayırlınız karısına iyi davranandır, ben kadınlara iyilik yapma konusunda sizin en hayırlınızım.", "Müminlerin imanca en olgunu, ahlâkı en güzel olandır. Sizin en hayırlınız, kadınlara en çok iyilik yapanlarınızdır.", "Kim kız çocuğunu diri diri gömmez, onu alçak görmez ve erkek çocuğunu ona tercih etmezse Yüce Allah onu cennete kor."[11]

Ayrıca İslâm'da ulü-l-emre yani devletin yöneticilerine ve buyruklarına uyulması emredilerek toplumda huzur ve ahenk öngörülmüştür. Türk töresinde düğünlerde, bayramlarda ve acılı günlerde, kadın-erkek, duyguları paylaşmışlar, birbirlerinden kaçmamışlardır. Geniş olarak kırsal kesimde kadın, erkeğin yardımcısıdır. Kadın çalışmalara yardım eder. Hatta bazı yörelerde erkek karısına: "Dünya dört kulplu (tutamaklı) kazan, ikisinden ben, ötekilerden sen, birlikte tutacağız" der.[12]

Türk töresinde kadına verilen önemi ve İslâmiyet'in, çağa açık bir din olduğunu bilen Atatürk de kadın hakları üzerinde durmuştur. Bu konuda birçok özdeyişleri vardır: "Türkiye Cumhuriyeti'nde kadın, bütün Türk tarihinde olduğu gibi, bugün de en saygın yerde, her şeyin üstünde yüksek ve şerefli bir varlıktır.", "Daha esenlikle, daha dürüst olarak yürüteceğimiz yol vardır. Bu yol, büyük Türk kadınını çalışmamıza ortak yapmak, hayatımızı onunla yürütmek, Türk kadınını ilmî, ahlâkî, sosyal, ekonomik hayatta erkeğin ortağı, arkadaşı, yardımcısı ve destekleyicisi yapmak yoludur.", "Medeniyet'in esası, ilerlemenin ve kuvvetin temeli aile hayatıdır. Bu

[10] Nisa Suresi, ayet: 19.

[11] İbrahim Agâh Çubukçu, İslâmda Kadın Hakları, c. XXI, İlâhiyat Fakültesi Dergisi, Ankara 1976, s. 41-42.

[12] Ali Rıza Balaman, Gelenekler (Töreler ve Törenler), İzmir 1983, s. 148.

Levent Sahverdi Arşivi

hayatta yozlaşma, muhakkak sosyal, ekonomik ve siyasî bozulmaya neden olur.", "Eşini mutlu edebilecek herkes evlenmelidir... Çocuk sahibi olmalıdır...", "Onların (kadınların) zihinlerini ciddî bilim ve fenle süsleyelim. Namusu, bilimsel ve sağlıklı bir biçimde açıklayalım. Şeref ve gurur sahibi olmalarına birinci derecede önem verelim..." [13], "Dindeki örtünme, kadınlar için güçlüğe sebep olmayacak, kadınların toplumsal hayatta, ekonomide, geçimini sağlamada, ilim hayatında erkeklerle birlikte faaliyet göstermesine engel bulunmayacak basit bir biçimdedir. Bu basit biçim içtimaî heyetimizin ahlâk ve terbiyesine yabancı değildir.", "Örtünme biçimi kadını hayatından, mevcudiyetinden ayıracak bir biçimde olmamalıdır." [14], "Aile, büyük insanlık toplumunun ahlâkî ve sosyal düzen altında doğduğu en küçük müessesedir.", "Aile bir hayat arkadaşlığı olduğu kadar bir şeref ortaklığıdır." [15]

Türk kadını İstiklal Savaşı'nda mermi taşıyarak, yaralılara bakarak, sosyal faaliyetler yaparak başta Atatürk'e olmak üzere Millî Kuvvetler'e yardım etmiştir. Atatürk daha birçok özdeyişle, eski Türk töresinde olduğu gibi, kadınlarımızın çabalarını, ahlâkî güzelliklerini, şereflerine düşkünlüklerini dile getirmiştir. Ahlâkın biçimde değil, ruhta oluştuğuna dikkati çekmiş, dürüst ve vatansever davranışa önem vermiştir. [16]

Sonuç olarak kadınlarla ilgili hususlarda törelerin büyük etkisi olmuştur. Bu etki, hem dinî yorumlar hem de Türk toplumsal hayatı açısından söz konusudur. Kısacası Kuran'ın söz konusu edilen ayetleri, törelerin etkisiyle, değişik zaman ve yerlerde farklı uygulanmıştır. Büyük Atatürk, Türkiye Cumhuriyeti'ni kurmuş ve Türk kadınına yaraşan değeri vermiştir. Türk aile yapısına, kafaları bilimle süslemenin önemine ve ahlâkî değerlerin gücüne dikkati çekmiştir.

[13] Atatürkçülük, 3. Kitap, Genelkurmay Yayınları, Ankara 1983, s. 153-157.

[14] Atatürkçülük, 1. Kitap, Genelkurmay Yayınları, Ankara 1982, s. 126.

[15] Utkan Kocatürk, Atatürk ve Aile (Makale), Atatürkçülük, 2. Kitap, Genelkurmay Yayınları, Ankara 1983, s. 205-207.

[16] Sami Nabi Özerdim, Atatürkçünün Elkitabı, Ankara 1981, s. 146-148.

Levent Sahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK VE HATAY

BEKİR TÜNAY

GİRİŞ

Tarihin akışı içinde Mustafa Kemal'i en çok meşgul eden iki mesele daima dikkati çekmektedir: biri Türk milletinin geleceği, öteki Türk yurdu. Atatürk'ün hayat boyu mücadelelerinin temelinde bu iki husus yatmaktadır. Mustafa Kemal, daha çocuk yaştan itibaren, erişilmez vatan ve yurt sevgisinin heyecanı ile yaşamıştır. Çok iyi tarih ve coğrafya bilgisini daima akıl ve deneyin emrindeki mantığı ile birleştirmiş ve başarıların en yücesine ulaşmıştır. Bu ise O'ndaki üstün jeopolitik düşünceyi gösterir. İleri görüşlü bir hesap adamıdır; olaylara çok geniş açıdan bakar; yorumlarında kesinlik vardır; kararları ise çok esaslı temellere dayanır; sürekli okur; yapacağı işe başlamadan amacını çok iyi tespit eder. Engel karşısında ne durur ne de geriler; onları kendine has usullerle hızla aşmak için büyük bir azimle yürür. Zaman, sanki avucunun içindedir; olayları olmadan önce görür; onları kendi lehine çevirmekte eşsiz bir dehaya sahiptir. Bu düşüncelerin ışığı altında Hatay sorununu araştırdığımızda, Atatürk'ün mutlu sonuca bir takım mücadelelerden sonra ulaştığını görmekteyiz. Sadece açıklamayı kolaylaştırmak için, bu mücadelelerin beş dönemde cereyan ettiğini söyleyebiliriz:

BİRİNCİ DÖNEM: 1905'den 1917'ye kadarki devre

İKİNCİ DÖNEM: Mondros Mütarekesi'nden Millî Mücadele'ye kadarki devre

ÜÇÜNCÜ DÖNEM: Misak-ı Millî

DÖRDÜNCÜ DÖNEM: Lozan

BEŞİNCİ DÖNEM: Cumhuriyet dönemi

Bu bölünüş, Hatay sorununun Atatürk'ün hayatındaki nirengi noktalarıdır.

BİRİNCİ DÖNEM: 1905'den 1917'ye Atatürk ve Hatay

"... Bizim için hayat yeni başlıyor"[1] diyen Mustafa Kemal, İstanbul'dan bir vapurla Beyrut'a hareket eder. Oradan Şam'a geçer.

[1] Ali Fuat Cebesoy, Sınıf Arkadaşım Atatürk, s. 86.

Levent Sahverdi Arşivi

Kurmay yüzbaşı rütbesiyle oradaki orduya tayin edilmiştir; daha doğrusu sürgündür.

Koca Osmanlı İmparatorluğu'nun düşman devletler tarafından parçalanacağını gün gibi görmektedir. O'na göre çökmek, çökertilmek üzere olan İmparatorluğun "Osmanlıcılık politikası" ile ayakta tutulması da mümkün görünmemektedir. Fransıza İhtilâli'ni çok iyi okumuştur. Sebepleri ve neticeleri birbirine çok iyi bağlamıştır. İhtilâlin neler getirdiğini çok iyi bilmektedir. Bu İhtilâlin yer yüzünde estirdiği milliyetçilik rüzgârının kısa sürede kasırgaya dönüşeceğinden emindir. Mustaf Kemal'e göre bu hızlı ve etkili akımı görmemek, bilmemek ve anlamamak, dünyadan habersiz yaşamaktır.

Milletin ve memleketin geleceği için çareler aramakta ve düşünmektedir. Çıkar yolun ancak ihtilâl olabileceği kanısına varmıştır. Arkadaşlarıyla görüşerek bu maksat için "Vatan ve Hürriyet Cemiyeti"ni kurar. Daha Şam'a gelmeden önce İstanbul'da: "Bu iş için en müsait iklim Makedonya" [2] demişti. Bu görüşle, gizlice Selânik'e gider. "Vatan ve Hürriyet Cemiyeti"ni, Selânik'te de kurar. Selânik dönüşü, Şam'a topçu stajına gitmeden önce, Beyrut'ta görüştüğü arkadaşlarına: "... Dava, yıkılmak üzere bulunan bir İmparatorluk'tan, önce bir Türk Devleti çıkarmaktır" [3] der. Bir süre sonra da Selânik'teki orduya tayin edilir. Kurduğu Vatan ve Hürriyet Cemiyeti, "İttihat ve Terakki Cemiyeti" ile birleşmiş ve bu birleşme ile "Terakki ve İttihat Cemiyeti" adını almıştır.

Aslında İttihat ve Terakki Cemiyeti ileri gelenleri, bir ihtilâli düşünmemişler; sadece, meşrutiyetin ilânını amaç edinmişlerdir. Çabalarını da bu nokta üzerinde toplamışlardır. Oysa Mustafa Kemal, çeşitli vesilelerle arkadaşlarına bu işin ancak ihtilâl ile gerçekleşebileceğini söylemiş ve bunu telkine çalışmıştır. Nitekim: "... Meşrutiyet, köhneleşmiş ve insicamını kaybetmiş olan Osmanlı İmparatorluğu'nun üzerine değil, Türk çoğunluğunun yaşadığı kısım üzerine oturtulmalı; düşmanlarının, yani büyük devletlerin yapacağı bir tasfiye yerine, İhtilâl İdaresi, kendi başına bir Türk Devleti kurmalıdır" der. Kurulmasını düşündüğü Türk Devleti'nin hudutlarını da şu şekilde belirler: "... Batı ve Doğu Trakya bizde kalmalı... Edirne vilâyeti hududu, kuzeye, Bulgaristan içlerine doğru genişlemeli... Arnavutluk bağımsız olmalı... Anadolu kıyılarına yakın olan adalar, bizde kalmalı... güneyde Hatay, Halep, Musul bizim olmalı... Geri

[2] a.g.e., s. 70-72.
[3] a.g.e., s. 108.

Levent Sahverdi Arşivi

kalan yerler, Araplara terk edilmelidir." [4] Görüldüğü gibi Mustafa Kemal, daha 1905 yılında, Hatay'ın tarih ve coğrafya olarak Türk bölgesi olduğunu belirliyor ve bunu savunuyor; böylece halkının da Türk olduğunu apaçık gösteriyordu.

Güney Cephesinde, Yedinci Ordu Kumandanı bulunduğu zaman, 1917 yılında, Osmanlı Orduları Genel Karargâhı'na verdiği ünlü rapor, bugün de ibretle okunmaya değer. Birinci Dünya Savaşı'nın yenilgiyle sona ereceği, O'na gün gibi açıktır. Bu nedenledir ki, o ünlü raporunda Mustafa Kemal Paşa: "... Askerî siyasetimiz, bir savunma siyaseti ve elimizde bulunan kuvvetleri ve bir tek askeri son ana kadar saklamak siyaseti olmalıdır. Bu siyaset ülke dışında bir tek Osmanlı askerinin kalmasına tahammül gösteremez" [5] demektedir.

Daha 1905 yılları sonunda arkadaşlarına teklif ettiği temel düşüncesi "Büyük kısmı Türk olan bölgeler üzerine oturtulacak Türk Devleti" dir. Bütün mesele tarih olarak coğrafya olarak, Anadolu'nun bütünlüğü içerisindeki toprakların, kurulacak devletin sınırları içinde bulunmasıdır; Türk'ün hiçbir sebep ve bahane ile asla bölünmemesidir. Nitekim 26-28 Ekim tarihleri arasında Antep'e gitmekte olan Ali Cenanî Bey'e: "... Teşkilât yapın. Millî bir kuvvet meydana getirin. Kendinizi savunun. Ben istediğiniz silâhı veririm" [6] der.

İKİNCİ DÖNEM: Mondros Mütarekesi'nden Millî Mücadele'ye

Bilindiği gibi, Almanya ve müttefiklerinin yenilmesiyle, Birinci Dünya Savaşı sona ermişti. Osmanlı Devleti de, 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarakesi'ni imzalayarak, İmparatorluğun paylaşılmasını kabullenmişti. Bu noktadan itibaren olaylar şöyle gelişmiştir: Mustafa Kemal Paşa, daha önce İstanbul'da bulunduğu sırada, 18 Ağustos 1918'de, Harbiye Nazırı Enver Paşa ile bir görüşme yapar. Bu görüşmede Enver Paşa, Mustafa Kemal Paşa'nın: "... Orduların Arap topraklarını bırakarak geri çekilmesi..." [7] yolundaki teklifini reddeder, ama aksine olayların akışında görüldüğü gibi, Başkumandanlık Karargâhı, askerî gücün yok olması pahasına, hâlâ Arap topraklarının savunulmasında diretmektedir. [8] Nihayet, düşman baskısı karşısında ordu Halep'e çekilir. Mustafa Kemal

[4] a.g.e., s. 114-117.
[5] Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, c. IV, s. 5.
[6] Harp Akademileri Komutanlığı, Atatürk'ün Jeopolitik ve Stratejik Görüşleri, s. 108.
[7] a.g.e., s. 107.
[8] a.g.e., s. 107.

Levent Sahverdi Arşivi

Paşa, Halep'i sokak muharebeleri yaparak terk eder. Orduyu Halep'in kuzeyindeki El Hüsniye - Helan hattına çeker. Birlikler son olarak, İskenderun - Belah - Dircemal - Tefrifat hattını korumuşlardır. 28 Ekim'de isc Antakya "Hatay", bu hattın içindedir. [9] 30 Ekimde imzalanan Mondros Mütarekesi anlaşmasında bu husus, Hatay'ın geleceği bakımından son derece önemli bir tarihtir.

31 Ekim 1918'de Yıldırım Orduları Grubu Kumandanı olan Alman generali Liman Von Sanders: "Yıldırım Orduları Grubu'nun emir ve kumandasını, bugünden itibaren, iftiharlarla dolu, birçok muharebelerde kendini göstermiş bulunan Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne bırakıyorum" [10] diyerek, emir ve kumandayı devreder. Yapılan toplantıda ise Alman Generalinin: "Yenildik, bizim için her şey bitti artık" demesi üzerine Mustafa Kemal Paşa: "Savaş müttefiklerimiz için bitmiş olabilir. Ama bizi ilgilendiren savaş, kendi istiklâlimizin savaşı, ancak şimdi başlıyor" [11] der.

Bir yandan, Mondros Mütarekesi Murahhas Heyeti Başkanı, rahmetli Rauf Orbay, gazetecilere: "... Yaptığımız mütareke, umudumuzun üstündedir. Devletin bağımsızlığı, Saltanat'ın hukuku, milletin onuru, tümüyle kurtarılmıştır" [12] derken öte yandan, Mondros Mütarekesi'nin tam metnini 3 Kasım günü alan Mustafa Kemal Paşa: "Bu Mütareke'yi baştan nihayete kadar tetkik ettikten sonra bende beliren kanaat şu idi: Büyük Osmanlı Devleti, bu mütarekename ile kendini kayıtsız, şartsız düşmanlara teslim etmeye muvafakat etmiştir. Yalnız muvafakat etmiş değil, düşmanların memleketi istilâsı için ona yardımcı olmayı da vadetmiştir." "... Ben yapılan mütarekenin sakatlığını gördüm. Bu sakat noktaların düzeltilmesine çalışmak lüzumuna inanarak ilgili makamlara söyledim. Bu mütarekename, olduğu gibi tatbik edildiği halde, ülkenin baştan sonuna kadar işgal ve istilâya maruz kalacağı kanaatini ileri sürdüm" [13]der. Böylece, yeniden mücadeleye başlar.

3 Kasım 1918 günü Adana'dan Sadrazam Ahmet İzzet Paşa'ya, Mondros Mütarekesi'nin bazı hükümlerinin açıklanması için bir şifre telgraf çeker. Bunda: "... Toros tünellerinin müttefikler tarafından işgali hakkındaki maddenin tavzihi lâzımdır. Toros tünelleri denilen tüneller, en

[9] a.g.e., s. 108.
[10] Utkan Kocatürk, Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi, s. 1.
[11] Harp Akademileri Komutanlığı, Atatürk'ün Jeopolitik ve Stratejik Görüsleri, s. 108.
[12] Utkan Kocatürk, Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi, s. 2.
[13] Harp Akademileri Komutanlığı, Atatürk'ün Jeopolitik ve Stratejik Görüşleri, s. 112.

Levent Sahverdi Arşivi

son açılan iki tüneldir. İşgal edilecek yalnız bunlar mıdır? İşgalin mahiyeti o kısımdaki hattın işletilmesine de şamil midir? Yoksa muhafaza tertibatından mı ibaret kalacaktır? Büsbütün ayrı bir gurup teşkil eden Amanos tünelleri bu meyanda mıdır? Toros tünellerini tutacak kuvve-i işgaliye miktarı nedir ve nereden gelecektir" soruları sorulmakta; "Suriye hududunu, Suriye vilâyetimiz şimal hududu saymakla beraber bu hususta başkaca bir noktai nazar ve karar varsa bildirilmesi", "... Kadroları en genç efrattan doldurulmak üzere kuvvetli bir fırka teşkili ve jandarmanın takviyesi" ile "Fazla mevat ve malzeme-i askeriyenin Toros şimaline nakli ve hiçbir suretle tahribata meydan vermeyecek tedbirler" [14] de istenmektedir.

Böylece Mustafa Kemal, Alman Generaline de söylediği gibi, kurmayı düşündüğü Türk Devleti'nin mücadelesi hazırlığına geçmiştir. Hatay da bu mücadelenin alanı içindedir; çünkü Türk'tür. Tarihi ile Türk'tür; coğrafyası ile Türk'tür; insanı, âdet ve ananeleriyle de Türk'tür.

Mustafa Kemal'in Sadaretle bu yazışmaları uzar gider; çünkü O, yurt ve millet meselelerinde çok hassastır; asla taviz vermez. 5 Kasımda ise Başkumandanlık Erkânı Harbiyesine: "... İngilizlerin birkaç günden beri İskenderun'a asker çıkarmaktan ve Halep'te milyonlarca erzak mevcut iken, oradaki kuvvetlerini iaşe için erzak iddiharından bahsetmeleri de İskenderun'un Kilikya mıntıkasını gösteren haritada Suriye ve Kilikya hududları üzerinde bulunuşundandır" [15] şifre telgrafı çeker.

Mustafa Kemal Paşa, bir yandan uyarılarına devam ederken, öte yandan direnme düşünceleri ve tedbirleri üzerinde durmaktadır. Nitekim 5 Kasımda, General Ali Fuat Cebesoy'u Katma'dan Adana'ya çağırır; kendisine: "... Artık milletin bundan sonra kendi haklarını kendisinin araması ve müdafaa etmesi, bizlerin de mümkün olduğu kadar bu yolu göstermemiz ve ordu ile beraber yardım etmemiz lâzımdır" [16] diyerek mücadeleyi teklif eder.

Bu arada Sadaret, İngilizlerin isteğinin yerine getirilmesinde ısrarlıdır. Hatta, İngiliz murahhasının mütarekede gösterdiği centilmenlikten söz edilmektedir. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa, Başkumandanlık Makamı'na, 6 Kasım tarihini taşıyan şu telgrafı çeker: "... Maksat Halep'teki İngiliz ordusunu iaşe etmek olmayıp İskenderun'u işgal; İskenderun - Kırıkhan - Katma yolu ile hareket ederek, Antakya - Dircemal

[14] Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, c. IV, s. 14-15.
[15] a.g.e., s. 15.
[16] Utkan Kocatürk, Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi, s. 3.

Levent Sahverdi Arşivi

- Ahterin hattında bulunan 7'inci Ordu'nun çekilme hattını keserek ve bu orduyu, 6'ıncı Ordu'ya Musul'da yaptığı gibi teslim olmaktan kaçınılamayacak bir duruma sokmaktır...", "... İngiliz murahhasının centilmenliğini ve buna mukabil bu tarzda cemile ibrazını idrak ve takdir nezaketinden uzak bulunduğumu arzederim...", "... İskenderun'a her ne sebep ve bahane ile asker çıkarılmasına teşebbüs edecek İngilizlere ateşle karşı konulmasının ... emri verildiği...", "... İngilizlerin iğfalkâr muamele, teklif ve hareketlerini İngilizlerden ziyade muhik ve nazik gösterecek ve buna mukabil cemile ibrazını mutazammın olacak emirleri hüsnü tatbike yaradılışım müsait olmadığından yerime tayin buyuracağınız zatın süratle gönderilmesini istirham ederim." [17]

Nihayet 8 Kasımda, Sadrazam İzzet Paşa, İskenderun'u tehdit eden İngiliz işgali karşısında, Mustafa Kemal Paşa'nın telgrafına: "... Müracaat vukuunda şehrin tahliye ve teslim olunması hususunda icap edenlere tebligat yapılması lâzımdır. Gevşeklik göstermemek şartıyla bu aczimizin göz önünde bulundurulması ve söz ve hareketlerinizin buna uydurulması memleket selâmeti için elzemdir" biçiminde karşılık verir. Bu teli Mustafa Kemal Paşa: "... Aciz ve zafımızın derecesini pek iyi bilirim. Bununla beraber devletin yapmaya mecbur olduğu fedakârlığın derecesini de tayin ve tahdit etmek lâzım geleceği kanaatını muhafaza ederim. Yoksa Almanya ile müttefikan sonuna kadar harbe devam etmek halinde, büsbütün hezimete uğranılacağından İngilizlerin elde edebilecekleri neticeyi onlara kendi yardımımızla bahşetmek tarihte Osmanlılık için, bilhassa bugünkü hükûmetimiz için kara bir sahife vücuda getirir... Bilhassa, zat-ı Sâmilerince yakinen malûm bulunmuştur ki, münakaşa mahiyetinde telâkkîsine temayül buyurulmamasını hasseten rica ederim. Acizleri her ne hal ve vaziyette bulunursam bulunayım doğru olduğuna kani bulunduğum ve icap edenlere arz ve iblağını memleketin selâmeti icabı kabul ettiğim görüşlerime tâbi olmaktan nefsimi men etmeğe kadir değilim" [18] sözleriyle cevaplar.

Bu olaylarda ve yazışmalarda da görüldüğü gibi, Mustafa Kemal Paşa Türklerin çoğunlukta bulunduğu bölgeler üzerinde son derece hassas, cüretkâr ve kendisini feda edebilecek kadar da fedakârdır. Sorumlu bulunduğu görevlerde, yurt parçaları üzerinde, hakkın esas olduğunu kabul ederek direnir. Türk'e ve Türk yurduna karşı kendisini en ağır yükümlülükle karşı karşıya sayar.

[17] Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, c. IV, s. 20.
[18] Utkan Kocatürk, Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi, s. 5.

Levent Sahverdi Arşivi

ÜÇÜNCÜ DÖNEM: Misak-ı Millî

Bilindiği üzere, 19 Mayıs 1919'da Mustafa Kemal Paşa Samsun'a çıkar. "Ya istiklâl, ya ölüm!" diyerek Millî Mücadele'yi başlatır. "... Milleti, yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır" ifadesinin yer aldığı Amasya Tamimi ile de, işin ciddiyetini dünyaya duyurur. Erzurum Kongresi ise, bu konuda ilk adımdır. Doğu illerimizin temsilcilerinden oluşan Erzurum Kongresi'nde: "Türk vatanının bölünmez bir bütün olduğu, doğunun da bu bütünün bir parçası bulunduğu kabul edilir." [19]

Sivas Kongresi ile milletin ve memleketin bütünlüğü, Millî Mücadele'mizin asaleti dünyaya ilân edilir. Sivas Kongresi Beyannamesi' nin ilk maddesiyle de: "1. Madde - 30 Ekim 1918 tarihindeki hududumuz dahilinde kalan vatan parçasını bir bütün ve bu vatanda yaşayan İslâm vatandaşların bölünmez bir bütün olduğu musarrahtır" [20] diyerek Misak-ı Millî belirlenir. Daha önce de üzerinde durduğumuz 28 Ekim 1918'de İskenderun Sancağı - ki Hatay ve mülhakatı- hudutlarımız içindeydi. Bölgede yaşayanlar Türktü; Hatay da bir Türk yurduydu.

Akıp giden zaman içinde gelişen olaylarla Misak-ı Millî güçlenerek hedefine yürümüştür. Nitekim 16 Mart 1921'de Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti ile Rusya arasında imzalanan Moskova Antlaşması'yla Sovyetler şunu kabul etmişlerdir: "Türkiye sözü ile, 28 Ocak 1920 günü, İstanbul'da toplanan Meclis-i Mebusan tarafından düzenlenip bütün devletlere ve basına bildirilen Misak-ı Millî'nin kapsadığı topraklar anlaşılmaktadır. Böylece Misak-ı Millî, uluslararası bir anlaşma metnine somut olarak girmiştir." [21]

Ayrıca 20 Ekim 1921'de, Fransa ile imzalanan, Ankara Antlaşması'nın 6'ıncı maddesinde Misak-ı Millî'nin tanındığını belirtir bir ifade bulunmaktadır. [22] Bu ifadeye göre İskenderun, Suriye sınırları içerisinde kalacak; burada özel bir idare kurulup, Türk millî kültürünü geliştirmek için her türlü kolaylıktan faydalanılacaktır. Resmî dil Türkçe olacaktır. Fransa'nın Anadolu'dan çekilip Suriye'de kalmasına rağmen, İskenderun için kabul edilen millî kültür şartları, Misak-ı Millî'nin tanınmasından

[19] Ahmet Mumcu, Misak-ı Millî ve Anayasamız, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, c. I, sayı: 3, s. 820.

[20] Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, c. IV, s. 90.

[21] Ahmet Mumcu, Misak-ı Millî ve Anasayamız, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, c. I, sayı: 3, s. 824.

[22] a.g.e., s. 825.

Levent Şahverdi Arşivi

başka bir şey değildir.[23] Mustafa Kemal Paşa ise, 11 Ocak 1922'de: "... Türk barış şartları Misak-ı Millî'nin ilân günü olan, 28 Ocak 1920 tarihinden beri cihana malûmdur"[24] der.

Mustafa Kemal Paşa, İzmir'in kurtarılmasından sonra da, konuştuğu Fransız generali Pellé'ye: "... Misak-ı Millî'de anılan yerleri almadan yapamam. Fazlasını işgal etmeyeceğim"[25] diyordu.

Bu konudaki örnekleri daha da çoğaltmak mümkündür. Biz, Mustafa Kemal Paşa'nın, son olarak Amerikalı gazeteci İssac F. Marcosson ile yaptığı şu görüşmeyi alacağız. Bu görüşmede Mustafa Kemal Paşa der ki: "... Birleşik Devletler'in ideali, bizim de idealimizdir. Büyük Millet Meclisi'nin 1920 Ocağında ilân ettiği Millî Misak'ımız, sizin Bağımsızlık Beyannamenize çok benzer. O sadece, Türk ülkesinin istilâdan kurtulmasını ve kendi kaderine hakim olmasını ister... O halkımızın Misakı, Anayasası'dır. Ve her ne pahasına olursa olsun bu Misakı korumaya kararlıyız."[26] Böylece Mustafa Kemal Paşa, Hatay'ın millî hudutlar içerisinde bulunduğunu bir kez daha ilmin ışığında, aklın kılavuzluğunda ve hakkın ölmezliğinde cesaretle savunur; açıkca dünyaya ilân eder.

DÖNDÜNCÜ DÖNEM: Lozan

1921 yılında, Hariciye Vekili Bekir Sami Bey, Fransa'da bulunduğu sırada, Fransız Başbakanı Briand ile bir anlaşma imzalar. Bunun 6. maddesi: "İskenderun ve Antakya bölgesinde Türk unsuru fazla olduğundan Fransa, burada hususî bir rejim takip edecek, Türk kültürünün inkişafına mani olmayacağı gibi resmî dil de Türkçe olacak." Bu madde, Ankara İtilâfnamesi'nde hemen hemen aynen kabul edilmiştir.[27] En önemli madde budur. Hatay'ın kurtarılması, bu maddeye dayanılarak sağlanmıştır.

20 Ekim 1921'de Franklin Bouillon ile imzalanan Ankara İtilâfnamesi, dört ay önce Bekir Sami Bey'in yaptığı anlaşmanın, hemen hemen aynısıdır. Lozan'da uzun tartışmalardan sonra, yine bu madde olduğu gibi kalmıştır. Çok iyi hatırlanacağı üzere Mondros Mütarekesi hükümleri, birkaç gün içinde çiğnenmeye başlanmıştı. İskenderun Sancağı, Suriye'den Anadolu'ya ilerleyen Fransızlar tarafından işgal edildi. Böylece, birçok yerde olduğu

[23] Fahir Armaoğlu, XX. Yüzyıl Siyasî Tarihi, s. 320.

[24] Utkan Kocatürk, Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi, s. 307.

[25] Hikmet Bayur, XX. Yüzyılda Türklüğün Tarih ve Acun Siyasası Üzerindeki Etkileri, s. 290.

[26] Ergun Özbudun, Türkiye'nin Kurtuluş Yıllarında Bir Yabancı Gazetecinin Ankara Yolcuğu ve Atatürk'le Görüşmesi, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, c. I, sayı: 1, s. 180.

[27] Tahsin Ünal, Türk Siyasî Tarihi, s. 571.

Levent Sahverdi Arşivi

gibi, Hatay'da da bir Millî Mücadele cephesi teşekkül etti. Ankara İtilâfnamesi imzalanacağı sırada, milletvekili seçimlerinden sonra cumhurbaşkanı seçilen Tayfur Sökmen Bey'in başkanlığında bir heyet Ankara'ya gelir; Mustafa Kemal Paşa ile görüşürler. Hatay'ın Misak-ı Millî sınırları içerisinde bulunması istenir. Mustafa Kemal Paşa heyete: "... Hatay'daki mücadelelerin gaye ve hedefini biliyorum. İlk günden beri de bu mücadeleleri takip ediyor, imkânlarımızın müsadesi nispetinde destek oluyoruz. Hatay, zaten Misak-ı Millî sınırlarımız içerisindedir" [28] der.

Şu bir gerçektir ki Lozan'a gidinceye kadar, Millî Misak, büyük ölçüde tahakkuk ettirilmişti. Ancak Batı Trakya, Hatay, Musul ve Kerkük birer sorun halindeydi. Burada biz, ancak anlatmakta olduğumuz Hatay sorunu üzerinde duracağız. Aslında Lozan'da, Türkiye'nin millî sınırları tespit edilecekti; bu sınırlar içerisinde tam bağımsızlığı onaylayacaktı. Bilindiği gibi Lozan'da Hatay, millî sınırlarımızın dışında kaldı; Suriye ile Türkiye arasındaki sınır tespiti yapıldı. Ankara İtilâfnamesi'ne göre, bu İtilâfnamenin imzasından bir ay sonra, Türkiye - Suriye sınırını kesin olarak çizmek üzere karma bir komisyon kurulacaktı. Komisyon, ancak 1925'te kurulabildi. Sınırların çizilmesinde anlaşmazlıklar ortaya çıktı. Türkiye, Fransa ile doğrudan müzakereye girerek Dostluk ve İyi Komşuluk Sözleşmesi yaptı. Bu ise, ancak 18 Şubat 1926'da parafe edildiği halde, Türk - İngiliz - Musul meselesinin çözümüne kadar bekletildi. Bu çözümden altı gün önce, 1926'da imza edildi. [29]

Atatürk, Büyük Nutuk'da: "Lozan'da 20 Ekim 1921 günlü Ankara Anlaşması sınırları olduğu gibi kalmıştır" [30] der. Bu arada, Lozan Konferansı devam ederken, 30 Mayıs 1923'de Antakya-İskenderun ve Havalisi Müdafaa-yi Hukuk Cemiyeti resmen kurulur. [31]

BEŞİNCİ DÖNEM: Cumhuriyet Döneminde Hatay

Buraya kadar arz etmiş bulunduğum Hatay sorunu, yeniden bir mücadeleyi oluşturacaktır. Atatürk'ün bu haklı ve gerçek mücadelesi, başarı ile sonuçlanacaktır. Bu dönemdeki mücadeleye esas, Mustafa Kemal Paşa'nın: "Kırk asırlık Türk yurdu düşman elinde kalamaz" [32] ifadesinde kendisini bulacaktır. Artık Hatay, Atatürk'ün yüreğinde kordur. Asırlar

[28] a.g.e., s. 575.

[29] Fahir Armaoğlu, XX. Yüzyıl Siyasî Tarihi, s. 323-324.

[30] Atatürk, Nutuk, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1984, s. 1003.

[31] Tayfur Sökmen, Hatay'ın Kurtuluşu İçin Harcanan Çabalar, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1978.

[32] İsmail Habib Sevük, Atatürk İçin, s. 27.

Levent Sahverdi Arşivi

boyu Türk'e yurtluk eden, halen de üzerinde Türklerin yaşamakta olduğu Hatay, Türk yurdunun ve Türk milletinin bir parçası olarak, ayrı yaşayamazdı. Millî birlik, bütünlük ve millî bünyeden ayrı kalamazdı. İç ve dış durumu son derece doğru ve etkin biçimde değerlendiren Atatürk, tarihin akışı içinde bu gerçeği dünyaya onaylatmanın gününü ve saatını bekleyececkti. Hatay, önce mutlaka bağımsızlığa kavuşacak, sonra da Türk yurdunun bölünmez bir parçası olarak, millî bütünlükteki şerefli yerini alacaktı.

Atatürk, bu konuda Tayfur Sökmen'e verdiği sözü bir an bile unutmadı. Daha doğrusu, her şeyi ile Türk olan Hatay'ı ve Hataylıyı unutmadı. Savaştan yeni çıkmış genç Cumhuriyet'in biraz kendine gelmesini bekledi. Bir yandan dünya durumu öte yandan iç durum, bunu gerektiriyordu. Ayrıca zamanı ve imkânları da kollamaya mecburdu. 1936 seçimlerinde, Tayfur Sökmen Bey'i Antalya'dan bağımsız milletvekili seçtirir. Yakınları: "Niçin Adana veya Antep değil de Antalya" diye sorarlar. Atatürk: "Günü gelince (L) harfi yerine (K) harfini koyacağız. Böylece Antalya Antakya olacak" der.[33] Bu sıralarda İstanbul'daki "İskenderun ve Antakya Muavenet-i İçtimaiye Cemiyeti"nin ismi değiştirilir; "Hatay Hakimiyeti Cemiyeti" olur. Atatürk, Cemiyetin bir şubesini de Dörtyol'da açtırtır. Bu şube, Antalya bağımsız milletvekili olan Tayfur Sökmen Bey'e bir konuşma yaptırtır. Fransızlar bu konuşmadan çok gocunurlar. Atatürk'e: "... Hududumuzda bir milletvekiliniz halkı aleyhimize kışkırtacak şekilde bir konuşma yapmıştır. Bu, dostluğa aykırıdır" diyerek şikâyet ederler. Atatürk de: "O milletvekilimiz bağımsızdır. Anayasa'mız, bağımsız milletvekillerine, istediği yerde, istediği şekilde konuşma hakkı vermektedir"[34] karşılığını verir. 1936'da durumu değerlendiren, siyasî tarihçimiz Prof. Dr. Fahir Armaoğlu: "... Suriye'ye bağımsızlık veren ve Suriye ile Fransa arasında ittifak kuran 1936 Anlaşmasında, İskenderun Sancağı hakkında hiçbir hüküm yoktu. Yani Fransa, Suriye'den çekilirken, Sancak üzerindeki yetkilerini Suriye'ye terk etmekte idi. Bu vesile ile Türk Hükûmeti de durumu kabul etmedi. Milletler Cemiyeti'nin toplantısı sırasında, Eylül ayında, Cenevre'de Fransa ile yapılan görüşmeler müsait bir gelişme göstermeyince, 9 Ekim 1936'da Fransa'ya verdiğimiz resmî bir notada, Suriye'ye yapıldığı gibi, İskenderun Sancağı'na da bağımsızlık verilmesini istedik."[35]

[33] Tahsin Ünal, Türk Siyasî Tarihi, s. 575.
[34] a.g.e., s. 576.
[35] Fahir Armaoğlu, XX. Yüzyıl Siyasî Tarihi, s. 348.

Levent Şahverdi Arşivi

Atatürk, 1 Kasım 1936 Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni açış nutuklarında: "... Bu sırada, milletimizi gece gündüz meşgul eden başlıca büyük bir mesele, hakikî sahibi öz Türk olan, İskenderun —Antakya ve çevresinin mukadderatıdır. Bunun üzerinde ciddiyet ve kesinlikle durmaya mecburuz. Daima kendisi ile dostluğa çok ehemmiyet verdiğimiz Fransa ile aramızda, tek ve büyük mesele budur. Bu işin hakikatini bilenler ve hakkı sevenler, alâkamızın şiddetini ve samimiyetini iyi anlarlar ve tabiî görürler" [36] diyordu. Bu sıralarda, Fransa'da Leon Blum Hükûmeti, Suriye'ye İstiklâl vadediyordu. Bu gerçekleşirse, Hatay'ın durumu ne olacaktı?. Geleceği çok iyi gören Atatürk, Fransız büyükelçisi ile yaptığı bir sohbette: "... Ben toprak büyütme delisi değilim. Barış bozma alışkanlığım yoktur. Ancak, Antlaşmaya dayanan hakkımızın isteyicisiyim. Onu almazsam edemem. Büyük Millet Meclisi kürsüsünden milletime söz verdim, Hatay'ı alacağım. Miletim benim dediğime inanır. Sözümü yerine getirmezsem, onun huzuruna çıkamam. Yerimde kalamam. Ben şimdiye kadar yenilmedim, yenilmem. Yenilirsem bir dakika yaşayamam. Bunu bilerek ve sözümü mutlaka yerine getireceğimi düşünerek benim dostluğumu lütfen bildiriniz ve doğrulayınız" [37] diyordu. Görüldüğü gibi, artık Hatay meselesi bütün gerçekleriyle sahnede idi. Kendisine ve milletine inanan ve güvenen güçlü Lider için bu, dönüşü olmayan bir yoldu. Hakkın güçlünün değil, haklının olduğuna inanan Atatürk, Hatay davasını da en haklı biçimde çözümleyecekti.

"... Türkiyenin güvenliğini gaye tutan, hiçbir milletin aleyhinde olmayan bir barış istikameti bizim daimi prensibimiz olacaktır" [38] diyen Atatürk: "... Komşularıyla ve bütün devletlerle iyi geçinmek Türkiye siyasetinin esasıdır" [39] görüşüne daima sadık kalmıştır. O, samimî ve gerçek bir barış isterdi. Haksızlıklar nerede olursa olsun, daima onun karşısında yer alırdı. Onun içindir ki: "... Türk Cumhuriyeti'nin en esaslı prensiplerinden biri olan yurtta sulh, cihanda sulh gayesi, insaniyetin ve medeniyetin refahı ve ilerlemesinde en esaslı etken olsa gerektir. Buna elimizden geldiği kadar hizmet etmiş ve etmekte bulunmuş olmak bizim için övünülecek bir harekettir" [40] der. Her işin iyi niyetle girişilecek görüşmelerle halledilebile-

[36] Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, c. I, s. 337.
[37] Ruşen Eşref Ünaydın, Hatıralar, s. 5-6.
[38] Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, c. I, s. 356.
[39] Ayın Tarihi, sayı: 79-81, s. 6787.
[40] Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, c. IV, s. 560.

Levent Sahverdi Arşivi

ceğine inanırdı. Nitekim: "... Milletlerarası anlaşmazlıklar, ancak iyi niyetle ve umumî menfaat adına, karşılıklı fedakârlık yoluyla halledilir" [41] demektedir.

Hatay, iç ve dış politikada en önemli yeri işgal etmektedir. Davayı Türk kamuoyu da benimsemiştir; Atatürk için, her şeyden önde gelmektedir. Nitekim: "... Bu benim şahsî meselemdir. Durumu büyükelçiye, daha başlangıçta, açıkça ifade ettim. Dünyanın bu durumunda, böyle bir meselenin Türkiye ile Fransa arasında silâhlı bir çatışmaya sürüklenmesi kesinlikle mümkün değildir. Fakat ben, bunu da hesaba kattım.Kararımı vermiş bulunuyorum. Şayet ufukta, bu yolda binde bir ihtimal belirse, Türkiye Cumhurreisliği'nden ve hattâ Büyük Millet Meclisi üyeliğinden çekileceğim. Bir fert olarak bana katılacak bir kaç arkadaşla beraber Hatay'a gireceğim. Oradakilerle el ele verip mücadeleye devam edeceğim" [42] diyordu.

Artık engel tanımayacaktır. Bunun içindir ki Fransız büyükelçisine bir suarede: "Hatay benim şahsî davamdır. Şakaya gelmeyeceğini bilmelisiniz" [43] der. Bu ifadesinde samimîdir. Ne bir tehdit, ne bir pervasızlık, ne de bir macera ve hesapsızlık vardır, çünkü Atatürk, neyi, nerede, ne söylemişse gününde ve saatinde onu gerçekleştirmiştir.

Bilindiği gibi, bir ara Hatay meselesi Milletler Cemiyeti'ne intikal etti. Hatay'a istiklâl verilmesini istemiştik. 27 Ocak 1937'de Cenevre'de toplanan Milletler Cemiyeti, Hatay'ın bağımsızlığını kabul etti. Önce bir seçimle nüfus ekseriyetini tespite karar verdi. Atatürk Başbakan'a bir telgraf çekerek: "... Türkiye Cumhuriyeti haklı olduğuna kani bulunduğu davasını, büyük ve âdil hakem heyeti olmasını daima arzu ettiği ve bu sıfat ve salâhiyetinin daha çok çetin meseleler hallinde en yüksek kudret ve kuvveti haiz olmasını temenni eylediği Milletler Cemiyeti'ne bırakmakla insanlık namına isabetli bir harekette bulunmuştur. Bu suretle medeniyet namına da yüksek bir vazife ifa etmiş olmakla sadece takdir ve tebrike şayandır." [44]

Bu sıralarda Atatürk çok hastaydı, ama her şeye rağmen Hatay meselesini halletmeye de kararlıydı, azimliydi. Kendisine, milletine, ordusuna ve kahraman Hataylılara güveni son derece yüksekti. Dünya durumunu çok iyi değerlendirmekte idi. Bir İskenderun Sancağı için Fransızların bir savaşı göze alamayacaklarına kani idi. [45]

[41] Hasan Rıza Soyak, Fotoğraflarla Atatürk ve Atatürk'ün Hususiyetleri, s. 141.
[42] Hasan Rıza Soyak, Cumhuriyet Gazetesi, 10 Kasım 1949.
[43] Falih Rıfkı Atay, Atatürkçülük Nedir?, s. 44.
[44] Utkan Kocatürk, Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi, s. 597-598.
[45] Falih Rıfkı Atay, Çankaya, c. II, s. 466.

Levent Şahverdi Arşivi
Levent Şahverdi Arşivi

Fransa ile giriştiğimiz teşebbüsler fayda vermedi. Milletler Cemiyeti'nden çekildik. Atatürk hasta yatağından kalktı; bu kalkmak değil adeta fırlamaktı. Mersin'e ve Adana'ya gitti. Milletinin ve ordusunun nabzını bir kez daha yokladı; hepsi de hazırdı. Gücü ve güveni arttı. Milletler Cemiyeti kararının yürürlüğe girişini Fransız mümessili bir türlü kabul edemiyordu; bazı olaylar çıkıyordu. Bunun üzerine, 30 Kasım 1937 günü Atatürk, Hatay'la ilgili olarak Ulus gazetesine şu demeci verir: "... Hatay'da Fransız delegesi, Hataylıların çok şevk ve heyecanla bayram yapmaları tabiî olan bir günde eğer Hatay Türklerinin serbestçe bugünü kutlamaktan men edecek tedbirler almış ise, buna yazık demekle iktifa ederim. Çünkü böyle bir zihniyet, devletler arasında yüksek dostluk münasebetlerinin hal ve istikbali için, müspet yolda yürümek lüzumunun henüz anlaşılmamış olmasından ileri gelir." [46]

Atatürk'ün Hatay'ı silâh zoruyla alabileceğini, Fransızlar anlamışlardı. Bunu dikkate alarak bir askerî anlaşma yapmayı istediler; bu anlaşma yapıldı. Atatürk'e göre savaş, hayatî olmadıkça yapılmamalıydı. Bu askerî anlaşma ile Hatay'da tarafsız bir seçim kabul edildi. Bu maksadı sağlamak için de bir kısım asker gücünün Hatay'a girmesine karar verildi. Rahmetli Orgeneral, o zaman Kurmay Albay, Şükrü Kanatlı kumandasındaki birliklerimiz, Hatay'a girdi. 13 Ağustosta seçimler yapıldı; Meclis ekseriyetini Türkler kazandı. Böylece de bağımsız Hatay Cumhuriyeti 12 Eylül 1938'de kuruldu. Bu Cumhuriyet de, 30 Haziran 1939'da Türkiye'ye iltihak kararını aldı. Ana yurdun bölünmez, vazgeçilmez bir parçası olan Hatay, ana yurtla bütünleşti.

Başından beri gördüğümüz üzere Hatay, Atatürk'ün siyasî ve askerî dehasının güçlü eseridir. Onun yenilmezliğinin gerçek belgesidir. Hakkın üstünlüğünün, bir kere daha, yeniden dünyaya ilânıdır; ayrıca da yaklaşmakta olan bir cihan savaşına bulanmadan önce, milletleri yönetenlere düşen görevlerin hatırlatılmasıdır. Atatürk'ün "Yurtta sulh, cihanda sulh!" ilkesine nasıl yürekten bağlı bulunduğunu Hatay meselesi, apaçık göstermiştir. Atatürk'ten dün ders almayan dünya devletlerinin yöneticileri için, bugün de yarın da alınabilecek daha çok, büyük dersler vardır. Yeter ki O'nun engin dehasına, insan sevgisine inanalım, içtenlikle gönül verelim.

[46] Utkan Kocatürk, Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi, s. 612.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Sahverdi Arşivi

ATATÜRK'ÜN BİLİNMEYEN BİR KONUŞMASI

Yrd. Doç. Dr. İHSAN GÜNEŞ

*Mustafa Kemal Paşa, milletvekillerinden oluşan bir heyetle, 27 Temmuz 1920 akşamı, Ankara'dan Batı Cephesine hareket etmiştir. Bu seyahati esnasında 31 Temmuz 1920 günü, Afyonkarahisar Kolordu Dairesinde subaylara hitaben bir konuşma yapmıştır. Aşağıda, Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri adlı dizi yayında yer almayan bu konuşma metnini * sunuyoruz:*

Efendiler!

Eski silâh arkadaşlarımla böyle yakından ve samimî temasta bulunmaktan büyük zevk-i vicdanî hissediyorum. Sizinle oturup uzun hasbihal etmek isterdim. Fakat çoksunuz; müsait yer de yoktur. Bu sebeple hissiyatımı birkaç cümle ile mülâhaza etmekle iktifa edeceğim.

Arkadaşlar! İngilizler ve yardımcıları milletimizin istiklâlini imhaya karar vermişlerdir. Milletler istiklâllerini hiç kimsenin lutf u âtıfetine medyun değildir. Hiç kimse kimseye, hiçbir millet diğer millete hürriyet ve istiklâl vermez. Milletlerde tabiaten ve fitraten mevcut olan bu hak milletlerce kuvvetle, mücadele ile mahfuz bulundurulur. Kuvveti olmayan binaenaleyh mücadele edemeyen bir millet mahkûm ve esir vaziyettedir. Böyle bir milletin istiklâli gasp olunur.

Dünyada hayat için, insanca yaşamak için istiklâl lâzımdır. İstiklâl sahibi olmak için haiz-i kuvvet olmak ve bunun için mevcudiyetini ispat etmek icabeder.

Kuvvet ordudur. Ordunun menba-ı hayatı ve saadeti, istiklâli takdir eden milletin, kuvvetin lüzumuna olan iman-ı vicdanîsidir.

İngilizler, milletimizi istiklâlden mahrum etmek için pek tabiî olarak evvelâ onu ordudan mahrum etmek çarelerine tevessül ettiler. Mütareke şeraitinin tatbikatı ile silâhlarımızı, cephanelerimizi, bilcümle vesait-i müdafaamızı elimizden almağa çalıştılar. Sonra kumandanlarımıza ve zabitlerimize tecavüz ve taarruza başladılar. Askerlik izzetinefsini ifnaya gayret ettiler. Ordumuzu kâmilen lağvederek milleti muhafaza-i istiklâli için muhtaç olduğu nokta-i istinattan mahrum etmeğe teşebbüs ettiler. Bir

* Anadolu'da Yenigün gazetesi, 10 Ağustos 1920 (Afyon'da çıkan İkaz gazetesinden aktarma.)

Levent Sahverdi Arşivi

taraftan da müdafaasız, ordusuz bıraktıklarını zannettikleri milletin de izzetinefsine, her türlü hukuk ve mukaddesatına taarruzla milleti zillete, inkıyada alıştırmak plânını takip ettiler ve ediyorlar.

Herhalde ordu, düşmanlarımızın birinci hedef-i taarruzu oldu. Orduyu imha etmek için mutlaka zabitini mahvetmek, zelil etmek lâzımdır. Buna da teşebbüs ettiler. Bundan sonra milleti koyun sürüsü gibi boğazlamakta mevani ve müşkülât kalmaz.

Bu hakikat karşısında ve içinde bulunduğumuz vaziyete göre zabitan heyetimize teveccüh eden vazifenin mahiyeti, ehemmiyeti ve kıymeti kendiliğinden meydana çıkar.

Milletimiz hür ve müstakil yaşamak lüzumuna tam bir iman ile kani olmuş ve buna azm-i katî ile karar vermiştir. Zaman zaman şurada burada şayan-ı teessür seciyesizliklerin meşhut olması hiçbir vakit milletimizin kanaat-ı umumiyesine, iman-ı hakikiyesine sekte-i îrâs etmemiştir ve edemeyecektir.

Binaenaleyh kuvvetin, ordunun vücudu için lâzım olduğunu söylediğim menba -ki milletin iman-ı vicdanîsidir- mevcuttur. Ordu ise arkadaşlar ancak zabitan heyeti sayesinde vücutpezir olur. Malûm bir hakikat-i askeriye hakikat-i felsefiyedir "ordunun ruhu zabitandadır". O halde zabitanımız düşmanlarımız tarafından yıkılmak istenilen ordumuzu tamir ve ihya edecek ve ordu ve milletimizin istiklâlini muhafaza edecektir.

Millet, istiklâlinin mahfuziyetinden ibaret olan gaye-i hayatiyesinin teminini ordudan, ordunun ruhunu teşkil eden zabitandan bekler. İşte zabitanın âli olan vazifesi budur.

Allah göstermesin milletin istiklâli ihlâl edilirse bunun vebali zabitana ait olacaktır. Zabitan izah ettiğim âli, mukaddes ve umum nokta-i nazardan uhtelerine terettüp eden vazife itibariyle, bütün mevcudiyetleriyle ve bütün dikkat ve ferasetleriyle girişti̇ğimiz istiklâl mücahedesinde birinci derecede faal ve fedakâr olmak mecburiyetindedirler. Hayat-ı şahsiye ve hususiyeleri itibariyle de zabitler fedakâran sınıflarının en önünde bulunmak mecburiyetindedirler. Çünkü düşmanlarımız herkesten evvel onları öldürürler. Onları tezlil ve tahkir ederler. Hayatında bir an olsa bile zabitlik etmiş, zabitlik izzetinefsini, şerefini duymuş, ölümü istihkar etmiş bir insan hayatta iken düşmanın tasmim ve reva gördüğü bu muamelelere katlanamaz. Onun yaşamak için bir çaresi vardır: şerefini masûn bulundurmak! Halbuki düşmanlarımızın da kastettiği o şerefi payimal etmektir.

Levent Şahverdi Arşivi

Binaenaleyh zabit için "ya istiklâl, ya ölüm" vardır. Fakat arkadaşlar ölmeyeceğiz, istiklâlimizi muhafaza ederek yaşayacağız ve milletimizi daima müstakil görmekle bahtiyar olacağız!

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Sahverdi Arşivi

Dünya Gençlik Yılı dolayısıyla:

ATATÜRK'ÜN GENÇLİK KONUSUNA BAKIŞI VE NİÇİN ATATÜRKÇÜLÜK EĞİTİMİ

BURHAN GÖKSEL

SUNUŞ

Bu araştırmamın başlığında birbirinden ayrı gözüken birkaç konunun iç içe olduğu görülmektedir. Belki de bu halin bazı yadırgamalara da sebep olacağı düşüncesiyle, ufak bir açıklama yaparak konuya girmekte yarar gördüm. Aslında bu başlığın içeriğinde: Dünya Gençlik Yılı; Atatürk'ün gençlik hakkındaki görüşleri; Batı dünyasında "gençlik problemleri ve çözümü" konusundaki hareketler; son yıllarda geniş çapta ele alabildiğimiz ve uygulamaya koyduğumuz "Atatürkçülük eğitimi" gerektiren sebepler gibi konu ve sorunlar yer almaktadır.

Bu geniş ve dağınık görünümlü konuda, şahsen katıldığım milletlerarası bazı eğitim kuruluşlarındaki çalışmalarımın, Birleşmiş Milletler Teşkilâtı'nın konu ile ilgili dökümanlarını gözden geçirmiş olmamın ve nihayet uzun yıllar Atatürkçülük eğitimini Türk çocukları arasında uygulama fırsatlarını bulmamın verdiği kanılarla, bu ayrı gibi gözüken konuların birbirleriyle çok sıkı bir biçimde bağdaştığını ifade edebiliyorum.

DÜNYA GENÇLİK YILI (IYY) NEDİR?

Birleşmiş Milletler Teşkilâtı, genelkurul ve diğer organları ile dünya barışının sağlanabilmesi için düzenlediği çalışmalarında, bazı önemli sorunların, bütün üye ülkelerin de katkılarıyla çözümlenmesine yardımcı olunması için yapılan incelemeleri ayrı ayrı ele alır.[1] Yine bu faaliyetleri, "tek günlük ya da haftalık" bazen "tek yıllık", bazen de "onar yıllık" olarak ayrı ayrı adlandırıp üzerlerinde araştırma yapılmak üzere ilân eder. Önce ülke çalışmalarının sonuçlarını milletlerarası özel komisyonlarda değerlendirir; sonra, yine milletlerarası konferanslarla da kesin sonuçlara varmayı

[1] International Youth Year: Participation. Development, Peace Meeting 105, Date: 17 December 1979. Report: A/34/765, Resolution Decions Adapted by General Essembly, During it's Thirty Session, United Nations Deparment of Public Information Press Release, GA/6111, 7 January 1980

Levent Şahverdi Arşivi

plânlar. Bu tür çalışmalara örnek olarak, geçmiş yıllarda "Dünya Kitap Yılı"nı, "Dünya Tiyatro Yılı"nı hatırlayabiliriz.

Birleşmiş Milletler'in içinde bulunduğumuz yıldan gelecek yıllara doğru bu amaçla aldığı bazı kararları da, konu ile ilgili olarak, tanımakta yarar vardır. 1981'de başlayan on yıl için "Birleşmiş Milletler Üçüncü Gelişme On Yılı"nın 1983-1992 arasını "Sakat İnsanlar On Yılı", 1976-1985 yılını "Milletlerarası Orman Yılı", yine aynı yılı "Birleşmiş Milletler Yılı", 1986 yılını "Milletlerarası Barış Yılı", 4 Haziranı "Milletlerarası Suçsuz, Mağdur Çocuklar Günü", 21 Martı "Irk Ayrımını Kaldırma Günü", 10 Aralığı "İnsan Hakları Günü" olarak belirlemiştir. [2]

İşte, "Milletlerarası Gençlik Yılı" da 1979'da, Genelkurul'da böyle seçilmiş yıllardan ilkidir. Bizim kamuoyumuz ve yazarlarımız bu deyim yerine daha kapsamlı bir ifade ile bu yıla "Dünya Gençlik Yılı" demeyi tercih etmiştir. Birleşmiş Milletler Genelkurulu, bu yılki konunun ana fikri olarak yan yana üç kavramı sıralar: katılım, kalkınma, barış. [3]. Bu çalışmalarla, dünya gençliğinin gelecekte barışın korunması ve uygarlığın geliştirilmesi yolunda gayretlerinin birleştirilmesi ve insanlığın refahı için katkılarının sağlanması amaçlanmaktadır.

Son yılların insanlığı en çok üzen olayı, dünyanın her ülkesinde aynı ırkın, milletin çocuklarının birbiriyle kıyasıya uğraşmaları, dövüşmeleri ve kanlarını akıtmaları gerçeği, günümüzde, Avrupa'da ve diğer birçok ülkede sokaklara dökülen gençlerin ciddî bir şekilde birbirleriyle savaşmalarıdır. 12 Eylülün gerisinde Türkiye'mizde de aynı olayı en geniş boyutlarıyla izlemek talihsizliğine uğradığımızdan, meseleyi çok kolayca anlayabilmekteyiz. Birleşmiş Milletler Organizasyonu'ndan başka çeşitli isimlerle anılan, millî ve milletlerarası başka kuruluşlarla da çare bulunmak ve önlenmek istenen asıl olay, bu "kanlı olay"dır. Elde edilmesi istenen amaç ise, önce "yurtta barış"tır. Artık "iç barış" olmadan, "dış barış"a ulaşılamayacağı, tüm dünya insanlarınca bilinebilen bir gerçek olmuştur.

Birleşmiş Milletler Teşkilâtı'nın "gençlerin barışı" konusunu, kuruluş tarihi olan 1945'den bu yana zaman zaman ele alındığı görülür. [4] 1945'de UNESCO (Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Organizasyonu) bu amaçla kurulur. 1961'de kurulan ILO (Milletlerarası İşçi Organizasyonu)

[2] United Nations Press Release, Press Section United Nation Refrence, Repert No: 24, February 1985

[3] CEPAL, Cemmision Economics PARA, United Nations, No: 401/402, September 1984

[4] DESI-Beackrouder, United Nations, Divisions for Economic and Secial Information, No: 40, January 1985

Levent Şahverdi Arşivi

ile UNİCEF (Milletlerarası Çocuk Fonu) da aynı amaçlara katılır. Nihayet "Milletlerarası Dünya Gençlik Yılı' için özel bir sekreterya da faaliyete geçirilmiş bulunmaktadır.

Gençlik Yılı'nda gençlik sorunlarına, dünyanın her tarafında, millî ve milletlerarası plâtformlarda yapılan bilimsel toplantılarla yaklaşıldığını da bilmekteyiz. [5] Dip nottaki belgede Mayıs 1982 tarihinden Ekim 1985'e kadar doğu, batı, kuzey ya da güney; gelişmiş veya gelişmemiş; küçük ya da büyük her tip ülkede, 217 (seminer, sempozyum, kongre, konferans vb. biçimde) bilimsel toplantı yapıldığını görmekteyiz. (Ülkemizin bu geniş faaliyet listesinde isminin yer almaması her yönden üzücüdür.)

Birleşmiş Milletler genel anlayışına göre, gençlik için yaş sınırı da tespit edilmiştir. Bu 15-24 yaşları arasıdır. Dünyanın her tarafında, bu yaşlardaki genç insanlarda, çeşitli bölgelerde, değişik oranlarda artış kaydedilmektedir. 1984 dünya nüfusunun % 19.4'ü genç kuşak olarak kabul edilmektedir. Asya, en yoğun genç kitlesine sahiptir (% 60 üzerinde). Buna karşın Afrika'da bu oran % 11, Avrupa'da % 8, Kuzey Amerika ve Rusya'da % 5'tir. Yoğun artış, Güney Asya, Afrika ve Lâtin Amerika'da görülmektedir. 1975-2000 yılları arasında bugünün iki katına ulaşılacağı tahmin edilmektedir. [6]

UNESCO 1985 yılı faaliyet programında ağırlığı "gençlik" konusunda toplamış bulunmaktadır. Bunun dışında, dünya barışı için çalışan, fakat kuruluş amaçlarına göre daha sınırlı üye devletlerin katıldığı bölgesel siyasî kuruluşlar da bu konuları, kendi açılarından inceler, işler ve geliştirirler. Meselâ Avrupa Konseyi de, kendi faaliyet programı arasında, 1985 Temmuz ayının ilk haftasını "Avrupa Gençlik Haftası" olarak kabul etmiştir. [7] Strazburg'da, geçen Temmuz ayında yapılan "Avrupa Gençlik Haftası"na, Avrupa Konseyi'ne üye 21 ülke temsilcileri gençlik konularında bakanlar düzeyinde katıldılar. Ayrıca çeşitli ülkelerden 2000 iştirakçinin üzerinde özellikle çalıştıkları konu, "Avrupa'nın geleceği" idi. Bu konuyu, 16-25 yaşlar arasındaki, millî gençlik kuruluşlarından seçilmiş genç temsilciler de kendi açılarından tartıştılar. İstihdam; eğitim ve öğretim; ırkçılık ve yabancı düşmanlığı; gençlik katılımı ve barış; gelişme gibi ilginç konular da birleşik toplantılarda, seminer ve panellerde incelendi.

[5] International Youth Year, List of Regional and International Meetings Deeling With Youth or Related to Youth Questions, United Nations Center for Secial Development and Humanitarian, Afferce International Youth Ycar Secretarist, Vienne-Austria.

[6] United Nations Decuments, A/40/645/1985, January 1985

[7] Avrupa Konseyi Dergisi, sayı: 1, Ankara 1985: Sahibi ve Yazı İşleri Müdürü, Seyfi Taşhan.

Levent Şahverdi Arşivi

Bütün bu ve daha sonraki bölümlerde vereceğim yabancı kaynaklı dokümanlara göre, varılması gereken hedef nedir? Diğer bir deyimle "gençlik sorunu" olarak ele alınan konu, tahmin olunacağı gibi, ağırlığı ile ne eğitim hayatından doğan zorluklar, çekişmeler ne de delikanlı yaşın getirdiği psikolojik bunalımlar sonucu doğan "hippy"lik ya da özellikle İngiltere'de görülen "punk" konusu ve hatta içki ve narkotik konusudur. Asıl konu, "kanlı gençlik olayları ve bunların önlenmesi yollarının, çarelerinin aranması"dır.

Dört-beş yıldır katılmak fırsatını bulduğum uluslararası bilimsel topluluklardaki dünya bilimcilerinin görüş ve çözümlerine daha sonra değineceğim. Önce, Atatürk'e ve onun 1920'li yıllardan itibaren bugünün insanına da "gençlik" konusunda ışık tutan bakışına değiniyorum.

ATATÜRK VE GENÇLİK

Atatürk'ün "gençlik" hakkındaki görüşleri, çok uzak geleceği, kendi deyimiyle, ufukların çok gerilerini görecek biçimde ve pek ilginçtir. Atatürk'ün, gençlik ve gençler için düşünce ve fikirlerini ele almadan önce onun, 19 Mayıs 1919'da başlattığı büyük ve çetin mücadelede yanındaki arkadaşlarının ve kendisinin yaşına göz atmak yararlı olur. Samsun'a beraber çıktığı 3. Ordu Karargâh Heyeti'nde en yaşlısı kendisidir, ama O da 38'ni sürmektedir. Anafartalar harikasını yarattığı zaman gencecik Mustafa Kemal, daha 35'lik bir kurmay yarbaydır. Mücadele arkadaşları Kâzım Karabekir Paşa 37, Refet Bey (Paşa) 37, İsmet Bey (Paşa) 37, Ali Fuat Paşa 38, Fahrettin Altay 41 yaşlarında genç subaylardır. Bunun dışında en yaşlı üye, 46 yaşında Fevzi Paşa (Mareşal Çakmak)'dır. [8]

İstiklâl Savaşı'nın yürütme merkezi ve beyni Ankara'dır. İstanbul'dan, buradaki öncü fedaîler arasına katılmak kolay da değildir. Geyve ve İnebolu'da "Tezkiye Heyeti" denen çok güvenilir iki kurul vardır. İstanbul'dan kaçan subay veya sivil her aydın, bu yetkili heyetin süzgecinden geçmek zorundadır. Ancak bundan sonra "Ankara yolu" açılır. Bu kurumların baş ölçüsü ise, "genç olma"dır. Yaşlı kuşak, genellikle geri çevrilir.

İstanbul'da, Harbiye ve Kuleli, Çanakkale'den itibaren üst sınıflarını, cephelere subay adayı olarak göndererek eritmişlerdir. Sıra Kuleli'nin 9. sınıfına gelmiştir. Bu 16-17 yaşındaki asker çocuklar, Ankara Cebeci'deki Abidin Paşa Zabit Namzeti Talimgâhı'nda, kısacık bir eğitimden sonra,

[8] Ceyhun Atuf Kansu, Kurtuluş Savaşı ve Gençlik, Atatürk ve Gençlik, Atatürkçü Düşünce Üzerinde Denemeler, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1972.

Levent Şahverdi Arşivi

takım komutanı olarak cepheye yollanırlar. Bu körpecik kahramanlar, Sakarya'nın, Büyük Taarruz'un büyük şehitleridir, gazileridir. Batı Cephemizde, İngiliz desteğindeki kuvvetli ve muntazam Yunan ordusuna ilk kurşunları sıkanlar da delikanlı insanlardır. Gazeteci Hasan Tahsin'ler, Yörük Ali ve Demirci Efe, Kıllıoğlu Hüseyin Efe ve diğer Kuva-yı Milliye çetelerinin kızanları, zeybekleri 22-23 yaşlarındadır.[9] Batı Cephesi'ndeki, bugünün anlamı ile, ilk "gerilla teşkilâtı"mızı 120 gönüllü ile kuran Jandarma Yüzbaşı Tahir Fethi, 28'indedir. Halk, bu halk kuruluşuna "Yiğit Ordusu" adını yakıştırır.[10] Doğu'ya geçelim; Kâzım Karabekir'le beraber, onun emrindeki dadaş çeteleri de bıyığı yeni terleyen delikanlılardır. Güney'e inelim; Kahraman Maraş, Şanlıurfa, Gaziantep ve Adana'da muntazam Fransız ordusuna karşı dövüşen çetelerimiz, dünyada eşi görülmemiş zaferlerin sahibidirler. Fransa Devleti, Adana'da Vilâyet Teşkilâtımıza sonunda aman der; mütareke ister. Sonuçta Ankara Antlaşması, bu kahramanlıkların ürünüdür. Buralardaki Kuva-yi Milliye çetelerimizin üyeleri, hep delikanlılardır. Mücadeleyi yürütecek silâhı, düşman depolarını basarak ele geçirirler, ama savaşı yönetecek lidere, kumandana muhtaçtırlar. Gazi Mustafa Kemal Paşa, daha ancak Sivas'a gelmiştir. Bu imanlı kahramanlara sadece birkaç komutan yollar. Bugün, gerilla ve terörizm gibi yasa dışı fakat kendine özgü teknik ve taktiği olan kuruluşların, halen kullandıkları taktiklerin ilk bilgileri, bizim Güney Savaşımızdan kaynaklanır. Güneyde halk destanlarına, şiirine, esprisine, müziğine, masallarına giren kahraman çete reisleri biliriz: Şahin Bey, Kılıç Ali, Sinan Paşa gibi. Bakınız, bunlar kimlerdir? Şahin Bey, Nizip Askerlik Şubesi'nde görevli Üsteğmen Mehmet Sait Efendi'dir. Yine Gaziantep'in Kılıç Ali'sinin asıl ismi Yüzbaşı Kâmil Efendi'dir. Adana'nın pek ünlü Sinan Paşa'sı, gerçek bir general değildir. Asıl ismi ve rütbesi Yüzbaşı Ratip Efendi'dir. Paşalık rütbesi, lâyık olana bazen halkımızca verilir. O da halkın gönlünde "paşa" olmuştur.

Kahraman Maraş'ta, kaleden Türk bayrağını indirtmemek için yiğitçe savaşan Sütçü İmam; kurduğu 1000 kişilik çetesiyle Fransızları bölgeden çekilmeye mecbur eden Avukat Mehmet Bey, otuzlarında kahramanlardır. Ankara'daki Kara Harp Okulu'muzun koridorlarında Büyük Taarruz'da görev almış komutanların resimleri asılıdır. Komuta kademelerimize bakarsak alay komutanlarımızın binbaşı; tümen komutanlarımızın yarbay; kolordu komutanlarımızın ise albay ve nihayet tuğgeneral rütbesinde ve

[9] a.g.e., s. 47.
[10] Sabahattin Selek, Millî Mücadele (Ulusal Kurtuluş Savaşı), s. 7.

Levent Sahverdi Arşivi

hepsinin 40'ın altında genç subaylar olduğunu görürüz. Nizamiye Kapısındaki şehit isimlerini gösteren tarihî levhalarda yüzlerce şehit arasında yaşı otuzu aşmış olanı enderdir.

Savaşçı kadın Kuva-yı Milliyecilerimiz de vardır. Bunlar çoğunluğu ile gelinlik "taze" lerdir. Gördesli Makbule, düğünlerinin ertesi günü, kocası Halil Efe ile beraberce kurdukları çetede savaşır; 1 Mart 1922'de Kocayayla'da alnından vurularak şehit düşer. Adana Cephesi'ndeki Kılavuz Hatice de, Fransız'ı mütarekeye mecbur eden bir Fransız taburunu esir etme hareketinde en öndedir. Taburu Kuva-yı Milliye'nin tuzağına o getirir. Yine bu Cephe'de Tayyar Rahmiye kahramanca şehit düşer. Fatma Seher, Binbaşı Ayşe Aytınkılıç, Kara Fatma, 13 yaşındaki Küçük Nezahat, Asker Saime, nihayet Halide Edip Onbaşı bu kuşakların dişi kahramanlarıdır. [11]

Erzurum Kongremize bakalım, Padişah'a da işgalcilere de ilk ihtilâl bayrağını çeken öncüleri görelim: Yaş ortalamaları hep 27-30 arasıdır. Bunların arasında ünlü eğitimcimiz ve Atatürk'ün Erzurum'da büyük destekçisi Cevat Dursunoğlu, 27'sinde genç bir öğretmendir. 15 Mayıs 1919'da İzmir'e çıkan Yunan askerine ilk kurşunu sıkıp, arkasından vuruşarak şehit olan gazeteci Hasan Tahsin 30'u baharındadır.

Ya, o İstiklâl Savaşı'nın harcı sayılan "Kuva-yı Milliye Ruhu" nu canlı tutan, bugünlere kadar ulaştıran ve böylece hepimizin millî kültüründe, Atatürk milliyetçiliğinde katkısı bulunan, başka bir deyimle, toplumumuzu bu alanda fikren yetiştiren yazar grubu da öyle değil midir? Savaş yıllarında Yunus Nadi henüz 40, Yahya Kemal 35, Velid Ebüzziya 35, Halide Edip 36, Suphi Nuri 32, Yakup Kadri 30, Falih Rıfkı 25, Ruşen Eşref 28, Kemalettin Kamu ise daha 19'unda "İstiklâl Savaşı'nın kalem mücahitleri"dirler.

Kurtuluş Savaşı'nı destekleyen Anadolu gazetelerini, tamamen gençler çıkarır. Ankara'da "Hâkimiyet-i Milliye"; Balıkesir'de "İzmir'e Doğru"; Adana'da Fransızların matbaalarını basmalarından sonra Pozantı'da bir yük vagonunda tehlikeler içinde basılan "Yeni Adana"; Kastamonu'da iki yaprakçığı olan "Açık Söz"; Erzurum'da "Albayrak" hep Mustafa Kemalci, Kuva-yı Milliyeci gençlerin eserleridir. [12]

[11] İnci Enginün, Müjgan Cunbur, Cahide Özdemir, Millî Mücadelede Türk Kadını, Feryal Matbaacılık, Ankara 1983, s. 47.

[12] 5 No'lu dip nottaki kitap, s. 43 ve 45.

Levent Sahverdi Arşivi

Sivas Kongresi başlamıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın kendi akran ve arkadaşlarından bile "manda" fikrine saplananlar, Türk milletinin yaşama şansını ancak böylece sürdüreceğine inanıp bu yolda çalışanlar vardır. En genç yaşta olanlar ise, daha cesurdurlar. Bunlardan birisi çok ilginç bir tiptir. Bu İstanbul'un üç delegesinden birisi, Askerî Tıbbiye üçüncü sınıftan Hikmet Efendi'dir. Bu genç tıbbiyelinin Mustafa Kemal'e manda konusunda feryadını, isyanını görüyoruz: [13] "Paşam! Murahhası bulunduğum Tıbbiyeliler, beni buraya istiklâl davamızı başarmak yolundaki mesaiye katılmak üzere gönderdiler. Mandayı kabul edemem. Eğer kabul edecek olanlar varsa, bunlar her kim olursa olsun, şiddetle ret ve takbih ederiz. Farz-ı muhal manda fikrini siz kabul ederseniz sizi de reddeder, Mustafa Kemal'i vatan kurtarıcı değil, vatanı batırıcı olarak adlandırır ve telin ederiz" diye bağırır. Dinleyenler de, Mustafa Kemal Paşa da heyecanlıdır. Paşa bu sert çıkışı içten heyecanla tasvip eder: "Arkadaşlar gençliğe bakın, Türk millî bünyesindeki asil kanın ifadesine dikkat edin" dedikten sonra, genç tıbbiyeliye yönelir: "Evlât müsterih ol! Gençlikle iftihar ediyorum. Gençliğe güveniyorum. Biz ekalliyette kalsak dahi, mandayı kabul etmeyeceğiz. Parolamız, tektir ve değişmez: Ya istiklâl, ya ölüm!".

Ankara Asrî Mezarlığı'nda, birbirinin benzeri biçimde yapılmış üç kabir vardır. Taşlarında şu isimleri görürsünüz: Mustafa Necati, Vasıf Çınar ve Dr. Reşit Galip. Bu kişiler, Atatürk'ün ve Cumhuriyet'in çok ünlü Millî Eğitim Bakanı'dırlar. Mustafa Necati, "yeni Türk alfabesi reformu"nun mimarıdır. Vasıf Çınar, inkılâbımızın temel kanunu sayılan "Tevhid-i Tedrisat Kanunu"nu hazırlayandır. Dr. Reşit Galip ise 1933'te "üniversite reformu"nun yapıcısıdır. Mezar taşları, sıra ile bu ünlü inkılâp insanlarının 35, 39 ve 34 yaşlarında dünyadan göç ettiklerini göstermektedir. Büyük liderin en zor hareketleri ellerine teslim ettiklerinden 40 merdivenini aşan, pek bulunmuyor. [14]

Böyle olmakla beraber O, "yaşlı" ya daima çok saygılıdır. Atatürk, ülkesini en çok dolaşan devlet başkanıdır. Albümlere baktığımızda bütün bu gezilerde, muhakkak, her tipte okulu ziyaret ettiğini gösteren hatıralar görürüz. Öğretmen ve gençlik, özellikle kadın kuruluşlarında daima konuşmalar yapar. Öğrenciler arasındaki resimleri toplansa ayrı bir eser olur. Atatürk'ün, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde yaptığı açılış

[13] Mazhar Müfit Kansu, Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk ile Beraber, c. I, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1966, s. 247.

[14] Burhan Göksel, Atatürk'ün Üç Maarif Vekili, Silâhlı Kuvvetler Dergisi, sayı: 313, Aralık 1981; Millî Eğitim Bakanlığı Dergisi, sayı: 58, 1982.

Levent Sahverdi Arşivi
Levent Sahverdi Arşivi

konuşmalarının ağırlığı, Türk gencine verilecek eğitimdir. Onun millî amaçlara göre yetiştirilmesi ve onu yetiştirecek öğretmen üzerinde çok durur. [15, 16, 17]

Atatürk'ün yukarıda bazılarını sunduğum ve örneklerini gösterdiğim gibi "gençlik" konusuna fazla eğilmesinin sebepleri üzerinde durmak gerekir. Neden dünyada yalnız Türkiye'de bir "23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı", bir "19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramı" vardır? (Evvelce bir haziran başında kutlanan "Okullar Bayramı" vardı.) Hep bilindiği gibi, sonunda, büyük emeklerle yarattığı "Cumhuriyet"i gençlere bırakmıştır. Bütün bunlar sadece Türk çocuğuna duyduğu sonsuz sevgi ve güvenin sonucu değildir. Bu gerçek, onun "plâncı kafası"nın, etraflı düşünülmüş bir hesabın da ürünüdür. Tıpkı yeni bir meyve bahçesi veya koruluk kurmaya çalışan bir tarımcının en önde ele aldığı konunun, seçeceği fidanların en iyisi ve en kuvvetlisi olması gerektiğini düşünmesi ve arzulaması gibi.

Atatürk'ün otuzlu yıllarda kullandığı ve bugün İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük kitaplarında önemle vurgulanan "Türk milletinin dinamik ideali" sözcükleriyle belirttiğimiz bir kavram vardır; Harp Okulları ve üniversitelerimiz için hazırlanan seri halindeki "Atatürkçülük" kitaplarında, bu kavramın ayrıntılı ve uzun tanımlamaları yer alır. [18] Bunu şöylece özetlemek mümkündür: Atatürk'ün inkılâp yolunda ele aldığı pek çok konu, "temel amaç ve hedef" değildir; o kadar ki, İstiklâl Savaşı'mızın kazanılması, çeşitli düşman güçlerin ve ordularının mağlup ve imha edilmesi, hatta padişahlığın ve halifeliğin kaldırılması dahi O'nun "temel hedefi" olmamıştır. Bunların hepsi, "asıl hedefe ulaşma yolunda ara aşamalar"dır. O'nun asıl ve büyük hedefi: Türk toplumunun sorumluluğunu üstlendiği zaman, içinde bulunduğu en aşağı eğitim, uygarlık ve refah düzeyinden çıkarıp, çağdaşı olan batı uygarlığı ve ileri ülkelerin refah düzeyine ulaştırmak ve hatta üzerine çıkarmak; milletine, tümü ile, bu çağdaş dünya ülkelerinde yaşayan diğer milletlerin sahip olduğu koşulların da ilerisinde bir yaşam düzeyi sağlamaktır. İşte O, buna "Türk milletinin dinamik ideali" der. Görüyoruz ki Atatürk'ün yapacağı büyük

[15] Atatürk'ün Maarife Ait Direktifleri, Millî Eğitim Bakanlığı Yayını, Maarif Matbaası, İstanbul 1939

[16] Atatürk'ün Millî Eğitimimizle İlgili Düşünce ve Direktifleri, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1970 Bugünkü dile aktaran Vasfi Bingöl.

[17] H. Fehmi Kılıç, Kenan Okan, Atatürk ve Eğitim, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1973

[18] Atatürkçü Düşünce Sistemi, Atatürkçülük, 3. kitap, Genelkurmay Basımevi, 1983, s. 13.

Levent Sahverdi Arşivi

mücadelesinde asıl meydan savaşı, en ileri hedefi, "Türk milletinin dinamik idealine ulaşması" için vereceği savaştır.

9 Eylül 1922 akşamı İzmir'de Halide Edip'in kutlama sözlerine karşı söylediği: "Kazandığımız zaferden şüphesiz ki çok mutluyum, ama asıl mücadelemiz, milleti bilgisizlikten kurtarıp yükseltme mücadelemiz, şimdi başlıyor" anlamındaki sözleri, onun yıllardan beri içinde biriken arzu ve isteğin dile gelişidir. Aynı akşam ve daha sonraları, sık sık söylediği bir iç arzusu, özlemi vardır: "Cumhurbaşkanı olmasaydım, Maarif Vekili olmak isterdim" der.[19] Bu büyük savaşı kimle yapacaktır? Kuşkusuz kadın ve erkek Türk genci ile yapması gerekir. Halbuki bu kitle, yine kendi deyimiyle, "asırların ihmali ile cahil ve eğitimsiz" bırakılmıştır. Okuma-yazma oranımız yüzde on bir civarındadır. Hele bu toplumun yarı parçası olan kadınlarımızda bu oran, yüzde üçlerdedir. Anadolu, değil üniversite, daha bir kız lisesine bile sahip değildir. Bu kadroyu eğitmeden, yetiştirmeden hiçbir inkılâp hareketinin başarılı olmayacağının idraki içindedir. İşe, okuma-yazma ve temel eğitimden başlayacaktır. Daha Anafartaların kanlı ve heyecanlı günlerinde "alfabe değişimi"ni düşünür. Fransız Türkolog J. Denny, Macar Türkoloğu Nemeth'in Türk dili ve grameri konularını içeren eserleri elinden düşmez.[20]

Türk kadınını ve genç kızını yetiştirme davası, daha 1916 kışında Bitlis Muharebelerinin korkunç günlerinde, gündemindedir. Hatıra defterinde Kolordu Erkân-ı Harp Reisi (Kurmaybaşkanı) İzzettin Çalışlar'a konu üzerinde verdiği çalışma notlarını okuyabiliyoruz.[21] Bu alanda ilk hedefi, kendi deyimiyle, "muktedir valide yetiştirmek"tir. Eğitimin, kültürün, ahlâkın ilk ve temel öğretmeni olan "Türk anası"nı yetiştirmeden ileriye doğru yürümenin imkânı olmadığı inancındadır.

Atatürk'ün en buhranlı olaylarda bile "Türk genci"ne güvenini muhafaza ettiğini de görürüz. Bir "Dip Burnu" olayı vardır: İzmir Müstahkem Mevkii, yasak bölgedir. Kıyıda Mehmetçik nöbet görevini yaparken bir İngiliz harp gemisi kıyıya yaklaşır. Çıkan bottaki yabancı denizcilere, dünyaca ünlü "Yasak, dur!" ihtarını yapar. Aldırış etmezler, tetiğe basar; bir yüzbaşı ölür. İş buraya kadar basit bir güvenlik hadisesidir.

[19] Afet İnan, Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1959, s. 255.

[20] Burhan Göksel, Harf Devrimimizin 50. Yıldönümü (makale), Yükseliş Dergisi, Mayıs 1979, sayı: 19.

[21] Şükrü Tezer, Atatürk'ün Hatıra Defteri, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1972, s. 75.

Levent Sahverdi Arşivi

Sonra mahiyeti birden değişir. Notalar, notaları kovalar. İstenen basittir: İngiltere Hükûmeti, Türk erini istemektedir. Kendi mahkemelerinde gerekeni yapacaklardır. Eski kapitülâsyon alışkanlığı ile baskı artar. Adeta kıyıya bir donanma toplanır. Savaş tehditleri de Atatürk tarafından kabul olunur. Hemen askerî karşı tedbirlerini aldırtır. Sonunda müzakere masasına oturulmasına rıza gösterilir, ama bu görüşme, İngiltere Hükûmeti'ne göre Ankara'da yapılmalıdır. Atatürk bunu da reddeder. Bu bir hudut ihlâli olayıdır. Milletlerarası teamüle göre, olayın cereyan ettiği yerdeki mülkî amir (kaymakam) ile görüşülecektir. Çaresiz bu görüş de kabul edilir. Karşı tarafta, Majeste İngiltere Kralı'nın en ünlü diplomatları, Akdeniz Filosu Komutanı görevlidir. Gazi Paşa ise, bizim tarafta bu işi yerel kaza kaymakamının yönetmesini istemektedir. Paşa'ya bir noktada çevresi itiraz ederler: "Bizim oradaki kaymakamımız iki yıl önce Mülkiyeyi bitirmiş, tecrübesiz bir memurdur. Biz de Hariciyeden tecrübeli bir misyon yollayalım" derler. Cevap sert ve kesindir: "—Hayır efendim. Genç Türkiye'nin, genç Kaymakam Bey'i bu müzakereleri yapmaya yetkili ve muktedirdir." Evet, Lort filânca ile Amiral filâncanın karşısında gencecik Türk kaymakamı ve jandarma komutanı yerlerini alır; müzakereleri başarıyla yürütürler. Mehmet'in teslimi teklifleri kesinlikle reddolunur. Koca donanma, arkasına bakarak geldiği yere gider. [22] Bu olay, genç ve dinamik Türkiye Cumhuriyeti'nin doğuşunun, Atatürk'ün tam bağımsızlık anlayışının örneği ve Atatürk'ün Türk gencine güveninin en canlı bir hikâyesidir.

Atatürk'ün tüm büyükelçileri, vali ve kaymakamları, askerî ataşeleri, diğer görevlileri hep genç ve tecrübesiz bir kadrodur. Bu kadroyu yetiştiren eğitimci de Atatürk'ün kendisidir. O'nun genç için yüreğinde taşıdığı bu köklü güven duygusu, İstiklâl Savaşı'nın hareketli ve aydınlık günlerinden doğma değildir. Mütarekenin kapkara günlerinde bile Türk gencine bu duygularla bakabilmiştir. 1918'de Ruşen Eşref'e verdiği hatıra fotoğrafında şöyle yazmaktadır: "Her şeye rağmen, muhakkak nura doğru yürümekteyiz. Bende bu imanı yaşatan kuvvet, yalnız aziz memleket ve milletim hakkındaki sonsuz sevgim değil, bugünün karanlıkları, ahlâksızlıkları, şarlatanlıkları içinde, sırf vatan ve hakikat aşkıyla ziya serpmeye ve aramaya çalışan bir gençlik gördüğümdendir." [23] Cumhuriyet'in ilânından hemen sonraki yıllarda yine bir genç topluluğuna: "Gençlik! Cesaretimizi

[22] Bu olayı, rahmetli hocamız Prof. Dr. Enver Ziya Karal'dan dinlemiştik.

[23] Mehmet Rauf İnan, Mustafa Kemal'in Önder Kişiliği (makale), Millî Eğitim Dergisi, özel sayı, Mayıs 1981

Levent Şahverdi Arşivi

takviye ve idame eden sizsiniz. Siz, almakta olduğunuz terbiye ve bilgi ile insanlık meziyetinin, vatan muhabbetinin, fikir hürriyetinin en kıymetli timsali olacaksınız. Ey yeni nesil! İstikbal sizsiniz. Cumhuriyet'i biz kurduk. Onu yükseltecek ve sürdürecek sizsiniz" diye hitap eder.

Ölümünden biraz evvel Prof. Dr. Afet İnan'dan dinlemiştik:[24] "Atatürk, büyük Nutku'nu yazarken, yaptığı büyük inkılâbın gerçek tarihini en iyi bir biçimde hazırlamak istiyordu. Her konu üzerinde çevresindeki arkadaşlarının fikrini alıyor ve tartışıyordu. Nutuk'un son kısmına gelinmişti. Birden: —Arkadaşlar, şimdi ben okuyacağım, sizler yalnız dinleyeceksiniz, uyarısını yaptı. Daha sonra ünlü Türk Gençliğine Hitabesini çok duygulu bir biçimde ayakta okudu, bitirdi. Çankaya'dan çok güzel gözüken Ankara ve Ankara Ovasına doğru sessizce ve dalgın dalgın baktı. O kaya gibi sert tanıdığımız Mustafa Kemal'i uğrunda hayatını harcayarak bin bir mücadele ile kurduğu Türkiye Cumhuriyeti'ni gençlere teslim ve vasiyet etmenin hüznü ile gözlerinden birkaç damlanın yanaklarına doğru kaydığını hep birlikte izledik."

Atatürk'ün her hareketinde ve her konuda Türk gencini onurlandırmayı, desteklemeyi, yükseltmeyi amaçladığı, birçok anılarla kanıtlanmaktadır. Yazımın bu kısmında yine böyle bir olayı, yaşayanın ağzından, gelecek kuşaklara aktarmayı görev saymaktayım.

Atatürk'le bir gece: 1938 Mayıs ayında Eskişehir Hava Okulu'nda pilot adayı genç teğmenleriz. Atatürk'ün çok sevdiği, takdir ettiği manevî kızı Sabiha Gökçen'le aynı dönemde eğitim görüyoruz. O günler, Atatürk'ün Hatay konusu ile fazla meşgul olduğunu biliyoruz. Suriye hududu yakınında manevra ve geçit resimleri yaptırmış, kararlığını dünyaya ilân etmiştir. Bu tarihî seyahatin sonunda, Eskişehir Orduevi'nde sivil, asker gençleri huzurunda topladı. Bizlerle konuştu, coştu, coşturdu. Sonunda hepimize pek çok şeyleri öğreterek sabaha karşı ayrıldı[25, 26]. Bu tarihî ve mutlu gecede, bazı gençlerle yaptığı görüşmelerden, ben de nasibimin galiba en uzununu aldım. Parmağı ile beni huzuruna çağırdığı zaman benden istediği "Şahane Gözler Şahane" şarkısını bilemediğim için tatlı bir kınamadan sonra kendisi söyledi; bizler zevkle dinledik. Konuşmamızı,

[24] Kemalist Atılım Birliği, Atatürk ve Millî Hakimiyet Sempozyumu, Odalar Birliği Salonu, 23 Nisan 1985

[25] Burhan Göksel, Atatürk'ün Yaşantısında Demokrasi (makale), Atatürk Haftası Armağanı, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayını, 10 Kasım 1983, s. 59-71.

[26] Burhan Göksel, Atatürk'ün Ağzından Gençleri Seviniz (makale), Askerî Hava Dergisi, sayı: 250, Kasım 1973

Levent Sahverdi Arşivi

Türk genci üzerindeki kesin görüşlerini belirten sözlerle ve bana 50 yıla yakın süren eğitimcilik hayatımda en güzel dersi veren bir nasihat, hatta vasiyet ile bitirdi: "Şimdi oğlum, sana bir öğütte bulunacağım. Hayatta muvaffak olmak istiyorsan ben gencim diyene elini uzat. Daima gençleri sev ve koru, onlara güven, daima gençlerle çalış. '— Ben yaşlandım' diyenden uzaklaş. Eğer ben muvaffak oldu isem, başlıca sebebi budur. Ben, ömür boyu hep gençleri sevdim. Daima gençlerle işbirliği yaptım. Sen de öyle yap olur mu?" Bu sözleri, bu öğütleri yaşamım boyunca aklımdan çıkarmadım. Kader, beni asıl yetiştiğim alandan eğitim sahasına, her yaş ve cinsten ve çeşitli meslek dallarında yetişen Türk çocuklarının, gençlerinin arasına çekti. Belki bu "kader çizgisi", kırk yedi yıl evvel bir bahar gecesinde, Eskişehir Orduevi'nde O'ndan algıladıklarımla oluştu, çizildi. Her meselede, her olayda, o sözler kulağımda tekrarlandı.

BATI DÜNYASININ GENÇLİK PROBLEMLERİNİ ÇÖZME KONUSUNDA ÇALIŞMALARI

Bütün NATO ülkelerinde NATO fikrini yaymaya, kendi halkına tanıtmaya, sevdirmeye çalışan bir dernek vardır: Atlantic Treaty Association (Atlantik Antlaşma Derneği). Bu Derneğin milletlerarası bir yan kuruluşu olan "Atlantik Education Committee - Atlantik Eğitim Komitesi" nce düzenlenen konferans, seminer panel tipi çalışmalarda genel olarak işlenen konu, "gençlik problemlerinin çözümlenmesi"dir. Bu problemler arasında Komite'nin, çağımızın yeni bir savaş türü olarak nitelediği ve çözüm bulunması için üzerinde önemle durduğu sorun: "Politik nedenlerle gençlerin sokaklara dökülerek birbirlerini kırmaları, öldürmeleri" gerçeğidir. 12 Eylül gerisinde, en ağır biçimde, memleketimizde odaklanan bu facianın acılarını, kuşkusuz ki çok iyi hatırlamaktayız. Şimdi ateş başka ülkelere, hemen hemen tüm Avrupa memleketlerine sıçramış, yayılmış ve alevlenmiştir.

Bu eğitimciler topluluğu, bu çok önemli olgu karşısında çareyi kuşkusuz ki polisiye tedbirlerde aramamakta; bilimsel yollarla köklü tedbirlerin ortaya çıkarılmasına çalışmaktadır. Disiplin tedbirleri, bir seli ucundan kesmeye çabalamaya benzetilmektedir. Bu zor ve geçici bir metottur. Bilimsel tedbirler ise seli kaynağından durdurmayı amaçlar. Bu görüş, daha mantıklı, daha uzun vadeli bir önlemdir.

Bu milletlerarası konferans, seminer ya da panellerde dinleyiciler genellikle eğitimciler; konuşmacılar ise, dünya çapında politikacı, bilim adamı ve araştırmacı profesörler, diplomat ve özellikle "stratejik araştırma uzmanları" idi.

Levent Şahverdi Arşivi

Bunların arasında pek ünlü birkaç ismi verebilirim: Prof. Dr. Rustow, Orgeneral Rogers (Saceur-NATO Başkomutanı), eski NATO Genel Sekreteri Dr. Luns, Norveçli eğitimci Dr. Nodlle, İngiliz Prof. Dr. Stephan Halt, Belçikalı Prof. Dr. Brugmans, NATO Plânlama Başkanı Dr. Kınf Harmın, Avrupa Parlementosu'ndan Robert Jackson, Avrupa Birliği Komisyonu'ndan İngiliz Misyon Şefi George Seart, Londra'daki Milletlerarası Stratejik Araştırma Enstitüsü'nden Dr. Gregory Teventan, Birleşik Amerikalı Nükleer Savaş Uzmanı Prof. Dr. Gynthra Cenniza vb.

Bu çalışmaların ancak çok kısa bir özetini burada sizlere aktarabileceğim: Evvelâ bu hadise, yani gençlerin sokaklardaki vuruşmaları olayı, dıştan göründüğü kadar basit bir gençlik çekişmesi değildir. Yepyeni bir "savaş türü" dür. Artık bilinmektedir ki, nükleer silâh döneminde sıcak savaş mümkün olmayacaktır. Bu silâhlarla yapılacak bir harp, galibi de mağlup kadar mahvedecektir.[27] Bunun yerine, istediğimiz neticeyi almak için, düşman olan karşı ülkeyi, kendi içerisinde taraflara bölmek ve bu tarafları birbirine kırdırmak daha kolay, çok az masraflı olup savaşı açanın kendi evlâdının kanını döktürmeden amacına ulaşması için bu yeni savaş metodunu kullanmak, daha elverişlidir. Bu savaşın uygulama metodu, önce karşı tarafın sosyal hayatını, inançlarını, kültür, din ve mezhep, ırk, dil farklarını, ekonomisini ve benzeri her yönünü çok iyi incelemek ve bu alanlardaki zayıf noktaları bulmak ve oradan araya girerek birbirleriyle çatışmalar yaratmak ve Türk atasözünde olduğu gibi "çarpan iki testiyi de kırdırmak"tır.

Bu araştırmayı yapan grupların bir de ismi vardır: "Stratejik Araştırma Kurumu". Buna bazı ülkeler, "enstitü", bazıları "başkanlık", bazıları "fakülte" (Meselâ, İsrail'de Telaviv Üniversitesi, Stratejik Araştırma Fakültesi'dir) gibi isimler verirler. Bu beyin merkezleri, yalnız karşı tarafı değil, dostları da aynı dikkatle incelerler. (Meselâ, bana dış çalışmalarda dost araştırmacıların yönelttikleri sorular, artık Türkiye'nin bu kurumlarca çok iyi incelendiği, tanındığı ve dünya üzerinde bir "meçhul" olmaktan çoktan çıktığı kanısını vermiştir.) İşte karşı tarafta bulunan görüş veya inanç farklılıkları iyice seçildikten sonra, buradan girilerek ve her iki tarafı da gizlice geriden destekleyerek, önce fikir tartışması halindeki ayrılıklar, git gide büyütülmekte ve sonunda, bildiğimiz gibi, sokak savaşları, anarşi ve terörizm haline getirilmektedir. Bu plânlı ve çok ustaca tertiplenmiş savaşın, bir de çok yaygın sloganı vardır: "Her ülkede, her toplumda akıllı-budala

[27] 24 Kasım 1985 Cenevre'deki Regan-Gorbaçov toplantısında her iki liderin de bu fikri benimsediklerini beyan ettikleri hatırlanmaktadır.

Levent Sahverdi Arşivi

dostlar bulmak mümkündür." Önce bu tip dostları ele geçirmek, beslemek, karşı görüşlerde olan genç grupları tahrik, devamlı körükleme yolu ile çok sert kamplara bölmek bu yeni savaşın ön uygulamasıdır, genel yöntemidir.

Bu tip mücadelenin sonucundan beklenen ilk amaç, ülkelerdeki "klâsik demokrasi fikrine karşı isteksizlik, güvensizlik yaratmak" böylece "daha sıkı idarelerle ve rejimlerle yönetilmeye karşı istek uyandırmak"tır. Yeni savaşın temel ve uzun vadeli hedefi ise, "hasım sayılan ülkede, mevcut devlet düzenini sarsmak, demokrasiyi yıkmak ve ondan sonra da kendi millî amaçlarına kısa yoldan kolayca ulaşmak"tır.

Bugünün dünyasına şöyle bir bakarsak: Çeşitli ülkelerde gençlik kavgaları görebiliriz, ama bunlardan birisindeki sebep ötekinin aynı değildir. Meselâ, Belçika'da dil farkı; Irlanda'da ırk ve rejim farkı; İngiltere'de mezhep farkı; Güney Afrika'da ırk ve renk farkı; Lübnan'da din ve mezhep ayrılıkları; Almanya'da siyasî ve sosyal inanış ve ırk farkları; Birleşik Amerika'da renk farkı; Kanada'da dil farkı gibi sebeplerle gençler karşı karşıya getirilmişlerdir.

Bu yeni savaş türüne karşı alınacak savunma tedbirleri:

İnsanoğlunun yaratılmasından bu yana, mücadele ve savaş tarihinin gelişimine bakarsak, "karşı tarafa istediğini daha çabuk ve daha etkili biçimde yaptırabilme" için "daha etkili silâhın" sürekli arandığını görürüz. Bu gerçeğe karşı, mukabil tarafın "bu yeni silâha karşı önleyici tedbir ve silâhı, hemen araştırmaya başlama"sı da doğal bir olay, kuraldır. Tarihteki asker stratejistler bunun için bir de kural koymuşlardır: "Her silâh kendi cinsinden olan bir silâhla defedilir."

Yukarıda sözünü ettiğim yeni savaş türüne karşı savunma çarelerini günümüzün stratejistleri aramaya başlamışlardır, ama bu stratejistler, tarihte olduğu gibi, genellikle asker stratejistler olmayıp seçkin "bilim adamları, yani sivil stratejistler"dir.[28] Bu stratejistler de, aynı kuralla hareket ederler: "Madem ki karşı taraf bizim gencimizin kafasına girerek, onun beynini yıkamaktadır; bizim de yapacağımız iş, bu zararlı akımlara karşı gencimizi koruyacak manevî bir kalkan kullanmaktır." Düşünülen bu manevî kalkan, "özel bir eğitim kalkanı"dır.

Yukarıda bahsettiğim milletlerarası "Atlantik Eğitim Komitesi"nin hepsi deneyimli birer otorite olan eğitimci üyeleri, bu temel teori ile çalışmalarına başladılar ve olumlu sonuçlara ulaştılar. Çeşitli NATO

[28] "Strateji" deyimi, eski Yunancada "stratagos" kelimesinden doğmadır. Sözlük anlamı, "generallik sanatı" dır.

Levent Şahverdi Arşivi

ülkelerinde katıldığım bu toplantılarda görüşülen konuların ayrıntılarını değil ancak varılan sonuçlarını özetle verebileceğim: Çocuğumuzun kafasına, karşı taraf hâkim olmadan biz hakim olmalıyız; bugünün çocuğunu ve gencini daha iyi tanımalı ve değerlendirmeliyiz; gence doğruyu seçmesinin yollarını biz öğretmeliyiz; onu manevî ve kültürel bilgilerle ne kadar erken donatırsak onun kafasındaki "manevi kalkan" zamanında yerleşmiş ve onu, "özel amaçlarla kendi inancı ve çıkarları için" ele geçirip "beynini yıkayacak"ların akımlarına karşı korumuş oluruz.

İşte böylece, yeni bir savunma türü ortaya çıkmaktadır. Bu yeni savunma yönteminin silâhı, "sözü edilen özel amaçlı bir eğitim sistemi"dir. Toplantılarda birleşilen bu temel ilkelerden sonra, NATO eğitimcileri, bu "yeni özel eğitim sisteminin uygulama esasları" üzerinde de araştırmaya geçtiler. Uzun bir çalışma ve değerlendirme sonucunda bu konuda da temel esaslar ortaya çıkarıldı.

GENÇ KUŞAKLARIN EĞİTİMİ

Bugünün çocuğu ve gencini çok iyi tanımamızın gerekliliği konusunda, özellikle Norveçli eğitimciler geniş tecrübeye sahiptirler. 1960 başında konuyu bilimsel bir şekilde araştırma konusu olarak ele almışlardır. En yetkili uzman arkadaşım bana şöyle demiştir: "Bu kadar erken araştırmalara başlamamıza rağmen 1980'de çocuğa yetişemedik, ama 1968 Fransa olaylarının ülkemize de sirayet eden krizini, araştırmalarımızın yardımıyla hafif olarak atlatmayı başardık."

Norveçli eğitim araştırmacılarının çalışmalarını NATO, Avrupa Konseyi ve Birleşmiş Milletler gibi milletlerarası kuruluşların da incelediğini belirtip -bu konuda pek çok olan yayınlarından [29-37] burada geniş çapta

[29] The Successor Generation, It's Chollenges and Responsibilities, The Atlantic Council of the United States Policy Paper, Edmund D. Pellegrino (chairman), Thomas A. Bertlett, Robert E. Osgood, Forwerded by Kenneth Rush, Washington D.E., January 1981

[30] Project No: 1 Preparation for Life, Council of Europe, Strasburg 6 November 1981, Decs/Egt (81) Misc. 44 Restricted

[31] C.C.C. Projest No: 1 Prepartion of Life, Coucil of Europe, Strasburg December 1985, Decs/Egt (81) 76.

[32] Discour On Violence and Media, Development, Dimensions, Deficiencies, Directions, By Prof. Ipkka, Heiskanen University of Helsinki, Finland Council of Europe, Strasbourg August 1982, AS/cult/(34) 11, 12 ve 13.

[33] The Teaching of Values and The Successor Generation, The Atlantic Council of the United States Policy Papers, The Atlantic Council'e Working Group on the Successor Generation, Washington D.C., February 1983

Levent Sahverdi Arşivi

aktarma yapmaya olanağımız bulunmamakla beraber- yine bazı özet bilgileri vermeye de çalışacağım:

Bugünün çocuğu, kafa yapısı açısından, bir evvelki kuşağa göre çok üstün olarak gelişmiştir. Esasen tarih boyunca bir sonraki kuşakla arada bu bakımdan farklar vardır, ama kuşaklar arasındaki bu farklılık, çağımızda birden ileri fırlamış ve bu fark zamanımızda, önceki kuşak farklarından pek daha fazla açılmıştır. Bu olguda ilerleyen teknoloji, yani radyo, sinema ve özellikle televizyonun büyük etkisi vardır.

Avrupa Konseyi'nde bir uzman grubunun etraflı incelemelerini içeren rapor çok ilginçtir. Uzmanlar, televizyonun çocuk üzerindeki etkisini etraflıca inceledikten sonra, şimdiye kadar bir çocuğun yalnızca (anne-baba)dan oluşan ebeveyn ekibinde yeni bir anlayışa varmaktadır. Bugün televizyon da çocuğun eğitimine, yeni bir eleman olarak katılmaktadır. Raporda ilginç yeni bir teorem görüyoruz:[38] Bugünün ebeveyni = anne + baba + TV denmektedir. Toplantılarda bize anaokullarından verilen örnekleri, ülkemizde o yaşta bebekler ve ilkokul ilk sınıflarında ben de araştırdım. Bizim bebeklerimizin o örneklerin çok ilerisinde olduğunu tespit ettim. Kapı önünde oynayan bu boydaki çocuklar, artık bilgisayarı ve uzayı oyunda konu yapmışlardır.

UNESCO'nun bir raporunda da şu değerlendirmelere rastlamıştım: Bugün ortaokul düzeyindeki çocuğun beyin yapısı, Orta Çağ'da doktrin ve bilimsel kanunların bulucusu olan bilginin beyin yapısından daha ileridedir. Bugünün çocuğu ve genci, "şahsiyet" olarak da bir evvelkinden çok daha fazla olgundur, ileridedir. Bugünün çocuğu ve gencinin "öğrenme gereksinimi" ise, bir evvelkinden umulmayacak kadar ileridir. Bu onda merak uyandırır, onu araştırmaya yöneltir. Her şeyi öğrenmek ister. Bu yalnız çevresinde rastladığı olaylar değildir. Dünya sorunlarıyla bizim kadar, belki daha fazla, ilgilidir.

[34] Political Education for Teenagers, Council of Europe, Strasbourg 1979.

[35] İngiltere'deki TEAM (The European-Atlantic Movement) Teşekkülü'nün 3-8 Ağustos 1981 de Oxford Üniversitesi'nde tertiplediği "The Successor Genertion and Public Affairs" konulu seminer tebliğleri.

[36] Forum, Council of Europe, 3/85-155, No 25-1958, "Youth" Rolf Braksehmit, s. 2 (makale) a Lesson From Youth, Christian Deprez, s. 4.

[37] Muammer Baykan, Gelecek Kuşakların ve Halkın Demokrasi Eğitimi, NATO Savunma ve Eğitim Sempozyumu'ndan, Türk Atlantik Derneği Yayını

[38] Preparation for Coltural Life, The Use of the Media at School to Prepare Youngasters for Life, Council of Europe, Strasbourg 1982

Levent Şahverdi Arşivi

Bir seferinde Belçika'da uluslararası bir lisenin, muhtelif milletlere mensup öğrencileri ile bizleri karşı karşıya getirdiler. "Dünya sorunlarına iki kuşağın bakışları" incelenecekti. İtiraf ederim ki genç kuşak, olaylara daha geniş açıdan ve daha gerçekçi bir gözle bakmakta idi.[39] Artık, "öğrenme isteği" bu kadar geniş olan çocuğa siz, onun toplumunun ön kuşağı olarak, istediklerini veremezseniz, onun kafasında sizin dolduramadığınız yeri kendi amaç ve hedeflerine göre dolduracak, ama bu sefer sizin tam ters yönünüzde dolduracak "kimse" de sokakta hazırdır. (Bunun acı örneklerini Anadolu gezilerinde köy ve kasaba çocuklarımızda gözlemledim.) Avrupa genci bu doyumsuzluktan doğan büyük bir "huzursuzluk" içindedir. Karşı taraf, işte bu zayıf noktayı iyi keşfetmiş, hücumlarını bu noktalarda toplamakta ve genci kolayca sokağa çekmekte ve aynı kandan olan bu insanlar rahatça birbirine kırdırılabilmektedir.

Olayın incelenmesinde, bu neticelere ulaşabilen NATO eğitimcileri, şu "eğitim doktrini"nde birleşmiş bulunmaktadırlar: Her ülke kendi çocuğuna, her şeyden evvel, kendi kültürünü, millî geleneklerini, idealini ve millî menfaatlerine, istiklâline zarar verecek her türlü unsuru iyi teşhis etme, bunlara karşı savaşma gereğini ön plânda öğretmelidir. Atatürk'ün daha 15 Temmuz 1921'de Maarif Kongresi'nde, 1922'de TBMM'ni açış nutkunda ve daha sonra, zaman zaman söylediği şu sözleri tekrarlayalım: "Çocuklarımız ve gençlerimiz yetiştirilirken onlara bilhassa mevcudiyeti ile, hakkı ile, birliği ile çelişen bilumum yabancı anasırla mücadele lüzumu ve efkâr-ı milliyeyi, kemal-i istiğrak ile her mukabil fikre karşı şiddetle ve fedakârane müdafaa zarureti telkin edilmelidir. Yeni neslin bütün kuva-yı ruhiyesine bu evsaf ve kabiliyetin zerki mühimdir. Daimî ve müthiş bir cidal şeklinde tebaruz eden hayat-ı akvamın felsefesi müstakil ve mesut kalmak isteyen her millet için, bu evsafı şiddetle talep etmektedir."[40] Yine Mart 1922'de Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni açış nutkundaki şu paragrafı da görelim: "Efendiler! Yetişecek çocuklarımıza ve gençlerimize, görecekleri tahsilin hududu ne olursa olsun, en evvel ve her şeyden evvel, Türkiye'nin istiklâline, kendi benliğine ve ananat-ı milliyesine düşman olan bütün anasırla mücadele etmek lüzumu öğretilmelidir. Beynelmilel vaziyet-i cihana göre, böyle bir idealin istilzam eylediği anasır-ı ruhiye ile mücehhez

[39] Bu çalışmalardaki tespitlerime ve çeşitli ülkelerde gençler arasında yapılan anketlere göre gençler, güncel olayları, eski devirlerin tarihî hadiselerinden fazla öğrenmek isteğindedirler.

[40] Atatürk'ün Maarife Ait Direktifleri, Millî Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı Yayını, İstanbul Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1985, s. 4.

Levent Sahverdi Arşivi

olmayan fertlere ve bu mahiyette fertlerden mürekkep cemiyetlere hayat ve istiklâl yoktur." Her iki konuşmadaki temel fikirler, Türk çocuğunu geleceğe hazırlamakla yükümlü millî eğitim topluluğunun, ananın ve babanın daima hatırda tutması gereken "Türk millî eğitiminin temel doktrini" dir.

Aradan yarım yüzyıldan daha fazla zaman geçtikten sonra, 1980'lerin Avrupası da artık Atatürk gibi düşünebilmektedir. Bu hedefe, bu eğitime ulaşabilmek için de her ülkede "tarih öğretimi"nde ağırlık, "yabancı ülke tarihleri"ne yerine "kendi öz tarihi"ne yöneltilmelidir. Yine, tarih öğretiminde "uzak ve eski çağlar" tarihinden çok "yakın çağlar" ön plânda gelmelidir. (Öteden beri, bizim de yaptığımız gibi, Yakın Çağ'ın, 1789 Fransız İhtilâli'nden değil, daha pek yakın noktalardan başlatılmasında Avrupa tarihçileri fikir birliği halindedirler. Bu yeni başlama noktası, genellikle 1945, yani II. Dünya Savaşı'nın bitimi olarak kabul edilmektedir.) Millî duyguları kuvvetli ve dış telkinlere karşı güçlendirilmiş yeni kuşaklar, ancak bu tür bir eğitimle yetiştirilebilirler.[41]

Böylece NATO eğitimcileri, bugünün çocuğuna kendi millî amaçları doğrultusunda millî kültür vererek, açıklandığı biçimde yetiştirilebilmeleri üzerindeki görüşlerini daha geliştirerek bir noktada yalın "tarih öğretimi"nin de ilerisine götürmüşlerdir. Bu derinlemesine çalışmalar, bilimcilere yeni ufuklar açmış ve gençlerin günün koşullarına göre, yukarıda çizilen hedeflere daha kestirmeden ulaştırılabilmek için, "özel bir programı olması gereken yepyeni ve ayrı bir dersin" yaratılması görüşünde birleşmiş bulunmaktadırlar.

Çeşitli ülke delegelerinden pek azının mevcut "sosyal bilgiler" veya "tarih dersi" içine yerleştirmeyi tasarladıkları, çoğunluğun "müstakil bir ders" olmasını öngördükleri bu dersin programlarının ayrıntılı hazırlanmasına geçmeden önce, bu dersin alacağı isim konusu, geçen ilkbaharda, Belçika'daki bir toplantıda incelenmiştir. Her üye, kendi seçtiği yeni dersin ismini "tebliğ" olarak verdiğinde şu gibi isimleri dilediklerini not ettim: Successor generation (Gelecek Kuşaklar); The Teaching International Affairs (Milletlerarası Olayların, İlişkilerin Öğretimi); Gençlik Problemleri ve Çözümü; Barış Eğitimi; Gençlerin Demokrasi Eğitimi.

[41] Tarih öğretiminin çok değişik ve millî amaçlı bir eğitim ve öğretim aracı olarak kullanılması üzerinde yaygınlaşan bu anlayış, ülkemize de getirilmiş ve 1982 yazında MEB Talim ve Terbiye Başkanlığı'nca bu hedefe yönelik "Türk tarih ve Türkiye coğrafyasına ağırlık veren" programların hazırlanmasına başlanmıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

İşte tebliğlerin verildiği bu toplantıda, ilginç bir olayın tanığı oldum. Benden evvel konuşma sırası alan yanımdaki İngiliz meslektaşım, sırasını beklerken dost bir hava ile kulağıma eğilerek: "Bizim bu derse ne ismi vermeyi düşündüğümüzü biliyor musun?" diye sordu ve benim cevabımı beklemeden kendi sorusunu cevapladı: "PEACE IN COUNTRY, PEACE IN THE WORLD — YURTTA BARIŞ, DÜNYADA BARIŞ"

İçi Atatürk sevgisi ile dolu her Türk insanı gibi yabancı bir ülkede, yabancı bilim adamları ve özellikle eğitimcilerinin, dünya gençliğini kırıp geçiren "gençlik kavgaları", yani aynı kandan gençlerin birbirlerini kırıp geçirmesi gibi hazin ve korkunç bir felâketi, yepyeni bir savaş türünü önlemek amacıyla kafa kafaya vererek yaptıkları çalışmalarda, kimden ilham aldıklarını ve yeniden yaratmaya çalıştıkları derse isim verirken bile nerelerden, hangi sözlerden esinlendiklerini görmenin beni ne gibi duygulara soktuğunu tahmin etmeniz güç değildir. Yıllar var ki, noksanlığını her vesile ile hissettiğim "Atatürk, Atatürk İlkeleri, Atatürkçülük, Atatürk İnkılâpları" konusunun hararetli, samimî ve inançlı savunucusu olmama, o gün öylesine hak verdim ki!

Türk çocuğunun yabancı ideolojilere sapmadan, birbirlerini sevip sayarak, kendi ülke ve milletine yararlar sağlayacak biçimde yetiştirilmesi ve gelecekte onlara Türkiye'yi Atatürkçü anlayışla yönetebilme yeteneğinin verilebilmesi için tek ve doğru yolun "Atatürk'ü iyi tanımak, onu iyi öğrenmek ve öğretmek yolu" olduğuna yürekten inanmak lâzımdır.

12 Eylül'ün gerisinde okul müfredat programlarında pek az ve sınırlı olan millî ve çok hayatî konuyu genişleterek ilk, orta, lise ve yüksek öğrenim düzeyindeki tüm Türk çocuklarına getirenleri tarih hayırla anacaktır.

Levent Sahverdi Arşivi

Levent Sahverdi Arşivi

MUSTAFA KEMAL ATATÜRK'ÜN DİYARBAKIR'DAKİ KAFKAS CEPHESİ KOMUTANLIĞI

ŞEVKET BEYSANOĞLU

I. Dünya Savaşı'nın ortalarındayız. Kafkas Cephesi kritik bir durumda. Muş ve Bitlis düşman işgali altında. Van-Bingöl bölgelerindeki zayıf müfrezelerin takviyeleri gerekli. Başkomutanlık, Rus ordularının daha çok ilerleyerek Diyarbakır ve çevresini almalarını önlemek, Rus Cephesi'nin sol kanadına saldırarak Erzurum'u geri almak düşüncesiyle Trakya'da bulunan 2. Ordu'nun Doğu Cephesi'ne sevkini kararlaştırır. Bu ordunun komutanı Ahmet İzzet Paşa'dır. 16. Kolordu da bu orduya bağlanır ve komutanlığına Çanakkale savaşları kahramanı Albay Mustafa Kemal atanarak Kafkas Cephesi'ne hareket emri verilir. [1]

Albay Mustafa Kemal, Çanakkale dönüşü bir süre İstanbul'da kalmış, sonra bazı işlerini yoluna koymak için Sofya'ya gitmiştir. Bu sırada, Çanakkale'den Edirne'ye dinlenmek üzere gönderilen 16. Kolordu'nun komutanlığına atandığına dair 10 Mart 1916 tarihli Başkomutanlık emrini alır. [2] 15 Mart 1916'da Karaağaç'a gelerek görevine başlar. 24 Mart 1916'da Mardin'e gelir. Belediye Başkanı Kömürcü Hıdır Çelebi'nin evinde misafir edilir. [3] 27 Mart 1916 günü Diyarbakır'a varır. Bu arada tuğgeneralliğe terfi eder. [4]

[1] Mustafa Kemal hakkında Rus Genelkurmayının görüşü şudur: "Büyük Türk komutanlarının halk tarafından en çok saygı görenidir. Cesur, muktedir, azimkâr ve azami derecede müstakil fikir sahibi olup, herkes tarafından itibar görmektedir. Şöhretini Bingazi'deki başarıları ile kazanmıştır. Çanakkale'de iki defa durumu kurtarmıştır." M. Larşer, Büyük Harpte Türk Harbi, c. II, çev. Kaymakam Bursalı Mehmet Nihat, Matbaa-yı Askerî, İstanbul 1928, s. 133.

[2] Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, c. II, kısım: 2, Kafkas Cephesi 2. Ordu Harekâtı 1916-1918, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1978, s. 39.; Uluğ İğdemir, Atatürk'ün Yaşamı, c. I, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1980, s. 78.

[3] Metropolit Hanna Dolapönü, İstanbul 1977, s. 101.

[4] Kaynakların çoğunda terfi tarihi, 1 Nisan 1916 olarak gösterilmiştir. Yaveri Şükrü Tezer, Mardin'de kaldıkları 13-14 Mart 1332 (26-27 Mart 1916) gecesi mirliva (tuğgeneral) rütbesine terfileri hakkında şifreli tebliği almış olduklarını yazar. (Atatürk'ün Hatıra Defteri, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1972, s. 37.) T.C. Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik

Levent Sahverdi Arşivi

Bu tarihlerde Ahmet İzzet Paşa'nın komutasındaki 2. Ordu Karargâhı henüz Keşan'da bulunuyordu. Mustafa Kemal Paşa'ya 2. Ordu Karargâhı Diyarbakır'a gelinceye kadar kolordusuna ait gerekli talimatı, 3. Ordu Komutanı Vehip Paşa'dan alması, Başkumandanlık Vekâleti'nce buyrulmuştu. Kısa bir sürede cephe durumunu inceleyen Mustafa Kemal Paşa, almak istediği tedbirleri 3. Ordu Komutanlığı'na şu şifre ile bildirir:

"III. Ordu Kumandanlığına

1- 17. Piyade Alayını Kulp bölgesinde ve Kozma gediklerini kuzeyden korumak maksadıyla kullanacağım. Bu maksatla Diyarbekir'e ilk ulaşan taburu Hazro üzerinden dün hareket ettirdim. Bir tabur bugün, diğer tabur da yarın ayni istikamete hareket edecektir.

2- 5'inci Tümen, Bitlis cephesindeki Surem-Mergek hattında düşmanı tazyik etmektedir. Kozma gedikleri karşısında 24 Mart 332'de faaliyet gösteren üç piyade taburundan ibaret düşman kuvvetlerinin zikredilen tarihte sizlerle ciddî teşebbüste bulunmamış ve Musalla karşısında düşman faaliyeti görülmemiş olması Muş batısında bulunan düşman kuvvetlerinden bir kısmının Bitlis'e hareket ettirilmiş olması ihtimali vardır. Bu hususun anlaşılması için gerek 5'inci Tümen ve gerekse Bingöl müfrezesi genel cephesi boyunca kati tedbirlerin alınmasını emrettim.

3- Bunun üzerine 5'inci Tümenin başladığı taarruzunu kati neticeye ulaştırması için lüzum görürsem 1/2 Nisan akşamı Hazro'ya yetişecek olan 17'inci Alayı şimdilik Kulp bölgesinde bulunduracağım.

4- Kolordu karargâhı ve kolordu süvari bölüğü bugün Diyarbekir'e ulaşmış bulunuyor.

5- Ben Nisanın birinci Cuma günü 5'inci Tümen nezdine hareket edeceğim. 1/2 Nisan 332 sabahından itibaren emirlerinizin zikredilen yere telgraf merkezi vasıtasıyla verilmesi istirham olunur. Silvan'dan sonra hangi telgraf merkezinde bulunacağımı ayrıca arz edeceğim.

16. Kolordu Kumandanı
Mustafa Kemal" [5]

Sason ve Mutki bölgelerinde bulunan milis kuvvetleri için de ilgililere şu talimatı verir:

Etüt Başkanlığı'nca yayımlanan Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, c. II, kısım: 2, s. 53., Kafkas Cephesi 2. Ordu Harekâtı adlı kitapta, Albay Mustafa Kemal'in 8 Nisan 1916 günü tuğgeneralliğe yükseldiği yazılıdır.

[5] Bu belge, Diyarbakır'daki "Komutan Atatürk Müze ve Kütüphanesi"nde bulunan, kapak ve ilk sayfaları yırtık bir askerî dergiden alınmıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

"1- Mutki bölgesindeki milisler, Hacı Musa Bey kumandasında olarak, Kerp - Bitlis istikameti ile Tatvan'ın batısında Korsuvak - Höyükşiyan - Kepişan - Ezgirt istikametinde Mutki bölgesi içerisinde ilerlemeye çalışacak, düşman çete ve kuvvetlerine karşı adı geçen istikametleri örtmek ve korumakla beraber düşmanın geri atılmasına çalışacaktır. Her fırsattan faydalanarak Bitlis ve Muş ovalarına doğru sarkan düşman taciz edilecektir. Hacı Musa Bey, 5'inci Tümenin Duhan Boğazı'nın batısında bulunan kuvvetleriyle aralıksız olarak irtibatta bulunacak ve Bitlis'e karşı yapılacak harekâta katılacaktır.

2- Sason bölgesinde bulunan milis ve gönüllüler, Mahbuban ve Tabuk üzerlerinden Sason'a gelen istikametleri koruyacaktır. Ayrıca düşman çetelerini geri atmaya ve Bitlis-Muş ulaştırma hattı üzerine doğru ilerleyerek düşmanı taciz etmeye çalışacaklardır. Bu bölgedeki gönüllüler reislerinin emir ve komutasında bulunacaklardır. Sason Askerlik Şube Başkanı müfrezelerimizin harekâtını düzenlemek ve maksada göre sevk ve idare etmek hususunda emir ve talimat vermek ve Sason bölgesinin korunması hususunda gereken askerî tedbirleri almakla görevlidir.

3- Mutki ve Sason bölgelerindeki müfrezeler, 5'inci Tümen Komutanı'nın emrinde olup, her hususta gereken emri kendisinden alacaklardır.

4- Mahallindeki en büyük mükliye memurları dahi, müfrezelerimizin ihtiyacını sağlamak ve halkın moralini yüksek tutmak hususunda birliklerle işbirliği yapacaklardır.

5- Bu talimat, Bitlis Vilâyetine, 5'inci Tümen Komutanlığı'na, Sason Kaymakamlığı'na, Sason Askerlik Şubesi Başkanlığı'na ve Şin Müfreze Komutanlığı'na gönderilmiştir. 6 Nisan 1916.

16. Kolordu Kumandanı
M. Kemal" [6]

Henüz Diyarbakır'a hareket etmemiş bulunan 2. Ordu Komutanlığı'na gönderdiği 10 nisan 1916 günlü raporda, cephe durumu ve alınan tedbirler hakkında şu bilgiler vardır:

"1. Emrimde bulunan cephe, aşağıdaki şekilde kısımlara ayrılmıştır.

5. Tümen Cephesi:

a. Botan suyu (Van Gölü'nün 50 km güneyinde) ile Van Gölü'ne akan Güzeldere arasındaki Hizan bölgesi, burada Van Gölü güneyi müfrezesi vardır. Bunun kuvveti Yarbay Ali komutasında 1000 kişilik bir piyade taburu ile 300 milisten ibarettir.

[6] Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, c. II, kısım: 2, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1978, s. 54.

Levent Sabverdi Arşivi

b. Güzeldere ile Bitlis Boğazı (her ikisi dahil) arasında bir tabur noksan olmak üzere, 5'inci Piyade Tümeni, bunun sağ kanadı ve merkezi ile Koltik -Sürüm ve batısında boğaz içinde; Delilitaş (haritada yok) hattında sol kanadıyla Hürmüz kuzeyinden, Nebat dağına kadar uzanmaktadır. 28 Mart 1916'da şifre ile arzettiğim şekilde iki piyade alayı ve bir süvari alayı tahmin ettiğim düşman, asıl mevzilerinin Sindiyan - Prhan - Kerp hattında bulunduğu anlaşılmaktadır.

c. Bitlis Boğazı (hariç) ile Muş - Bitlis yolu üzerinden Nuh'tan 5 km kadar doğuda bulunan Hotayta silsilesini aşarak gelen yol ile, bu yolun birleştiği İrzak Sokul arasındaki Mutki bölgesinde Hacı Musa komutasındaki gönüllü müfrezesi vardı. Bu müfrezelerin mevcudu belli ve sınırlı değildi. Bunların görevi, Bitlis batısında harekâtta bulunarak, tümenin harekâtını kolaylaştırmakla beraber, Korsuvak ve Ziren'den Muş Ovası'na inerek Bitlis - Muş arasındaki düşmanın irtibatını güçleştirmekti.

4 Nisan 1916'da Nuh'tan Korsuvak istikametine ilerleyen Rus kuvvetleri yenilmiş ve beş esir alınmıştı. Bitlis batısındaki Kerp üzerinden de bir tabur kadar düşman kuvvetinin Mutki'den merkezi olan Tatvan'a ilerlemesi üzerine, Musa Bey kuvvetlerinin bir kısmını bu düşmana karşı göndermiş ve düşmanı mağlup etmiştir. Düşmanın geriden takviye alması üzerine müfrezemiz Narvan batısında Görden suyu civarına çekilmiştir. Bu cihetten ilerleyen düşman kuvveti anlaşılamamıştır. Fakat bir takım çetelerden olduğu zannediliyor. Kerp'ten gelen düşmana karşı boğazın batısında bulunan 13. Alay'ca gerekli tedbirler alınmıştı.

d. Mutki bölgesi batı sınırı (hariç) ile Talori suyu (dahil) arasındaki Sason bölgesi kaza merkezi olan Kabilcivaz (Sason) Askerlik Şubesi Reisi Önyüzbaşı Ahmet komutasında ve kendi reisleri de emrinde olmak üzere yeni teşkil ettiğim milis müfrezesi vardır. Bunların kuvvetleri henüz kesin bir şekil almadı. Vazifesi, Muş'un 6 km doğusunda Kortik dağının doğusundan gelen yol ile Talori suyu vadisinin ve bu istikamette Beleki kuzeybatısındaki Mahbuban üzerinden Sason'a gelen istikametleri kapamak ve düşmanı taciz etmektir. Düşmanın 4 Nisan 1916'da bir çetesi Mahbuban'da yenilgiye uğratılmış, Tepik ve Geligözan istikametinde ilerleyen diğer bir düşman çetesiyle çatışma olmuştur. Bunların sonuçları hakkında henüz bir bilgi alınamamıştır.

17. Alay Bölgesi:

Kozma dağı ve güneyinde Talori suyu (hariç) ile Murat suyu sol kıyısında Muş - Genç yolu (dahil) arasındaki Kulp bölgesinde, 27 Mart 1916'da Çabakçur müfrezesi cephesine düşman tarafından yapılan taarruzlar üzerine, dağılmaya başlayan milislerin Lice ve Hani'den gönderilen milis ve jandarmalarla takviye edilerek, direnmeleri sağlanmış ve bunlar halen 700 kadar milis ve 70 kadar jandarmadan kurulu bir kuvvet

Levent Sahverdi Arşivi

hatında Şin'de ve Şin kuzeyindeki Kozma gediğinde ve Kozma dağının doğu ve batısından Şin'e gelen yollar üzerinde bulunmaktadır.

Mahallinde vasıta tedarik edilerek, çabuk bir şekilde Diyarbakır'a taşınan 17. Alay Makinalı Tüfek Bölüğü, yarın Hazro üzerinden Kulp bölgesine gönderilecektir. Şimdilik kendisine Kulp bölgesinin komutanlığını verdiğim alay komutanının görevi Kozma dağı geçitlerini kuzeyden korumak ve milis gönülleri ile Muş ve Murat suyu arasındaki sahada taarruzî hareketlerle düşmanı taciz ve işgal etmektir.

Bu bölgede 4 Nisan 1916'da Kozma gediği ile bunun 8 km kadar doğusunda Gerliyekenim arasında Şin üzerine yürüyen 400 kişilik bir düşman kuvveti yenilgiye uğratılarak, çekilme zorunda bırakıldı. Aynı günde kuvveti tahmin edilemeyen bir düşman faaliyeti görülmektedir.

4. Palo Bölgesi:

Bölgede Diyarbakır'dan, Lice'den, Palo'dan ve Harput'tan getirilen, sayıları bini geçen milis ve jandarmalardan kurulu müfrezeler bulunmaktadır.

29 Mart 1916'da Dersim asîleri, Peri suyundan Palo'ya iki saat mesafeye kadar tahribat yaparak, ilerlediler. 3 Nisan 1916'ya kadar olan çatışmalarda, asîler 100 kadar ölü vermiş, kalanları kâmilen tenkil edilerek Peri suyunun kuzeyine atılmıştır. Müfrezelerimiz Palo'nun 30 km kuzeyi, Çolik'in 50 km batısında adı geçen istikameti koruyacak surette bilfiil ve Golan hattından Peri suyu kıyısında gereken emniyet tedbirlerini almışlardır.

Bu müfreze, Çapakçur Müfreze Komutanlığı'na bağlanmış olup bir kısım kuvvetle de Çapakçur müfrezesi takviye edilmiştir. Genel Dersim Sancağı'nda ve teşkilât babında 3. Ordu Komutanlığı'nın ve Elazığ Vilâyeti'nin alabildikleri tedbirleri sordum, fakat henüz hiçbir cevap alamadım.

5. Emrimde bulunan cephenin kanatları aşağıdaki kuvvetlerle irtibat ve temastadır:

Sağ kanattan Musul Grubu ile irtibat yapılmıştır. Adı geçen gruba iki bölük piyade, iki adî toptan ibaret bir kuvvetle, Şemdinan ve diğer iki kolundan birisi Rayet, diğeri Savuçbulak ile Tenaviz arasındadır.

Sol kanattan, 3. Ordu'nun, Kiğı -Oğnut arasındaki Mendellu- Çatma hattında bulunan 36. Tümen kanadı (200 kişiyi aşmıştı) Elazığ'da büyük kısmıyla toplanan 13. Tümen'le temas ve irtibatta bulunmaktadır.

Bundan sonra, 3. Ordu ile temas muhafaza edilmekle beraber, alacağım tertibat ve önemli olaylar hakkında zaman zaman bilgi verilecektir.

Levent Şahverdi Arşivi

Kolordu Karargâhı ve Süvari bölüğü ancak Diyarbekir'e gelecektir. Erzak depolama ve taşıma aracı tedariki emirlerinin temin ve uygulanması ve yollar hakkında gereken tedbirleri iki ilâ üç güne kadar ikmal ettikten sonra, Bitlis cephesini denetlemek ve tetkik etmek üzere hareket edeceğim. Hareket günümü ve yolda irtibat işini ayrıca arz edeceğim.

16. Kolordu Kumandanı
Tuğgeneral Mustafa Kemal" [7]

Bir süre sonra 2. Ordu Karargâhı'nın Diyarbakır'a alınması üzerine 16. Kolordu Karargâhı da Diyarbakır'dan Silvan'a taşındı (16 Nisan 1916). Bu kolordunun savunma alanına giren Doğu Cephesi bölümü, Van Gölü güneyinden Çapakçur Boğazı'na kadar olmak üzere, yaklaşık 80 km lik bir uzunlukta idi. Muş ve Bitlis Cephelerinde incelemelerini sürdüren Mustafa Kemal Paşa, Bitlis Boğazı içinde sıkışıp kalan 5. Tümen Karargâhı'nı ve bu tümenin düzeltilmeye muhtaç savaş hattını, bulundukları durumdan kurtarmak lüzumu üzerinde önemle durur ve ilgililere gereken emirleri verir. Muş Cephesi'nin de düzeltilmesi icap etmektedir. Her iki cephenin de düzeltilmesinin, Muş ve Bitlis'in düşmandan geri alınmasıyla mümkün olabileceği kanaatına varır. Silvan'a dönünce yapılacak taarruz için gerekli hazırlıklara başlanılmasını 5. ve 8. Tümen Komutanlıklarına bildirir. Bu arada önemli bir sorun haline gelen iaşe sorununu da çözümler. Temmuz ayı sonlarında yaptığı teftiş ve aldığı bilgiler, taarruz zamanının geldiği sonucunu verince 5 Ağustos 1916'da taarruz emrini verir. Çetin savaşlar sonunda 7 Ağustosta Muş ve bir gün sonra da Bitlis geri alınır. Mustafa Kemal Paşa, 2. Ordu Komutanlığı'na çektiği 26 Temmuz 1332 (8 Ağustos 1916) tarihli telgrafta zafer haberini şöyle veriyordu:

"İkinci Ordu Kumandanlığına

Muş dün ve Bitlis bugün kolordumuz tarafından zapt ve işgal edilmiştir. Mağlup edilmiş düşman kuvvetleri takip edilmektedir.

16. Kolordu Kumandanı
Mustafa Kemal" [8]

O tarihlerde Diyarbakır'da karamsar bir hava esmektedir. Van, Bitlis, Muş yörelerinden kente akın eden göçmenlerin perişan durumları, Rus

[7] a.g.c., s. 56-58.

[8] Usman Eti, Güneydoğu, Ankara 1938, s. 52.

Levent Şahverdi Arşivi

ordusundaki Ermeni kuvvetlerinin halka yaptığı zulüm ve işkence olayları, halkta büyük bir telâş ve heyecan yaratmış, onları şaşkına çevirmiştir. Rusların yakında Diyarbakır bölgesine de saldırma korkusu, bu heyecan ve şaşkınlığı daha da artırmaktadır. Mustafa Kemal Paşa'nın bu zafer haberi büyük bir sevinçle karşılandı. Halkın morali düzelmiş, kentte bir bayram havası esmeye başlamıştı. İkinci Ordu Komutanı Ahmet İzzet Paşa verdiği cevapta şöyle diyordu:

"Bitlis'te 16. Kolordu Kumandanı Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

Kumandanızda bulunan askerlerinizi hüsn-ü muhafaza ederek, lüzumu zamanında dahiyâne kudret ve hamasetle ifa buyurduğunuz kahramanâne hizmetten dolayı zât-ı âlinizi tebrik ve teşekkürlerimi bildiririm.

2. Ordu Kumandanı
Müşir Ahmet İzzet" [9]

Mustafa Kemal Paşa'nın yaveri Şükrü Tezer, bu savaşı şöyle anlatır: "Karargâhı Bitlis deresi içinde bulunan 5. Fırka'ya bağlı kuvvetlerin işgal eylediği bütün cephe boyunca başlayan taarruz hareketi, düşmanı, tutanabildiği yerlerden söküp atmak suretiyle fırka lehine inkişaf ederek çok kısa bir müddet zarfında, yani taarruzun başladığı tarihin üçüncü günü, Bitlis'in geri alınmasına muvaffakiyet hasıl olmuştu.

Rusların, Bitlis'i elden bırakmamak uğrunda gösterdikleri anûdane mukavemetin, Türk süngüsüyle kırılması karşısında ileri harekâta devam olunarak Bitlis'in geri alınması tarihinden iki gün sonra da Van Gölü kıyısında bulunan Tatvan kasabası, birliklerimiz tarafından işgal olunmuş ve düşman, bu mevkiden 30-40 kilometre kadar daha gerilere çekilmeye mecbur bırakılmıştı (...) 8. Fırka kuvvetleri de bulunduğu Bayrakaltı mevkiinden aynı tarihte taarruza geçerek her iki cephe üzerinde cereyan eden savaşlar sonunda, Bitlis ve Muş'un geri alınmasına ve böylece düşmanı bu cephede de hayli geri atarak Muş ilerisinde yeni bir savunma hattı kurulmasına muvaffak olunmuştu." [10] Ancak, 2. Ordu'nun yarısının henüz cepheye gelmemiş olması; 3. Ordu'nun Erzincan batısına çekilme zorunda bırakılması; ikmal ve iaşe zorlukları, kazanılan bu zaferin daha da genişletilmesini önledi. Ruslar kuvvetlerimizi parça parça yenmeyi

[9] a.g.e., s. 52.

[10] Şükrü Tezer, Atatürk'ün Hatıra Defteri, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1972, s. 51.

Levent Sahverdi Arşivi

plânlamışlardı. Mustafa Kemal Paşa, bu zaferiyle düşmanın taktiğini önlemiş oldu. [11]

Muş ve Bitlis'in geri alınması üzerine Mustafa Kemal Paşa'ya altın kılıçlı imtiyaz madalyası verildi.

Çapakçur Savaşları

Ağustos ayı içinde Ruslar bu defa Çapakçur (Bingöl) Cephesi'nde taarruza geçtiler. Burası 16. Kolordu Cephesi'ne bitişik bulunuyordu. 16. Kolordu'nun 8. Tümen'i ile 3. Kolordu'ya bağlı 7. Tümen, yan yana idi. Bu iki tümeni Murat nehri birbirinden ayırıyordu. Ordu Komutanlığı 7. Tümen'i de Mustafa Kemal Paşa'nın emrine vererek, savaşı idare görevini kendisine yükledi. Bu sırada Çapakçur Boğazı'nı savunan 14. Tümen Komutanı Ali Fuat Cebesoy, bu savaşlara ve Mustafa Kemal Paşa'ya ait bir hatırasını şöyle anlatır: "1916 yılı yazlarında Çapakçur Boğazı'nın müdafaasında Ruslarla yaptığımız kanlı muharebenin son safhasına kadar birbirimizi görmememiz mukaddermiş. Ben kumandanı bulunduğum 14. Tümen'le Çapakçur Boğazı'nı çok üstün Rus kuvvetlerine karşı savunurken, tümenimin önemli bir kısmını kaybettiğim sırada, Muş'taki 7. Tümen'i alarak imdadıma koşmuş olan 16. Kolordu Kumandanı Mustafa Kemal Paşa, yandan ve bütün şiddetiyle düşmana karşı taarruza geçmiş, beni düştüğüm müşkül ve tehlikeli durumdan kurtarmış, bu suretle Çapakçur Boğazı'nın müdafaası başarıyla ve şanla sonuçlanmıştı.

Bu başarı günlerinin birinde, Çapakçur dağlarının en yüksek bir noktasında buluştuğumuz akşam O, savaş meydanlarında kolağalığından, generalliğe ben de albaylığa yükselmiş bulunuyordum. Şimdi O, bir üst rütbede ve benim âmirim, kumandanım mevkiinde idi. Maiyetim ve emir subaylarım ile beraber kendisine mülâki oldum. Üç adım kala ayaklarımı sertçe birbirine vurarak selâm resmini ifa ettim, aynı vekar ve ciddiyetle selâmımı aldı.

— Hoş geldiniz, Ali Fuat Beyefendi, dedi. Sonra birden bana doğru yürüdü.

— Fuat, kardeşim, diye boynuma sarıldı; kucaklaştık. Durumu kısaca anlattı: —İkinci Ordu Kumandanı'nın, seni iki piyade alayı ile ihtiyatsız olarak yalnız bırakmış olmakla boğazın stratejik değerini takdir etmediğini gördüm. Yardım için Ordu Kumandanı'na teklif ettim ve onun emrini

[11] Atatürk, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayını, Ankara 1980, s. 72.

Levent Şahverdi Arşivi

beklemeden derhal harekete geçtim. Tanrı'ya şükürler olsun, seni kurtardım.

Çapakçur'un meşe ve çam ormanlarıyla bezenmiş, o yüksek tepeleri üzerinde o akşamı hâlâ hatırlar ve heyecanla ürperirim." [12]

MUSTAFA KEMAL PAŞA'NIN SİLVAN'DAKİ YAŞANTISI

Mustafa Kemal Paşa, Silvan'da bulunduğu süre içinde mülkiyeti o tarihlerde Hazrolu Mehmet (Budak) Bey'e ait olup sonradan çiftçi Emin Yörük'e intikal eden evde kaldı (Resim: 1). Karargâh binası ise, Silvanlı Sadık (Üstün) Bey'e ait olup şimdi Gazi İlkokulu olan bina idi (Resim: 2).

Silvan Kâzım Karabekir İlkokulu eski müdürü Mehmet Çelik, 1972'de 79 yaşındaki babası Kasım Çelik'ten naklen Mustafa Kemal Paşa'nın Silvan'daki yaşantısıyla ilgili şu bilgileri vermiştir: "Mustafa Kemal Paşa, haftada, bazen on günde bir, bizim manifatura mağazasına gelir, oturur; Sadık (Üstün) Bey'le tavla oynardı. Bir gün Rusların Muş'un Şinik ve bazı şimal köylerini işgal ettikleri ve köylülere işkence yaptıkları haberi geldi. Paşa, hemen cepheye gitti, bu köyleri işgalden kurtardı ve bir miktar Rus askeri esir alarak Silvan'a döndü.", "Mustafa Kemal Paşa beraberinde iki yetim kız getirmişti. Bu kızlar 9-10 yaşlarında olup, Paşa'nın emriyle halen Zekeriya Öztekin'e ait olan evde yaşlı, kimsesiz bir kadınla oturuyorlardı. Kendilerine Katar Komutanı (Levazım Müdürü) Şevki Bey bakar, geçimlerini sağlardı. Bu kızların isimleri Nigar ve İkbal idi." "Bir gün Paşa'nın Levazım Müdürü Şevki Bey, bizim bahçeden iki kavak ağacı kestirdi. Ben engel olmak istedim. Beni azarladı ve bir tokat attı. Sabahın erken saatlarıydı. Ben de gidip Paşa'nın evinin kapısını çaldım. Kapıyı açan Paşa, ne istediğimi sordu. Durumu anlattım. Paşa çok üzüldü ve: 'Bir dakika bekle' diyerek içeri girdi. Dönüşünde iki altın getirerek: 'Al çocuğum, bunlar senin kesilen kavaklarının parası' dedi. Sonradan duyduğuma göre, Şevki Bey'i de epey azarlamış. Ben o zaman henüz pek gençtim. Paşa'nın bu davranışına hayran kalmıştım. Paşa, halkı seven, adaleti seven bir zattı."

Hazrolu Seyfeddin Budak'tan alınan iki hatıra: "Mustafa Kemal Paşa 16. Kolordu Komutanı olarak Silvan'a geldiği günden itibaren onu meşgul eden önemli işlerden biri de ordunun erzak ve iaşe durumu idi. Paşa, ailemizden en çok Mehmet Bey'le muhabere eder, Hazro'ya geldikçe ona misafir olurdu. Bir gün yine karargâh subaylarıyla birlikte Hazro'ya geldi ve Mehmet (Budak) Bey'e misafir oldu. O gün, öğle yemeğinde çok çeşitli ve

[12] Ali Fuat Cebesoy, Sınıf Arkadaşım Mustafa Kemal, İstanbul 1967, s. 158-159.

Levent Şahverdi Arşivi

nefis yemeklerle ağırlanan Paşa, sofraya davet edildiği zaman: 'Asker cephede aç iken ben bu nefis yemekleri yiyemem' diyerek sofraya oturmaz. Mehmet Bey hemen ortaya atılır: 'Paşam, askerin bir aylık ekmek ihtiyacını temini üzerime alıyorum. Siz yeter ki bizi bu şereften mahrum etmeyin' deyince hep birlikte yemeğe otururlar. Hemen o gün Mehmet Bey 800 kile (bir kile buğday 300 kilodur), Hatip Bey 400 kile, durumu müsait olan halktan da 500 kile buğday toplanarak Levazım Müdürü Şevki Bey'in emrine verilir. Mehmet ve Hatip Beyler bölgeyi dolaşarak kolordunun ekmek ihtiyacının bir aylığını temin ederler.", "Yine bir gün Paşa, Mehmet Bey'le sohbeti sırasında sorar: 'Yine bir gün bu taraflara gelirsem Hazro dağları beni saklar mı?' Mehmet Bey şu cevabı verir: 'Biz de, Hazro dağları da hepimiz sana feda, emrindeyiz Paşam.' Mehmet Bey bu hâtırasını anlatırken, hep şöyle derdi: 'Düşünüyorum, gerçekten Paşa buraya gelseydi verdiğimiz sözü tutabilecek miydik?'' [13]

1981 yılında 75 yaşında bulunan Silvanlı Fatma Nine'den derlenen bir hatıra: "Mustafa Kemal Paşa Silvan'a geldiği zaman ben 10-12 yaşlarında idim. Paşa'nın çadırı Sadık (Üstün) Bey'in konağının önünde idi. Paşa ile Sadık Bey kan kardeşi olmuşlardı. Birbirlerini çok sevdiklerinden Paşa, Sadık Bey'in oğlu Recep'in de kirvesi olmuştu. Biz çocuklar, her gün Paşa'nın çadırının önünde toplanır, kendisini görmek için saatlerce beklerdik. Paşa, çadırından çıktığında bizleri okşar, şeker verir, fakirlere elbise dağıtırdı. Bir gün, Hazro'lu Mehmet Bey, bizim eve geldi. Mustafa Kemal Paşa'nın bana gönderdiği elbiseyi ve yüzüğü verdikten sonra, büyük anneme: 'Mustafa Kemal Paşa bu kızı evlâtlık almak istiyor' deyince, büyük annem, hem sevindi hem üzüldü. Ağlayarak: 'Bu kız, yedi şehidin hatırasıdır. Babam, amcalarım, dedem hep şehit oldular, bir bu kız kaldı, nasıl vereyim?' cevabını verdi. Böylece bu büyük şansı yitirmiş oldum. Hâlâ o büyük insanın nurlu yüzü gözümün önünde durur. Evlâtlığı olmamanın ezikliği var içimde." [14]

Kulp'lu Hakkı Tel'in anlattıkları: "Babam Sabri, Mustafa Kemal Paşa'nın milis kuvvetlerinde binbaşı idi. Kulp'taki büyük evimizi hastahane için boşaltarak Paşa'nın emrine verdi. Paşa Şin yaylasında çadırını bir ceviz ağacının altına kurdurmuştu. Temmuz ayında Ruslar taarruza geçtiler; 8'inci Fırka çok zayiat verdi. Darakuluk'ta yapılan bu savaşta Alay

[13] Şevket Beysanoğlu, Cumhuriyetin 50. Yılında Diyarbakır, 1973 İl Yıllığı, Ankara 1973, s. 95-97; Aynı yazar, Atatürk ve Diyarbakır, 1981, s. 84-86.

[14] Ayşe Begül, Mustafa Kemal Paşa Silvan'da İken, Kara Âmid Dergisi, sayı: 15, s. 49-50.

Levent Şahverdi Arşivi

Kumandanı Recai Bey şehit oldu. Mersinli Binbaşı Turgut Bey bacağından yaralandı. Hastahane olarak kullanılan evimize getirildi; tedavi sırasında o da öldü. 8'inci Fırka Kumandanı Rifat Bey'le Anduk dağına çıkıldı. Rus taaruzunu durdurmak için tedbirler düşünüldü."

Kulp'lu Hacı Süleyman Uğur, şu tamamlayıcı bilgiyi veriyor: "Rusların ilerlemek istedikleri üç yol vardı: Bitlis yolu, Kulp yolu ve Çapakçur (Bingöl) yolu. Bunların en önemlisi Kulp yolu idi. Buradan geçerlerse Diyarbakır'a varırlardı. Kordik Rusların, Kozma dağı bizim kuvvetlerin elinde idi. Şin yaylasında Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları toplandılar. Rusları vadi içine çekmek için geri çekilmeyi plânladılar. Ruslar Pomak'a gelmeden ateş edilmemesine, böylece tamamen pusuya düşmelerinin sağlanmasına karar verdiler. Yedi aşiret Rus kuvvetlerine karşı cephe aldı. 14 yaşından yukarı herkes silâh altına alındı. Aşiretin, daha doğrusu milis kuvvetlerinin başında, Konuklu Şeyh Muhammed Emin bulunuyordu. 8'inci Fırka ile Kulplular ve milis kuvvetleri, Ruslara karşı kahramanca çarpıştılar ve Rusları yendiler." [15]

Mustafa Kemal Paşa Silvan'da bulunduğu sıralarda, 7 Kasım 1916'dan 24 Aralık 1916'ya kadar, bir buçuk aylık bir süreyi kapsayan günce tutmuştur. Atatürk'ün Hatıra Defteri adlı kitapta yayımlanan bu günceden (s. 65-92), Mustafa Kemal Atatürk'ün Silvan'da 16. Kolordu Komutanı iken en çok Sadık (Üstün) Bey, Ali Ağa (Azizoğlu), Hazrolu Mehmet (Budak) ve Hatip (Budak) Beylerle görüştüğü; kaymakamın Adil (Tigrel) olduğu; Cemil Çeto, Mutki aşireti reisi Hacı Musa ve kardeşi Nuh Beylerle bu süre içinde tanıştığı; boş zamanlarını bazen ava gitmek, çoğunlukla kitap okumak, arkadaşlarıyla bazı konuları tartışmakla değerlendirdikleri anlaşılıyor. [16]

MUSTAFA KEMAL PAŞA'NIN II. ORDU KOMUTAN VEKİLLİĞİ

Ahmet İzzet Paşa'nın bir süre izinli olarak İstanbul'a gitmesi sebebiyle kendisine vekâlet etmesi hakkında aldığı emir üzerine [17] 1 Kanunevvel 1332

[15] Ali Sarısu, Mustafa Kemal Paşa Kulp'ta, Kara Âmid Dergisi, sayı: 15, s. 52-53.

[16] Şükrü Tezer, Atatürk'ün Hatıra Defteri, T.T.K. Yayını, Ankara 1972

[17] İslâm Ansiklopedisi'nin "Atatürk" maddesine ekli kronolojide (c. 1, s. 805) II. Ordu Komutanlığı Vekilliği'ne atanma tarihi, 5 Mart 1917 ve asil oluş tarihi de 18 Mart 1917 olarak gösterilmiştir. Türk Ansiklopedisi'nde ise 20 Mart 1917'de II. Ordu Komutanlığı Vekâleti'ne getirildiği yazılıdır (c. 4, s. 93).

Atatürk'ün bu tarihlerde tuttuğu güncenin 12 Aralık 1916 (29 Teşrinisani 1332) günkü notlarında şu kayıt var: "Bugün akşam Tahsin Bey'den bir sene kıdem zam olunduğu ve İzzet Paşa'nın gaybubeti müddetince İkinci Orduya vekâleten tayin buyrulduğum telgrafı geldi." 13

Levent Sahverdi Arşivi

(14 Aralık 1916) Perşembe günü, Silvan'dan ayrılan Mustafa Kemal Paşa, otomobille üç buçuk saatte, Diyarbakır'a vardı. Kendi Kolordusuna da Ali Rıza Paşa vekil olarak atanmıştı. 16 Aralıkta II. Ordu Karargâhı'nın bulunduğu Sekerat'a varan Paşa, İzzet Paşa ile görüşerek vekâleti devraldı. Burada Ordu Kurmaybaşkanı Albay İsmet (İnönü) Bey'le görev arkadaşı oldu.[18] İsmet Bey'den ordunun durumu hakkında bilgi aldı. Kışın doğurduğu iaşe güçlükleri yüzünden ileri hatlarda bazı hafif birlikler bırakarak cepheyi geriye almayı kararlaştırdılar.

Ahmet İzzet Paşa'nın mezuniyetten dönüşü üzerine vekâlet görevi sona eren Mustafa Kemal Paşa da Sekerat'tan ayrılarak, 1917 yılı Ocak ayı içinde, Silvan'a geldi. Şubat ayında, Başkomutanlık Vekilliğinden Hicaz Kuvve-i Seferiyesi adı altında kurulacak yeni bir ordunun başına geçmesi emrini aldı. Hemen Şam'a hareket etti. Hicaz'ın ve Suriye'nin genel durumunu inceledikten sonra, durumu o günlerde Şam'da bulunan Başkomutan Vekili Enver Paşa'ya arz ederek O'nu, böyle bir ordunun kurulması fikrinden caydırdı. Kendisine bu defa II. Ordu Komutanlığı teklif edildi. Mustafa Kemal Paşa'nın, II. Ordunun Ahmet İzzet Paşa'nın emrinde bulunduğundan bahisle gösterdiği tereddüt üzerine Enver Paşa'nın, II. Ordu ile III. Ordunun "Kafkas Orduları Grubu" haline getirilerek İzzet Paşa'nın komutasına verileceğini açıklaması sonunda, teklifi kabul etti.

Aralık 1916 (30 Teşrinisani 1332) tarihli notta da: "İzzet Paşa Hazretleri de birkaç gün mezunen İstanbul'a gideceğinden vekâlet etmek üzere Ordu Karargâhına hareketim emrolundu. Yarın hareket edeceğimi ve bir yük otomobili gönderilmesini rica ettim" deniliyor. Bir gün sonraki notta ise: "Silvan'dan oto ile 3.5 saatte Diyarbekir'e geldim" diyor. (Bk. Şükrü Tezer, Atatürk'ün Hatıra Defteri, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1972, s. 86-87.)

[18] İsmet İnönü, Hatıralar'ında, Atatürk'le ilk tanışmalarını şöyle anlatır: "1917 yılının başında, galiba Mart ayında, Ordu Kumandanı Ahmet İzzet Paşa izinli olarak İstanbul'a gitti ve orada hastalandı. Kolordu Kumandanı Mustafa Kemal Paşa, Kumandan Vekili olarak Sekerat'a geldi. Atatürk'le vazife irtibatı içinde ilk defa beraber bulunuyorduk. Mevsimin kânunlar olduğunu hatırlıyorum. Atatürk gelir gelmez kurmay başkanı olarak benimle çalışmaya başladı. Kıtaların vaziyetini, gelecek ihtimaller hakkında ne düşündüğümü etraflı olarak sorduktan sonra, önümüzdeki kış, orduca alınması lâzım gelen tedbirleri bilmek istediğini söyledi. İzinli giden ordu kumandanı ile ve İstanbul'la olan konuşmaları anlattım ve kendi teklifimi söyledim. Atatürk fikrimi kabul etti ve derhal tatbike koymak için emir hazırlanmasını istedi (...). Atatürk'le vazife başında ilk tanışmamız bu suretle olmuştur. 1917 başlarında Kafkas Cephesi'nde Kolordu Kumandanı olmuştum. Ordu Kumandan Vekili Atatürk'ün emrinde ve yakınında kumandan olarak çalışmaya başladım. Az bir zamanda Mustafa Kemal Paşa, beni iş başında tanımış ve itimat etmişti (...). Vazife icaplarıyla Atatürk beni Diyarbakır'daki karargâhına çağırırdı. Her gidip geldiğim gün benim için maddî, manevî dinlenme ve kuvvetlenme vesilesi olurdu." (Sabahattin Selek, İnönü'nün Hatıraları, İstanbul 1969, s. 157-158-160.)

Levent Şahverdi Arşivi

Atatürk'ün Hatıra Defteri kitabında açıklandığına göre (s. 107), 11 Mart 1917 tarihi sıralarında, Elazığ'da bulunan II. Ordu Karargâhı, yerinde kalmak suretiyle ve Ahmet İzzet Paşa komutasında olarak "Kafkas Orduları Grup Karargâhı" adını almış; Silvan'da bulunmakta olan 16. Kolordu Karargâhı da II. Ordu Karargâhını teşkil etmek üzere Diyarbakır'a taşınmıştır.

MUSTAFA KEMAL PAŞA'NIN II. ORDU KOMUTANLIĞI

5 Mart 1917'de II. Ordu Komutanlığı'na atanan Mustafa Kemal Paşa, 13 Mart 1917'de Diyarbakır'a geldi. Silvan'da bulunan 16. Kolordu Karargâhı da II. Ordu Karargâhı'nı oluşturmak üzere Diyarbakır'a alındı. Karargâh binası, İçkale'de şimdi Komutan Atatürk Müze ve Kütüphanesi olan bina idi (Resim: 3). Kendisi de bir süre, eski Osmanlı Bankası, halen Kavasısagir Sokağı'nda bulunan Hacı Sinan Özbastacı'ya ait evde oturdu (Resim: 4). Sonra Mardin Kapısı dışındaki Seman ve Pamuk diye anılan iki köşkü ikametgâh olarak kullandı. Bu iki köşk, sonradan belediyece satın alınarak bunlardan, Paşa'nın bizzat oturduğu Seman köşkü 1937'de mükemmel bir şekilde onartılmış ve "Atatürk Köşkü" adıyla anılır olmuştur. Atatürk'ün doğumunun 100. yıldönümü sebebiyle bu köşk, 1981'de yeniden onarılmış; bahçesi ve çevresi güzel bir şekilde düzenlenmiş bulunmaktadır (Resim: 5).

13 Mart 1917 tarihinde görevine başlayan Mustafa Kemal Paşa, birliklere şu emri yayımladı: *"Allah'ın inayeti ve beni seven kalplerin sevgi ve güvenine dayanarak başarılı olacağımıza tam bir inançla II. Ordu emir ve komutasını üzerime aldım. Sayın komutan ve bütün kahraman silâh arkadaşlarımı saygı ve samimiyetle selâmlarım."*

Aynı gün bölgesinde bulunan vali ve mutassarıflarla Diyarbakır Posta ve Telgraf Başmüdürlüğü'ne şu buyruğu yolladı: *"Allah'ın inayetiyle Diyarbakır'a giderek II. Ordunun emir ve komutasını üzerime aldım. Öteden beri olduğu gibi ordunun başarısına ait olan yardımlarınızın devamını temenniyle en samimî saygılarımı tekrar ederim, efendim."* [19]

Ordu cephesi genellikle olaysız bir durumda bulunuyordu. Mustafa Kemal Paşa, 2 nisan 1917'de birlik komutanlarına, menzil müfettişliğine ve Diyarbakır PTT Başmüdürlüğü'ne, ordu karargâh şubelerine gönderdiği genelgede: *"Diyarbakır postahanesinin her gün öğle zamanı İstanbul'dan saat ayarı*

[19] Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1978, s. 255. (Metinlerin, günümüz Türkçesine çevrildiği anlaşılıyor.)

Levent Şahverdi Arşivi

yapacağını, birlikler, karargâh ve menzil müfettişliğinin en yakın PTT merkezleriyle saatlerini ayar etmelerini, Diyarbakır PTT Başmüdürlüğü bütün merkezlerin saatlerini, İstanbul ayarı ile her gün öğle üzeri ayar etmek suret ile İstanbul enlemine göre bütün II. Ordu birliklerinin saatlerinin birleştirilmesi mümkün olacağını ve bu saatin görüşmelerde, raporlar ve askerî harekât için esas kabul edileceğini" bildirdi. Bunun uygulanmasına 3 Nisan 1917'de başlanıldı.

Bu tarihte II. Ordunun genel durumu şöyle idi:

"1) 5. Tümen Bitlis'te olup, iki alayı ile Rahva boğazı iki tarafında ve Ortap-Tahtalı-Kotni hattındadır. Van'ın güneyi Gevaş'ın 15 km batısında Pişvan'ın civarında bir müfrezeyle gözetlenmektedir.

2) 2. Kolordu: İki alaydan ibaret, örtme birlikleriyle Masalla deresi-Sigi-Karir dağı hattında olup, diğer iki alayı ile Murat güneyinde Carir-Modan-Pınarçeşme-Robcan hattında asıl mevzide bulunmakta, bir alayı da Lice ve Hani arasındaki köylerde ihtiyattadır.

16. Kolordu'nun lağvı üzerine, evvelce bu kolordunun emrinde bulunan 8'inci Tümen'in, Kortik güneyinde ve Kozma'da zayıf müfrezeleri bulunmaktadır. Bir alayı Şin boğazı içinde, kademeli bir surette, diğer bir alayı Pasur (Kulp)'da, 23. Alay'ı da 5. Tümen'in ihtiyatı olarak, Ziyaret civarındadır. 5. Tümen ile 8. Tümen arasındaki bölgede, Mutki ve Sason müfrezeleri vardır.

3) 4. Kolordu: İki alaydan ibaret örtme birlikleriyle Maskan-Uzunmeşan-Çöp suyu hattında olup, büyük kısmıyla Gökdere dağı-Çille dağı hattında asıl mevzidedir.

48. Tümen, Külüşkür civarında bulunmaktadır. Dersim dahilinde Nazimiye, Hozat ve Çemişkezek'te ufak müfrezeler bulunmaktadır. Acemi olarak gelecek ikmal erlerinin eğitim ve öğretimini yaptırmak üzere 5. ve 8. Tümenlerden ikişer tabur, eğitim kadroları ile Savur'da ve 2. Kolordu'dan iki yedi tabur eğitim kadrosuyla Urfa'da, 4. Kolordudan dört, beş tabur eğitim kadrosuyla Elbistan'da bulunmaktadır.

Rusya'da büyük karışıklıklar olduğu; bir hafta evvel düşmanın bir kısım piyade kuvvetinin Erzincan'dan Erzurum istikametine çekildiği; Kazak alaylarının daha evvel gitmiş olduğu; başka bir söylentiye göre de Rusların tamamen çekilecekleri, haberlerinin Erzincan'dan gelen bir köylüden öğrenildiğini 4. Kolordu Komutanı orduya bildirdi.

5. Tümen ve 4. Kolordu bölgelerinde önemli bir olay olmadı. Yalnız 2. Kolordu Cephesinde, 2350 rakımlı tepeye doğru gelen düşman kuvveti 2-3 Nisan 1917 gecesi keşif kollarımızla karşılaşmış ve çatışma başlamıştı. Bu

Levent Sahverdi Arşivi

çatışma hakkında kesin bir rapor alınamadığından, sonucu anlaşılamamıştır. Kolordunun diğer cephelerinde durgunluk devam etmektedir." [20]

Ordunun en belirgin sorunu iaşe meselesi idi. Paşa, bunu çözümlemek için bölge dahilindeki vali ve mutasarrıfların her birine ayrı ayrı tebligatta bulunarak Diyarbakır'a davet etti. Birkaç gün süren toplantı sonunda, iaşe meselesinin çözüm yolları tespit edilerek gerekli kararlar alındı. [21]

Mustafa Kemal Paşa, Nisan ayı sonlarında, beraberlerinde Kurmay Başkanı İzzettin (Çalışlar), Harekât Şube Müdürü Binbaşı Şemsettin (Şener) ve bir-iki mülhak subay olduğu halde, eskiden II. Ordu'nun o sıralarda 4. Kolordu'nun karargâh merkezi olan Sekerat'a giderek İsmet (İnönü) Bey komutasındaki 4. Kolordu birliklerini denetledi. Bu arada, II. Ordu'ya bağlı Cafer Tayyar (Eğilmez) Paşa komutasındaki Kolordu'ya da uğradı. Buradan Kafkas Orduları Grubu Karargâhı'nın bulunduğu Elazığ'a giderek komutan Ahmet İzzet Paşa'yı ziyaret ve kendisiyle cephe durumu hakkında gerekli temaslarda bulunduktan sonra Diyarbakır'a döndü. [22]

3 Temmuz 1917 gecesi Diyarbakır Valisi Bedrettin Bey'in evinde Mustafa Kemal Paşa şerefine hususî bir ziyafet verilmektedir. Ordu ve vilâyet erkânından bazıları da bu ziyafete katılmışlardır. Bu sırada, Başkomutanlık Vekili Enver Paşa'dan "zata mahsus" şifreli bir telgraf gelir. Telgrafta: "Teşkili derdest bulunan VII. Yıldırım Ordusu Kumandanlığı'nı bilâkaydüşart kabul edip etmeyeceğinizin acele iş'arı" denilmektedir. Paşa ilkin: "Çok acaip şey" diyerek hayretini ifade eder, sonra yaveri Şükrü Tezer'e: "Teklif olunan Yıldırım Ordusu Kumandanlığı'nı bilâkaydüşart kabul ediyorum" şeklinde cevap yazılmasını buyurur. Beş gün sonra gelen ikinci telgrafta, Paşa'nın VII. Yıldırım Ordusu Kumandanlığına tayini icra kılındığından bahisle, ordu karargâhını teşkil etmek üzere ve maiyetinde yaverleri olduğu halde İstanbul'a hareketi bildirilir.

9 Temmuz 1917 tarihinde Diyarbakır'dan ayrılan Mustafa Kemal Paşa, Mardin-Halp yoluyla İstanbul'a hareket eder. [23]

[20] a.g.e., s. 260.

[21] Şükrü Tezer, Atatürk'ün Hatıra Defteri, Türk Tarih Kurumu yayını, Ankara 1972, s. 109.

[22] a.g.e., s. 108.

[23] a.g.e., s. 122-123.; Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi..., kitabında, Mustafa Kemal Paşa'nın ayrılış tarihi 10 Temmuz 1917 olarak gösterilmiş ve yerine Fevzi (Çakmak) Paşa'nın atandığı açıklanmıştır (s. 293).

Levent Sahverdi Arşivi

Mustafa Kemal Paşa II. Ordu Komutanı olarak Diyarbakır'da kaldığı bu kısa süre içinde Belediye önündeki meydanı açtırarak bir park haline getirtti. Bağdat (şimdiki Gazi) Caddesi'nin Belediye önünden Balıkçılarbaşı'na kadar olan bölümünü genişletti. Mardinkapı'yı yeni bir düzene sokturdu. Mardin yolunu onarttı.[24]

Mustafa Kemal Paşa, halka gayet iyi davranır, dertlerini dinler, yardımcı olmaya çalışırdı. Bilim adamlarına özel bir ilgi gösterir, onlarla sohbet etmekten, dinî konular da dahil, çeşitli konuları tartışmaktan, fikir alışverişinde bulunmaktan hoşlanırdı. O tarihlerde Lice müftüsü bulunan Mehmet Tahir'in, Paşa'ya sunduğu aşağıdaki kıta bunun bir ifadesidir:

"II. Ordu-yı Hümâyûn Kumandanlığı
Canib-i Âlisine

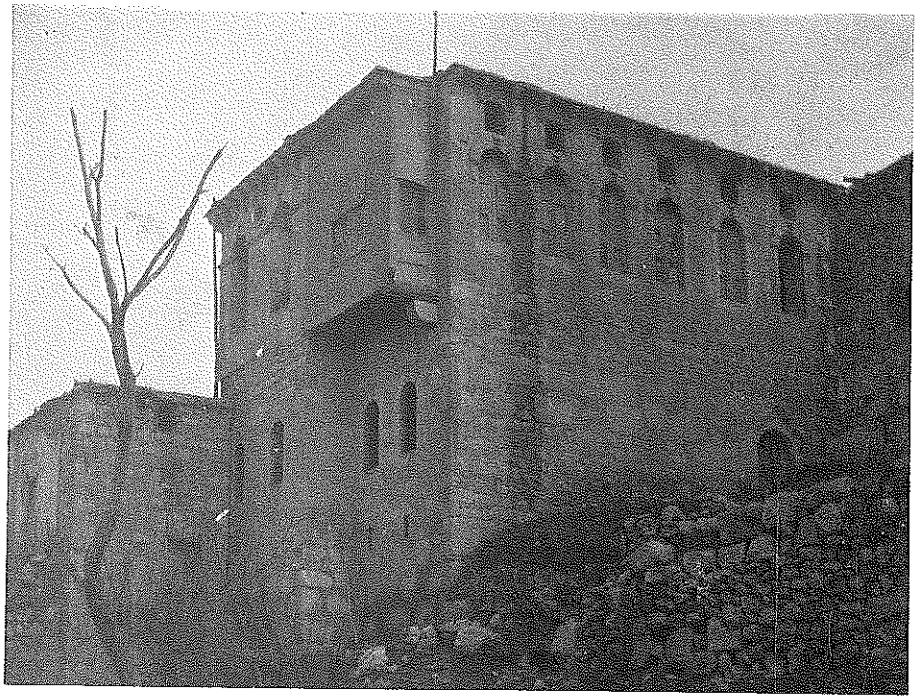
Ehl-i ilme iltifat hasbî olur Yezdan için
Mukteza-yı şîme-i tebcîldir insan için
Mazhar olmuş olduğum asâr-ı eltafın heman
Şükrü vacib oldu Pâşa'm gördüğüm ihsan için
Nefsimi tezkiyyeden vâreste, âciz, Tahir'im
Pek büyük âlî huzûra gelmişim şükran için."[25]

Yazımı, 1972'de 78 yaşında bulunan T.H. Başaranlar'ın şahidi olduğu bir olayı aktarmakla noktalıyorum: "Mustafa Kemal Paşa Diyarbakır'da bulunduğu sıralarda askerin bir kısmı Deliller Hanı'nda kalıyordu. Dünya Savaşı sebebiyle şehir, işgal altındaki bölgelerden buraya göç etmiş fakir kimselerle dolmuş vaziyette idi. Memleketin zenginleri, çeşitli semtlerdeki camilerde kazanlarla yemek pişirterek fakir halka, göçmenlere dağıtırlardı. Bu arada, Mustafa Kemal Paşa'nın emirleriyle askerin karavana artıkları da dökülmez, fakirlere verilirdi. Bir gün akşam üstü Paşa, atına binmiş (Resim: 6) Seman Köşkü'ne , yâni evine gitmekte iken, Deliller Hanı karşısındaki Hacılar Harabesi'nde bir asker karavanası etrafında kümelenmiş çocuklar görür. Çocuklar sekiz, fakat kaşıkları bir tane. Bu çocuklardan biri 'ye' deyince, elinde kaşık bulunan çocuk karavandan bir kaşık yemek alıp ağzına götürür; 'ver' deyince elindeki kaşığı yanındakine verir. Böylece, sıra ile ve

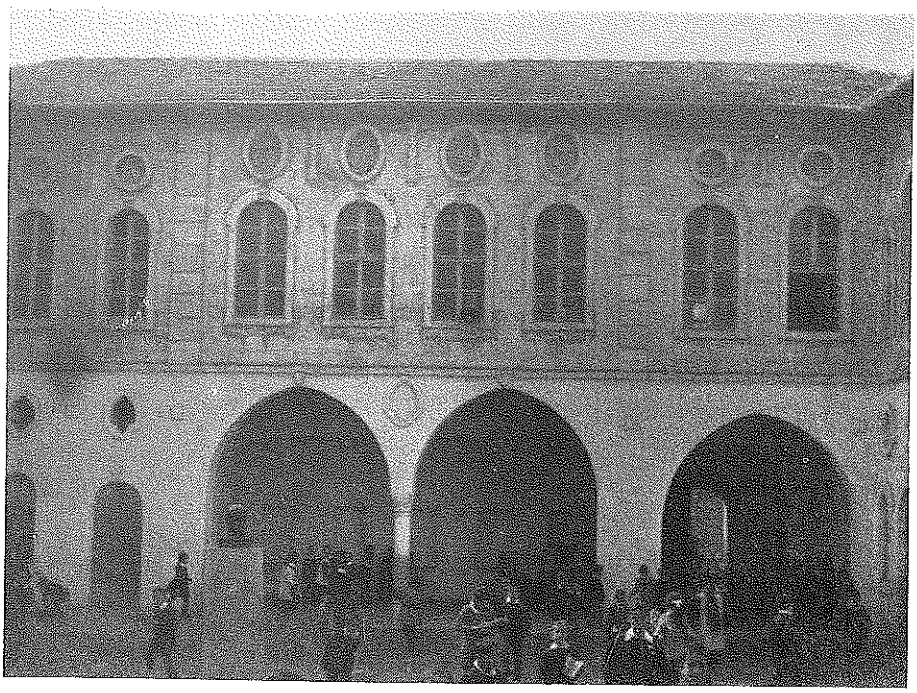
[24] Bedri Günkut, Diyarbekir Tarihi, 1936, s. 147.; Şevket Beysanoğlu, Kısaltılmış Diyarbakır Tarihi ve Abideleri, İstanbul 1963, s. 100.

[25] Şükrü Tezer, Atatürk'ün Hatıra Defteri, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1972, s. 109.

Levent Sahverdi Arşivi

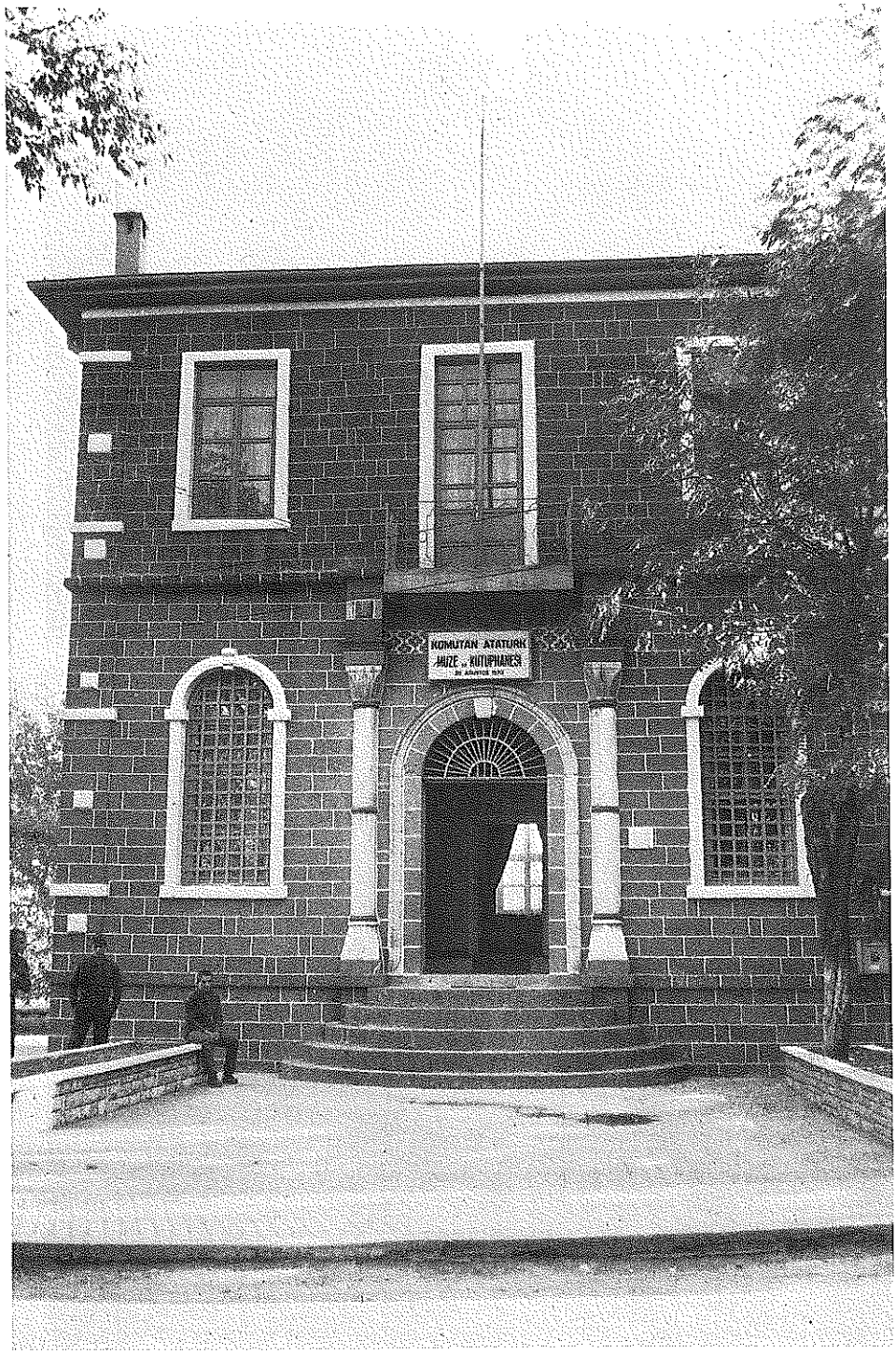

Atatürk'ün Silvan'da kaldığı ev (1916)

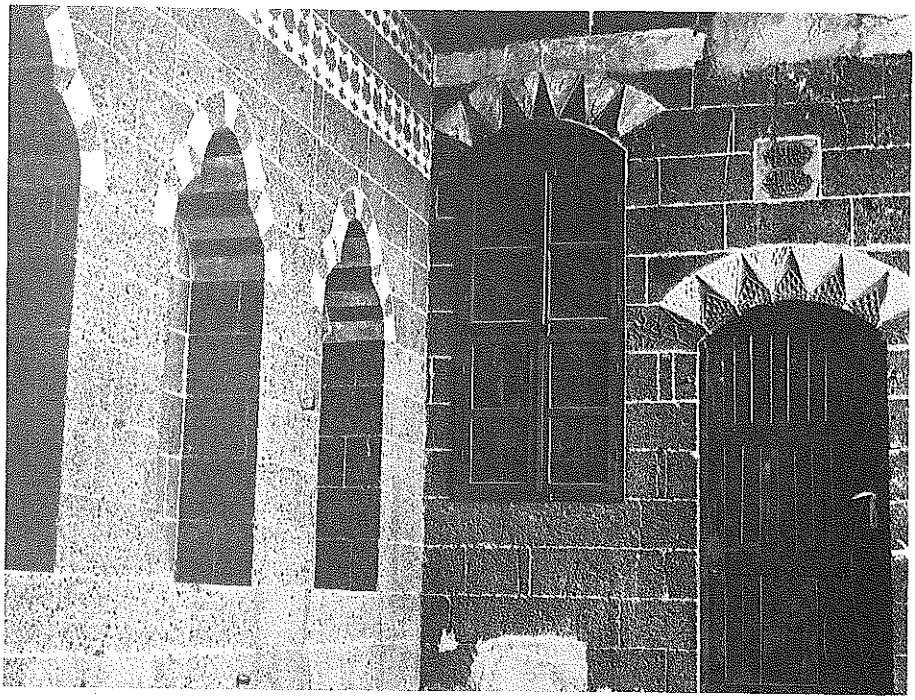
Atatürk'ün Silvan'daki Karargâh Binası (1916)
(Bugünkü Gazi İlkokulu binası)

Levent Sahverdi Arşivi

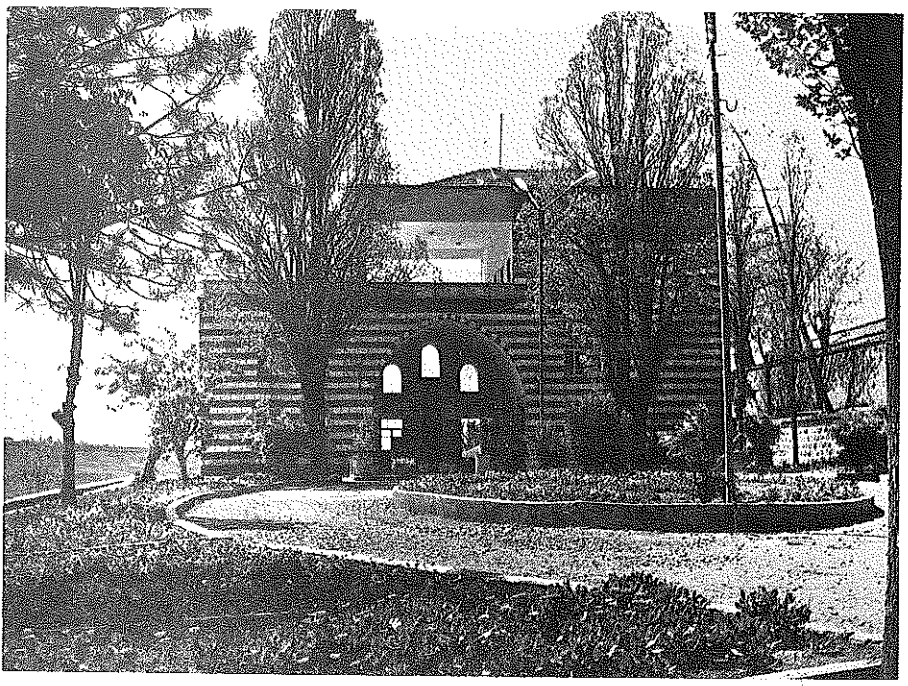

Atatürk'ün Diyarbakır'daki Karargâh Binası (1917)

Levent Şahverdi Arşivi

Atatürk'ün II. Ordu Komutanı iken Diyarbakır'da oturduğu
ilk evin bir bölümü (1917)

Atatürk'ün II. Ordu Komutanı iken Diyarbakır'da
oturduğu Köşk (1917)

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Sahverdi Arşivi

Levent Sahverdi Arşivi

ATATÜRK'ÜN HALKÇILIK İLKESİ VE ÇALIŞMA HAYATI

Yrd. Doç. Dr. MUHARREM TÜNAY

Halkçılık ilkesi, hiç kuşkusuz, Cumhuriyetimizin temel ögelerinden biridir ve Atatürk dönemindeki hâlâ tartışma konusu olan belirli gelişmeleri anlamamıza yardımcı olacak en önemli etkendir. Atatürk'ün ve onun yakın çevresinin, çok partili demokrasiden ekonomik kalkınmaya, siyasî rejim sorunundan çalışma hayatına kadar birçok soruna, bu halkçılık felsefesi çerçevesinde baktıkları bugün artık açıkça bilinmektedir. Ancak, her şeyden önce halkçılıktan ne anlamamız gerektiğini ve böyle bir düşünce kalıbının somut politikalara nasıl yansıdığını ortaya çıkarmak gerekmektedir. Bunu yapabilmek için de, her şeyden önce, halkçılık anlayışının tarihsel kökenleri ve evrimini ve daha sonra da onun Türkiye'ye nasıl gelerek Cumhuriyetin öncü kadrosuyla bütünleştiğini incelemek gerekir.

İngiltere'de 1640'daki Cromwell İhtilâli ile başlayan süreç, 1688 parlamenter yapı değişikliği ile büyük bir siyasal dönüşümü gerçekleştirmiş ve aşağı yukarı yüz yıl kadar sonra, yine aynı ülkede başlayan Sanayi İhtilâli ve 1789 Fransız İhtilâli ile noktalanmıştır. Bu sürecin en önemli özelliklerinden birisi, Avrupa'nın Orta Çağ düzenini artık siyasî, ekonomik ve kültürel bakımdan tamamen geride bıraktığını göstermesidir. Orta Çağ'da Thomas Aquinas ile zirve noktasına varan, dinsel otoriteye dayanan egemenlik kavramı, bir başka deyişle, teolojik dünya görüşü, yerini artık halk egemenliği kavramına bırakmış, teokratik devlet anlayışı, Hristiyanlığın kendi içindeki reformasyon hareketi ile tamamen inkâr edilmiş ve lâik devlet anlayışı gelişmiştir. [1] Bütün ideolojik gücünü dinsel otoriteden ve onun yeryüzündeki temsilcisi olan kiliseden alan kral veya monarkın yerine İngiltere'de sadece sembolik yetkilerle sınırlandırılmış bir kraliyet ve Fransa'da da kraliyet rejiminin tümüyle ortadan kaldırılmasıyla, cumhuriyet rejimi getirilmiştir. Bu büyük dönüşümü pekiştiren ve aynı sürecin bir başka parçası olan, özel girişimci yeni bir ekonomik düzenin gelişmesi ise, Sanayi İhtilâli ile akıl ve bilimin zaferi olarak ortaya çıkmıştır. Orta Çağ'daki inanç kavramı, yerini rasyonel düşünceye terketmiş,

[1] G. Runkle, A History of Western Political Theory, New York 1968, s. 180-201.

Levent Sahverdi Arşivi

insanları doğuştan birbirinden ayırarak belirli kategorilere sokan aristokratik görüş ise, uzun mücadeleler sonunda yıkılıp yerine fırsat eşitliği, yasa önünde eşitlik gibi kavramlar geliştirilmiştir.[2] El tezgâhlarından buhar makinesine geçiş, doğal olarak, sadece bir teknolojik gelişmeyi simgelemekle kalmamış, yeni bir insan tipinin yaratılmasına, yeni anlayışların kökleşmesine ve yeni felsefe sistemlerinin oluşmasına yol açmıştır. Artık bu yeni insan, Orta Çağ'ın baskı yapan, müdahaleci ve kapsayıcı, mutlak devlet otoritesini reddetmekte, ekonomik hayatta piyasa mekanizmalarının otomatik işleyişine en ufak bir müdahaleyi bile haklı görmemektedir. Bu insan, eşit rekabet koşulları istemekte, sosyal statü farklılıklarının karşısına çıkmakta ve devletten sadece can ve mal güvenliğinin korunmasını istemektedir. Din sorununa temelde, bir vicdan sorunu olarak bakmakta, Roma'nın yıkılmaya başladığı dönemlerden itibaren, yüzyıllardır süren kilise egemenliğinin yerine, genel oy hakkı ve geniş siyasal katılıma dayanan halk egemenliği ilkesini savunmaktadır.

Yukarıda tanımlamaya çalıştığımız maddî gelişmeler ve onların ürünü olan yeni bir insan tipinin yaratılması, düşünce hayatına da olduğu gibi yansımış ve teolojik görüş çok büyük oranda terk edilmiştir. On yedinci yüzyıldan, yirminci yüzyılın başlarına kadar olan dönemde sayısız eser yayımlanmıştır. Ancak, bu sosyal ve siyasî düşünce akımları tek bir çizgiyi izlememiş, aynı dünya görüşü içinde yer alsalar bile, kendi aralarında büyük farklılıklar göstermişlerdir. Özellikle on yedi ve on sekizinci yüzyıllarda egemen olan görüş, Orta Çağ'ın, insanı potasında eriten toplumculuğunun karşısına bireyin üstünlüğü ve onun devlet ve topluma karşı korunmasını vurgulayan görüşü çıkarmıştır. "Toplum bireylerin toplamından başka bir şey değildir" [3] düşüncesi ön plâna geçmiş ve toplumun organik bütünlüğü, onun iç ilişkileri ve hızla değişen dünyadaki sosyal gruplaşma ve tabakalaşmalar göz ardı edilmiştir. Bunun en iyi örneğini toplumsal sözleşme kuramlarında bulmak mümkündür. [4] Özellikle Rousseau ve Locke tarafından ortaya atılan bu kuramlar kısaca: Toplumun, bireylerin hür iradeleri ile oluşturdukları ve bir sözleşme ile garantiledikleri tarihsel bir oluşum olduğunu ileri sürerler. Yani toplumların ortaya çıkmasından önce, tarihte insanların veya ailelerin tek tek yaşadıkları bir dönemin olduğu var sayılarak sonradan, mal ve can güvenliğini sağlayabilmek için, bu bireylerin bir sözleşme karşılığında toplumsal hayata geçtikleri söylenmektedir

[2] E. J. Hobsbawm, The Age of Revolution, New York 1962, s. 278-284.
[3] W. Godwin, Enquiry Concerning Political Justice, London 1798, s. 136.
[4] G. Sabine, A History of Political Theory, New York 1961, s. 517-542 ve 575-597.

Levent Sahverdi Arşivi

Toplumsal sözleşme kuramları, yazardan yazara önemli ölçüde farklılaşma göstermekle birlikte hepsinde ortak olan nokta, bireyin haklarının devlet tarafından korunması ya da daha doğrusu, bireyin devlet ve topluma karşı korunması gereğidir. Yoksa, sözleşme hükümlerine göre, bireyin toplumdan ayrılarak, yeniden bağımsız yaşamak gibi bir tercihi olabilecektir. Hatta, bunu bireyin doğal hakkı olarak, direnme hakkına bile götürebileceğini öne süren düşünürler çıkmıştır. [5]

Görüldüğü gibi toplumsal çıkarları veya grup çıkarlarını birey çıkarlarına feda eden bireycilik akımı, önceleri liberal düşüncenin odak noktasını oluşturmuştur. Ancak özellikle Sanayi İhtilâli'nin ortaya çıkardığı yeni sosyal yapı, zamanla bu düşüncelerde de değişikliklere yol açmış ve toplumsal yaşamda sorunun, bu kadar basit olmadığını ortaya koymuştur. İşte bu çerçevede, önce en fazla sayıda kişinin en fazla mutluluğu veya kamu yararı ilkelerinden hareket eden faydacılık akımı doğdu. [6]

İngiltere'de Hume, Godwin, Bentharm ve Mill'in; Fransa'da ise Helvetius'un öncülük ettiği faydacılık akımı, tek düze bir düşünce akımı olmamakla birlikte, birey ve toplum yararını birleştirebilmek için ortak hareket etmiştir. Yine burada da başlangıç noktası bireydir. Yani, bireyin mutluluğunun, toplumsal yaşam içindeki gerekleri araştırılmaktadır. Burada da toplum, klâsik liberal düşüncede olduğu gibi, tek tek bireylerin toplamından ibarettir ve kamu için yararlı olacak olan şey, en fazla sayıda bireyin en fazla oranda mutlu olmasıdır. Bunun için de kişilerin sadece kendi çıkarlarını düşünmeyip, komşularının ve nihayet bütün toplumun da çıkarları ve iyiliği doğrultusunda hareket etmeleri gerekmektedir. Hangi hareketler, hangi ahlâk ölçülerini kullanarak komşuların ve toplumun en fazla yararını sağlayabilir? Bir başka deyişle, hangi hareketlerimiz bizim dışımızdaki insanlara en az zarar verir? Bu noktada iyi niyet ve çok taraflı düşünebilme yeteneği, kamu yararını sağlamak açısından önerilen iki temel unsur olarak görünmektedir. [7] Ancak bu biçimde bireyin vicdanı tatmin olabilecek ve dolayısıyla daha fazla mutluluğa sahip olacaktır. Görüldüğü gibi, bu felsefî sistemin de başlangıç ve bitiş noktaları birey olmakta; toplum veya kamu yararı, en sonda, sadece bireyin yüceltilmesi için bir katalizör görevi görmektedir. Ancak yine de on yedi ve on sekizinci yüzyıllardaki

[5] G. Runkle, A History of Western Political Theory, New York 1968, s. 256.

[6] A. Quinton, Utilitarian Ethics, New York 1973, s. 1-11; E. Halevy, The Growth of Philosophic Radicalism, London 1928, s. 1-35.

[7] W. Godwin, Enquiry Concerning Political Justice, London 1798, s. 149; E. Halevy, The Growth of Philosophic Radicalism, London 1928, s. 193-202.

Levent Sahverdi Arşivi

egemen olan bireyci görüşe oranla, kamu yararı ve toplum gibi kavramların ortaya atılmasıyla faydacılık akımı bir adım daha ileriye gitmiştir.

Yine liberal düşünce sistemi içinde yer almakla birlikte, toplumsal görüşe ağırlık kazandıran ve on dokuzuncu yüzyıl içindeki gelişmesiyle bu sistemin son halkasını oluşturan pozitivizm akımı, Comte'dan Durkheim'a uzanan çizgisiyle yeni bir toplum anlayışı getirmiştir. [8] Özellikle Durkheim'in toplumsal organizma ve toplumsal iş bölümü kavramları, yaşadığı toplumda büyük bir dönüşümü öngörmemekle birlikte, siyasal düşüncenin odağını bireyden topluma doğru kaydırmıştır. Burada toplum, tek tek unsurların bir toplamı olarak değil de, bir bütün halinde hareket eden ve hepsi birbirini tamamlayan hücrelerden oluşan, adeta bir canlı organizmaya benzetilmektedir. Dolayısıyla bu bütünün parçalarını birbirlerinden ancak iş bölümü aracılığı ile veya değişik işlevleri açısından ayırt edebiliriz. Yani toplum, bireylerin ve grupların çatışma alanı değil, bilâkis tanımı gereği, onların bir bütün içinde eklemleşmeleri ve ortak hareket etmeleridir.

Batı toplumlarının yaşadığı bu ekonomik ve siyasî evrelerden geçmemiş olan Türk toplumuna, bireyci düşünce kalıpları değil de ,işte, bu en son sözünü ettiğimiz tesanütçü (solidarist) görüş geçmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nda, doğal olarak, egemen olan ideolojiler din ve Osmanlıcılık olarak belirmişti. Cumhuriyet öncesi lâik düşüncenin gelişiminde ise, toplumumuzun yapısına uygun olan bu tesanütçü görüş, dinsel ideolojiyi de redderek, bir kesim Türk aydınını önemli ölçüde etkilemiştir. Bu görüşün Türkiye'ye girmesinde ve yaygınlaşmasında en önemli köprü görevini de Ziya Gökalp yapmıştır. Ziya Gökalp, kendi halkçılık anlayışını şu sözlerle açıklamaktadır: [9] "Bir cemiyetin dahilinde bir takım tabakaların yahut sınıfların bulunması, dahilî müsâvâtın bulunmadığını gösterir. Binaenaleyh, halkçılığın gayesi, tabaka ve sınıf farklarını kaldırarak, cemiyetin birbirinden farklı zümrelerini, yalnız iş bölümünün doğurduğu meslek zümrelerine hasretmektir. Yani halkçılık, felsefesini bu düsturda icmal eder: Sınıf yok, meslek var!"

Görüldüğü gibi Ziya Gökalp, Durkheim'ın toplumsal işbölümü kavramına sık sıkıya bağlı kalarak tesanütçü görüşün Türkiye'deki temsilciliğini yapmıştır. [10]

[8] R. Keat, J. Urry, Social Theory as Science, London 1975, s. 9-35.

[9] Z. Toprak, "Halkçılık İdeolojisinin Oluşumu", Atatürk Döneminin Ekonomik ve Toplumsal Sorunları, İstanbul 1977, s. 14.

[10] a.g.e., s. 18-19.

Levent Şahverdi Arşivi

Daha sonraları Kadro harekâtı içinde de toplum görüşü aşağıdaki biçimde ifade edilmiştir: "Bizce Türk milleti, dışarıya doğru olduğu kadar içeriye doğru da bütündür. Millet içinde sınıf ve zümre kavgalarını, sınıf ve zümre hâkimiyetini, ister aşağıdan gelsin ister yukarıdan, millet bütünlüğünü parçalayan haricî hareketler telâkki ediyoruz. Sınıf hâkimiyetinin tasfiyesi, millî kurtuluş hareketlerinin ileri prensiplerinden biridir. İlk ve son olarak millet menfaatidir. Binaenaleyh Kadro, cemiyeti telâkki tarzında içtimaî bütüncüdür."[11]

Batı dünyasındaki siyasal düşünce akımlarını olduğu kadar, bu toplumların geçtikleri evreleri ve özellikle Fransız İhtilâli ve onun getirdiği düşünceleri çok yakından incelemiş olan Atatürk de, doğal olarak, bu etkilerin içinde yoğrulmuş, kendi görüşlerini bu ortam içinde oluşturmuştur. Yani, batıdaki pozitivist düşünceyle organik bağlar kurmuş[12] ve bunu yaparken de Türk toplumunun tarihsel özelliklerini ve o günün koşullarını bir an olsun göz ardı etmemiştir. Dolayısıyla Atatürk, bir Türk-İslâm sentezine doğru değil, bilâkis bir Türk-lâik Batı sentezine doğru yönelmiştir. Kendisi bunu 1923'te Balıkesir'deki söylevinde açıkça ifade etmiştir:[13] "Bu milletin siyasî fırkalardan çok canı yanmıştır. Şunu arzedeyim ki, başka memleketlerde fırkalar, behemahal iktisadî maksatlar üzerine teessüs etmiş ve etmektedir. Çünkü o memleketlerde muhtelif sınıflar vardır. Bir sınıfın menfaatini muhafaza için teşekkül eden siyasî bir fırkaya mukabil diğer sınıfın menfaatini muhafaza maksadıyla başka bir fırka teşekkül eder. Bu pek tabiîdir. Güya bizim memleketimizde de ayrı ayrı sınıflar varmış gibi teessüs eden fırkalar yüzünden şahit olduğumuz neticeler malûmdur. Halbuki Halk Fırkası dediğimiz zaman, bunun içine bir kısım değil, bütün millet dahildir. Bir daha halkımızı gözden geçirelim: Biliyorsunuz ki, memleketimiz çiftçi memleketidir, o halde milletimizin azim ekseriyeti de çiftçidir. Bu böyle olunca buna karşı büyük arazi sahipleri hatıra gelir. Bizde büyük araziye kaç kişi mâliktir? Bu arazinin miktarı nedir? Tetkik edilirse görülür ki memleketimizin vüsatine nazaran hiç kimse büyük araziye mâlik değildir. Binaenaleyh bu arazi sahipleri de himaye edilecek insanlardır.

Sonra sanat sahipleriyle kasabalarda ticaret eden küçük tüccarlar gelir. Bittabi bunların menfaatlerini, hal ve atilerini temin ve muhafaza etmek mecburiyetindeyiz. Çiftçilerin karşısında olduğunu farzettiğimiz büyük

[11] *a.g.e.*, s. 26.

[12] T. Timur, Türk Devrimi ve Sonrası, Ankara 1971, s. 131-142.

[13] Z. Toprak, "Halkçılık İdeolojisinin Oluşumu", Atatürk Döneminin Ekonomik ve Toplumsal Sorunları, İstanbul 1977, s. 20-21.

Levent Sahverdi Arşivi

arâzi sahipleri gibi bu ticaret erbabının karşısında da büyük sermaye sahipleri insanlar yoktur.

Sonra amele gelir. Bugün memleketimizde fabrika, imalâthane ve saire gibi müessesat çok mahduttur. Mevcut amelemizin miktarı yirmi bini geçmez. Halbuki memleketi yükseltmek için çok fabrikalara muhtacız; bunun için amele lâzımdır. Binaenaleyh tarlada çalışan çiftçilerden farkı olmayan ameleyi de himaye ve siyanet etmek icabeder.

Bundan sonra da münevverler ve ulema denilen zevat gelir. Bu münevverler ve ulema kendi kendilerine toplanıp halka düşman olabilir mi? Bunlara terettüp eden vazife halkın içine girerek onları irşat etmek, yükseltmek ve onlara terakki ve temeddüne yol göstermektir.

İşte ben milletimizi böyle görüyorum. Binaenaleyh muhtelif meslekler erbabının menfaatleri yek diğerleriyle imtizaç halinde olduğundan onları sınıflara ayırmak imkânı yoktur ve umumî heyetiyle hepsi halktan ibarettir."

Atatürk'ün toplum görüşü de tesanütçü bir görüş olmakla birlikte, bundan öteye, başka özellikleri de içerir. Onun gözünde, halkçılık ilkesine göre iktidarın kaynağı, doğrudan halkın kendisindedir ki bu, zaten Kurtuluş Savaşı'nın örgütleniş biçiminde ve hemen toplumun tüm kesimlerinin millî cepheye katılışında kendisini açık olarak ortaya koyar. Atatürk'ün halkçılık anlayışı, gerçekten milletin özgürlüğü ve eşitliğini amaçlıyordu ki, bu da aslında, kendisinin demokratik bir sisteme olan güven ve inancını belirtiyordu. Yani, ona göre, sadece değişik işlevleriyle birbirlerini tamamlayan zümrelerden oluşan bir toplum yapısı yeterli değildi. Böyle bir yapı, halkın egemen olduğu özgürlükçü ve eşitlikçi bir siyasî rejimle desteklenmeliydi. Serbest Fırka denemesi, bu düşünceyi kanıtlar.

Son olarak, Atatürk'ün halkçılık anlayışı, kuramsal düzeyde kalan bir görüş değildi. Halkçılık, toplum hayatının her kesitinde ve en somut bir biçimde uygulanması gereken bir ilke durumundaydı. Onun için bu dönemdeki çalışma hayatını incelerken bu özelliği mutlaka göz önünde bulundurmak zorundayız. Atatürk, toplumdaki sosyal grupları nasıl birbirlerine eşit, imtiyazsız topluluklar olarak görüyorsa, işçi kesimini de aynı halkçılık ilkesi çerçevesinde değerlendirmiş ve devrin yöneticileri de bu yönde hareket etmişlerdir.

Bilindiği gibi Osmanlı toplumu, sanayileşmenin daha ilk aşamalarına bile erişememiş bir tarım toplumuydu. Birinci Dünya Savaşı sıralarında sanayi kuruluşu denebilecek sadece 76 işletme bulunmaktaydı. [14] Bunların

[14] M. Ö. Yazman, Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi, Ankara 1974, s. 40.

Levent Sahverdi Arşivi

önemli bir kısmı da, bugün ancak atölye olarak niteleyebileceğimiz, çok küçük el tezgâhlarıydı. Doğal olarak, bu durumda işçi kategorisine girebilecek insan sayısı da çok sınırlıydı. 1913'te yapılan bir sayıma göre, işçi sayısı 17.000 civarında idi, ancak bu sayı bile 1915'te, muhtemelen savaş nedeniyle, 13.000'e düşmüştü. [15] Ayrıca hemen belirtmeliyiz ki bu küçük işçi grubunun çoğunluğunu, Osmanlı lonca sisteminden gelen zanaatkâr ve çıraklar oluşturuyordu.

Türkiye'nin gerçek anlamda sanayileşme sürecine girmesi, Cumhuriyet döneminde olmuştur. Bilindiği gibi 1923-1929 dönemi, bir toparlanma, Osmanlı Devleti'nin enkazını kaldırma dönemi olmuş ve ülkede büyük bir fabrika ağının kurulması, bu dönemde, pek mümkün olamamıştır. 1927'de yapılan sanayi sayımına göre Sanayii Teşvik Kanunu'nun kapsamına giren işletmelerdeki işçi sayısı, 27.000 kadardır. [16] Ayrıca bunun dışında kalan kesimde 25.000 kadar usta ve çırak çalışmaktadır. [17] Burada üzerinde durulması gereken nokta, usta ve çıraklar da dahil olmak üzere, ülkedeki tüm iş gücünün sadece % 8.94'ünün beş kişiden daha fazla işçi çalıştıran kuruluşlardan oluşması durumudur. [18] Ayrıca, yine bu toplam iş gücünün içindeki 22.684 kişi, on dört yaşının altındaki çocuklardı. Bu sayısal veriler de gösteriyor ki daha 1920'lerde, Türkiye'de önemli bir işçi kesiminden bahsetmek mümkün değildi. Dolayısıyla, bu küçük grubun sorunları da küçük oldu. Bu dönemde görebildiğimiz tek grev hareketi, 1928'de İstanbul'daki tramvay işçilerinin İngiliz şirketinin, hükûmetin yabancı şirketleri millîleştirme politikası karşısında, ücret ödemeyi durdurması üzerine oldu. [18] *

Cumhuriyetimizin ilk sosyal güvenlik yasası, bu dönemde çıkarıldı. Yalnız, bu düzenlemeye geçmeden önce, lider kadronun çalışma hayatı konusundaki eğilimini göstermesi bakımından, daha Cumhuriyet öncesi Ankara Hükûmeti tarafından çıkarılan bir başka yasadan da bahsetmek gerekir. 10 Eylül 1921 tarihinde çıkarılan bu Yasaya göre, Zonguldak Maden İşletmelerinde çalışma günü 8 saat olarak saptanıyor ve saat başına asgari ücret 60 kuruş olarak belirleniyordu. [19] Aynı Yasa, bu bölgede

[15] Z. Y. Hershlag, Turkey, The Challange of Growth, Leiden 1968, s. 61.

[16] İstatistik Yıllığı 1930, s. 187.

[17] S. M. Rosen, "Turkey", Labour in Developing Cuontries, der: W. Galenson, Berkeley 1962, s. 252.

[18] İstatistik Yıllığı 1930, s. 196.

[18] * A. Işıklı, Sendikacılık ve Siyaset, Ankara 1972, s. 295.

[19] M. Alpdündar, "Ereğli Kömür İşçileri ve Sendika Faaliyetleri", Sosyal Siyaset Konferansları, İstanbul 1965, s. 133.

Levent Sabverdi Arşivi

çalışma koşulları çok kötü olduğu için, işvereni kullanmakta olduğu işçilere lojman yapmakla da yükümlü kılıyordu. Cumhuriyet döneminin çalışma alanındaki ilk düzenlemesi olan 21 Ocak 1925 tarihli Yasa ise, tarım sektörü dışındaki bütün işçiler için, haftada bir gün tatil zorunluluğunu getirmiştir.[20] Ayrıca, yine bu dönemde, Cumhuriyet Halk Partisi içerisinde kapsamlı bir iş yasası çalışmaları süregeliyor ve daha iş kazaları, grev, iş uyuşmazlıkları ve kötü çalışma koşullarından doğabilecek olan sorunlara şimdiden önlem alma yoluna gidiliyordu. 1924'te hazırlanan taslak, bütün sanayi dallarında 8 saatlik bir iş gününü öngörüyor ve iş yerlerinde sağlık koşullarının düzeltilmesini amaçlıyordu. Ancak bu taslak, daha henüz bir iş yasası olabilecek kadar kapsamlı ve ayrıntılı olmadığı için, Millet Meclisi'nden yasa olarak geçmemiştir. Yine de, ülkenin o günkü koşullarında bazı işyerlerinde işçinin günde 17 saate kadar çalıştırıldığı düşünülürse, yukarıda adı geçen ön çalışmanın bu alandaki en temel soruna el attığını söyleyebiliriz.

Türkiye'de gerçek anlamda bir işçi kesiminin ortaya çıkması, sanayileşme ve tarımdaki yapısal değişmeye paralel olarak, 1930'larda gerçekleşmiştir. Bu yılların özelliği, artık Osmanlı döneminden kalan engellerin bir bir ortadan kaldırılmış olmaları ve bir millî iktisat felsefesi çerçevesinde, plânlı sanayileşme atılımının başlatılmış olmasıdır. Kıt kaynakların rasyonel dağılımı ilkesinden hareket edilerek, tarım sektörünü ihmal etme pahasına da olsa, tüm Devlet gücü, temel sanayilerin kurulmasına seferber edilmişti. Bu noktada, iş gücünün sayısal olarak artması açısından, iki temel gelişmeyi incelemek gereklidir. Bunlardan birincisi, Devlet kuruluşları aracılığı ile demir-çelik, tekstil ve şeker gibi temel sanayilerin kurulması ve ülke çapında büyük bir demir yolu şebekesi yapımına girişilmesidir. Bunun konumuz açısından önemi, doğal olarak, böyle bir atılımın büyük bir iş gücü talebi doğurmasıdır. Ülke nüfusunun çok büyük bir bölümü kırsal alanlarda yaşadığı için ve tarihsel olarak kentlerde yerleşik bir işçi kesimi olmadığı için, 1930'ların sanayileşme hareketi ve buna paralel olarak ortaya çıkan fabrika üretimi, kırsal kesimdeki iş gücünün, sanayi bölgelerine kaymasında önemli bir etken olmuştur. Gerçi daha ileride değineceğimiz gibi, sanayileşmenin yarattığı iş gücü talebi, daha henüz üreticileri topraktan tam ve kesin olarak koparamıyordu, ama yine de istikrarsız da olsa, büyüyen bir emek pazarının ortaya çıkmasında önemli bir etken oluyordu.

[20] C. Talas, Sosyal Politika, Ankara 1967, s. 189.

Levent Sahverdi Arşivi

İkinci gelişme ise, tarım kesiminde gözle görülebilecek oranda yine bu dönemde başlar. Bunu da yine Devletin sanayileşme politikasına bağlamak gerekir. Devlet kuruluşları pancar, pamuk ve tütün gibi ürünlere, plân gereği, sürekli bir talep yarattığı için, tarım sektörü genellikle desteklenmemesine rağmen, bu malların üreticileri bu dönemde büyük kârlar elde edebilmişlerdir.[21] Ayrıca Devletin alım politikası, bu kârlılığı uzun dönemde de garantilediği için, birçok üretici modern teknoloji, modern işletme yöntemleri ve ücretli emek kullanımı yollarını tercih ederek üretimlerinin ölçeğini arttırmaya başladılar. Bu da, kendi ürünlerine Devletin talep oluşturmadığı, modern üretim tekniklerinden yoksun ve genellikle tefecilerin eline düşen diğer bir kesimin iyice fakirleşmesine ve dolayısıyla yeni iş imkânları aramalarına yol açtı. Daha sonra da inceleyeceğimiz gibi bu kesim, Türkiye'de sanayi iş gücünün temel kaynaklarından birisini oluşturmuştur.

Bu iki gelişme çerçevesinde bakıldığında, Türkiye'de iş gücünün oluşumunun veya işçinin doğuşunun üç temel kaynaktan beslendiği görülecektir. Bunlardan birincisi geleneksel el sanatlarında çalışan çırak ve hatta bazı ustalardır. Tarihte, büyük sanayi işletmelerinin kurulması karşısında ilk darbeyi, hemen her zaman, el sanatları ve küçük atölye üretimi yemiştir. Çünkü bu kesimin modern fabrika üretimi ile rekabete girişebilecek ne teknolojisi ne de yeterli malî kaynak ve üretim ölçeği vardır. Ancak, bu küçük kuruluşların çökmesi, İngiltere ve Fransa gibi ülkelerde, modern fabrika üretiminden önce hafif ve ara sanayilere geçiş yüzünden daha uzun zaman almıştır. Türkiye ise, sanayileşmesini Devlet öncülüğü ile çok kısa bir döneme sıkıştırmak istemiş ve dolayısıyla sanayileşme sürecinde böyle bir ara dönem yaşamamıştır. Bu da, çok kısa bir dönemde geleneksel el sanatlarının, modern fabrika üretimi ile karşı karşıya gelmesine ve ağır rekabet koşulları altında çökmesine yol açmıştır. 1927'de sayıları 250.000'e varan usta ve çırakların, 1938'de 180.000'e düşmeleri, birçok küçük kuruluşun üretimden çekilmelerini ve buralarda çalışanların işsiz kalmalarını göstermektedir.[22] Bu düşüşün diğer bir nedeninin ise, rekabet karşısında, el sanatları kesiminin daha ağır çalışma koşullarına geçmesi ve bunun da birçok çalışanı, işi terketmeye zorlaması olduğunu söyleyebiliriz. Bu durum, özellikle geleneksel halıcılık ve dokumacalıkta açık olarak gözlemlenmiştir. Sonuç olarak, çökmekte olan geleneksel üretim sektörünün açıkta kalan çalışanlarının hepsi değilse bile bir kısmı, modern fabrika üretiminde çalıştırılmışlardır.

[21] K. Boratav, 100 Soruda Gelir Dağılımı, İstanbul 1972, s. 121.

[22] İstatistik Yıllığı 1942-1945, s. 296.

Levent Şahverdi Arşivi

Türkiye'de sanayi iş gücünü besleyen ikinci kaynak ise, fakirleşen küçük köylü kesimi olmuştur. Bu kesimin fakirleşmesi, toprağını kaybetmesi ve nihayet iş aramaya başlaması, ne kısa bir dönemde gerçekleşmiş ne de tek bir nedene bağlı olarak gelişmiştir. Köylünün topraktan kopması, her zaman tarihin en zorlu gelişmelerinden birisi olmuştur. Ancak şunu kesinlikle söyleyebiliriz ki bu süreç, incelediğimiz dönemde başlayıp, 1950 ve 1960'larda gittikçe hız kazanmıştır. Daha önce de söylediğimiz gibi bunda en belli başlı rolü, Devletin tarımsal ürünleri alım politikası oynamıştır. Devlet kuruluşlarının belli tarımsal ürünlere ve sanayi hammaddelerine sürekli bir talep yaratması, bir yandan bu ürünlerin üreticileri üzerinde uzun dönem kârlarını garanti ederek kamçılayıcı bir etki bırakırken bir yandan da başka ürünleri tamamen iklim koşullarına bağlı olarak üretip her an pazarlama zorluklarıyla karşı karşıya olan bir başka kesimi mağdur bırakmıştır. Plân uyarınca da, tarım-sanayi ikileminde sanayiye ağırlık verildiği için, bu küçük köylü üreticilerin yeterince ve zamanında kredi, gübre ve tarım âletlerini elde etmeleri oldukça güçleşmiştir. Sonuç olarak, bu üretici ailelerin bir kısmı, topraklarını satarak başka geçim yolları aramaya başlamışlar ve genellikle aynı topraklar üzerinde veya civar köylerde ücret karşılığı çalışan tarım işçisi haline gelmişlerdir. [23] Diğer bir kısmı ise, ailelerini köyde bırakarak ya mevsimlik işlere girmişler ya da sanayi merkezlerinde iş arama yoluna gitmişlerdir. İşte tarımdaki bu dönüşüm, eninde sonunda, ilk başlarda topraktan tam bir kopuşa yol açmasa bile, sanayi iş gücünün çekirdeğini oluşturmuştur. Yalnız şunu da eklemekte yarar vardır ki, bir kesim köylünün gittikçe fakirleşerek sonunda topraksız hale gelmesinde tefeciliğin de büyük rolü olmuştur. [24] Ürünlerini satamayan veya kredi alamayan pek çok köylü ailesi, tefecilerin eline düşmüş ve çok yüksek orandaki faizleri ödeyemeyip topraklarını satmak zorunda kalmışlardır.

Türkiye'de ücretli emek arzını besleyen üçüncü kaynağı ise, ortakçı ve yarıcı dediğimiz, bir başkasının toprağını ürünün bölüşümü suretiyle kiralayan köylü kesimi oluşturmuştur. [25] Daha önce de belirttiğimiz gibi, Devletin alım politikası, bazı ürünlere öncelik tanıdığı ve sürekli bir talep yarattığı için, bunların üretildiği bölgelerdeki toprağın değeri, bu uygulama sonucunda gittikçe artmıştır. Bu durumda toprak sahipleri toprağını bir

[23] K. H. Karpat, Turkey's Politics, Princeton 1959, s. 109.

[24] K. Boratav, 100 Soruda Gelir Dağılımı, İstanbul 1972, s. 123-127.

[25] H. Ülman, F. Tachau, "The Attempt to Reconcile Rapid Modernization With Democracy", The Middle East Journal, Spring 1965; K.H. Karpat, a.g.e; K. Boratav, a.g.e.

Levent Sahverdi Arşivi

başkasına işletip ürünü onunla paylaşmak yerine, bizzat kendileri üretip pazarlama yoluna gitmişlerdir. Bu da, kendi toprağı olmayan ve bütün geçimi ortakçılık veya yarıcılıktan ibaret olan birçok köylü ailesini, başka geçim kaynakları aramaya itmiştir. Bu konuda fazla güvenilir kaynak olmamakla birlikte, 1963'te yapılan bir araştırma, incelediğimiz dönemde ortakçı ve yarıcı ailelerinin toplam kırsal aileler içindeki oranının % 2.6 - 3.3'e kadar indiğini göstermiştir.[26] Daha önceki dönemler hakkında elimizde sayısal veriler olmamasına rağmen, birçok bölgesel araştırma, ortakçı ve yarıcı kesiminin geleneksel toplum içinde çok daha büyük bir orana sahip olduğunu ortaya koymuştur.[27]

Türkiye'de sanayi iş gücü büyük oranda, bu üç temel kaynaktan beslenmekle birlikte yine de bu dönemde topraktan tam bir kopuş, söz konusu olmamıştır. Bunun en önemli nedeni ise, topraksız kalan köylü ve işsiz kalan usta ve çırakların yine sanayi-tarım ayrımının henüz çok belirginleşmediği kırsal kesim içinde çalışmasıdır. Büyüyen çiftliklerde özellikle tarım makina ve araçlarının ithaline koyulan kotalar ve yasaklamalar sonucunda, emek ve yoğun teknoloji iyice önem kazanmış ve böylece bir yandan küçük köylü üreticiler topraksız kalırken, bir yandan da bunlar yeniden bu çiftliklerde, ücret karşılığı işe alınmışlardır. Ayrıca henüz kitle iletişim araçlarının ve sosyal hareketliliğin (mobilitenin) gelişmediği toplumumuzda, kentlerin ve sanayi bölgelerinin çekici-etkisi de asgarî bir düzeyde kalmıştır. Ancak bütün bu engellere rağmen sanayide çalışan sayısı, 1927'de 27.000 iken; bu sayı 1932'de 55.321'e, 1935'te 77.400'e ve nihayet 1938'de 100.596'ya yükselmiştir.[28] Bu sayılara Devlet sanayi kuruluşlarında çalışanlar dahil edilmemişlerdir. Bunlar da düşünüldüğünde, şeker fabrikalarında 3.500, Sümerbank'a bağlı fabrikalarda 7.500, İş Bankası'na bağlı kuruluşlarda 1.500 ve Etibank'a bağlı maden tesislerinde 20.000 kadar işçinin varlığından söz edebiliriz.[29] Yalnız şunu da hemen eklemek gerekir ki Türkiye'de, daha o dönemde, tam anlamıyla yerleşik ve sanayi bölgelerinde yoğunlaşmış bir işçi kesimi yoktu. Örnek verirsek, Webster'e göre Kayseri Bez Fabrikası'nda sürekli olarak 2.000 işçiyi çalıştırabilmek için yılda 3.000 kişinin çalışması gerekiyordu. Zonguldak Kömür Madenleri ise, bunun başka bir tipik örneği idi. Her yıl civar

[26] K. Boratav, 100 Soruda Gelir Dağılımı, İstanbul 1972, s. 129.

[27] O. Tuna, "Batı Memleketlerine İşgücü Akımı Yönünden Doğu ve Kuzeydoğu Bölgesinde Bir Araştırma", Sosyal Siyaset Konferansları, İstanbul 1966; A. Aras, Güneydoğu Anadolu'da Arazi Mülkiyeti ve İşletme Şekilleri, Ankara 1953.

[28] İstatistik Yıllığı 1942-1945, s. 296.

[29] D. E. Webster, The Turkey of Atatürk, Philadelphia 1939, s. 257.

Levent Sahverdi Arşivi

köylerden ortalama 25.607 kişinin madenlere gelmesi gerekiyordu ki, ancak o zaman, yine ortalama 15.808 işçi çalıştırılabilsin.[30] Doğal olarak bu durumu da yine topraktan tam olarak kopmamaya bağlayabiliriz.

İş Mevzuatı ve 1936 İş Kanunu

Tabandan gelen hiçbir talep olmamasına rağmen, bazı eksiklikleriyle ve bugün için çok modern kabul edilemeyecek fakat o döneme göre şüphesiz ileri ve uzun dönem etkileri olabilecek iş mevzuatı, Cumhuriyet yönetimi tarafından büyük bir kararlılıkla çıkarılmıştır. Bu olguyu ancak ve ancak daha önce incelediğimiz halkçılık ilkesi çerçevesinde değerlendirebiliriz.

Güçlü ile güçsüzü baş başa bırakmak ya da henüz kendi haklarını savunabilecek bir düzeye gelmemiş bir grubu, Devlet olarak, kendi kaderi ile baş başa bırakmak yerine, güçsüz ve örgütsüzün yararına müdahale etmek, o dönem koşullarında büyük anlam ifade etmekteydi. Şimdi bu değerlendirmenin ışığında iş mevzuatındaki gelişmelere bakabiliriz. 1936 İş Kanunundan önce çıkan 1930 tarihli Hıfzıssıhha Kanunu, bu alanda bir hazırlık veya ön çalışma niteliğini taşımaktaydı. Bu Yasa çok sınırlı bir düzenleme getirmekle birlikte, o güne kadar düşünülmemiş olan konulara da el atabilmiştir. Yasaya göre, analık izni altı hafta olarak saptanmış ve sanayi sektöründe on iki yaşın altındaki çocukların çalıştırılması yasaklanmıştır.[31] Yasanın bir başka hükmüne göre ise, on altı yaşın altındaki çocukların gece vardiyasında çalıştırılması yasaklanmıştır. Ayrıca yer altı ve gece işlerinde günlük azamî çalıştırılma, sekiz saatle sınırlandırılmıştır. Son olarak, aynı Yasa'ya göre, elliden fazla işçi çalıştıran kuruluşlara, her elli işçi için bir doktor bulundurma zorunluğu getirilmiştir.

Bundan sonra sadece o dönemin değil, 1960'lara kadar uzanan büyükçe bir dönemin en önemli ve en kapsamlı Yasası olan 3008 No.'lu 1936 İş Kanunu, yürürlüğe girmiştir. Bilindiği gibi daha 1924'te ilk taslağı Meclis'ten geçemeyen bu Yasanın, nihayet üçüncü ve daha geliştirilmiş olan taslağı on iki yıl sonra kabul görmüştür. Giriş kısmında sosyal dayanışmayı ön plâna alan ve uyuşmazlıkların Devlet aracılığı ile çözümünü benimseyen bu Yasa, sadece bir iş mevzuatı olarak düşünülmemiş, ondan da öteye, bir toplumsal denge unsuru olarak yürürlüğe konmuştur.[32] Yasa hükümleri, en az on işçi çalıştıran kuruluşlar için geçerli olacaktı. Madde 35, haftalık

[30] M. Alpdündar, "Ereğli Kömür İşçileri ve Sendika Faaliyetleri", Sosyal Siyaset Konferansları, İstanbul 1965, s. 138.

[31] C. Talas, Sosyal Politika, Ankara 1967, s. 191-192.

[32] Z. Y. Hershlag, Turkey, The Challange of Growth, Leiden 1968, s. 291.

Levent Şahverdi Arşivi

azamî çalışmayı, cumartesi günleri de işletilen kuruluşları kapsayan bir biçimde, 48 saat olarak sınırlıyordu. [33] Bir günde de dokuz saatten fazla mesai yapılamayacaktı. Fazla mesai ise, 37. maddeye göre, işçinin rızası olmadan yapılamayacak ve günde üç saati geçemeyecekti. [34] Fazla mesai yapılan günler ise, yılda 90 günden fazla olamayacaktı. Madde 50 uyarınca, kadınların ve on sekiz yaşının altındaki çocukların her türlü yer altı, su altı ve gece işlerinde çalıştırılmaları yasaklanmıştı. [35] Sağlık koşulları ise, 55. ve 63. maddeler tarafından düzenleniyor; Çalışma ve Sağlık Bakanlıkları bu konuda yetkili kılınıyordu. [36] Grev ve lokavtın yasaklandığı bu Yasaya göre, iş uyuşmazlıkları işveren ve işçi temsilcileri aracılığı ile çözülecekti (Madde 77). [37] İşçi temsilcileri ise, o iş yerinde çalışan tüm işçiler arasından seçilecekti. İşveren ve işçi temsilcilerinin kendi görüşmelerinde çözülemeyen uyuşmazlıklar ise, zorunlu olarak „Yüksek Hakem Kurulu'na getirilecekti. İş kazası, iş hastalığı, yaşlılık, sakatlık ve işsizlik durumlarından doğan tazminat hükümleri ve işçi ailesine yardım, Devlet tarafından düzenlenecek ve ileride de bu amaçla bir İşçi Sigortaları Kurumu kurulacaktı (Madde 100). [38]

Doğal olarak, bu Yasanın açık bıraktığı bazı noktalar vardı. Örnek gösterecek olursak, 35. maddenin 6. fıkrası hükûmete gerektiği koşullarda iş günü süresini uzatma yetkisi veriyordu. Bu yetki, gerçekten de daha sonraki savaş yıllarında sık sık kullanılacak ve sekiz saat olarak düşünülen normal bir iş günü, neredeyse kalıcı olarak ortadan kalkacaktı. [39] Ayrıca iş uyuşmazlıklarındaki yargı denetimi yerine Devletin zorunlu olarak hakemliği, işçi kesiminin önemli bir kısmının devlet kuruluşlarında çalıştırıldığı bir ülkede, devleti bu alanda bir taraf olarak gösterecekti. [40] Bir de bu Yasanın kapsamının sanayi sektörüyle sınırlı tutulması doğal olarak tarım, ticaret ve ulaşım sektörlerinde çalışanları, Devletin koruma şemsiyesinin dışında bırakacaktı. Ancak bütün bunlara rağmen, daha önce çalışma hayatının hiçbir köşesinde ve hiçbir aşamasında en ufak bir düzenlemenin yapılmadığı ülkemizde, 1936 İş Kanunu dev bir sıçrayış, büyük bir atılım olarak değerlendirilmelidir. Bütün bu gelişmeler, Atatürk

[33] N. Eren, Turkey, Today and Tomorrow, New York 1963, s. 149.
[34] a.g.e., s. 150.
[35] Z. Y. Hershlag, Turkey, The Challange of Growth, Lieden, 1968, s. 291.
[36] N. Eren, Turkey, Today and Tomorrow, New York 1963, s. 150.
[37] a.g.e., s. 150.
[38] a.g.e., s. 150.
[39] Labour Problems in Turkey, ILO, Geneva 1950, s. 37.
[40] F. H. Saymen, Sistematik Türk İş Hukuku Mevzuatı, İstanbul 1953, s. 282-306.

Levent Sahverdi Arşivi

döneminin Cumhuriyet tarihinde ne denli ileri bir konumda olduğunu göstermektedir. Bu, bir topluma ve onun kesitlerine bakış sorunudur. Bu bakışı veren halkçılık ilkesi bir yandan bu aşamaları çok geride bırakmış olan Batı ile Türk toplumunun gerçeklerini bağdaştırmaya giderken, bir yandan da soyut düşünceleri somut toplum yaşamına aktarabilmiştir.

Tarihte, her dönemi kendi yapısı, koşulları ve değişkenleri içinde değerlendirmek zorundayız. Bu açıdan, Türk ekonomik ve siyasal tarihi, konumuz dışında kalmaktadır; biz ancak bu yazımızla çalışma hayatımızda Atatürk döneminin gelişmelerini ve önemini bir kez daha vurgulamış oluyoruz.

Levent Sahverdi Arşivi

KURTULUŞ SAVAŞI'NDA İSTANBUL GİZLİ GRUPLARI

BÜLENT ÇUKUROVA

Mondros Mütarekesi'nden sonra, İstanbul'da bazı gruplar ortaya çıkmıştır. Mütareke sonrası kurulan ilk teşkilât "Karakol Cemiyeti"dir. Talât Paşa'nın direktifiyle kurulan bu Cemiyet, başlangıçta, İstanbul'da kalan eski İttihatçılar arasında dayanışma sağlamak amacıyla kurulmuştur. [1] Kurucuları ise, Kara Vasıf ve Galatalı Şevket Beylerdir. [2] Cemiyetin çalışmaları çok yönlü olmuştur. İstanbul halkını ve Anadolu yakasındaki çeteleri de silâhlandırmışlardır. Bunun yanında İstanbul semt ve kazaları teşkilâtlandırılarak, İstanbul - Anadolu arasında irtibatı temin amacıyla Kocaeli mıntıkasında bir menzil hattı (teşkilâtı) kurulmuştur. Hattın menzil kumandanlığına ise, Yenibahçeli Şükrü Bey getirilmiştir. [3] Cemiyet bu hat kanalıyla Anadolu'ya değerli şahsiyetler ve silâh kaçırmıştır. Bu hattan kaçanlar, Kocaeli, Şile - Giresun, İzmit, Geyve mıntıkalarındaki çeteler tarafından himaye edilmiştir. İşgal kuvvetlerinin çok uğraşmasına rağmen, menzil hattı tesbit edilip, yok edilememiştir. [4] Cemiyet, gümrükleri ellerinde tutan eski İttihatçıları teşkilâtlandırarak, gümrük memurları arasında, kendi adamlarından müteşekkil bir kadro kurmaya da önem vermiştir. İstanbul gazetesi, bu sebeple 13 Mayıs 1919 tarihli nüshasında: "Cereyan-ı vekayiden anlaşıldığına göre, idare-i mezkûrede halen müstahdem bulunan ekâbir memurinin İttihatçılardan mürekkep olması hadisat-ı salifenin tekevvününe bais olmaktadır. Celb-i dikkat ederiz. Gümrük gibi mühim bir şube-i idareyi hâlâ İttihatçıların ellerinde mi bulunduracağız?" demektedir. [5] İngiliz subayı Rawlinson da, hatıralarında, Trabzon'da

[1] Samih Nafiz Tansu, İki Devrin Perde Arkası, Anlatan: Hüsamettin Ertürk, Hilmi Kitabevi, İstanbul 1957, s. 217. (Cemiyet bir de K.C. harflerini taşıyan bir mühür kazdırmıştı.)

[2] Muharrem Giray, İstanbul'un İşgalinde Gizli Bir Teşkilât, Karakol Cemiyeti, Yakın Tarihimiz, 1.11.1962, s. 345.

[3] Erik Jan Zürcher, The Unionist Factor, The Role of the Commitee of Union and Progress in The Turkish National Movement, E. J. Brill, Leiden 1984, s. 82-83.

[4] Enver Behnan Şapolyo, İstanbul ve Millî Mücadele'nin İç Âlemi, İstanbul 1967, s. 21. (Halide Edip Adıvar da bu hattan Anadolu'ya geçmiştir. bk. Fahri Can, Millî Mücadele'de Halide Onbaşı, Yakın Tarihimiz, 1.4.1962, s. 99-100.)

[5] İstanbul gazetesinin sahibi ve yayımcısı Sait Molla idi.

Levent Sahverdi Arşivi

mühürlenen paketinin, aradan uzun bir müddet geçmiş olmasına rağmen, kimse tarafından açılamadığını, buna kimsenin cesaret edememiş olduğunu belirtmektedir.[6] Karadeniz limanlarına Karakol Cemiyeti'nce teşkilât elemanları yerleştirildiğine göre, bu mühürün teşkilâtın mührü olabileceği göz önünde tutulmalıdır. Teşkilâtın İstanbul'da faaliyet gösterdiği süre içinde de, Anadolu'ya geçen şahısların eline K.C. mühürlü tavassut vesikaları verilmiştir.

Karakol Cemiyeti, İstanbul'dan kaçmış bulunan İttihat ve Terakki liderlerinin direktifleri yönünde hareket etmiş olsa gerektir. Halil Paşa İstanbul'dan; Nuri Paşa da Batum'da Ardahan kışlasındaki İngiliz hapishanesinden 7 Ağustos'ta kaçırılmışlardır. Bu kaçış, Karakol Cemiyeti tarafından gerçekleştirilmiş olmalıdır.[7] Cemiyet'in bu yöndeki girişimleri oldukça fazladır.[8]

Mustafa Kemal, Erzurum Kongresi'nden sonra Sivas'a geçtiğinde Kara Vasıf Bey, Sivas'a giderek kendisiyle görüşmüştür. Atatürk, Cemiyet'i ve Kara Vasıf ile görüşmelerini şöyle anlatmaktadır:

"Biz Erzurumda, Kongre mukarreratının her tarafça anlaşılmasına ve müttehiden tatbikatını temin esbabına tevessül ederken, Karakol Cemiyeti'nin Teşkilât-ı Umumiye Nizamnamesi ve Karakol Cemiyeti Vezaif-i Umumiye Talimatnamesi diye matbu bir takım evrakın, bütün orduya, kumandan, zabit herkese tevzi olunduğundan haberdar edildik.

Bu Talimatnameyi okuyan, bana en yakın kumandanlar dahi, bu teşebbüsü şahsıma atfederek birçok şüphe ve tereddütlere düşmüşler. Benim, bir taraftan kongrelerle alenî ve millî müşterek mesaide bulunurken, bir taraftan da esrarengiz ve müthiş bir komite teşkili ile iştigal etmekte olduğum zehabına düşmüşler. Filhakika, bu Teşkilât ve teşebbüsatın failleri, ki İstanbul'da bulunuyorlarmış, teşebbüslerini benim nam ve hesabıma yapmakta imişler.

Karakol Cemiyeti'nin Teşkilât-ı Umumiye Nizamnamesi'ne göre, Merkez-i Umumî azaları ve adetleri ve mahal ve tarz-ı içtimaları, suret-i intihap ve tavzifleri suret-i mutlakada hafî ve mektum tutulur.

[6] Alfred Rawlinson, Adventures in the Near East (1918-1922), London-New York 1924 (Third edition), s. 354.

[7] Stefanos Yerasimos, Türk-Sovyet İlişkileri, İstanbul 1979, s. 111. Kâzım Karabekir, İstiklâl Harbimiz, İstanbul 1969, s. 185.

[8] Baha Said'in Bolşeviklerle münasebetleri için bk. Kâzım Karabekir, İstiklâl Harbimiz, İstanbul 1969, s. 509, 610, 628; Gotthard Jaeschke, Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi, Ankara 1970, s. 84; Stefanos Yerasimos, Türk Sovyet İlişkileri, İstanbul 1979, s. 113, 114, 121, 134, 136; Erik Jan Zürcher, The Unionist Factor, Leiden 1984, s. 121.

Levent Şahverdi Arşivi

Bir de en ufak ifşaat veya Karakol Cemiyeti'ne hatar ve tehlike ve hatta tehlikeyi daî bir şüphe getiren, derhal idam olunur.

Vezaif-i Umumiye Talimatnamesi'nde de, bir 'millî ordu'dan bahsolunuyor ve 'Bu ordunun başkumandanı ve büyük erkânıharbiyesi, ordu ve kolordu ve fırka kumandanları ve erkânıharbiyeleri müntehap ve mansup olup mektum ve' hafî tutulur. Bunlar, vazifelerini suret-i mahremanede hafiyen ifa ederler' sarahati okunur.

Efendiler, derhal kumandanları ikaz ve bu Nizamname ve Talimatname ahkâmını asla mevki-i tatbike koymamaları lâzım geldiğini ve teşebbüsün membaını tahkik etmekte olduğumu bildirdim.

Sivas'a muvasalatımdan sonra, oraya gelen Kara Vasıf Bey'den anladım ki, bu işi yapan kendisi ve bazı rüfekâsı imiş.

Her halde, bu tarz-ı hareket doğru değildir. Herkesi idam ile tehdit ederek meçhul bir merkeze, meçhul bir başkumandana, meçhul bir takım kumandanlara itaate mecbur kılmağa kalkışmak, çok hatarnâk idi. Filhakika derhal, bütün ordu mensuplarında yekdigere karşı bir adem-i emniyet ve tevahhuş başladı. Meselâ, herhangi bir kolordu kumandanının: 'Benim kumanda etmekte olduğum kolordunun, acaba mektum ve hafî kumandanı kimdir? Bu gizli kumandan, acaba, ne vakit ve nasıl kumandaya vaz'-ı yed edecek? Ve acaba bana ne muamele yapacak?' gibi bihakkın bir takım tevehhümata kapılması müstebad değildi.

Sivas'ta Kara Vasıf Bey'e, gizli merkezin, gizli başkumandanın ve gizli büyük erkânıharbiyenin kimler olduğunu sorduğum zaman: 'Hepsi siz ve arkadaşlarımızdır' cevabını vermişti. Bu büsbütün istiğrabımı mucip olmuştu. Bu cevap, elbette, makul ve mantıkî olamazdı. Çünkü, bana asla, böyle bir tertip ve teşkilden kimse bahsetmiş ve muvafakatimi almış değildi.

Bu Cemiyetin bilâhare, hassaten İstanbul'da muhafaza-i unvan ederek idame-i faaliyete çalışmış olduğu anlaşıldıktan sonra, teşkilinde ve buna dair bizzarure bize verilmiş olan malûmatta, samimiyet bulunabileceği iddia olunamaz." [9]

Kara Vasıf, İstanbul'a döndükten sonra, Anadolu millî hareketi için de çalışmaya başlamıştır. [10] Cemiyet Anadolu'ya silâh, cephane, mühimmat kaçırmıştır. Sait Molla'nın yazdığı mektuplar da İstanbul Millî Teşkilâtı'nca ele geçirilerek Mustafa Kemal'e gönderilmiştir. [11]

[9] Atatürk, Nutuk, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1981, s. 99-100.

[10] a.g.e., s. 413, 423, 433, 435.

[11] a.g.e., s. 393. Şaban Çavuşoğlu, İttihat ve Terakki'nin Gizli Plânı, Yakın Tarihimiz, 1.9.1962, s. 263-264.

Levent Şahverdi Arşivi

16 Mart 1920'de İstanbul'un işgali, Karakol Cemiyeti'nin sonu olmuştur. Atatürk, İstanbul'da yeni bir teşkilâtı gerekli kılan bu kapanma olayını şöyle anlatır:

"İstanbul'da nokta-i nazarlarımızı takip edecek kimse kalmamıştı. Aylarca ve muhtelif tarz ve suretlerle vuku bulan ikazlarımıza rağmen bizim dediğimiz tarzda teşkilât yapmayıp, Karakol Cemiyeti'nin vücut bulmasına çalışanların başları, Malta'ya gitmiş ve İstanbul'da, efradının hayat ve faaliyetlerinden eser kalmamıştı. Orada yeniden teşkilât yapmak için çok zahmetli mesai ve o zamanki halimize göre haddimizden fazla para sarf etmeye mecbur oldum." [12] Karakol Cemiyeti'nin kapanması üzerine, Merkez Heyeti üyeleri Anadolu'ya geçmiştir. [13]

1920 ortalarından 1921 başlarına kadar, İstanbul'da çok sayıda grup ortaya çıkmıştır. Bu millî gruplardan bir tanesi Beşler Grubu'dur. Kara Kemal tarafından tasarlanan bu teşkilâtla, Anadolu'ya yayılma ve işgalcilere karşı Anadolu'nun müdafaası düşünülmüştü. Grup Merkez Heyeti beş kişi olacak, her kişiye bağlı beşerli gruplar ile, hücre usulü çalışılacaktı. [14] Fakat bu Teşkilât pek başarılı olmamış olsa gerektir ki, Hüsamettin Bey'in hatıraları dışında, Beşler Grubu'nun ismine pek rastlanmamaktadır. [15] Sebat-ı Millî Grubu, Yıldırım Grubu, Vefa Grubu, Ay Grubu, İmalât-ı Harbiye Grubu, Berzenci Grubu, Muavenet-i Bahriye Grubu, Yavuz Grubu da bu millî gruplardandır.

Bu dönem İstanbul grupları içinde en önemlilerinden ve genişlerinden birisi Felâh Grubu'dur. Bu Grup içindeki Mücâhit ve Muharip Grupları

[12] Atatürk, Nutuk, 1981, s. 564. (1921 Ekimindeki esir mübadelesi ile ilgili anlaşma ile, 17 İngiliz esirinin teslimine karşı, İngiltere 51 Türk esirini geri vermiştir.) Gotthard Jaeschke, Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1971, s. 190, 283. (Kasım 1921'de Kara Vasıf Ankara'ya gelmiştir. Mustafa Kemal kendisini Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu İdare Heyeti Üyeliği'ne seçtirmiş, ancak Ocak 1922'de Kara Vasıf istifa etmiştir.) Atatürk, Nutuk, 1981, s. 842, 844.

[13] Mehmet Arif, Anadolu İnkılâbı - Mücahedat-ı Milliye Hatıratı, İkdam Matbaası, İstanbul 1340, s. 79.

[14] İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin de çalışma usulü bu şekilde idi. Cemiyet Nizamnamesi'nin 9. maddesinde, yönetim: "İstanbul Meclis-i İdaresi'ni tertip eden bir reis ile dört azanın her biri bir kol itibariyle, efrad-ı cemiyet, beş kola münkasımdır. Her kolun derecesi reisten bed ile bir, iki, üç, dört, beş rakamlarıyla ifade ve her ferdin hüviyetini müşar olan numarası dahi mensup olan kolun derecesi suret ve o kolda mevcut efradın kaçıncısı olduğunu gösteren rakam mahreç olan bir küsur ile tayin edilecektir. Meselâ üçüncü kolun beş yüz yirmi beşinci numarası 3/525'tir" şeklinde tarif edilmekte idi. Beşli idare dışında, bu şekilde ad yerine numara ile yazılmış M. M. Grubu belgeleri de mevcuttur.

[15] Hüsamettin Ertürk, Millî Mücadele'de Teşkilât-ı Mahsusa, Askerî Tarih Stratejik Etüt Dairesi Başkanlığı Arşivi, A. 1/218, D. 449-449/A., ATASE Kitaplığı, (transkripsiyon metin) s. 134.

Levent Şahverdi Arşivi

istihbarat faaliyetlerini yürütmüş; Anadolu için, grup elemanları kurye olarak görevlendirilmiştir.[16] Felâh Grubu değişik dönemlerde, gizleme amacıyla, Hamza, Mücahit, Muharip, Güneş Grubu adlarını da kullanmıştır.[17] Kimi zaman birbirlerinden habersiz, kimi zaman birlikte çalışan bu gruplar, Erkânıharbiye ile tek tek ilişki kurmuşlardır. Bu, bir grup yakalanacak olursa, diğer grupların ele geçmemesi için gerçekleştirilmiş bir karşı hazırlık niteliğindedir.[18] Gruplar bazen kendi içinde bölünmüş, zaman zaman da temkinli olmak zorunda kaldıklarından, isimlerini değiştirmişlerdir. Bu gruplar, binlerce kişiyi ve İstanbul'daki depoları basarak elde ettikleri silâhları, çeşitli güçlüklere rağmen, Anadolu'ya geçmişlerdir. İstanbul'un bu işgal günlerindeki karışıklığı göz önünde bulundurulacak olursa, bu görevin ne derece zor olduğu anlaşılabilir.[19] Bu dönemde İstanbul'dan Anadolu'ya geçenler, A.P. (Ayın Pi) denilen Askerî Polis Teşkilâtı tarafından kontrol edilmekte idiler.

1921 başlarında, Fevzi Paşa'nın direktifiyle Erkânıharbiye'ye bağlı olarak çalışacak "Müsellâh Müdafaa-i Milliye Grubu", Hüsemettin Bey tarafından kurulmuştur. Hüsamettin Bey, bu direktifi almadan hemen önce, Samsun'a vardığında, İstanbul'da ilk teşkilâtlanmayı sağlayabilmek amacıyla, Topkapılı Mehmet Bey'i "Demir" takma adıyla İstanbul'a göndermiştir.[20] Topkapılı Mehmet Bey, M. M. Örgütü'nün kuruluşundaki gelişmeleri ve İstanbul'daki faaliyetleri Hüsamettin Bey'e bildirmekle görevli idi.[21] Böylece, İstanbul'da Müsellâh M. M. Grubu Merkez Heyeti'nin kuruluşu öncesi, Grubun İstanbul sorumlusu, Demir Bey oluyordu. Fakat Mehmet Bey'in Demir takma adıyla görevlendirilmesi gizli tutulup, durum İstanbul'daki gizli gruplara önceden bildirilmediğinden, Demir Bey'in faaliyetleri, diğer gruplara mensup üyelerce, tepkiyle

[16] Samih Nafiz Tansu, İki Devrin Perde Arkası, Anlatan: Hüsamettin Ertürk, Hilmi Kitabevi, İstanbul 1957, s. 503-504; Hüsamettin Ertürk, Millî Mücadele'de Teşkilât-ı Mahsusa, ATASE Kitaplığı, s. 408. (Grubun adının önceleri Muharip olduğu, sonradan bu ismin Erkânıharbiye'ce değiştirilerek Felâh yapıldığı belirtilmektedir.)

[17] F. Tevetoğlu, Güneş Grubu, Türk Ansiklopedisi, c. 18, s. 191.

[18] Hüsamettin Ertürk, Millî Mücadele'de Teşkilât-ı Mahsusa, ATASE Kitaplığı, s. 65. (Mareşal Fevzi Çakmak'ın dip notu.)

[19] Bu devrede işgal kuvvetlerinin komiserlikleri ve inzibatları İstanbul'u sıkı gözetim altında tutmaktadır. Azınlık ve bölücü cemiyetlerin merkezleri ve bunların önde gelen üyeleri İstanbul'dadır.

[20] Samih Nafiz Tansu, İki Devrin Perde Arkası, Anlatan: Hüsamettin Ertürk, Hilmi Kitabevi, İstanbul 1957, s. 461-470. Hüsamettin Ertürk, Millî Mücadele'de Teşkilât-ı Mahsusa, ATASE Kitaplığı, s. 413.

[21] Hüsamettin Ertürk, Millî Mücadele'de Teşkilât-ı Mahsusa, ATASE Kitaplığı, s. 413.

Levent Sahverdi Arşivi

karşılanmıştır. [22] Gruba verilen ilk görev, istihbaratı temin olmuştur. Grup için ilk çalışmaya başlayanlar, Polis Müdürü Esat Bey, sivil polis memurlarıdır. [23]

Hüsamettin Bey'in Ankara'ya gitmesinden sonra, Müsellâh M.M. Teşkilatı'nın Heyet-i Merkeziyesi kurulmuş, başkanlığa Süvari Miralayı Esat Bey [24]; Yönetim Kurulu üyeliklerine ise Topçu Yarbay Kemal Bey, Piyade Kaymakamı Hafız Besim Bey, Sayıştay'dan İhsan Bey, Topkapılı Mehmet Bey seçilmişlerdi. [25]

Esat Bey'in İstanbul Valiliği'ne tayininden sonra Müsellâh M. M. Grubu'ndan kopmalar olmuş ve böylece ikinci bir grup teşekkül etmiştir. Ankara'ya bağlı Grubun başına ise, Mustafa Kemal Paşa'nın emriyle, Harbiye Nezareti Harbiye Dairesi Reisi, Erkânıharp Mirlivası İhsan Paşa seçilmiştir. Kopan gruba M.M., ikinci gruba ise Müsellâh M.M. Grubu adı verilmiştir. Hüsamettin Bey, hatıralarında bu grupların vazifelerini şöyle anlatır: "...İstanbul'da müsellâh bir gizli teşkilât kurulmuştu. Bu Teşkilât, bir taraftan, istihbarat ve propaganda işlerini idare eden ve merkezi Ankara'da bulunan M. M. Grubu Teşkilâtı, diğer taraftan heyet-i merkeziyesi İstanbul'da olmakla beraber, gene Ankara'dan idare olunan ve adına Müsellâh Müdâfaa-i Milliye denilen silâhlı kuvvetlerden mürekkep muazzam bir kütle teşkil etmekte idi. Bütün bunların emir ve idaresi Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın tensibi ve Müşir, merhum Fevzi Paşa'nın tayini ile uhdemde içtima etmiş bulunmakta idi." [26]

1922 içinde Müsellâh M.M. ve M.M. Grupları oldukça kuvvetlenmiştir. [27] Hatta gruplara ait silâhlı kuvvetlerden, Anadolu Millî Kuvvetleri'nin desteklenmesi dahi söz konusu olmuştur. 29 Eylül 1338 (1922) tarihiyle Esat Bey'e yazılan bir belgede şöyle denilmektedir:

[22] Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi, K. 39 c, F. 10640, 10646.

[23] a.g.k., K. 39 c, F. 10640; Samih Nafiz Tansu, İki Devrin Perde Arkası, Anlatan: Hüsamettin Ertürk, Hilmi Kitabevi, İstanbul 1957, s. 470.

[24] Esat Bey eski Sadrazam İzzet Paşa'nın kardeşi idi. Böylece saraydan haber alma imkânı bulunuyordu.

[25] Samih Nafiz Tansu, İki Devrin Perde Arkası, Anlatan: Hüsamettin Ertürk, Hilmi Kitabevi, İstanbul 1957, s. 481-482.

[26] a.g.e., s. 485.

[27] Tarık Zafer Tunaya, Siyasî Müesseseler ve Anayasa Hukuku, İstanbul 1969 (Bu eserinde M. M. Gruplarını baskı grubu olarak göstermektedir.)

Levent Sahverdi Arşivi

"Müdafaa-i Milliye Heyet-i Merkeziyesi Reisi Esat Efendiye

Müdafaa-i Milliye Heyet-i Merkeziyesi'nin teşkil etmiş olduğu kuvvetlerin zabit, efrat, hayvan, tüfek, makineli tüfek ve top mevcudunu müşar bir kıta kuvve-i umumiyenin süraten irsali mercudur. E. H. Fevzi" [28]

M.M. Grubu faaliyetleri arasında en önemlilerinden birisi, İstanbul'dan Anadolu'ya yapılan silâh sevkidir. Bu sevkiyat, 9 eylül 1922'den sonra, daha da hızlanmıştır. Silâh, cephane ve malzemenin Anadolu'ya geçirilmesi için yabancı vapur şirketleriyle anlaşılmıştır. Bu şirketler Fransız Pake Kumpanyası, La Française (Fransez) Şirketi ve Lloyd Trieste'dir. 1 Teşrin-i evvel 1339 tarihli bir belgede Grup Başkanı Hüsamettin Bey, La Française Şirketi'nin, M.M. Grubu için çalışmalarını ve sadakatini tastik etmiştir. [29] Bu taşımayı kolaylaştırabilmek amacıyla, M.M. ve Felâh Grupları değişik yollar bulmuşlardır. M.M., La Française ile yapılacak taşıma için, tonu 25 liradan olmak kaydıyla mukavele imzalamıştır. Ayrıca, M.M. Grubu'nun bazı üyeleri kanalıyla, Boğazdaki İngiliz Kontrol Heyeti'ne rüşvet verildiği anlaşılmaktadır. [30] Bu kaçırma olayına, işgal subaylarının bazılarının göz yumduğu da ortadadır. [31]

Felâh Grubu'nun silâh kaçırmada bulduğu yolu ise Hüsamettin Bey, hatıralarında şöyle anlatmaktadır: "... Bu Gruba adını M. Sefer olarak tanıtmış bulunan ve gerçek adı Mustafa Razi olan vatanperver bir memur, İstanbul'daki İngiliz Haber Alma Şeflerinden olup soyca Bulgaristanlı Ermenilerden ünlü Pandikyan ile temasları sonucunda Pandikyan'ı elde etmiş, bunun üzerine Pandikyan'ın bu Gruba sahip çıktığından İngiliz Haber Alma Servisi'nin öbür Şefi Ermeni Agobyan ile, İngilizlerin deniz işleri haber almasında amir olarak kullandıkları Ermeni Çavuşyan'ın bile Pandikyan'ın bu Gruba sağladığı yardım ve hizmetlerinden haberdar bulunduğu bilgim içinde idi. Anadolu'ya silâh kaçırılacağı zaman Mustafa Razi, Pandikyan aracılığıyla önce basılacak ambardaki İngiliz gözlemlerini

[28] Ankara Üniversitesi, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi, K. 39 c, F. 10600.

[29] a.g.k., K. 39 c, F, 9928/1

[30] a.g.k., K. 39.

[31] Hüsnü Himmetoğlu, Dumlupınar Zaferini Sağlayan Cephaneyi Anadolu'ya Nasıl Kaçırmıştık, Dün ve Bugün, 1.10.1956, s. 30-31.

Levent Sahverdi Arşivi

kaldırtır, İngiliz Deniz Komutanlığı aracılığıyla vapuru kontrolle görevli İngiliz ajanı vapura çıkmazdı." [32]

İstanbul'dan Anadolu'ya idarî tecrübesi olan şahıslar ve subayların geçirilmesi de bu gizli gruplarca gerçekleştirilmiştir. Bu sayede Anadolu'daki subay kadrosu [33] ve idarî yönetici kadrosu tamamlanmıştır. Bu kaçırma işlerinde, Sandalcılar ve Mavnacılar Cemiyetlerinin de büyük rolü olmuştur. Bu Cemiyetlere bağlı liderlerin M.M. Teşkilâtı'ndan olmasına özen gösterilmiştir. Bu özen, 2.3.1339 tarihli aşağıdaki belgede açıkça görülmektedir:

"*İstanbul Müdafaa-i Milliye Hey'et-i Merkeziye Reisi İhsan Paşa Hazretlerine*

Hamallar Kethüdâsı Salih Reis ve rüfekâsının muhakemesi intacına kadar Heyet-i İdaresinin İngilizlere mütemayil ellerde kalmasını mahzurlu gördüğümden Sandalcılar, Mavnacılar Heyet-i İdareleri dahi dahil olduğu halde umumun Teşkilâtımıza merbut ve Heyet-i Merkeziye'ce müntehip kimselere tevdi olunması için lâzım gelenler nezdinde teşebbüsat ifası zımnında İstanbul Kumandanlığı'na işar kılınmıştır.

Keyfiyeti bittakip İstanbul'un tertibat-ı tedafüiyyesini duçar-ı halel etmemek ve İngiliz casuslarının Teşkilâtımıza sokulmasına meydan vermemek üzere Heyet-i İdarelerin daima metin ve sadık ellerde bulundurulmasına hasr-ı himmet buyurulmasını rica ederim.

Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi
Müşir
Fevzi" [34]

Ayrıca M.M. Grubu'na Hamallar Teşkilâtı'nın büyük yardımları olmuştur. Bu Teşkilâtın önemini, M.M. Grubu Başkanı Hüsamettin Bey'in Demir Bey'e yazısındaki (18.1.1339) şu satırlar ortaya koymaktadır: "... amele meselesinin kıymet ve ehemmiyeti ne derecelere kadar Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti Erkânıharbiye-i Umumiyesince taktir olunduğunu ordumuzun muhtaç olduğu ikmal işlerini temin ve vapurlara nakliyatta bu zevata merbut olduğunu, Hamallar Teşkilâtı'nın cansiperâne hidematını yeni Müstantik Cevdet Bey'e bildirmek ve tenvir etmeniz muktezidir..." [35]

[32] Hüsamettin Ertürk, Milli Mücadelede Teşkilât-ı Mahsusa, ATASE Kitaplığı, s. 408-409; (12 Şubat 1337 ile 20 Aralık 1338 tarihi arasında İstanbul'dan Yalova, İzmit, İnebolu, Akçaşehir, Zonguldak, Samsun, Mersin limanlarına 22 sefer yapılmış; yaklaşık 730 ton malzeme Anadolu'ya geçirilmiştir. bk. Hüseyin Dağtekin, İstiklâl Savaşı'nda Anadolu'ya Kaçırılan Mühimmat ve Askerî Eşya Hakkında Tanzim Edilmiş Mühim Bir Vesika, Tarih Vesikaları Dergisi, 1.1.1955, s. 9-15.)

[33] Heyet, Atatürk maddesi, İslam Ansiklopedisi, c. I, s. 748.

[34] Ankara Üniversitesi İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi, K. 39 c, F. 10606; K. 39 c, F. 10608.

[35] a.g.k., K. 39 c, F. 10612.

Levent Sahverdi Arşivi

MUSLİH FER

(1905 - 15.12.1985)

15 Aralık 1985 günü kaybettiğimiz aslî üyelerimizden Muslih Fer, 1909 yılında İstanbul'da doğdu. 1935 yılında, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ni bitirdikten sonra, Ekonomi Bakanlığı'nda yabancı uzmanlarla birlikte, iktisadî ve sosyal mevzuat hazırlıklarında çalıştı. 1938 yılında, aynı Bakanlığın İş Dairesi Şube Müdürü oldu. 1945 yılında, Çalışma Bakanlığı Hukuk Müşavirliği'ne atandı. 1950'de aynı Bakanlığın Müsteşarlığı'na getirildi. Birleşmiş Milletler ve Milletlerarası Çalışma Teşkilâtı (ILO)'nın toplantılarına katılarak, Yönetim Kurulu'nda ülkemizi temsil etti. 1953'te, Yüksek Denetleme Kurulu Üyeliğine, 1954'te Başbakanlık Müsteşar Yardımcılığı'na getirildi. Aynı sıralarda, Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü'nde ve 1962'den itibaren de Sosyal Hizmetler Akademisi'nde öğretim görevlisi olarak çalıştı. 1956 yılında, Birleşmiş Milletler'de kurulan bir komisyonda, "aile refah düzeylerinin yükseltilmesi" konusunda hazırlanan rapora, Türk uzman olarak katıldı.

1959-1960 yıllarında, Chicago Üniversitesi'nin davetlisi olarak, bu Üniversite'nin Hukuk Fakültesi'nde araştırmalar yaptı. 1970-1973 arasında, Avrupa Konseyi İnsan Hakları Eksperler Komitesi'nde Türkiye'yi temsil etti. 1974'te Başbakanlık Müsteşar Yardımcılığı'ndan emekli oldu ve bir süre avukatlık yaptı. 1979'da, Uluslararası Çocuk Yılı çalışmalarında, İcra Komitesi Başkanlığı yaptı. 1980 yılında, Atatürk'ün Doğumunun 100. Yılını Kutlama Millî Komitesi Üyeliği ve Genel Sekreterliği fahrî görevinde bulundu. 1981 yılında da Yükseköğretim Kurulu Üyeliği'ne atandı ve ölümüne kadar bu görevi yürüttü. 1983 yılında Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi aslî Üyeliğine seçildi.

Demokrasi ve halk eğitimi konularını içeren "Yaşasın Hakikat" adlı bir kitabı bulunan Muslih Fer'in, sosyal ve ekonomik konular üzerinde yayımlanmış pek çok makalesi vardır. Ayrıca Atatürk İlke ve İnkılâpları ile ilgili etütleri bulunmaktadır. Birleşmiş Milletler Çocuk Yılı için, Türkiye'de çocuk haklarına ilişkin hazırladığı, daha yayımlanmamış olan İngilizce bir çalışması da vardır.

Levent Sahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ DİZİ KONFERANSLARI

1985-1986 dönemi Atatürk Araştırma Merkezi dizi konferansları, 29 Kasım 1985-16 Mayıs 1986 tarihleri arasında, 13 konferans olarak düzenlenmiştir. Konferanslar, Türk Tarih Kurumu Konferans Salonunda verilmektedir. 29 Kasım 1985'te Ord. Prof. Dr. Sadi IRMAK "Atatürk'ün Dünya Görüşü", 13 Aralık 1985'te Prof. Dr. Abdurrahman ÇAYCI "Türk Çağdaşlaşma Tarihinde Atatürk", 27 Aralık 1985'te Prof. Dr. İsmet GİRİTLİ "Atatürkçülük ve Millî Egemenlik", 10 Ocak 1986'da Doç. Dr. Yücel ÖZKAYA "Atatürk ve Basın", 24 Ocak 1986'da Prof. Dr. Ahmet MUMCU "Kıbrıs Türkleri ve Atatürk", 21 Şubat 1986'da E. Korg. Cemal ENGİNSOY "Atatürk'te İnsan Sevgisi" konulu konferanslarını vermişlerdir. 21 Mart 1986'da Org. Necdet ÖZTORUN "Atatürkçülüğü Hareketle Birlikte Yürütecek Bir Programın Esasları", 4 Nisan 1986'da Prof. Dr. Mustafa AYSAN "Atatürk'ün Ekonomik Görüşleri", 18 Nisan 1986'da Prof. Dr. Ergun ÖZBUDUN "Siyasî Lider Olarak Atatürk", 2 Mayıs 1986'da Doç. Dr. Ergün AYBARS "Türk İnkılâbı ve İstiklâl Mahkemeleri", 16 Mayıs 1986'da Mehmet ÖZGÜNEŞ "Atatürk ve Eğitim" konularında konferanslar vereceklerdir.

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ DERGİSİ

Sahibi: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi adına Prof. Dr. UTKAN KOCATÜRK ● Yönetim yeri: Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı, Atatürk Bulvarı 217 Kavaklıdere/Ankara ● Telefon: 28 61 00 ● Abone şartları: Yıllık abone (3 sayı) 3000 TL. (Yabancı ülkeler için 48 dolar) ● Dergiye gönderilen yazılar yayımlansın yayımlanmasın geri verilmez. ● Yayımlanan yazılarda ileri sürülen görüşler sahiplerine aittir. ● Yazarlar yeni eserlerini Merkezimize gönderdikleri takdirde dergimizde tanıtmaları yapılacaktır. ● Basıldığı yer: Türk Tarih Kurumu Basımevi - Ankara
* Derginin bu sayısı 6.000 adet basılmıştır.

Levent Sahverdi Arşivi

BAŞARILI ÖĞRETMENLERE, MEMURLARA, ÖĞRENCİLERE VE ÇOCUKLARINIZA VERİLEBİLECEK EN GÜZEL ARMAĞAN KİTAPTIR.

Dergilerimiz tek olarak, cilt olarak veya ilerde çok değerlenecek olan Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi ile, Atatürk Kültür Merkezi Dergisi (ERDEM) birinci sayısından son sayısına kadar armağan olarak verilebilir.

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ DERGİSİ

Sayı : 1-5 (5'inci sayı Mart 1986)
Cilt : 1-3 (Birinci cilt)
Fiyat : 1000 TL (Her sayı)
Yıllık Abone : 3000 TL (Yılda 3 sayı)
İsteme Adresi : Atatürk Bulvarı No: 217, Kavaklıdere - ANKARA

TÜRK DİLİ (Türk Dil Kurumu Dergisi)

Sayı : 412
Fiyat : 200 TL (Her sayı)
Yıllık Abone : 2000
İsteme Adresi : Atatürk Bulvarı No: 217, Kavaklıdere - ANKARA

BELLETEN (Türk Tarih Kurumu Dergisi)

Sayı : 195
Fiyat : 1000 TL (Her sayı)
Yıllık Abone : 3000 TL
İsteme Adresi : Kızılay Sokak No: 1, Sıhhiye - ANKARA

ERDEM (Atatürk Kültür Merkezi Dergisi)

Sayı : 1-4 (4'üncü sayı Ocak 1986)
Cilt : 1-3 (Birinci cilt)
Fiyat : 1000 TL (Her sayı)
Yıllık Abone : 3000 TL (Yılda üç sayı)
İsteme Adresi : Atatürk Bulvarı No: 217, Kavaklıdere - ANKARA

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
TÜRK DİL KURUMU

TÜRK DİL KURUMU DERGİSİ

412. sayısı çıktı.

İ Ç İ N D E K İ L E R

PROF. DR. İNCİ ENGİNÜN	:	Ömer Bedrettin Uşaklı	289
PROF. DR. HAMZA EROĞLU	:	Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu'nun Hukukî Durumu ile İlgili Görüş ve Düşünceler ..	304
AHMET HAŞİM - ŞEVKET RADO	:	Kış (Şiir)	318
ZEKİ ÖMER DEFNE	:	Çaresizliklerde Çırpınış (Şiir) ...	320
NÜZHET ERMAN	:	Şiir Okulu (Şiir)	321
İLHAN GEÇER	:	Sensin (Şiir)	322
OSMAN GÜNGÖR FEYZOĞLU	:	Şu Anda Bir Yerde (Şiir)	323
YAHYA AKENGİN	:	Uçurumda Gökyüzü (Şiir)	325
YILDIRIM DOĞAN ERGENELİ	:	Bir Vagon Penceresinden (Şiir) .	326
MUSTAFA RUHİ ŞİRİN	:	Kuşlar Türkü Söyleyince (Şiir) .	327
MEHMET CEMİL UĞURLU	:	Olof Palme'ye Ağıt (Şiir)	328
ELİF BENGÜ FEYZOĞLU	:	Sınır (Şiir)	329
DOÇ. DR. SAİM SAKAOĞLU	:	Saz Şiirimizin Geleceği	330
YRD. DOÇ. DR. ERKAN TÜRKMEN	:	Asadullah Han Galib'in Hayatı ve Eserleri	341

Levent Sahverdi Arşivi

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
TÜRK TARİH KURUMU

BELLETEN

196. sayısı yakında çıkıyor.

İÇİNDEKİLER

Makaleler, İncelemeler: Sayfa

YALÇINKAYA, IŞIN; MINZONI – DÉROCHE, ANGELA: Taş Aletlerin Teknik Betimleri İçin Türkçe - Fransızca Bir Sözlükçük Denemesi (13 şekille birlikte) 1

GÜLENSOY, Doç. Dr. TUNCER: Altan Topçi II. 9

ÜNVER, Doç. Dr. İSMAİL: Ahmed-i Rıdvân 73

SÜSLÜ, Doç. Dr. AZMİ: Sefaretnâme de Seyyid Mehmed Emin Vahîd Efendi (4 resimle birlikte) 127

AKGÜNDÜZ, Arş. Gör. AHMET: İslam ve Osmanlı Hukukunda Gıyapta Yargılama Müessesesi 169

AKYÜZ, KENAN: Türk Ocakları 201

ERDENTUĞ, AYGEN: Kültür Alanı Yaklaşımı 229

DURU, Prof. Dr. REFİK: Kuruçay Höyüğü Kazıları 1984 Çalışma Raporu (26 resimle birlikte) 247

Konferanslar:

KÖPRÜLÜ, Dr. ORHAN F. : Osmanlı Tarihi'nin Yabancı Kaynaklarından: İngilizce Kaynaklar 261

Çeviriler:

KIENITZ, FRIEDRICH KARL (Çev.: SAN, MİTHAT) Osmanlılardan Önceki Anadolu Türklerinin Politik ve Kültür Bakımından Dünya Tarihindeki Önemi 279

MIJATEV, PETÂR, (Çev. : YÜCEL, YAŞAR) Bulgaristan'daki Osmanlı Anıtları (50 resimle birlikte) 291

1985 Yılının Birinci Yarısında Kitaplığımıza Gelen Kitap ve Dergiler 315

- Yayımlanan yazılarda ileri sürülen görüşler sahiplerine aittir.
- Yazarlar yeni eserlerini Kuruma gönderdikleri takdirde dergimizde tanıtmaları yapılacaktır.
- Belleten'in bu sayısı altı bin adet basılmıştır.

Levent Sahverdi Arşivi

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
ATATÜRK KÜLTÜR MERKEZİ

E R D E M

Atatürk Kültür Merkezi Dergisi

4. sayısı çıktı.

İ Ç İ N D E K İ L E R

Makaleler	**Sayfa**
MÜBAHAT TÜRKER-KÜYEL: Gençlik Kavramı	1
AHMET EDİP UYSAL: Destanlarımızdan *Dede Korkut Hikâyeleri* ile *Köroğlu*'nda Tabiatüstü Unsurlar	13
————: The Use of the Supernatural in the Turkish Epics of *Dede Korkut* and *Köroğlu*	31
MİNE MENGİ: Necati'nin Şiirinde Atasözlerinin Kullanımı	47
————: The Use of Proverbs in Necati's Poems (İngilizce özet)	57
MEHMET AYDIN: Turkish Contributions to Philosophical Culture	59
MELİHA AMBARCIOĞLU: Kıyasî'nin Mihr u Mah Mesnevîsi	87
EMEL ESİN: İlteriş Kağan (M. 681-692) (Türkçe)	171
————: İlteriş Kağan (A.D. 681-692) (İngilizce)	181
NEVİN ÖNBERK: Ahmet Hamdi Tanpınar'ın "Mâhûr Beste", "Huzur" ve "Sahnenin Dışındakiler" Romanlarında Millî Kültür Meselelerine Bakış	189
TAHSİN CEMİL: Çağdaş Romen Tarihçiliğinde Eski Türk Kaynaklarının Değerlendirilmesi	205
SEVİM TEKELİ: Onaltıncı Yüzyıl Trigonometri Çalışmaları Üzerine bir Araştırma, Copernicus ve Takîyüddîn	219
————: Trigonometry in the Sixteenth Century, Copernicus and Taqî al Dîn	247
Yayın Tanıtmaları	
İNCİ ENGİNÜN : Turan Oflazoğlu, *III. Selim Kılıç ve Ney*, Üç Perdelik Tragedya .	273
JACOB M. LANDAU: Machiel Kiel, *Art and Society of Bulgaria in the Turkish Period: A Sketch of the Economic, Juridical and Artistic Preconditions of Bulgarian Post-Byzantine Art and Its Place in the Development of the Art of the Christian Balkans, 1370–1700. A New Interpretation.*	281
JACOB M. LANDAU: (Tanıtma yazısı çev. Birtane Ferliel): Machiel Kiel, *Türk Döneminde Bulgaristan Sanatı ve Toplumu: Bizans Sonrası Bulgar Sanatını Hazırlayan Ekonomik, Hukukî ve Sanata İlişkin Koşulların Genel Çizgileri ve Bu Sanatın Hıristiyan Balkan Sanatının Gelişimi İçindeki Yeri, 1370–1700. Yeni Bir Yorum.* (İngilizce)	286
MAHMUT H. ŞAKİROĞLU: Agostino Pertusi, *Testi inediti e poco noti sulla caduta di Costantinopoli*	291

Levent Sahverdi Arşivi

Sayfa

AYDIN SAYILI: Gotthard Strohmaier, *Die Sterne des Abd ar-Rahman as-Sûfî* 299

NECATİ ÖNER: Aristoteles, *Metafizik*, cilt 1. 301

MAHMUT H. ŞAKİROĞLU: Justin McCarthy, *Muslims and Minorities. The Population of Ottoman Anatolia and the End of the Empire* 303

————: "Joseph E. Jeffs, *The George C. McGhee Library. A Catologue of Books on Asia Minor and the Turkish Ottoman Empire* 305

————: Gino Benzoni-Tiziano Zenato, *Storici e politici Veneti del cinquecento e del seicento.* 307

————: J.P.A. Van Der Vinn, *Travellers to Greece and Constantinople. Ancient Monuments and Old Traditions in Medieval Travellers' Tales* 310

ESİN KÂHYA: Laszlo Rasonyi, *Tuna Köprüleri* 313

ESİN KÂHYA: Aydın Sayılı, *İbn Sînâ, Doğumunun Bininci Yılı Armağanı* 314

FATMA TULGA OCAK: Walter G. Andrews, *Poetry's Voice, Society's Song – Ottoman Lyric Poetry.* 315

MELEK DOSAY, Jens Høyrup, *Jordanus De Nemore, 13th Century Mathematical Innovator: An Essay on Intellectual Context, Achievement and Failure* . 319

İNCİ KOÇAK: Gelibolu'lu Mustafa Ali, *Hâlâtü'l-Kahrre Mine'l Âdâti'z-Zâhire* ... 325

Haberler

Mahmut Şakiroğlu: Profesör Dr. Susan Anne Skilliter 327

Merkezimizden Haberler 331

Levent Sahverdi Arşivi